

KRIMINOLÓGIAI TANULMÁNYOK

57.

Országos Kriminológiai Intézet

**KRIMINOLÓGIAI
TANULMÁNYOK**

57.

BUDAPEST, 2020

Közzéteszi
az Országos Kriminológiai Intézet

A sorozatot 1962-ben alapította dr. Gödöny József

Szerkesztő:

© *Prof. em. Dr. Vókó György DSc*
az Országos Kriminológiai Intézet igazgatója

Felelős szerkesztő:

Prof. Dr. Barabás Andrea Tünde

Olvasószerkesztő:

Dr. Tamási Erzsébet PhD

Szakmai lektorok:

Prof. Dr. Domokos Andrea

Prof. Dr. Farkas Ákos

Prof. em. Dr. Finszter Géza DSc

Prof. Dr. Görgényi Ilona

Prof. em. Dr. Irk Ferenc DSc

Prof. Dr. Kerezsi Klára DSc

Prof. em. Dr. Korinek László DSc

Dr. Miskolczi Barna PhD

Prof. Dr. Szomora Zsolt

Dr. Tamási Erzsébet PhD

Prof. em. Dr. Vókó György DSc

© Országos Kriminológiai Intézet, 2020

ISSN 1586-4596

TARTALOM

Köszöntő

7

Előszó

9

KORINEK LÁSZLÓ

Ment-e a kriminológia által a világ elébb?

20

KEREZSI KLÁRA

Miért csökken a bűnözés?

39

GARAI RENÁTA

A szexuális erőszak és a szexuális kényszerítés
az országos jogalkalmazói gyakorlatban
Dogmatikai kérdések, eljárási és kriminológiai jellemzők

68

SOLT ÁGNES

Az újszülöttek sérelmére elkövetett emberölések jellemzői
és az elmúlt évtizedek tendenciája

87

BOLYKY ORSOLYA – SÁRIK ESZTER

Talpon maradni... Reziliens életutak elemzése

105

NAGY LÁSZLÓ TIBOR

A kihívó közösségellenesség értelmezése a garázdaságnál

129

FARKAS KRISZTINA

Az integritásteszt alapjai nemzetközi tapasztalatok tükrében

145

RITTER ILDIKÓ

Alkoholfogyasztás és közlekedés – számokban

161

KISS ANNA

A járműipari fejlesztések várható hatása a felelősség kérdéseire

179

WINDT SZANDRA

Az emberkereskedelem és a kényszermunka jellemzői
egy empirikus vizsgálat alapján

192

FARKAS KRISZTINA – KÁRMÁN GABRIELLA

Nemzetközi együttműködés a bizonyítékok beszerzésében –
empirikus megközelítésben

216

IRK FERENC

Az elfogadhatatlan termelési kockázatokról és következményeiről

246

Summaries

270

Köszöntő

Tempora mutantur, nos et mutamur in illis (az idő változik, és vele változunk mi is). E bölcelet nemcsak a hátunk mögött hagyott évtizedek társadalmi háttérét és a társadalmi jelenségeket fókuszban tartó bűnügyi tudományterületek változását, hanem az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI) 1960-ban történt alapítása utáni szervezeti és személyi viszonyait, a kutatási tevékenységének sokszínűségét, lehetőségeit is jellemzi.

Gondolhatunk az OKRI névadására, hiszen az 1960-ban Országos Kriminálisztikai Intézetként létrehozott szervezet 1971-től Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet néven működött tovább, majd mintegy három évtized elteltével, 1999-ben lett végleges az elnevezése.

Az alapítás ötvenedik évfordulóját köszöntő legfőbb ügyész szemléletesen idézte vissza, hogy a rendszerváltás előtt milyen nehézséget okozott a bűnözés jelenségeinek, okainak, tendenciáinak megismerésére irányuló tudományos törekvés vállalása, hiszen *„a büntető igazságszolgáltatásban részt vevő szervek, illetve a büntetőtudományok képviselői egyetértettek azzal, hogy az addig egyáltalán nem elismert kriminológia megérett a tudományos művelésre, a hivatalos (párt)politika éreztette averzióit, ezért nem látszott reális lehetőség »kriminológiai« jelzővel illetett intézet létrehozására”*¹. Az OKRI elődjének alapításáról szóló 2004/1960. (I. 6.) kormányhatározat ugyanakkor nemcsak kriminalisztikai, hanem kriminológiai természetű feladatokat is meghatározott, azonban ez a profil az elnevezésben még sokáig nem jelenhetett meg.

Az elmúlt hat évtizedben az OKRI haladó szellemiségű vezetését a legkiválóbb szakemberek adták át egymásnak. Az intézetet az „alapító igazgató”, Gödöny József vezette 1991-ben történt nyugállományba vonulásáig. Őt követte Pusztai László, az 1996-ban bekövetkezett tragikus haláláig. Ez után Irk Ferenc tíz évig, 2006-tól Virág György 2012-ig állt az OKRI élén. 2012-től pedig Vókó György vette át a nemzetközi szinten is elismert kutatóintézet vezetését.

Az OKRI által vallott, a Korinek László és Lévay Miklós tudományos munkájára alapított definíció szerint a kriminológia olyan autonóm, alapvetően tapasztalati társadalomtudomány, amely a bűnözés, a bűnelkövetők, a bűncse-

¹ Kovács Tamás: Köszöntő. In: Virág György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 47. OKRI, Budapest, 2010, 9. o.

lekmények áldozatai, és a bűnözési kontroll intézményeinek elemzéséhez szükséges interdiszciplináris tudásanyagot multidiszciplináris kutatásokkal gyűjti; tulajdonképpen a kriminológia a társadalomtudományok kulturális olvasztótégelye.² E meghatározás, és – az OKRI 1962 óta évente megjelenő tanulmánykötete – a *Kriminológiai Tanulmányok* szellemiségében könnyen felfedezhető a párhuzam, hiszen a periodika is egyfajta multidiszciplináris olvasztótégely, amelyben a szakemberek kutatásainak eredménye az az „érc”, amely időtálló és stabil alapja lehet a jogászgenerációk tudásanyagának, vagyis valójában a tudományos produktum az állandó a változó mellett.

Az OKRI azonban nem csupán a kriminológia tudományterületére fókuszál, ugyanis feladata a kriminalisztika és a büntetőjog-tudományok elméletének és gyakorlatának fejlesztése, továbbá a kutatási eredmények hasznosításának elősegítése. Zászlajára azt a nemes célt tűzte, hogy kutatásaik valóságghű ismereteket nyújtsanak a döntéshozók és a gyakorlat számára, segítse az igazságszolgáltatást és a bűnözés mérséklése érdekében. E cél elérését és az elvégzett munka eredményeit az eltelt hatvan év visszaigazolta, gyümölcséből bárki kedve szerint „szüretelhet”, vagy ahogyan Vergilius fogalmazott, *carpent tua poma nepotes* (gyümölcseidet az unokáid fogják leszedni).

Több mint negyven éve kísérem figyelemmel az OKRI munkáját. *Számítógépes bűnözés* címmel itt készítettem el első említésre méltó publikációm tudományos segédmunkatársként. Máig emlékszem – többek között – Bakóczi Antal és Pusztai László szeretetteljes mentorálására, ami meghatározta további tudományos pályámat is. Akkor alakult ki az a meggyőződése, hogy az intézet nem csupán munkahely, hanem igazi műhely, ahol az egyéni teljesítményekben a közösség hozzáadott értéke is megjelenik! Az OKRI nemzetközi megbecsültségét is személyesen tapasztalhattam.

Mindezekre tekintettel, az általam képviselt hivatásrend nevében is szívből gratulálok az OKRI színvonalas működéséhez, az eltelt hat évtized eredményeihez, egyben a következő sok évtizedre elegendő kitartást és nemzetközi viszonylatban is mérhető tudományos prosperitást kívánok!

Dr. Polt Péter
legfőbb ügyész

² <https://okri.hu/index.php/magunkrol/mi-a-kriminologia>

Előszó

Gondolatok a tudományos kutatás társadalmi szerepéről az intézeti évfordulón

Az Országos Kriminológiai Intézet (OKRI) Magyarország és Kelet-Közép-Európa egyik legjelentősebb kriminológiai kutatóbázisa. Alapításának fél évszázados jubileuma óta újabb eredményes és sikeres tíz év telt el.

A bűnözés elleni küzdelem a bűnüldözés hatékonyságának növelése mellett a bűnözés szervezettebb megelőzését is igényli, ez pedig elképzelhetetlen tudományos megalapozottság, a tudományos kutatás eredményeinek hasznosítása nélkül. A kutatások témája között szerepeltek a bűnmegelőzés új távlatai, elvi és gyakorlati kérdései; a bűnözés helyzete és változásai, új jelenségei; valamint sor került az egyes bűnözési jelenségek nagyobb összefüggésben történő vizsgálatára is.

A kutatások komplexitása és interdiszciplináris, sőt multidiszciplináris jellege, a kutatási eredmények, megállapítások gyakorlati hasznosítása szempontjainak érvényesítése minden évben jellemző volt az intézetre. A kutatások folyamán a kutatók a legkülönbébb tudományágakkal foglalkoznak, sajátos módszereik hasznosításával. Ezek között szerepel a büntetőjog, a büntetőeljárás-jog, a büntetés-végrehajtási jog és a kriminológia mellett az informatika, a kibernetika, a statisztika (kriminálstatisztika), a szociológia, a pszichológia (kriminálpszichológia, börtönpszichológia, kriminálpedagógia), emellett gyakran szükségesek pénzügyi és gazdasági jogi, biológiai, kémiai, fizikai stb. ismeretek is.

Az OKRI utóbbi tízéves tevékenységének egyik fő jellemzője volt a legidőszorúbb kérdések megoldásához történő segítségnyújtás a tudományos kutatás részéről. Az OKRI tevékenységében, kutatásaiban az elmélet és a gyakorlat kérdései egyaránt jelen voltak; amelyek egymást segítve nagyon jól össze tudnak hangolódni a közös célok érdekében. A legtöbb kutatás a gyakorlat segítésére, annak fejlesztésére hivatott. A kutatási témák közül a korábbi húsz-harminc százalék helyett már megközelítőleg ötven százalékot maguk a gyakorlati szakemberek kezdeményeztek. Ez is az intézet munkája iránti érdeklődés növekedésének erősödését mutatja. A kutatások gyors gyakorlati segítséget jelentő mivoltát a tárgyuk is kifejezésre juttatja.

A gyakorlattal való, évről évre növekvő jó együttműködést jelzi még az ügyészség által kezdeményezett kutatások végzésének emelkedő aránya is. Ez például csak a 2016-os évet kiemelve harminc százalékot tett ki, 2017-ben több mint harminchatot, 2018-ban pedig már negyvenöt százalék volt. Ha hozzáadjuk az év közben érkezett felkéréseket, akkor már többről is lehet szó. Meg kell említeni e helyütt a több minisztérium és országos hatáskörű szerv kezdeményezésére elvégzett kutatásokat is, így egyebek között a Belügyminisztérium, az Igazságügyi Minisztérium, a Pénzügyminisztérium, az Agrárminisztérium, az Országos Bűnmegelőzési Tanács, az Országos Rendőr-főkapitányság, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága stb. kérésére végzettek. Többükkel jó együttműködési megállapodása van az intézetnek, kutatóikkal, kutatómunkáik szervezőivel úgyszólván kollegiális együttműködés jött létre.

Az OKRI munkatársai nyolcvan százalékának van tudományos fokozata, közülük többek bírnak gyakorlati, jogalkalmazási tapasztalattal is, ami a látásmódjukra is hatással van. E kimagasló arány főként a tudományos továbbképzés segítségével alakult ki, 2010-ben a kutatók negyvennyolc, 2013-ban már hatvankét százalékának volt tudományos fokozata. Ez a kiemelkedő szintű tudományos elismertség a hatékony tudományos továbbképzés eredménye. Soraikban van akadémikus, két MTA-doktor is, kandidátusok, illetve PhD-fokozatúak. Habilitált oktatói címet négyen birtokolnak. Jelentős részük a szakmai-tudományos közéletben is jelen van, ötvenkét tudományos, illetve tudományos munkával összefüggő szervezet tagjai vagy tisztségviselői.

Évről évre tapasztaljuk az intézet iránti érdeklődés növekedését, ezzel párhuzamosan érzékelhető az erősödő figyelem a kutatási eredmények, a konferenciák iránt is: ezeken egy-egy évben már több százan is részt vettek. Több éve kiváló az együttműködés az OKRI és az Országos Bírósági Hivatal, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézete; az egyetemek többségének bűnügyi tudományokat, így különösen kriminológiát oktató tanszékei között. Ez kifejezésre jutott közös konferenciák szervezésében, a kutatóknak azokon való aktív részvételében, közös publikációkban. OKRI-s kutatók az egyetemeken záróvizsga-bizottsági elnökök, PhD-bírálbizottsági tagok, még szigorlati bizottsági tagok, opponensek is voltak. Ügyészek, doktoranduszok, egyetemi oktatók kutatási anyagokhoz jutnak a folyamatosan megújuló intézeti könyvtárban, amelyben a legfrissebb hazai és külföldi szakirodalom is megtalálható. A kutatók közül hatan egyetemen oktatnak. Részt vettek és részt vesznek a Kúria egyes joggyakorlat-elemző csoportjainak ülésein, ezeken szóban és írásban is tesznek javaslatokat. Közreműködtek, együttműködtek

olyan korszakos művek létrejöttében, mint a *Kriminológiai Enciklopédia*, valamint az *Emberi Jogi Enciklopédia*.

Nagy szakmai eredmény, hogy az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztálya 2016-ban tudományos műhelyként ismerte el az intézetet. Azóta minden évben tudományos konferenciasorozat szervezésében vesz részt az OKRI a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából, az MTA székházában, ezeken a bűnügyi tudományok kiemelkedő országos szaktekintélyei, országos vezetői (akadémikusok, MTA-doktorok, professzorok) mellett az OKRI munkatársai tartanak előadást.

Az intézeti munka jelentős eleme a kutatások eredményeinek hasznosítása, amelyre minden évben nagy figyelem irányul. Az eredmények hasznosulására példa az elméletalkotásban való közreműködés, valamint a kutatási eredmények oktatói tevékenységben – az ügyészek, az ügyészégi fogalmazók és alügyészek továbbképzésében, az egyetemi oktatómunkában, valamint a posztgraduális képzésben – történő megjelenítése.

A kutatási eredmények segítették a Legfőbb Ügyészség kodifikációs és jogértelmezési tevékenységében felkérésre közreműködést is. A kutatók szakmai presztízse növelte az általuk szerzőként, szerkesztőként, lektorként jegyzett folyóiratok, illetve a tudományos, oktatási intézmények, szervek szakmai felkészültségét és ismertségét. Az eredményeikről és a nézeteikről a médiákban nyilatkozó kutatóknak fontos szerepük van a lakosság tájékoztatásában is.

Az intézet kiadványait (*Kriminológiai Tanulmányok*, monográfiák) kedvezően fogadták. Megtisztelő, hogy az intézet a kiadója az *Ügyészégi Szemle* szakmai és tudományos folyóiratnak. Az intézet valamennyi kiadványa elismerő, dicsérető visszajelzésben részesült.

Az OKRI bővülő nemzetközi kapcsolatai közül kiemelhető a freiburgi Max Planck Intézet, a szomszédos országok hasonló intézetei (cseh, szlovák, szlovén, a most alakult román stb.), a távolabbiak közül a sanghaji kriminológiai intézet. A közelmúltban sikerült együttműködési megállapodást kötni a szlovéniai büntetőjogi és biztonságpolitikai kutatóintézettel, a Ljubljana Egyetem kriminológiai intézetével. A freiburgi Max Planck Intézet vezetői az OKRI-t kérték fel a balkáni kriminológiai kutatócsoport megszervezésének és működtetésének segítésére (tíz ország tartozik majd ide). Az Egyesült Államokból, Olaszországból, Németországból, Spanyolországból, Kínából, Dél-Koreából, Romániából stb. voltak az intézetben vendégkutatók, egyetemi tanárok. Hosszabb látogatást tett az intézetben az Európai Kriminológiai Társaság elnöke is.

A nehézségekkel járó terepmunka, a nagyszámú interjú, megfigyelés, a sok ezer bűnügy vizsgálatának tapasztalatai, évente átlagosan kétezer-ötszáz (sőt 2018-ban négyezer) akta áttanulmányozása segítette a vizsgált kutatási kérdések megértését és megérttetését. Az intézet huszonegy kutatója, vezetőket is beleértve, 2017-ben harminchét, 2018-ban és 2019-ben már negyven kutatást mutathatott fel. A kutatások során összegyűjtött jó gyakorlatok és megoldási javaslatok megismertetése a szakmai és közvéleménnyel elősegítette a kutatások eredményeinek hasznosítását, vagyis érdemes volt együttműködni a hazai szakemberekkel, valamint a nemzetközi kutatókkal. Az egyes kutatásokkal sikerült felhívni a figyelmet az aktuális előrevívő, a továbbfejlesztést szolgáló feladatokra, az intézet sok javaslattal is élt. Így a jogalkotással, a gyakorlat nyomán felszínre kerülő kérdések megoldásával kapcsolatban is rámutatott, mire kell a megelőzés szempontjából odafigyelni; ismertette a sértetté válási kockázatok csökkentéséhez vezető módszereket is.

Összességében megállapíthatjuk, hogy az eltelt tíz évben is az OKRI kutatásai gazdagították a bűnügyi tudományok elméleti teljesítményét a kriminálprevenció és a kriminálpolitika területén, továbbá a kodifikációs és jogértelmezési tevékenységben, de hasznosultak a felsőoktatásban és posztgraduális képzésekben is. Pár évvel ezelőtt a magyar tudományos élet egyik vezetője azt írta az OKRI-ról: *„Nemzetközi összehasonlításban is kiemelkedő színvonalú tudományos munkát mutat be, ami az OKRI-t nem csak a régió, hanem egész Európa egyik vezető büntetőjogi és kriminológiai kutatóintézetévé teszi.”*

Az Országos Kriminológiai Intézet megfelel mindazoknak a tudományos kívánalmaknak, amelyeket hazánk polgárai, az ügyészek, a tudományos élet elvárnak tőle. Életképességét bizonyítja, hogy képes fejlődni, megújulni, a mai modern technikát alkalmazni minden téren. Az alkotómunka nyugodt háttérét, különösen mindenekelőtt tárgyi és személyi feltételeit, a fejlesztési lehetőségeket – a korábbi évtizedekhez hasonlóan – teljes mértékben a Legfőbb Ügyészség segítette elő.

A bűnözés elleni sikeres küzdelem a bűnüldözés hatékonyságának növelése mellett a bűnözés szervezettebb megelőzését is igényli, ez pedig elképzelhetetlen tudományos megalapozottság, a tudományos kutatás eredményeinek hasznosítása nélkül.

A kriminológia művelése mellett alapvető fontosságú a büntetőjogi, a büntető-eljárási szabályok, a büntetésstan, a büntetés-végrehajtási jog és valamennyi bűnügyi diszciplína és tudomány ismerete a büntetőeljárás megindulásától; a gyakorlati szervek, intézmények működésének összefüggésben történő vizsgálata.

A bűnözés és annak részjelenségei tekintetében alapkatásokat, ténykutatásokat végeztek az intézetben, és ezekre támaszkodva épültek fel az elméleti kutatások, a bel- és külföldi szakirodalom feldolgozása és értékelése, valamint a tényleges elméletképzés. Az egyes évek kutatásainak értékelésekor az intézet tevékenységét ellenőrző kiváló, külsős tudós szakértők alkotta tudományos tanács részéről is elismerő értékelések mellett nem egyszer elhangzott, hogy az ország egyetlen olyan tudományos kutatóintézete, ahol még tudnak évente számos valódi, empirikus kutatást végezni. A tudományos tanács az elmúlt tíz évben kiállt az OKRI tudományos kutatómunkája szellemiségének, irányvonalának jóváhagyásáért, tagjai közül többen előadásokat tartottak az intézet szervezésében lezajlott nagyobb szakmai-tudományos konferenciákon.

A korszerűsítés, a megújítás igen nagy mértékben érintette az OKRI-t. A 2011–2012. évi létszámcsökkentés után a szabályzatok megújítása, az intézet felújítása, új szabályzatok érvényesítésének megszervezése stabilizálta a működést. Köztudott, hogy az a szervezet, amely nem állít magának normát, erodálódik. Minden hazai és külföldi kutatóintézetnél így van. Az intézet egyéni – immár többéves kutatási – követelményrendszerének, teljesítményértékelésének hatása érezhető a kutatók munkáján, az új normákat is érvényesítik. Ezek körében megemlíthető az intézet működését, rendjét segítő adatvédelmi, iratkezelési, munka- és tűzvédelmi, katasztrófavédelmi, egészségvédelmi stb. szabályzatok megalkotása, amelynek aktualizálása is folyamatos.

A nemzetközi együttműködésben megvalósuló kutatások sorában megemlíthető az intézet részvétele a *Politikailag motivált bűnözés a jelenkori migrációs trendek tükrében* című nemzetközi látenciakutatásban. Meg kell említeni részvételünket a *Hogyan lehet a jogszerűség elvével megegyező módon a békítőkör-modellt kialakítani az egyes országokban?*, valamint *A bűnelkövetők felügyelete Európában* című nemzetközi projektekben is.

A kerek évfordulóra megjelenő kötetünk a szokásostól eltérően ünnepi hangulatú összegzése egy olyan évtizednek, amikor a felgyorsult társadalmi változások gyors reakcióra készítették a bűnözés világát, ennek következményeként jókora feladatot róva a jogi világra és a tudományra is. A kiadvány tükrözi a büntetőtudományok és kutatóinak rugalmas alkalmazkodását az újabb és újabb feladatokhoz. A bűnözés gerjesztette társadalmi konfliktusok felismerése, felmérése, és ha lehetséges, a csökkentésükre tett javaslatok jellemzik a kötetben olvasható írásokat. Van, ami nem változik, és van olyan, ami hirtelen tűnik fel a bűnözés terén; a kutatóknak ezt a folyamatot is követniük kell.

A *Kriminológiai Tanulmányok* ünnepi számában ritkán olvasható, elméleti összefoglalásokat találhat az olvasó akadémikus szerző és a tudományok doktorainak tollából, írásaik nemcsak keretet adnak a kötetnek, de a büntetőtudományok művelésének értelmét is tanúsítják. Vannak bűncselekmények, amelyek számukban és megjelenési formájukban is kevés változást mutattak az évtizedek folyamán, így állandó témái a kriminológiai kutatásoknak. A szexuális cselekmények, a garázdaság, a börtön világa, az alkohol és a közlekedés kapcsolata állandó kutatási terület, természetesen új formák és bűnözési módszerek is feltűnnek, átalakulnak, mint például a határokat és nemzetközi jogot nem tisztelő embercsempészet, vagy a nemzetközi jogi megoldásokat igénylő korrupció. Kutatóink felfigyelnek olyan jelenségekre is, amelyek már a jövőbe, a robotok világába vezetnek.

Jó szívvel ajánlhatom jelen kötetünket az elmúlt tíz év zárásaként.

Korinek László több évtizedes szakmai tapasztalata és eredményei alapján joggal és okkal teszi fel a korántsem költői kérdést: *Ment-e a kriminológia által a világ elébb?*, mintegy összegezve a tudományág, a kriminológia és a büntetőjog társadalmi hasznát és értelmét. A társadalomtudomány kutatójának, aki sokoldalú elméleti és empirikus módon vizsgálta a bűn világát, természetes reakciója ez. Kérdése, hogy van-e mérhető, érzékelhető és értékelhető haszna a bűnözés kutatásának, gyakorol-e hatást, és miként a társadalom jobbítására ez a tudományág. Életmunkája alapján adott válasza szerint a tudomány nem mindenható, így a kriminológia sem az, de a kriminológiai kutatások és eredmények minden kétséget kizáróan hozzájárultak a bűn világának megismeréséhez, a bűnhöz és büntetéshez való viszony humanizálódásához, még az sem kizárt, hogy a bűnözés csökkenéséhez.

Kerezsi Klára *Miért csökken a bűnözés?* című tanulmánya akaratlanul is folytatása az előző írásnak, szinte válasz a címben feltett kérdésre. Nem véletlen, hogy az évtizedek óta szakmai kérdésekben megalapozott ismeretei alapján hiteles eredményeket felmutató kutató összegzésként a bűnözés alapkérdéseinek esszenciáját gondolja végig. A bűnözés csökkenő trendje világjelenségnek tűnik, kérdés, hogy miért. A szerző a bűnözési tendenciákkal foglalkozó szakirodalom elemzése alapján áttekinti a bűnözés visszaesésére adott tudományos magyarázatokat, elemzi a bűncselekmények globális visszaesésének feltárt okait. A számtalan magyarázó tényező és az érzékelhető csökkenés ellenére a szerzőt azonban az is foglalkoztatja, hogy a kriminálpolitikák miatt a bűnözés

további növekedésére alapoznak. Szembesít azzal a felismeréssel, hogy az építészeti és szociális bűnmegelőzési eszközöknek itthon is a korábbinál nagyobb szerepet kell kapniuk a bűnmegelőzésben.

A szexualitással kapcsolatos bűncselekmények a kriminológiai kutatások klasszikus területe, miután sajnálatosan alig csökken az elkövetések száma, és igen magas a látencia is. *Garai Renáta A szexuális erőszak és a szexuális kényszerítés az országos jogalkalmazói gyakorlatban. Dogmatikai kérdések, eljárási és kriminológiai jellemzők* című tanulmánya nemcsak az okok, a módszerek, az elkövetők és a következmények feltérképezésének bonyolult szakmai kérdéseit veti fel, de bemutatja a jogi szabályozás sokféleségét is. A szerző a jog gyakorlóival oldaláról vizsgálja a nemi bűncselekmények fejezetében felfedezhető problémákat, de felveti a jogalkalmazási gyakorlat értelmezési eltéréseinek kérdését is. Úgy véli, hogy *„a közelmúltban született kúriai és egyéb felsőbbbírósági döntésekre tekintettel a jövőben is számíthatunk arra, hogy logikai és nyelvtani értelmezés mellett is nyitott kérdés marad a Btk. 196. §-a szerinti szexuális kényszerítés, illetve a Btk. 197. § (1) bekezdése szerinti szexuális erőszak (szexuális kényszerítést erőszakkal elkövet) elhatárolása, minősítési megoldása – ebből adódóan az ország különböző pontjain továbbra is eltérő jogalkalmazói gyakorlat várható”*.

Solt Ágnes Az újszülöttek sérelmére elkövetett emberölések jellemzői és az elmúlt évtizedek tendenciája című írása az elmúlt négy évtized (1981–2018) alatt történt hatvankét újszülöttölési bűncselekmény esettanulmányát végezte el. A cél kifejezetten a kriminológiai szempontok vizsgálata volt, azaz a bűncselekmény csökkenésének oka. A szerző vizsgálatának alapkérdése, hogy *„a történelmi léptékű társadalmi átalakulások részeként változtak-e azok a kriminogén hatások, amelyek egy leányt, asszonyt az újszülöttje megölésére készítettek, kényszerítettek”*. A szerző azt a következtetést vonja le, hogy az eltelt időszakban és éppen a korábbi kutatási eredmények nyomán jöttek létre azok a civil szervezetek, amelyek célzott segítséget ajánlanak fel a titkolt, válságterhesség problémájával szembekerülő nőknek. *„Ahhoz, hogy ezek a lányok és nők igénybe tudják venni a segítséget, amelynek köre jelentősen kibővült az elmúlt két évtizedben, szükséges volt az információs társadalom térnyerése, amelynek segítségével a kommunikációs csatornák kiszélesedtek, az internet elterjedésével egyszerűen és diszkréten váltak elérhetővé az addig ismeretlen segítők, szervezetek, módszerek, gyakorlati útmutatók a segítségre szoruló terhes nő számára.”*

Bolyky Orsolya és Sárík Eszter a Talpon maradni... Reziliens életutak elemzése című munkája az elkövetők vizsgálatakor nem a szokásos kriminális okok kialakulása és megjelenése köré épült, a szerzők rendhagyó módon arra koncentráltak, hogy azokat a tényezőket keressék, amelyek pozitív módon segítettek az elkövetőket, hogy minden hátrány, kudarc és egyéb rizikófaktor ellenére lehetővé

váljon a társadalmi környezetükbe való sikeres beilleszkedésük, illetve olyan személyeket mutatnak be, akiknek hátrányos helyzetű gyermekkori körülményeik ellenére sikerült talpon maradniuk és nem sodródtak a bűnözés útjára. Kutatási kérdéseik középpontjában a reziliencia fogalma állt, ezt a jelenséget tanulmányuk közel felében elemzik. Leírják a jelenség pszichológiai megjelenésének folyamatát, a kérdéssel foglalkozó alapműveket, és bemutatják a szerzőket is. Hasonlóképpen összefoglalják a reziliencia kutatásának módszereit, és mindezek folyamán alakították ki saját vizsgálati szempontjaikat.

A kihívó közösségellenesség értelmezése a garázdaságnál című tanulmányában Nagy László Tibor a garázda magatartások közül kiemelten foglalkozik a kihívó közösségellenesség fogalmával, úgy véli, hogy értelmezése meglehetősen el-
lentmondásos, mert azt a jogalkotó a jogalkalmazóra bízta, ezért gyakran a bíróságok eltérő értelmezésére kerülhet sor. A jogesetek elemzése alapján megállapítja, hogy „a kihívó közösségellenesség tényállási elemének határozatlansága miatt leginkább a garázdaság bűncselekményének megszüntetését tartanám ajánlatosnak, ami valójában nem jelentene dekriminalizációt, hiszen alig létezik olyan cselekmény, amely a garázdaság hinterlandjaként ne merítené ki valamely más bűncselekmény vagy szabálysértés tényállását is egyszersmind”. A Vas Megyei Főügyészség által kezdeményezett kutatás széles területet vizsgál, kitér a jogtörténi előzmények, a kodifikációs változások, de az etimológiai és jogirodalmi problémák elemzésére is.

A korrupció régóta kísérője a gazdaságnak és a társadalmi érintkezésnek, nem véletlen, hogy újabb és újabb megoldások jelennek meg a korrupció elleni küzdelemben. *Az integritásteszt alapjai nemzetközi tapasztalatok tükrében* címmel Farkas Krisztina egy a joggyakorlatban kevésbé ismert jogintézményt mutat be tanulmányában, mégpedig az integritástesztet. Az Egyesült Államokból eredő és az angolszász területen már működő szemlélet különbözik a korábbi szabályalapú megközelítéstől, és az értékalapú megoldást preferálja, vagyis a körülmények megváltoztatását és a prevenciót helyezi előtérbe. „Egyrészt teszteli a bűncselekmény elkövetésére való hajlandóságot, így célozva a korrupciós cselekmények csökkentését, másrészt a vizsgálat eredményeképpen sor kerülhet a megbízható személyek kiemelésére a szervezetben belül. [...] Habár a joggyakorlatban még kevésbé ismert az integritásteszt koncepciója, és az elmélet is gyerekcipőben jár, a vonatkozó szakirodalom egyre bősegebb, így a jogintézmény létjogosultsága vitathatatlan. Az eljárás elterjedése egyelőre nem figyelhető meg, kevés ország él ezzel a lehetőséggel.”

Az alkoholfogyasztás nyomán bekövetkező károkozás egyik legveszélyesebb területe a közlekedés. Ritter Ildikó *Alkoholfogyasztás és közlekedés – számokban* című írása fontos ellentmondásra hívja fel a figyelmet. Magyarországon sem az alkoholbetegek száma, sem az alkoholfogyasztás mennyisége nem vál-

tozott a korábbi évekhez képest, növekedett ugyanakkor a hatóság által rögzített ittas járművezetés vétségeinek száma, mégpedig 2012 óta folyamatosan. A szerző ennek az ellentmondásnak az okait vizsgálja, különösen a tizenöt év feletti járművezetők körében. Az európai átlagot jóval meghaladó alkoholfogyasztás növekedése olyan csoport kialakulását mutatja, amelynek tagjaira „nem irányulnak kampányok, közlekedésbiztonsági intervenciók, sőt az őket érintő szabályozás sem változott érdemben az elmúlt két évtizedben. Miközben ők azok, akikre a törvényi szigor, a büntetések a legkevésbé hatnak. A függőségük kényszere erősebb a törvény szigorától és a büntetéstől való félelemtől, így bármilyen büntetéssel sújtják is őket – járművezetéstől eltiltás, végleges hatályú járművezetéstől eltiltás –, azt ők többségében negligálják.”

Nem kis bátorságra van szüksége a kutatónak ahhoz, hogy feltételezett, jövőbeli események jogi következményeit elemezze. Kiss Anna *A járműipari fejlesztések várható hatása a felelősség kérdéseire* címen közölt munkája ezt az utat választotta. A gép és az ember viszonyának kriminológiai és még inkább büntetőjogi vetülete már-már a futurologia tárgykörébe tartozik. A világszerte felgyorsult technikai fejlődés azonban nemcsak a társadalmi, gazdasági törvényszerűségek felismerését nehezíti meg, de következményeként a jogi szabályozások lehetőségeit is. A szerző a büntetőjog szempontjából vizsgálta az autonóm járművek által okozható balesetek jogi keretét és lehetőségeit. Ki a bűnös, a robot vagy az ember? – teszi fel a kérdést, és úgy gondolja, hogy a közlekedési balesetek száma a robotautók elterjedésével jelentős mértékben csökkenhet, az ittas járművezetés megszűnik. Felmerül azonban egy új kérdés: „Vajon az autonóm járművek által okozott károkért ki vonható felelősségre?” Válasza szerint a mesterséges intelligenciák büntetőjogi felelőssége kapcsán felmerülő problémák csakis az emberi felelősséggel kapcsolatosan jelenhetnek meg.

Az emberkereskedelem és a kényszermunka jellemzői egy empirikus vizsgálat alapján című írásában Windt Szandra a témát folyamatában ismerő szakértőként rámutat arra, hogy az emberkereskedelem nem új jelenség a történelemben, az azonban, hogy miként reagál az emberi közösség erre modern formában megjelenő, minden emberi és jogi egyezségnek ellentmondó jelenségre, új feladatot ad a jogszabályozás területén is. A szerző a jelenleg hatályos jogszabályban megjelenő kizsákmányolás fogalmának gyakorlatban való megjelenését vizsgálta. A nemzetközi és a hazai szakirodalom eredményeinek ismertetése mellett, a kutatás alapja a jogszabályban rögzített tényállásnak megfelelően kiválasztott százhuszonhét akta, a 2013 és 2018 közötti időszakból. Az empirikus vizsgálat az iratok mellett mélyinterjúkat, statisztikai elemzéseket és kerekasztal-beszélgetéseket is felhasznált. A vizsgált iratok főként a szexuális célzatú ki-

zsákmányolás eseteit tartalmazták. A kényszermunkaügyek témájában ilyen átfogó, országos iratelemzés korábban nem készült. A szerző végkövetkeztetése, hogy az emberkereskedelem a kiszolgáltatottságra épül, így a hagyományos büntetőjogi „megoldások” mellett sokkal inkább a jelenség társadalmi-gazdasági gyökereinek felismerésére és kezelésére kell koncentrálni.

Farkas Krisztina és Kármán Gabriella Nemzetközi együttműködés a bizonyítékok beszerzésében – empirikus megközelítésben című tanulmánya nemzetközi kérdést jár körül. A büntetőeljárások lefolytatása a nemzetközi térben számtalan akadályal néz szembe. A dolgozat a 2019-ben, az intézetben az európai nyomozási határozat (ENYH) alapján folytatott kutatás eredményeit és a felmerülő problémákat összegzi. A vizsgálat alapját százharminchárom ügy adta, ezek magyar hatóság külföldi hatóság által történt jogsegély-megkeresését tartalmazták, a 2017. június 1. és 2018. december 31. közötti időszakban. Középpontban a bizonyítékok beszerzéséhez kapcsolódó eljárások menetének megismertetése és buktatóinak feltárása áll. A vizsgálat a szakirodalom feldolgozásán és a tárgykörbe tartozó büntetőeljárások iratainak feldolgozásán alapult, különös figyelemmel az európai nyomozási határozat mint új jogintézmény előírásaira. A szerzők azt a következtetést vonják le, „*hogy az implementálást követő kezdeti időszak csekély bizonytalansága után pozitív tapasztalatokról lehet beszámolni. Mind a hazai, mind a megkeresett külföldi hatóságok alapvetően betartják az ENYH szabályait, kölcsönös bizalom figyelhető meg közöttük. [...] Az eddigi tapasztalatok alapján bízodva tekinthetünk a jogintézmény jövője elé.*”

Nem véletlenül zárjuk kötetünket *Irk Ferenc Az elfogadhatatlan termelési kockázatokról és következményeiről* című munkájával. A környezetkriminológia avatott szakértőjének tanulmánya a kriminológiát és a kriminalitást globális dimenzióba helyezi. A szerző fél évszázada kutatja a különféle társadalmi kockázatok tömegjelenségként kezelhető megjelenési formáit, különösen azokat, amelyeknek kriminális vonzataik is vannak. Megállapítja, hogy az elmúlt száz évben a különféle kockázatok köre korántsem csökkent, sőt a társadalmi-gazdasági változások következményeiként egyre újabbak keletkeztek. Írása a „rendszerszinten érvényesülő egészség kockázatokra” koncentrálna, és megállapítja, hogy két jövőkép közül választhatunk. A pesszimista jövőkép szerint „*a jelenlegi gazdasági rendszer fenntarthatatlan, mert szoros összefüggés áll fenn a modern kori rabszolgamunka és visszafordíthatatlanság határához érkezett környezetpusztítás között*”. A másik, az optimista jövőkép megvalósulása azt feltételezi, hogy a kapitalista termelési módban, a termeléstől a hulladékgazdálkodásig tartó folyamatban gyors és gyökeres változás következhet be, amely a méltányos profit elvén alapuló gazdálkodást állítja középpontba.

A tudomány exponenciálisan fejlődik, a kriminológia, amely megköveteli a társadalomtudományok szinte valamennyi területén való jártasságot, miközben elvárja a jog elméletének és gyakorlatának kimagasló szintű ismeretét is, nem kis feladatot ró az ország egyetlen bűnözéssel foglalkozó intézményére. Az OKRI és a kutatók készen állnak a társadalmi változások követésére, a nehezen megválaszolható kérdések felmérésére, megoldásuk segítésére. Folyamatos feladatról van szó, amely a jövőben is a társadalom, azaz mindannyiunk védelme érdekében erőteljes odafigyelést igényel. A tudomány és a gyakorlat együttese, a mindennapi élet konfliktusainak bemutatása, és megoldásuk feltérképezése határozta meg az OKRI elmúlt évtizedét, és jelöli ki a jövőjének irányát.

Dr. Vókó György

Ment-e a kriminológia által a világ elébb?

A tanulmány szerzője egy korábbi tanulmányában kereste már a választ a kriminológia értelmére és hasznára, s a címben feltett kérdésére akkor igenlő választ adott. Azóta olyan fejlemények következtek be, amelyek töprengésre készítették a szerzőt, és szükségesnek látta néhány további adalék közreadását a bűnözés kutatásának értelmét és hasznát illetően. Minden kutatót izgat a kérdés, hogy van-e értelme annak, amit csinál, hozzájárul-e – legalább szerény mértékben – az értékek gyarapodásához és megőrzéséhez? Jelen tanulmány a kriminológiát illetően azt próbálja megválaszolni, hogy sikerült-e a bűnözés visszaszorításához segítséget nyújtani. Egyáltalában: van-e kimutatható haszna a bűnözés kutatásának? A tanulmányban kifejtettek alapján megerősíthető: a kriminológia hozzájárult a büntetőjog-alkotás és -alkalmazás humánusabbá tételéhez, a civilizációs értékek megszilárdításához. A bűnözés mennyiségére és minőségére gyakorolt hatása nem egyértelmű, de a mérleg – a jelzett káros megnyilvánulások ellenére is – pozitív.

A jelen tanulmány szerzője ezt a Vörösmarty-parafrazisként megfogalmazott kérdést feltette már egy korábbi írásában. Akkor igenlő választ adott.¹ Azóta azonban olyan fejlemények következtek be, amelyek újra – egyébként szinte naponta – napirendre kell hogy tűzzék a kriminológia értelmére és hasznára vonatkozó töprengéseket. A bűnözés általában nem mutat ugyan olyan növekedést, mint a múlt század második felében, de egyes jelenségek – mindenekelőtt a soha nem látott kegyetlenséggel jelentkező terrorizmus – továbbra is el kell hogy gondolkodtassák a felelős kutatókat. Ezért szükségesnek látszik néhány további adalék közreadása a bűnözés kutatásának értelmét és hasznát illetően.

Be kell ismerni, hogy az „elébb” kifejezés is magyarázatra szorul. Nem a régiek szóhasználat miatt, hanem azért, mert a haladás ismérvei is vitatottak. Ennek tárgyalása messze meghaladná a jelen tanulmány kereteit, ezért csak jelezzük, hogy az emberek helyzetének jobbítását, a félelemtől és nélkülözéstől mentes létezését, jogiasan megfogalmazva: az emberi jogok mindenki számára a lehető legteljesebb mértékben való biztosítását, és az annak megfelelő – demokratikus – berendezkedés garantált működését tekintjük olyan célnek és mércének, amelynek alapján megítélhetjük: ment-e a világ elébb. A bűnözésre

¹ Korinek László: Mire jó a kriminológia? In: Virág György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 47. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2010, 61–71. o.

vonatkozóan azt lehet mondani, hogy – noha amint látni fogjuk, egyes irányzatok vitatják, de a társadalmi és politikai értékelés szerint mégiscsak negatív, visszaszorítandó jelenségről van szó – annak csökkentése, az értékek hatékonyabb védelme esetén mondhatjuk: pozitív irányú változások következtek be.

Vörösmarty Mihály Gondolatok a könyvtárban című versének a tudomány és a valóság közötti szakadékot felidéző kérdése a könyvekre vonatkozóan minden igazi kutatót marcangol. Van-e értelme annak, amit csinálunk? Hozzá tudunk-e járulni legalább szerény mértékben az értékek gyarapodásához és megőrzéséhez? A kriminológiát illetően értelemszerűen azt kellene megválaszolni: sikerült-e a bűnözés visszaszorításához segítséget nyújtani? Egyáltalában: van-e kimutatható haszna a bűnözés kutatásának?

Valójában több előkérdést kell megválaszolni ahhoz, hogy egyáltalában megkíséreljünk valamilyen mérést. Ezek mindegyike a kutatások, a kriminalitásról való gondolkodás és a tényleges bűnözési helyzet viszonyát érinti. Nyilvánvaló, hogy a cselekvés, a társadalomra veszélyes magatartásokkal szembeni fellépés nem a tudósok feladata, még a jogalkotás körében sem. Mindenekelőtt a gyakorlati szakemberek és a politikusok cselekvése vagy attól való tartózkodása befolyásolja – hogy milyen mértékben és milyen módon, az is vitatott – a kriminalitás alakulását. A büntető törvénykönyvek megalkotása adja meg azt a keretet, amihez azután az emberi magatartásokat viszonyítják mind egyedi, mind pedig társadalmi szinten. A tudásalapú társadalom mai elvárásai mellett magától értetődik, hogy a jelentősebb jogalkotási döntések előtt meg kell ismerni a szabályozandó területet érintő tudományos eredményeket, de még az egyedi (például bírósági) döntésekhez is gyakran keresik a szakirodalomból meríthető érvanyagot, bár megjegyzendő, hogy ez a másutt – így például Németországban – általános gyakorlat hazánkban még egyelőre kivételesnek tekinthető.

A kriminológia szükségességét, így hasznosságát vitató megközelítések

A szocialista állam időszaka

Volt olyan idő, volt olyan rendszer, amikor, illetve amelyben tagadták a kriminológia létjogosultságát. Sokan *Karl Marx* utolsó Feuerbach-tézisére hivatkozva állították: nem magyarázni, hanem megváltoztatni kell a világot. Érdeemes megjegyezni, hogy a történelmi materializmus kidolgozója egyáltalában nem a tudomány megszüntetésére gondolt – hiszen annak ő maga is művelője volt –, hanem a forradalmi gondolkodás és cselekvés szükségességét hangsúlyozta: „*A filozófusok a világot csak különbözőképpen értelmezték; a feladat az, hogy megvál-*

toztassuk.”² Hozzá kell tenni, hogy még ennek a viszonylag egyszerű és egyértelmű mondatnak a magyarra fordítása során is sokan inkább a politikai elvárások, semmint a szöveghűség és tudományos korrektség jegyében jártak el. Ahogyan arra Práger Miklós már 1958-ban rámutatott: „...a forradalmi változás napjaiban annyira élővé válik a gondolat megvalósításának aktuális volta, hogy a fordítás áttöri az eredeti szöveg keretét”³. Így alapozta meg a politika a valódi társadalomtudományok mellőzését a kommunista ideológia jórészt tényekkel nem megalapozott tételei javára. Való igaz, hogy a marxizmus klasszikusai szerint a bűnözés az osztálytársadalom lényegi ellentmondásaira vezethető vissza, így a társadalmi átalakulás azt törvényszerűen meg fogja szüntetni. Ebben a megközelítésben nyilván felesleges a kriminalitás kutatása, hiszen annak okai, valamint felszámolásának feltételei is világosak, nincs szükség különösebben a jelenség vizsgálatára.⁴

Ma már közismert tény, hogy a szocialista korszakban a valóság egyáltalában nem igazolta vissza az említett elvárásokat. Tulajdonképpen soha nem álltak le teljesen a kriminológiai kutatások. 1923-ban a Szovjetunióban már a büntetés-végrehajtáshoz kapcsolódóan kabinetet, majd 1925-től már intézetet hoztak létre a kriminalitás tanulmányozására, egyébként számos publikáció is napvilágot látott. Az igaz, hogy a harmincas évektől kezdődően felerősödtek a leegyszerűsítő, kriminológiaellenes felfogások, a későbbiekben azonban ismét egyértelművé vált a bűnözés kutatásának a szükségessége.⁵

A kapitalista rendszertől időben távolodva egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nem csupán az átalakulás sebessége marad el a ténylegesen ki nem mondott, de mégiscsak létező elvárásoktól, hanem a tendencia sem a marxizmus klasszikusai által kijelölt irányba mutat. A bűnözés nem szorult vissza, sőt: a XXI. század nyolcvanas éveiben már határozottan növekedett. Természetes tehát, hogy felmerült a magyarázat iránti igény, az említett feltételezések nem igazolódtak. *Vlagyimir Nyikolajevics Kudrjavcev* már elszakadt a kapitalista maradvány elméletétől, és a szovjet társadalom realitásaiban kereste a jogellenes cselekmények okait.⁶

² *Karl Marx és Friedrich Engels Művei, III. kötet.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1960, 10. o.

³ Práger Miklós: „A Kommunista Párt Kiáltványa” befejező sorainak és néhány más Marx-Engels töredékes szövegrész magyar fordításáról. *Párttörténeti Szemle*, 1958/2., 173. o.

⁴ Lásd erről bővebben Korinek László: *Bűnözési elméletek.* Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2006, 159–163. o.

⁵ Vermes Miklós: A kriminológia rendszerének és módszerének néhány kérdése. *Jogtudományi Közöny*, 1960/1–2., 41. o.

⁶ *Vlagyimir Nyikolajevics Kudrjavcev: A jogellenes cselekmények okai.* KJK, Budapest, 1982

Magyarországon különösen nem tartott sokáig a bűnözés hosszabb távon való fennmaradását és ezzel a kriminológia szükségességét tagadó felfogás. *Vermes Miklós* már 1960-ban körvonalazta a szocialista bűnözéskutatás szükségességét és kereteit. Kifejtette azt is, hogy a törvényhozásnak, a jogalkalmazásnak, valamint a büntetőpolitika alakításának megalapozásához, de legalább segítéséhez fontos a tudomány eredményeit hasznosítani. Később részletesen kifejtette, hogy a kriminalitás törvénytörően jelen van a szocialista társadalomban.⁷

Szabó András 1961-ben megfogalmazta, hogy a szocialista építés során keletkező ellentmondások hatással vannak a bűnözés objektív lehetőségeinek a megteremtésére.⁸

Azt lehet mondani tehát, hogy az ideológián alapuló politika elnyomó törekvései ellenére a kriminológia ténylegesen létezett a szocializmus időszakában is, a szükségessége és ezzel a gyakorlat számára való hasznossága igazolódott. Ez önmagában is eredményként értékelendő, hiszen az „áltudomány” minősítés tartalmi cáfolatával megnyitotta, illetve fenntartotta a társadalom tényeiről, jelenségeiről való gondolkodás és vita lehetőségét, ami természetesen a demokrácia irányába hatott. Amellett a kriminalitás kutatói lényeges, a gyakorlat számos területén hasznosítható anyagokat produkáltak.

A kriminológia szükségességének és hasznosságának tagadása a polgári demokráciában

A kommunista berendezkedésnek a bűnözéskutatásokhoz való viszonyulása a kifejtettek szerint logikusan megmagyarázható. Vannak azonban olyan nézetek is, amelyek szerint demokratikus viszonyok között sincs szükség a kriminológiára, egyesek szerint ez a tudomány még károsnak is mondható.

A bűnözéssel foglalkozó tudomány elleni egyik legmarkánsabb fellépés *Stanley Cohen* nevéhez fűződik. *Against Criminology* (A kriminológia ellen)⁹ című munkájában – korábbi írásainak felhasználásával – áttekintette az addigi eredményeket, értékelt a velük szembeni kritikai megnyilvánulásokat is. Lényegében ez utóbbiakkal azonosult egyrészt tudományrendszertani, másrészt tartalmi okokból. Az előbbiekkal kapcsolatban úgy vélekedett, hogy a kriminológia mintegy parazitaként telepedett rá a társadalom különböző jelenségeit, így a bűnözést is vizsgáló más tudományágakra (szociológia, pszichológia, jog-

⁷ Vermes Miklós: i. m. 47. o.; Vermes Miklós: *A kriminológia alapkérdései*. KJK, Budapest, 1971, 82. o.

⁸ Szabó András: *A fiatalkorúak és a büntetőjog*. KJK, Budapest, 1961, 211. o.

⁹ Stanley Cohen: *Against Criminology*. Transaction Publishers, New Brunswick, 1998

tudomány). Valójában tehát nincs önálló tárgya és módszertana. Az érdemi működéssel kapcsolatos szembenállása alapvetően az értékelvű, ezen belül pedig óhatatlanul hatalompárti megközelítés elvetésében nyilvánult meg.

A hagyományos értelemben vett kriminológia többek szerint azért jelent tévutat, mert nem tudta magának a bűnözésnek a lényegét megragadni, így természetesen az okok kutatása is csak félrevezető eredményeket produkálhatott. *John Lea* szerint például a kriminalitás nem egyszerűen az uralom egyik tárgya, amit szabályozással és a közhatalom eszközeivel alacsony szintre lehet leszorítani. Az a probléma, hogy egyre inkább elmosódik a határ a jogi értelemben vett bűnözés, illetve az emberek félelmének forrása között. Utóbbi igen gyakran inkább meghatározott csoportokra, semmint magatartásokra irányul. Ebből következően a közhatalmi represszió is a „veszélyes osztályokat”, illetve etnikumokat sújtja.¹⁰

A kriminalitás alapvetően leküzdendő társadalmi diszfunkcióként való felfogása – mint hagyományos kriminológiai alaptétel – ellen többen kifejtették érveiket. *Jeff Ferrell* a graffiti jelenségével kapcsolatban mutatta ki, hogy az egyrészt a hatalom torzulásaival (például szegregáció) szembeni ellenállás kifejeződése, és mint ilyen, fontos jelzést ad a politika alakítói számára. Másrészt az is kiemелendő, hogy nem csupán értékek tagadásáról van szó (mint a kriminalitás körében a meghonosodott felfogás szerint általában), hanem valódi alkotásról, valami újnak a megteremtéséről is.¹¹

A berögződött dogmákkal való szembefordulás a XX. század utolsó évtizedeitől kezdődően számos más szerzőnél, sőt: irányzatnál megfigyelhető. Ezekben közös, hogy mivel tévesnek tartják a kriminológia korábbi alaptételeit, tagadják annak hasznosságát is. Megjegyzendő, hogy az addigi kutatások eredményeinek a megkérdőjelezése igen különböző ellenfelfogások (például feminista, anarchista stb.) jegyében valósul meg. Az említett szembefordulás miatt azonban alappal nevezhetjük – és nevezik is – ezeket az iskolákat kritikai kriminológiának.¹²

Van ebben az egészben egy óriási ellentmondás. Az tudniillik, hogy a tudomány egész – vagy addigi – fejlődését tagadó irányzatok maguk sem tesznek mást: a bűnözésről fogalmazznak meg gondolatokat, arra vonatkozóan végeznek kutatásokat. Hogy ezek lényeges kérdésben eltérnek a hagyományos felfo-

¹⁰ John Lea: A bűnözés mint uralom. *Eszmélet*, 2004/64., 72–85. o.

¹¹ Jeff Ferrell: Urban Graffiti: Crime, Control, and Resistance. *Youth & Society*, vol. 27, no. 1, 1995, pp. 73–92.

¹² Lásd bővebben Korinek László: i. m. 195. és köv. o.

gástól, az egyáltalában nem kérdőjelezi meg: maguk is a – nem ortodox értelemben vett – kriminológia körébe sorolhatók. Ilyen értelemben a kriminológia tagadása maga is kriminológia. Jól látta ezt Stanley Cohen is, aki a bűnözés tudományát ellenző hivatkozott műve megjelenését követően kriminológiai intézetet vezetett, a diszciplína műveléséért jelentős elismerésekben részesült. Ezt a furcsaságot egyébként már az *Against Criminology* című munkájában is leírta.¹³ 2009-ben egy kriminológusszakmai kitüntetés elfogadásakor is kifejezésre juttatta, hogy voltaképpen logikus volna az elismerés visszautasítása, ámde mégis őszinte köszönettel elfogadta. Mivel pedig úgy érezte, hogy ilyen körülmények között valamiféle magyarázattal tartozik, megerősítette azt, ami egyébként a korábbi munkáiból is kiolvasható: nem önmagában és teljesen tartotta elvetendőnek a bűnözés kutatását, hanem annak hagyományos felfogását tette bírálat tárgyává. Elmondta, hogy egyszerűen arról van szó: nem maradhatott, nem is maradt a megszokott tematika körében, törvényszerűen jutott el olyan kérdések vizsgálatáig (például a klímaváltozás), amelyek nyilván meghaladják a tradicionális kereteket.¹⁴

Összességében tehát elmondható, hogy a kritikai kriminológia maga is kriminológia.¹⁵ Amennyiben tehát az egyes szerzők alappal mutatnak rá a korábbi tévelygésekre, úgy ez maga is a tudomány hasznának tekinthető. A bírálat nem csupán megengedett, hanem egyenesen létszükséglet a kutatásokban. A radikális irányzatok számos olyan megállapítással gazdagították a bűnözés tudományát, amelyek további gondolkodásra kell hogy serkentsék azokat is, akik egyébként nem osztják a teljes elutasítás helyességét még a „hagyományos” kriminológia fejlődése tekintetében sem. A jelen tanulmány szerzője például maga is elismeri és kifejezésre juttatta: fontos, hogy a kriminalitás minden formájának feltétlen negatív megnyilvánulásként való túlzó általánosításával szakítsunk.¹⁶ Nyilvánvaló, hogy a kritikusok tudományrendszertani érvei is választ igényelnek, az eredmény, a hasznosság szempontjából azonban nincs közvetlen jelentősége a diszciplínák közötti elhatárolásnak.

¹³ Stanley Cohen: i. m. 8. o.

¹⁴ Stanley Cohen: Carry on Panicking. *British Society of Criminology Newsletter*, no. 64, Special Edition, Autumn 2009, pp. 5–10.

¹⁵ *Critical Criminology* címen egyébként a hagyományos megközelítéseket tagadó irányzatok folyóiratot is megjelentetnek (Springer Kiadó).

¹⁶ Korinek László: A bűnözés haszna. *Magyar Jogi és Külföldi Jogi Szemle*, 2018/5., 266–271. o.

Kriminológiai kártevések

Noha a jelen írás a bűnözéskutatások hasznával foglalkozik, a félreértések elkerülése végett le kell szögezni: születtek olyan művek és megállapítások, amelyek – ahogyan ez lenni szokott: nem egy esetben az alkotó eredeti szándékától függetlenül – a bűnözéshez hasonlóan maguk is a társadalomra veszélyesnek mondhatók. Mai tudásunk alapján nyilvánvalóan idesorolható például *Cesare Lombroso* elmélete a született bűnözőkről.¹⁷

Érdemes megemlíteni, hogy a XX. századnak a kommunizmus mellett kialakult másik totális rendszere (nemzetiszocializmus, fasiszmus) nem a kriminológia feltétlen tagadásával, hanem inkább annak a saját szolgálatába állításával próbálta a saját ideológiáját erősíteni. Az eugenika (embernemesítés) tanának keretében több kutató eljutott a társadalmilag felesleges vagy éppen káros emberek kiiktatása indokoltságának a gondolatáig¹⁸, amit aztán – amint ismeretes – a fasiszta állam meg is valósított.

Ebben a körben is meg kell jegyezni, hogy a polgári demokráciák viszonyai közepette szintén születtek olyan kriminológiai-büntetőjogi tanok, amelyeket – a részletes indokolást most mellőzve – csak „ordas eszmének” lehet minősíteni. Ilyen például *Günther Jakobs* tétele az ellenség-büntetőjogról, amely szerint a bűnözők egyes kategóriáit – mindenekelőtt a terroristákat – nem illetik meg az önkénnyel szembeni védelmet szolgáló emberi jogok, miközben a „nullum crimen sine lege” elvének hagyományos értelmezésétől is el kell szakadni a hatékony megelőzés (tehát akár az elkövetés előtti büntetés) érdekében.¹⁹

A kriminológia haszna

Egyet lehet érteni azzal a hivatkozott marxi gondolattal, hogy a legfontosabb feladat a világ megváltoztatása. A nyomort és az igazságtalanságot fel kell számolni. Ez nem a filozófusok, nem is a kriminológusok dolga, azonban nekik is fontos szerep jut: a valóság megismerése és a következtetések levonása. Ennek

¹⁷ Cesare Lombroso: *L'uomo delinquente in rapporto all' antropologica, alla giurisprudenza, ed alla psichiatria*. Bocca Fr., Torino, 1897

¹⁸ Richard F. Wetzell: *Inventing the Criminal: A History of German Criminology, 1880–1945*. The University of North Carolina Press, Chapel Hill–London, 2000

¹⁹ Günther Jakobs: *Kriminalisierung im Vorfeld einer Rechtsgutsverletzung*. *Zeitschrift für die Gesamte Strafrechtswissenschaft*, 97/1985, S. 751–784.; Nagy Ferenc: *Az ellenség-büntetőjogról, a jogállami büntetőjog erőzójéről*. *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica*, LXVIII. kötet, 17. szám, 2006

alapján lehet a fejlődést a mai, tudásalapúnak is nevezett társadalomban előmozdítani. Ma már közismert tény, hogy a kommunista kísérlet szükségszerű kudarcának egyik oka éppen az, hogy a realitások helyett ideológiai elvárások alapján működtették a rendszert. Vörösmarty Mihály szavai megszívlelendők. Az említett versében ő a könyvek papírja által közvetített szenvedés enyhítése érdekében a tudósokhoz, értelmiségiekhez szól: „*Rakjuk le, hangyaszorgalommal, amit agyunk az ihlett órákban teremt.*”

Kriminológia és politika

A kockázattársadalom

Teljesen természetes, hogy a bűnözés kutatói a tények megismerése során – különös tekintettel arra, hogy a megelőzés lehetőségeinek a tanulmányozása is e tudomány feladatai közé tartozik – eljutnak a társadalom és a politika legfontosabb problémáihoz.

Van olyan felfogás, amely szerint a mai együttélés rendjét meghatározóan befolyásolják a kockázatok kezelésére kialakult vagy kialakítható magatartások.²⁰ A rizikótársadalomban ezért az egyik legfontosabb kérdés a bűnözéshez való viszony, beleértve a megelőzés problémáit is. Nyilvánvaló, hogy a kriminológia sem térhet ki ennek a nagyobb társadalompolitikai kontextusnak az elemzése elől.²¹ Fontos, hogy a tudomány használható adalékokkal szolgáljon a döntéshozók és az emberi viselkedés befolyásolói (például média, oktatás) számára. Azt is hangsúlyozni kell, hogy a kockázattársadalom elmélete a XX. század végén alakult ki, de ez nem azt jelenti, hogy az annak keretében megválaszolandó kérdések ne jelentkeztek volna már sokkal korábban, *Irk Ferenc* szerint már a XVII. század első felében.²² Így tehát a kriminológia és más tudományok története során is felvetődtek már azok a problémák, amelyek közül a társadalmi-technikai fejlődés következtében egyesek rendkívüli módon kiéleződtek (példaképpen említhető a kommunikáció eszközeinek a hatalmas fejlődése, aminek természetesen a bűnözés alakulására is van kihatása).

Mindezek alapján ki lehet jelteni, hogy a kriminológiának nem csupán a büntetőpolitika, hanem az annál szélesebb kört átfogó biztonságpolitika formá-

²⁰ Ulrich Beck: *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba.* Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest, 2003

²¹ Lásd *Irk Ferenc*: *Kételkedő kriminológia. A rizikótársadalom kriminálpszociológiája.* Bibor Kiadó, Miskolc, 2012

²² Uo. 52–53. o.

lásában kell a tudományos háttér biztosításával szerepet játszania.²³ Ez azt jelenti, hogy nem csupán a büntető anyagi és -eljárásjog által érintett viszonyokkal kell foglalkozni, hanem például a rendészettel is, ami egyébként a közigazgatás körébe tartozik.²⁴

Az emberi biztonság

Témánk és alapkérdésünk szempontjából az emberi biztonság koncepciója érdemel figyelmet. Az ENSZ fejlesztési programjának 1994-es jelentése (*Human Development Report*)²⁵ mondta ki, hogy új biztonságfelfogásra van szükség. 2003-ra egy e célból megalakult bizottság átfogó jelentést terjesztett a világ-szervezet elé az új megközelítés elveiről és megvalósíthatóságáról (*Human Security Now*)²⁶.

2004-re egy európai szakértői csoport is elkészítette a kontinensünkre vonatkozó értékelést. Az anyag az emberi biztonság koncepciójának általános elfogadását tartja szükségesnek, erőteljesen hangsúlyozva az emberi biztonság és az emberi jogok egymást kölcsönösen feltételező kapcsolatát (*Barcelona Report*)²⁷.

Nem tisztán kriminológiai teóriáról van szó, de a bűnözés kutatói is hozzájárultak az új megközelítés kidolgozásához, a kriminológiai hatások és összefüggések vizsgálata pedig folyamatosnak mondható.²⁸ Jelentős sikerről beszélhetünk, a világ általános értékelés szerint „előbb” ment az emberi biztonság elvének kidolgozása révén, számos állam pedig a hivatalos politikája részeként létrehozta a megfelelő intézményrendszert is (például Kanada, Japán, Norvégia). Maga a koncepció lényegében azt jelenti, hogy a biztonság védelmének a középpontjában nem az állam, hanem az egyén és a közösségek állnak. A biztonság alapját a legfontosabb emberi szükségletek képezik, egyaránt lényeges tehát a nélkülözéstől és a félelemtől való szabadság. A nemzetközi közösségnek kötelessége (akár beavatkozással is) ezek érdekében mindent megtenni, hiszen valamennyi embert megillető értékről van szó. Mindazonáltal az elmélet

²³ Pat O'Malley: *Risk, Uncertainty and Government*. Glasshouse Press, London, 2004; Richard V. Ericson: The Division of Expert Knowledge in Policing and Security. *British Journal of Sociology*, vol. 45, no. 2, 1994, pp. 149–175.; Richard V. Ericson: *Crime in an Insecure World*. Polity Press, Cambridge, 1994

²⁴ Lásd Finszter Géza: *Rendészettan*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest, 2018.

²⁵ [hdr_1994_en_complete_nostats.pdf](#)

²⁶ <https://reliefweb.int/report/world/human-security-now-protecting-and-empowering-people>

²⁷ https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/solana/040915CapBar.pdf

²⁸ Lásd például Alan Mobley: Decarceration Nation? Penal Downsizing and the Human Security Framework. *Western Criminology Review*, vol. 12, no. 2, 2011, pp. 10–20.

kidolgozói hangsúlyozták, hogy nem felülről való gondoskodással, hanem az érintettek aktív közreműködésével lehet csupán a célokat elérni. A megközelítés nem jelenti a nemzetbiztonság védelme szükségességének a tagadását, de mindenképpen jelentős hangsúlyeltolódást eredményez az alapvető jogok garantálása irányába.

Biztonságiasítás

A kriminológia és a biztonságpolitika másik fontos összefüggése a kockázattársadalomban a „biztonságiasítás” (*securitization*) technikájával függ össze. Arról van szó, hogy a közhatalom bizonyos életviszonyokat, jelenségeket kiemel az általános – így az alkotmányok által meghatározott – rendből, és a fenyegetettségre tekintettel más szabályok szerint kezeli az adott területet. Ilyen „biztonságiasított” probléma a terrorizmus, vagy ma Magyarországon az illegális bevándorlás. Maga az ilyen eljárás nem kifogásolható, hiszen köztudomású tény, hogy a körülmények megkövetelhetik a szokásostól, vagy akár az alkotmányostól eltérő megoldásokat. A rómaiak válság idején diktátort választottak, az alkotmányok pedig rendkívüli jogállapot bevezetését teszik lehetővé szükség esetére. Fontos azonban, hogy amikor a kivételes helyzet megszűnik, akkor visszavezessék normál mederbe a kérdés közhatalmi kezelését (biztonságiatlanítás – *desecuritization*).²⁹ Itt a kriminológiai ajánlásoknak nagy szerepük lehet, hiszen a biztonságiasítás fontos célja az adott – számos esetben kriminális – megnyilvánulások visszaszorítása. A választott különleges megoldások és a közvetlen eredmény viszonya tehát az egész alkotmányos rend működése szempontjából lényeges, a kriminológiának pedig ebben kompetenciája van. Vannak jó példák, de azt hangsúlyozni kell, hogy a biztonságiasítás és a biztonságiatlanítás területén sem kizárólag szakmai, adott esetben kriminológiai szempontok játszanak szerepet, hanem a politika prioritásai is.³⁰

Büntetőpolitika, jogalkotás

Nem szorul bővebb bizonyításra, hogy a kriminológia a közvetlen hatását elsősorban a büntetőpolitika alakítására fejt ki. Az elvi elhatározások tipikusan törvényekben és azok indokolásában jelennek meg először, ezért a szakpolitikát a jogalkotástól nehéz elválasztani, de témánk szempontjából ennek nincs is jelentősége.

²⁹ Rita Taureck: *Securitization Theory and Securitization Studies. Journal of International Relations and Development*, vol. 9, no.1, 2006, pp. 53–61.

³⁰ Ole Wæver: *Securitization and Desecuritization*. Centre for Peace and Conflict Research, Copenhagen, 1993

Szerencsére bőven lehet példákat felhozni arra, hogy a kriminológiai kutatások hozzájárultak a bevezetőben említett értékek (emberi jogok, demokrácia) védelméhez. Ezt még akkor is elismeréssel kell nyugtázni, ha a fejlődés nem minden esetben jelentette a kriminalitás azonnali visszaszorulását. Hosszabb távon mégis megalapozottan feltehető, hogy a gondolkodás humanizálása mind a közhatalom, mind pedig a civil társadalom szintjén a bűnözés tagadását erősíti. Példaképpen említhető a gyermekek magatartásának a megítélése, vagy az áldozatok helyzetének behatóbb tanulmányozása.

A fiatalkorúak

A pozitivista kriminológiának a valóság, így az elkövetők személye felé fordulása a XIX–XX. században tévutak mellett mai tudásunk szerint a haladást szolgáló eredményeket is produkált. Kiemelést érdemelnek a fiatalkorúakkal foglalkozó kutatások. Az Egyesült Államokban már a XIX. század első évtizedeiben kísérletek történtek a legkirívóbb szociális problémák enyhítésére. A szegénység elleni fellépést szorgalmazó társaság (*Society for the Prevention of Pauperism*) törvényszerűen jutott el a fiatalkorúak bűnözése speciális kezelésének a szükségességéig. Kriminológiai szemléletre vall, hogy a következtetések és javaslatok kidolgozása előtt felmérést végeztek az ifjak helyzetéről a büntetés-végrehajtás rendszerében. Felismerték a felnőttekkel egyenlő bánásmód káros hatását, a megtorlás helyett a nevelés, valamint a segítség szükségességét. 1825-ben megnyitották a New York-i „Menedékházat” (*House of Refuge*), ami valójában a mai javítóintézetek elődjének tekinthető. Az egész folyamatban kiemelkedő szerepet játszott *John Griscom*, aki vegyész volt, de szociális érdeklődése és elkötelezett munkássága révén okkal nevezhető társadalomkutatónak, kriminológusnak³¹. Érdemes megjegyezni – és ez a tudománynak a gyakorlatra való hatására is jó példa –, hogy amikor Bostonban röviddel a New York-i intézmény megnyitása után hasonló megoldást készítettek elő, akkor Griscomhoz fordultak tanácsért.³²

Magyarországon a fiatalkorúaknak a felnőttekétől eltérő szemléletű büntetőjogát – igaz, csupán 1908-ban, a XXXVI. törvénycikkkel – szintén tudományos előkészítés után, döntően *Balogh Jenő* javaslatai alapján intézményesítették.³³

³¹ Visszaemlékezései John H. Griscom: *Memoir of John Griscom, LL.D. Late Professor of Chemistry and Natural Philosophy*. Robert Carter and Brothers, New York, 1859

³² Robert S. Pickett: *House of Refuge: Origins of Juvenile Reform in New York State 1815–1857*. Syracuse University Press, Syracuse, 1969, p. 86.

³³ Balogh Jenő: Gyermekvédelem és büntetőjog. *Budapesti Szemle*, 1907/372., 466–477. o.; Balogh Jenő: *Fiatalkorúak és büntetőjog*. Athenaeum, Budapest, 1909

1961-ben Szabó András tekintette át a probléma kezelésének fejlődését, sokoldalúan vizsgálva a szabályozás és a gyakorlat helyzetét is. Megállapításai hatással voltak a büntetőjogi kodifikációra. Ugyanez mondható el *Ligeti Katalinnak*³⁴ és másoknak³⁵ a 2012-es Btk.-t előkészítő munkáiról.

A bűncselekmények áldozatai

A fiatalok kezelésén túlmenően a kriminológiának a büntetőpolitikára és egyben a jogalkotásra gyakorolt – a bevezetőben említettek értelmében pozitívnak minősíthető – hatása a bűncselekmények áldozatai megítélésére, helyzetük javítására vonatkozó változtatások terén is kimutatható. A modern, szuverén állam lényegében kirekesztette őket az ügyek érdemi elbírálásából, monopolizálta a büntetőhatalom gyakorlását.

A bűnözés kutatóinak érdeklődése a XX. század negyvenes éveitől kezdődően fordult az áldozatok felé. Nem csupán a megtámadott személyek fokozott védelme volt a cél, hanem a cselekmények okainak és feltételeinek a jobb megértése is. *Benjamin Mendelsohn* például rámutatott arra, hogy a nők elleni szexuális erőszak eseteiben nagy gonddal kell vizsgálni a sértett közrehatását, mert annak is szerepe lehet a deliktum megvalósításában.³⁶ A későbbiekben egyre inkább előtérbe került a büntettek elszenvedők helyzetének javítására való törekvés. Kialakult egy új nagy kutatási terület: a viktimológia (egyések szerint önálló tudomány, de az elhatárolási kérdések tárgyalásába itt sem bocsátkozunk, a kriminológiához való kötődés egyértelmű).

Az áldozattan kialakulása és fejlődése – ha nem is önmagában, politikai felismerések és cselekvések nélkül – igen jelentős mértékben járult hozzá a kriminalitás jelenségeinek, ezzel az egész társadalom működésének a jobb megértéséhez. A büntető igazságszolgáltatás rendszerét a viktimológia legfontosabb megállapításainak megfelelően világszerte átalakították.

Az ENSZ 1985-ben, Milánóban megrendezett, alapvetően az áldozatok helyzetével foglalkozó, általa szervezett kongresszus anyagai és javaslatai alapján elfogadta a bűncselekmények és a hatalmi visszaélések áldozataival kap-

³⁴ Ligeti Katalin: A fiatalok büntető igazságszolgáltatási törvényének koncepciója. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2006/2., 21–38. o.

³⁵ Lásd például Csemáné Váradi Erika – Lévay Miklós: A fiatalok büntetőjogának kodifikációs kérdéseiről – történeti és jogösszehasonlító szempontból. *Büntetőjogi Kodifikáció*, 2002/1., 10–27. o.

³⁶ Benjamin Mendelsohn: The Origin of the Doctrine of Victimology. *Excerpta Criminologica*, vol. 3, no. 3, 1963, pp. 239–244.

csolatos igazságszolgáltatási alapelvek deklarációját³⁷. Ezt számos regionális dokumentum követte, de ami a legfontosabb: tényleges jogalkotási változtatásokkal erősítették a bűncselekmények sértettjeinek az eljárási helyzetét. Tárnyunk szempontjából fontos fejlemény volt, hogy a viktimológia határozottan a gyakorlati kérdések felé fordult.³⁸

Nem vitás, hogy haszonnak tekinthető, ha a korábbiakhoz képest többet tudunk meg a bűnözés valóságos helyzetéről egy-egy országban. Köztudomású tény, hogy a hatóságok nem szereznek tudomást minden elkövetett cselekményről. A statisztikában szereplő, valamint az abból kimaradt deliktumok együttesen adják a kriminalitás tényleges kiterjedtségét. Ennek megállapításához szükség van a látens (rejtve maradó) bűnözés feltárására. Kézenfekvő, hogy az áldozatok megkérdezése erről eredményt hozhat – és hozott is igen sok felmérés elvégzése után – még akkor is, ha különböző okokból a sértettek az így általuk feltárt deliktumokkal kapcsolatban feljelentést nem tettek.

A XX. század utolsó évtizedeiben elterjedtek a jórészt ilyen módszert alkalmazó kutatások, amelyek nem csupán a hivatalos statisztikából hiányzó számok megismerésére törekedtek, hanem olyan összefüggések feltárására is, amelyek a mennyiségi adatokon túlmenően jól hasznosíthatók a kriminalitással szembeni védekezés tervezése, szervezése és végrehajtása során. Ilyen például az emberek és a rendőrség közötti viszony, továbbá a személyek és a vagyon megóvása érdekében tett óvintézkedések mennyisége és minősége.³⁹

A nemzetközi összehasonlítás alapjául szolgáló tények megismerése tovább gazdagítja tudásunkat. 1989-től kezdődően az egységes szempontrendszert alkalmazó adatfelvételek igen sok országra kiterjedtek, így értékes összehasonlító adatokat eredményeztek.⁴⁰

A valóságos bűnözési helyzet jobb feltárásán túl az áldozatmegkérdezésen alapuló vizsgálatok haszna abban is megmutatkozott, hogy kiderült: nem csupán az elkövetett cselekmények (objektív oldal), hanem a hozzájuk való viszonyulás, az embereknek a kriminalitással kapcsolatos tudati tényezői is igen fontosak a megismerés, de akár a bűnmegelőzés szempontjából is.⁴¹ Van olyan

³⁷ A/RES/40/34

³⁸ Ezzat A. Fattah: Some Recent Theoretical Developments in Victimology. *Victimology*, vol. 4, no. 2, 1979, pp. 198–213.

³⁹ Korinek László: *Rejtett bűnözés*. KJK, Budapest, 1988

⁴⁰ John van Kesteren – Jan van Dijk – Paul Mayhew: The International Crime Victims Surveys: A Retrospective. *International Review of Victimology*, vol. 20, no. 1, 2014, pp. 49–69.

⁴¹ Korinek László: *Félelem a bűnözéstől*. KJK, Budapest, 1995

– nem teljesen alaptalan – nézet, ami szerint a bűnözéstől való félelem akár okozója is lehet a bűnözés terjedésének.⁴²

A kriminológia és a gyakorlat

Amint arról szó volt, a tudomány és a napi tevékenység közötti kapcsolatot nem szabad leegyszerűsítve értelmezni. Ez azonban nem zárja ki Kurt Lewin igazságát: „Nincs gyakorlatiasabb egy jó elméletnél.”⁴³ A teória ugyanis viszonyítási alapokat, támpontokat ad azokban a helyzetekben, amelyek többféle értelmezési és/vagy megoldási lehetőséget kínálnak. Márpedig a büntető igazságszolgáltatás és a megelőzés körében szinte csak ilyenek vannak. Közvetlenebb útmutatást adnak természetesen a kriminalisztika megállapításai, ajánlásai. Ezek azonban kapcsolódnak a kriminológiához, annak eredményeit felhasználják. Példaképpen említhető a viktimológiának a tettes és a sértett közötti különbség relativizálására vonatkozó tétele, vagy éppen az elkövetők személyiségének a tanulmányozása. Az előbbi lehetővé teszi a keresett személy (akár a sértett) gyorsabb és könnyebb megtalálását, az utóbbi pedig a profilalkotás alapjaként segíti a gyanúsított azonosításában a felderítést.⁴⁴

A terrorizmus elleni küzdelem

A kriminológia haszna

A múlt század utolsó évtizedeitől napjainkig a terrorizmus jelensége jelenti a legnagyobb fenyegetést elsősorban az emberi életre, amellet azonban a vagyona és a közhatalomra is. Nyilvánvaló, hogy a kriminológia feladatai közé tartozik az erőszak e súlyos formájának a tanulmányozása a gyakorlatban is hasznosítható ismeretek felhalmozása céljából. Az eddig mondottak szerint természetesen ebben a körben sem tévesztendő össze a tudományos kutatás a napi gyakorlattal, amellet az eredményeknek ki kell hatniuk a politikára és a jogalkotásra is.

⁴² James Q. Wilson – George L. Kelling: Broken Windows. *Atlantic Monthly*, vol. 249, no. 3, 1982, pp. 29–38.

⁴³ Davydd J. Greenwood – Morton Levin: *Introduction to Action Research: Social Research for Social Change*. SAGE Publications, Thousand Oaks, 1998, p. 19.

⁴⁴ Bendzsák Katalin – Benke Miklós: Profilalkotás mint nyomozási módszer. *Rendészeti Szemle*, 1994/5., 21–37. o.

Az előrehaladás egyik feltétele a tévutak felismerése. Ez a témát illetően a háborús felfogás megkérdőjelezésében nyilvánul meg. Tény ugyanis, hogy a terrorizmus elleni küzdelem háborúként való értelmezése teljesen más gyakorlathoz vezet, mint a bűnüldözési szempontú megközelítés. A választáson emberi életek sokasága múlik. A kriminológiának fel kell tárnia a terrorizmus lényegét (amennyiben azt kriminalitásként egyáltalában a kompetenciájába utaljuk), annak alapján pedig közre kell működnie a hatékony védekezés kidolgozásában.

A militarista elméleti megalapozás szerint a terrorizmus a társadalom és az állam elleni támadás, ezért harci eszközökkel szükséges küzdeni ellene. Egy ilyen teóriának a cselekvés vezérfonalává tétele mindazonáltal az emberiség fejlődése során létrejött egyik legfontosabb érték feladását jelenti. Helyesen hivatkozik *Kajtár Gábor* az ENSZ Alapokmányának bevezetőjére. E szerint a világszervezet – és a nemzetközi együttműködés – eredménye ez kell hogy legyen: „*megmentjük a jövő nemzedékét a háború borzalmaitól, amelyek életünk folyamán kétszer zúdítottak kimondhatatlan szenvedést az emberiségre*”. Éppen ezért, de az eszköztár alkalmatlansága miatt is elkerülendő a militarista gondolkodás alapján való fellépés.⁴⁵

Ugyanakkor nem vitatható, hogy kivételesen súlyos fenyegetettségről van szó, ami igényli a biztonságiasítást. Az pedig kivételes, az alkotmányos rendbe nem illeszthető lehetőségeket is teremt a bűnüldözés számára. A kriminológia – mint interdiszciplináris tudomány – feladata az is, hogy meghatározza azokat a kereteket, amelyek között a terrorizmus elleni küzdelem a társadalom és a jogrend értékeinek a lerombolása nélkül (hiszen ez magának a terrorizmusnak a célja) eredményesen folytatható.

A háborús felfogás elutasítása nem jelenti természetesen, hogy ne kellene keresni azokat az eszközöket, amelyek a hatékony fellépést lehetővé teszik. E tekintetben a bűnözéssel foglalkozó tudomány a terror lényegének a megragadásával működhet közre a leginkább célravezető – és elfogadható – megoldások megtalálásában. Emellett azonban a súlyos és közvetlen fenyegetettségre tekintettel helyeselhető, ha a kriminológusok megfogalmazzák a tételeikből következő gyakorlati ajánlásokat is.

A mondottak alapján természetesnek tekinthető, hogy mindenekelőtt azt kellett tisztázni: van-e, lehet-e egyáltalában szerepe a kriminológiának a terro-

⁴⁵ Kajtár Gábor: *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban*. Doktori értekezés. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola, Budapest, 2014, 8. és köv. o.; Mary E. O’Connell: *When is a War not a War? The Myth of a Global War on Terror*. *ILSA Journal of International & Comparative Law*, vol. 12, no 2, 2005, pp. 535–539.

rizmus kutatásában. A háborús felfogás keretében aligha. A tudósok jelentős része – köztük például a téma kiemelkedő szakértői: Gary LaFree és Laura Dugan – meggyőzően érvelt amellett, hogy a kérdés mindenekelőtt e diszciplína keretében tanulmányozandó, hiszen kriminális magatartásokról van szó még akkor is, ha a nem elhanyagolható sajátosságok megfelelően alakított problémamegközelítést és módszertant igényelnek.⁴⁶ Az utóbbi másfél évtizedben értékes anyagok születtek mind az általános elmélet, mind pedig a terrorizmus különös formái terén, de még az egyes támadások elemzése is bekerült a kriminológia tematikájába.⁴⁷

Megállapítható, hogy a meghatározó oksági kapcsolatokat illetően nincs egyetértés a kutatók között. A racionális döntések elmélete, a szituáció jelentőségét hangsúlyozó nézetek, a feszültségteória (*strain theory*), valamint a társadalmi dezorganizációra épülő magyarázatok mellett további irányzatok (például a tanulási elmélet) is megjelentek a szakirodalomban.⁴⁸ Hozzá kell azonban tenni: ezek a felfogások eltérők ugyan, de nem feltétlenül zárják ki egymást. Tekintettel a terrorizmus jelenségének sokszínűségére inkább arra lehet következtetni, hogy a kiváltó tényezők is eltérők lehetnek amellett, hogy átfedések is elképzelhetők. Mindazonáltal a megválaszolatlan kérdések és a teóriák közötti különbségek további kutatások folytatását teszik szükségessé.

Fontos vívmányai a terrorizmussal foglalkozó vizsgálatoknak azok az új módszerek, amelyek a tárgy sajátosságaihoz kapcsolódnak. Ilyen az ismétlődések kockázatának, valamint az esetlegesen vagy ténylegesen terrorcselekmények elkövetéséhez vezető életutaknak az elemzése.⁴⁹

A gyakorlati védekezést segítik elő azok az adatbázisok, amelyek összeállításához, struktúrájuk meghatározásához jelentősen hozzájárultak a kriminológia eredményei.⁵⁰

A témában folytatott kutatásokat összegző, 2016-ban megjelent kézikönyv⁵¹ az elméleti kérdéseken túlmenően tárgyalja a terrorizmus elleni küzdelem gya-

⁴⁶ Gary LaFree – Laura Dugan: How does studying terrorism compare to studying crime? In: Mathieu Deflem (ed.): *Terrorism and counter-terrorism: Criminological perspectives*. Elsevier, New York, 2004, pp. 53–74.

⁴⁷ Gary LaFree – Laura Dugan: How has Criminology Contributed to the Study of Terrorism Since 9/11? In: Mathieu Deflem (ed.): *Terrorism and Counterterrorism Today: Sociology of Crime, Law and Deviance*. Vol. 20. Emerald Group Publishing, Bingley, 2015, pp. 3–23.

⁴⁸ Uo. 7–9. o.

⁴⁹ Uo. 10–15. o.

⁵⁰ Uo. 15–19. o.

⁵¹ Gary LaFree – Joshua Freilich (eds.): *The Handbook of the Criminology of Terrorism*. Wiley and Sons, Hoboken, 2016

korlati feladatait is. Meggyőző érveket fogalmaztak meg annak alátámasztására, hogy a leghatékonyabb megelőzést nem a rendőrség, hanem a közösségek tudják nyújtani tudatos odafigyeléssel, felkészültséggel és kellő rugalmassággal. Megjegyzendő, hogy ez a más területeken már-már közhelynek minősülő megállapítás a terrorizmussal szembeni védekezés körében egyáltalában nem tekinthető általánosan elfogadottnak, a jelszavak hangoztatásán túlmutató stratégiának.⁵² Ugyanakkor természetesen nem mellőzhető a bűnüldöző szervek aktív közreműködése a veszélyek kellő időben történő észlelésében, beleértve a leplezett eszközök alkalmazásának a szükségességét is.⁵³

Nagyon fontos, hogy a terrorizmus esetében a kriminalitás más formáihoz képest közvetlenebb összefüggés áll fenn az állami intézkedések és a nem közhatalmi erőszak megnyilvánulásai között. Magyarul: a kényszer alkalmazása – különösen a terroristák megölése vagy bebörtönzése – gyakran váltja ki az ellencsapást. Így a jelenséggel szembeni fellépés a szándékolttal ellentétes hatást válthat ki: a terror fokozódásához vezethet. Ez egyébként fontos érv a militarista felfogással szemben. A magatartás oldaláról kétségtelenül éppen a háborús logika érvényesül: a támadás egyre nehezebben áttörhető védekezést, de akár ellentámadást is eredményezhet.⁵⁴ Ebből természetesen nem következik a terroristákkal szembeni fegyverletétel követelménye, de az igen, hogy a beavatkozást mindig gondos mérlegelésnek, az utóhatásokkal is számoló előkészítésnek kell megelőznie.

Kriminológiai károközások a terrorizmus elleni fellépés megalapozásában

A terrorizmus elleni küzdelem megalapozásának tárgyalása során sem hallgathatjuk el: vannak olyan kriminológiai nézetek és művek, amelyek a jelen tanulmány szerzőjének álláspontja szerint súlyosan rombolják nem csupán a jogi, de az alapvető emberi értékeket is, miközben a legközvetlenebb gyakorlati eredményességük sem igazolható.

⁵² Stevan Weine – William Braniff: Empowering Communities to Prevent Violent Extremism: A Report on the August 2014 National Summit. In: Gary LaFree – Joshua Freilich (eds.): i. m. 449–467. o.

⁵³ Christopher A. Shields – Brent L. Smith – Kelly R. Damphouse: Prosecuting Terrorism Post 9/11: Impact of Policy Changes on Case Outcomes. In: Gary LaFree – Joshua Freilich (eds.): i. m. 495–507. o.

⁵⁴ Gary LaFree – Laura Dugan – Raven Korte: The impact of British counterterrorist strategies on political violence in Northern Ireland: Comparing deterrence and backlash models. *Criminology*, vol. 47, no 1, 2009, pp. 17–45.

A terrorakciók felszámolása során kevesebb a választási lehetőség, de számos példát találunk arra, hogy az államok már a megelőzés során is a legsúlyosabb következményekkel járó megoldásokhoz folyamodnak.

Ilyen például a célzott ölés, vagy akár a kínvallatás módszerének a bevetése. Az előbbi a kormányzat által kiválasztott, terroristának tartott személyek mindenféle eljárás nélküli megsemmisítését jelenti (amit a gyakorlati érveken túlmenően a nemzetközi hadijogra hivatkozva próbálnak egyesek elfogadtatni)⁵⁵, a második pedig információk megszerzése érdekében alkalmazott fizikai erőszakot. Mindkét eljárás a jog elemi követelményeibe ütközik, ezért erősíti a terroristák által hangoztatott legitimációs érveket: az igazságtalanság elleni küzdelemre való hivatkozást. Különösen akkor hat ez a tényező, amikor az említett módszerek alkalmazása nyilvánvalóan ártatlan embereket (is) érint. Nem teljesen egyedi eset például a palesztin terrorista vezérnek tartott Salah Shehade megölése az izraeli biztonsági erők által 2003. július 24-én. A beavatkozásnak a célszemély mellett tizennégy civil áldozata volt, közöttük kilenc gyerek.⁵⁶ Nem szorul bővebb magyarázatra, hogy az ilyen akció az emberiség legalapvetőbb követelményeibe ütközik, amellet szinte törvényszerűen szüli a bosszú igényét az érintett közösségben. Így nyilvánvalóan nem az erőszak visszaszorulását, hanem annak eskalációját eredményezi. Hasonló a helyzet a kínvallatással, ami nemzetközileg és a civilizált országok jogában abszolút tilomba ütközik. A módszer eredményességét feltételező, sőt biztonságiasított alkotmányosságát igazoló nézetek képviselői általában a „ketyegő bomba” példájára hivatkoznak. E szerint egy százezres, vagy akár nagyobb település teljes lakosságának a megmentése érdekében a terroristával szemben információ megszerzése érdekében alkalmazott fizikai kényszer szükséges és arányos eszköznek minősülhet.⁵⁷ Ezzel szemben tény, hogy ilyen eset még nem fordult elő, a kínvallatás az alapvető jogokban okozott súlyos sérelmen túlmenően hatékonynak sem nevezhető.⁵⁸ Nem igaz tehát, hogy a szükségesség és arányosság követelményeinek érvényesítése mellett a tortúra jogszerűen és célravezetően alkalmazható.

⁵⁵ Lásd például Gary Solis: *Targeted Killing and the Law of Armed Conflict*. *Naval College Law Review*, vol. 60, no. 2, 2007, pp. 127–146.

⁵⁶ Steven R. David: *Fatal Choices: Israel's Policy of Targeted Killing*. The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University, Ramat Gan, 2002, p. 11.

⁵⁷ Alan M. Dershowitz: *Why Terrorism Works*. Yale University Press, New Haven–London, 2002, pp. 131–163.

⁵⁸ Jeannine Bell: “Behind This Mortal Bone”: The (In)Effectiveness of Torture. *Indiana Law Journal*, vol. 83, no. 1, 2008, pp. 339–361.

Következtetés

A kifejtettek alapján megerősíthető: a kriminológia hozzájárult a büntetőjog alkotásának és alkalmazásának humánusabbá tételéhez (például a halálbüntetés eltörléséhez való hozzájárulása révén), a civilizációs értékek szilárdításához. Ez óriási eredmény. A bűnözés mennyiségére és minőségére gyakorolt hatása nem egyértelmű, de nem ez az egyetlen mérce. A mérleg a jelzett káros megnyilvánulások ellenére is pozitív. A szerző meggyőződése, hogy a tudomány által felhalmozott ismeretek jobb hasznosítása a bűnözés elleni gyakorlati fellépés terén is sikerrel kecsegtet.

Miért csökken a bűnözés?

A tanulmány a magyar bűnözési helyzetet vizsgálja elsősorban a rendőrség által nyilvántartott bűncselekmények hivatalos adatai alapján. Magyarországon 2000 óta jelentősen csökken a bűnözés, mind a vagyon elleni, mind az erőszakos bűncselekmények körében. A bűnözés csökkenése számos más fejlett ipari országban is tapasztalható. Mit tudunk ezekről a változásokról? Mi hozta őket? Annak ellenére, hogy több mint egy évtizede csökken a bűnözés, a hazai kriminálpolitika továbbra is a bűnözés növekedésének feltételezésére épül. Hasznos és megbízható információk nélkül az országos és helyi politikai döntéshozók iránytű nélkül lehetnek a szakpolitikai beavatkozások megfogalmazása és értékelése során. Ez a cikk a bűnözés csökkenésének főbb jellemzőit vizsgálja, de szélesebb körű áttekintést is nyújt a bűncselekmények globális visszaesésének értékelésére. A szerző a bűnözési tendenciákkal foglalkozó szakirodalom elemzése alapján többféle magyarázatot is kínál a bűnözés visszaesésére.

Bevezetés

Minden külön értesítés helyett: a bűnözés csökken. Nem, nemcsak Magyarországon, de Európában, az Egyesült Államokban és szerte a világon. Írásomban az elmúlt két évtized bűnözésének alakulását követem nyomon, és a nemzetközi adatok és tendenciák, továbbá a szakirodalom segítségével megkísérlek választ találni a bűnözés csökkenésének hazai és nemzetközi okaira.

A bűnözés mérésének eszközei

A bűnözés trendjeit csak megfelelően hosszú időtartamra visszatekintő adatok alapján tudjuk vizsgálni. A bűnözés helyzetével kapcsolatos információkra két forrásból tehetünk szert: 1) a rendőrség által regisztrált adatokból, azaz a hivatalos kriminálstatisztikából; és 2) olyan kutatásokból és felmérésekből, amelyekkel rendszeresen mérik a lakosság bűnözéssel, illetve sértetté válással kapcsolatos tapasztalatait.¹ A hivatalos bűnügyi statisztikákat a hatóságok (a rendőrség, az ügyészség, a büntetőbíróóságok és a büntetés-végrehajtási intézetek) gyűjtik.

¹ Ilyen például a Crime Survey for England and Wales (CSEW) (korábban: British Crime Survey/BCS) az Egyesült Királyságban.

Ezek közül a rendőrségi adatok adják a legtágabb képet, mivel magukban foglalják az összes nyilvántartásba vett bűncselekményt, függetlenül attól, hogy bíróság elé kerül-e az ügy. A kriminálstatisztikai adatgyűjtés nemzeti gyakorlati és az adatfelvételi módszerek azonban nincsenek harmonizálva az EU-ban. Bizonyos bűncselekménytípusokra vonatkozóan vannak uniós rendeletek vagy nemzetközi jogi szabályok, az uniós bűnügyi statisztikákra vonatkozóan azonban nem létezik általános szabályozás.²

A nemzetközi összehasonlítás ezért nem egyszerű, bár az egyes országok bűnözésének alakulásáról több adatforrás is létezik. Mindenekelőtt az évente megjelenő Interpol-adatbázis³, amelyhez az adatokat az országok maguk szolgáltatják a szervezetnek. Ez az adatbázis nincs tekintettel sem az országok jogi szabályozására (például a bűncselekmények eltérő megfogalmazására), sem a kriminálstatisztikai adatgyűjtés adott országbeli jellegzetességeire. Ezért lehetséges, hogy az emberölési adatok az egyik országban csak a befejezett emberölések számát tartalmazzák, míg a másikban a kísérletekét is. Másik összehasonlítási forrás az Eurostat⁴, amely az EU-tagállamok kriminálstatisztikai és büntető igazságszolgáltatási adatait gyűjti. Az EU egyik statisztikai projektje, a European Sourcebook⁵ az egyes országok büntetőjogi szabályozásából eredő különbségek kiszűrését is megkísérli a bűncselekményi kategóriák jobb összehasonlíthatóságának érdekében. 2014-ben az Eurostat és az UNODC⁶ közös adatfelvételt készített a bűnözés és a büntető igazságszolgáltatás állapotáról. A közös adatbázis információt szolgáltat: 1) a bűncselekményekről, a sértettekről, a gyanúsítottakról, az eljárás alá volt és az elítélt személyekről; 2) a rendőrség, a bírók, és a büntető igazságszolgáltatás területéhez tartozó más személyek számáról; 3) a börtönkapacitásról, és a börtönökben fogva tartottak számáról.

A bűnözési statisztika megbízhatóságát érintő kérdés, hogy az elkövetett bűncselekmények hány százaléka marad látenciában, azaz milyen nagyságrendű az a jogellenes cselekménytömeg, amely nem kerül a hatóságok tudomására. A bizonytalanságot fokozhatja, hogy a rendőrség által regisztrált cselekményeknél is eltérő lehet az országok adatfelvételi gyakorlata. Ha indul egy

² Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Crime_statistics/hu#cite_note-1

³ www.interpol.int/Public/Statistics/ICS/Default.asp

⁴ Eurostat: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Crime_statistics/hu#cite_note-1

⁵ Lásd Marcelo F. Aebi et al.: *European Sourcebook of Crime and Criminal Justice Statistics – 2010*. 4th ed. Boom Juridische uitgevers, Den Haag, 2010.

⁶ *United Nations Office on Drugs and Crime*. <https://www.unodc.org>; <https://dataunodc.un.org/crime>

speciális kormányzati kezdeményezés például a családi erőszak visszaszorítására, akkor az ebbe a körbe tartozó cselekmények hirtelen megnövekszenek, még akkor is, ha ténylegesen a jelenség nem változott. Mi több, a feljelentési gyakorlat vagy a feljelentések kezelése is változhat egyik rendőrségről a másikra: néhány cselekményt nem kezelnek bűncselekményként, vagy a hasonló cselekményeket más kategóriába sorolják, de megváltozhat az eredeti minősítés is a közben feltárt információk miatt.

A bűnözéssel kapcsolatosan a leghosszabb időtartamot átfogó adatszerzési forrás az ENSZ Bűnözés és Büntető Igazságszolgáltatási kutatása.⁷ A felmérések az 1970-es években kezdődtek, és nagyjából ötévenként gyűjtik a regisztrált bűnözés adatait. Az 1998–2000. évi bűnözési ENSZ-felmérésben 82 ország vett részt. A felmérés 518 változóból áll, lefedve az információszerzés formáját, az adatokat, amelyek a bűncselekmények számától a rendőrök, az ügyészek, a bírók, és a büntetés-végrehajtásban dolgozók létszámaig terjednek. 1980 és 2000 között a regisztrált bűncselekmények száma növekedést mutatott (1980: 2300 bűncselekmény/százezer lakos; 2000: 2000 bűncselekmény/százezer lakos).⁸ Különösen Latin-Amerikában növekedett meg a bűnözés, és – kisebb mértékben ugyan, de – Kelet-Közép-Európa is növekvő bűnözéssel szembesült.

Az 1990-es években azonban változások kezdődtek. Először Észak-Amerikában, ahol a százezer lakosra számított bűnözési gyakoriság úgy Kanadában, mint az Egyesült Államokban jelentősen csökkent. A kedvező változásokat a lakossági megkérdezésekkel végzett Nemzetközi Viktimológiai Vizsgálat⁹ adatai is megerősítették.

A századfordulóig az Európai Unió országai kevésbé tiszta képletet jeleztek: néhányban már ekkor elkezdődött a bűnözés csökkenése. Mindenesetre az 1980-as évek kezdetén tapasztalt növekedés után, az 1990-es évekre stabilizálódott a bűnözés, és a bűnözés gyakorisági mutatói nagyon hasonlatossá váltak az észak-amerikai kontinensen és az Európai Unióban. Ugyanakkor tény, hogy az Egyesült Államokban a regisztrált bűnözés számadatai még ekkor is jelentősen meghaladták az Európában mért adatokat.

Az EU-ban tehát – időnkénti emelkedésekkel – hektikusan stagnált a bűnözés. A kedvező fordulat a XXI. század elején következett be, amikor a stagnálást

⁷ *United Nations Survey of Crime Trends and Operations of Criminal Justice Systems. Seventh Survey.* United Nations Office on Drugs and Crime.

⁸ Mark Shaw – Jan van Dijk – Wolfgang Rhomberg: Determining Trends in Global Crime and Justice: An Overview of Results. *Forum on Crime and Society*, vol. 3, nos. 1–2, December 2003

⁹ *International Crime Victim Survey.* <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/Crime-Victims-Survey.html>

határozott csökkenés váltotta fel.¹⁰ Jó példa erre Hollandia, ahol 1980 és 1990 között jelentős bűnözési növekedés volt tapasztalható, amelyet a regisztrált bűnözés adatai mellett a viktimológiai felmérések is tükröztek. Mindkét adatforrás emelkedést jelzett 2002-ig, amikor megfordult a trend, és az elmúlt évtizedben az bűnözés harminczázalékos csökkenését regisztrálták. A jelentősen csökkenő trend mellett néhány bűncselekményi kategória átmenetileg mérsékelten növekedett, mint például a lakásbetörés vagy a rablás. Nem kétséges, hogy a bűnözés 2012 óta tartó csökkenése jelentősen megerősítette a lakosság biztonságérzetét.¹¹ Hollandiában 2007 óta még a fiatalok bűnelkövetők száma is csaknem ötven százalékkal csökkent, és ez a fiúknál és a lányoknál, mi több, az etnikai kisebbségi és a bennszülött hollandoknál egyaránt érzékelhető. Ennek következtében a gyermekvédelmi intézkedést igénylő problémás fiatalok csoportok száma is mérséklődött. A fiatalkori bűnözés nemzetközi szintű csökkenése hasonló jellegzetességeket mutat, mint a holland adatok alakulása.

Nemzetközi jelenség: csökken a bűnözés

A bűnözés csökkenése az amerikai kontinensen kezdődött

Az Egyesült Államokban az 1990-es évek elején százezer lakosra 750 erőszakos bűncselekmény esett, 2013-ra több mint ötven százalékkal kevesebb, azaz száz ezer lakosra már csak 368 erőszakos bűncselekmény jutott.¹² Mind a vagyon elleni, mind az erőszakos bűnözés csökkent, az utóbbi ráta harminckilenc százalékkal mérséklődött 1980 és 2014 között. A nagyvárosok intenzívebb csökkenést tapasztaltak, de minden város, kisváros és település megtapasztalta a bűnözés áldásos változását. Az amerikai városok napjainkban sokkal biztonságosabb helyek, mint amilyenek a korábbi évtizedekben voltak. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy a csökkenő bűnözési adatok mellett az erőszakos bűncselekmények továbbra is a szociálisan hátrányos helyzetű városi szomszédságokban koncentrálnak. *Papachristos és munkatársai* Chicago városában azt vizsgálták, hogy vajon minden városi szomszédságot érint-e az

¹⁰ Lásd például Németországgal kapcsolatosan: Dirk Baier – Michael Hanslmaier: Crime in Germany as Reflected in the Police Crime Statistics In: Dirk Baier – Christian Pfeiffer (eds.): *Representative Studies on Victimisation: Research Findings from Germany*. Nomos Verlagsgesellschaft mbH., 2016.

¹¹ Jaap de Waard: *The crime drop in The Netherlands and other industrialized countries: Trends and possible explanations*. Working Paper. Dutch Ministry of Security and Justice, Directorate for Law Enforcement and Crime Control, The Hague, 01/05/2015.

¹² Franklin E. Zimring: *The Great American Crime Decline*. Oxford University Press, Oxford, 2006

erőszakos bűnözés csökkenése.¹³ A kutatás azt találta, hogy – bár abszolút értelemben szinte minden szomszédság érezte a bűnözéscsökkenés kedvező hatását – a bűnözési relatív egyenlőtlenség, azaz a város legbiztonságosabb és legveszélyesebb területei közötti különbség tíz százalékkal növekedett. Ez a növekedés abból eredt, hogy a leginkább biztonságos területeken jóval nagyobb mértékű volt a bűnözés csökkenése. Az adatok azt is jelezték, hogy a súlyosabb bűncselekmények (például az emberölés) továbbra is gyakrabban fordultak elő a hátrányos helyzetű szegregátumokban, azaz a csökkenés nem írta felül a korábbi területi egyenlőtlenségeket.¹⁴

Az Egyesült Államokban a nagymérvű bevándorlás korábban is a bevándorlótól való félelem sztereotípiáival kapcsolódott össze. Száz évvel ezelőtt bizottságok vizsgálták a bevándorlás hatásait és kapcsolatát a bűnözéssel, de rendre azt találták, hogy a bevándorlók bűnözési hajlandósága alacsonyabb, mint a korábban is ott lakóké. Napjainkban hasonló félelmek fogalmazódnak meg, most a dokumentumok nélkül érkező dél-amerikai bevándorlókkal kapcsolatosan. Bár már évek óta visszahangozza ezeket az aggodalmakat a média, az adatok szerint ugyanezen időszak alatt az erőszakos és a vagyon elleni bűnözés is a felére csökkent, és ez pont azokban a nagyvárosokban tapasztalható nagyobb mértékben, amelyek célterületei a bevándorló népességnek. Mindezen túl a tósgyökeres amerikaiak gyakrabban kerülnek kapcsolatba a rendőrséggel, mint a bevándorlók. Ez azonban nem gátolja az amerikai kormányzati politikát abban, hogy magát a migrációt kriminalizálja, és az igazgatási apparátus is ekként kezelje a bevándorlókat. Kiépült a „krimmigráció” végrehajtási apparátusa. *Martinez Ramiro* kutatása – egy jelentősebb kubai emigrációs hullám után – az etnikai jellemzőjű emberölések gyakoriságát hasonlította össze az egyesült államokbeli két jelentős bevándorló-célterületen, Miami-ban és San Diegóban.¹⁵ A faji/etnikai/bevándorló csoport által elkövetett emberölési ráta jellegzetességeit hasonlították össze 1980 és 2000 között. Az újonnan érkezett kubai bevándorlóknak sötétebb volt a bőre, és szegényebbek voltak a Kubából korábban érkezettekénél. Kulturálisan is különböztek, lévén hogy a migráció előtt a kubai kommunista érában nevelkedtek, és jelentősen rosszabb képzettséggel rendelkeztek, mint a korábbi kubai migránsok. A *Marielitosok*nak nevezett bevándorlók

¹³ Andrew V. Papachristos – Noli Brazil – Tony Cheng: Understanding the Crime Gap: Violence and Inequality in an American City. *City & Community*, October 2018

¹⁴ Uo.

¹⁵ Ramiro Martinez – Janice A. Iwama – Jacob I. Stowell: Race, immigration, and homicide in contemporary Europe and the United States: an urban comparison. *Crime Law and Social Change*, vol. 64, nos. 4–5, 2015, pp. 291–304.

megérkezése erős állampolgári aggodalmakat váltott ki a körzetben, a bűnözés is növekedett, bár a két jelenség között a kutatás nem talált tudományosan is bizonyítható összefüggést.¹⁶

A konzervatív csoportok napjainkban is hasonló aggodalmakat hangoztatnak a migrációval kapcsolatosan. Az azonban tény, hogy elmúlt huszonöt évben meredeken csökkent a latinók között az emberölési ráta (kb. hatvan százalékkal). A változás jelentőségét mutatja, hogy az észak-amerikai fehér népességen belül az emberölési ráta 1985-ben 4,6 volt, és 2009-ig alig változott (4,2). Ez alatt az időszak alatt azonban a latinó emberölési ráta 14,6-ról 6,6-re csökkent, azaz a latinó emberölési ráta a fehérek között mért megoszlás 3,6-szereséről, 1,6-szeresére csökkent. Ráadásul mindez akkor zajlott, amikor ezzel párhuzamosan igen erőteljesen megnövekedett a bevándorló népesség létszáma.

A csökkenés a fejlett országokban folytatódott

A bűnözés csökkenése az Egyesült Államokban és Kanadában kezdődött az 1990-es években. Eltelt öt év és a nyugat-európai országokban is hasonló változások indultak meg, és igen hasonló lefutása volt a csökkenésnek, mind annak intenzitását, mind az érintett bűncselekmény-kategóriákat illetően. A bűnözési trendek jelenleg igen hasonlatosak szinte a világon. A kilencvenes évek közeptől mindenütt csökkenést tapasztalhatunk, bár ezek üteme és intenzitása az egyes bűncselekmény-kategóriákban eltérhet.

Aebi kutatása 1990 és 2000 között a nyugat-európai országokban vizsgálta a rendőrség által regisztrált kilenc bűncselekménytípus alakulását (szándékos emberölés, testi sértés, erőszakos közöszlés, rablás, lopás, gépkocsi-lopás, betöréses lopás, lakásbetörés és kábítószer-élvezet).¹⁷ A droggal kapcsolatos és egyes erőszakos cselekmények növekedtek, a vagyoni elleni cselekmények azonban 1990 körül tetőztek, és ezután csökkenni kezdtek. Ez összefügghet az 1990-es évek elején a közép- és kelet-európai országokban megnyílt új feketepiacokkal, majd az értékesítési lehetőségek kimerülése, a rendőrség határellenőrzési felkészültségének erősödése, illetve a nyugat-európai háztartásokban a biztonságtechnikai eszközök elterjedése visszaszorította a vagyoni elleni bűncselekményeket. Ezt jelzik az Eurostat adatai is: 2008 és 2016 között a lakásbetörések száma tíz, a gépjárműlopásoké harminchat százalékkal csökkent. Az uniós országok

¹⁶ Uo.

¹⁷ Marcelo F. Aebi: Crime Trends in Western Europe from 1990 to 2000. *European Journal on Criminal Policy & Research*, vol. 10, iss. 2–3, 2004, p. 24

rendőrségei 2016-ban nagyjából háromszázkilencvenhatezer rablást regisztráltak, ami huszonnégy százalékkal kevesebb, mint a 2012-ben mért adat.

A lakásbetörések százezer lakosra vetített számában 2016-ban igen nagy különbségek voltak az uniós tagállamok között. Dánia, Belgium, Hollandia, Svédország, Írország, Luxemburg, Franciaország, Anglia és Wales, valamint Olaszország esetében ez szám meghaladta a háromszázat, míg Finnország, Litvánia, Lettország, a Cseh Köztársaság, Románia, Bulgária, Szlovákia és Lengyelország esetében száz alatt volt. 2016-ban az uniós rendőrségek mintegy egymillió-háromszázharmincnégyezer lakásbetörést vettek nyilvántartásba, ami egy százalékkal kevesebb, mint 2015-ben. A lakásbetörések száma több uniós tagállamban csökkenő tendenciát mutat, és az EU egészében tíz százalékkal esett vissza 2012 és 2016 között. Ugyanakkor Németországban öt, Franciaországban pedig egy százalékkal nőtt a betörések száma. Az adatok tartalmazzák a magánházakba és -lakásokba, villákba, nyaralókba, szállodai szobákba stb. történő betöréseket, de a lopást (betörés nélkül) vagy az ingatlanok megrongálásának eseteit (lopás nélkül) nem. A lakásbetörések száma több országban viszonylag keveset változott 2008 és 2016 között. A legkisebb ingadozás Svédország, Belgium, Finnország és Magyarország adataiban látható.

A gépjárműlopások harminchat százalékkal csökkentek 2008 és 2016 között; a lopások száma a legtöbb uniós tagállamban csökkenő tendenciát mutat. 2016-ban 660 ezer gépjárműlopást regisztráltak, 1,9 százalékkal kevesebbet, mint 2015-ben. Figyelembe véve a népesség méretét, a 2016-ra vonatkozó adatok Luxemburgban, Olaszországban, Svédországban, Görögországban és Franciaországban voltak a legmagasabbak, ahol százezer lakosra vetítve több mint kétszáz gépjárművet loptak el. Tizenhét országban kevesebb mint száz gépjárműlopást regisztráltak százezer lakosra vetítve. Az autólopások száma Szlovákiában, Észtországban, Horvátországban, Romániában és Dániában volt a legalacsonyabb. A gépjárműlopás kockázatának értékeléséhez ismerni kell a gépkocsik számát is. 2016-ban például Luxemburgban ezer lakosra 662, Olaszországban 625 személygépkocsi jutott, míg Romániában 261, Horvátországban pedig 374.

A lakossági felmérés szerint az erőszakos bűnözés negyvenkilenc százalékkal csökkent 1989 és 2007 között.¹⁸ A részletesebb elemzést elvégző munkák jelzik, hogy az általános csökkenésen belül időlegesen tapasztalható más irányú mozgás is, mint például 2017–2018-ban az emberölések számának tizenkét százalékos emelkedése, illetve a késsel vagy felfegyverkezve elkövetett testi

¹⁸ Andromachi Tseloni – Jen Mailley – Graham Farrell – Nick Tilley: Exploring the International Decline in Crime Rates. *European Journal of Criminology*, vol. 7, no. 5, September 2010, p. 376.

sértések számának hatszázalékos növekedése.¹⁹ Az emberölések számának mérséklődése ezzel együtt azt jelenti, hogy évente továbbra is több mint ötezer emberölés történik az uniós tagállamokban, és az elmúlt években Franciaországban, Németországban és az Egyesült Királyságban növekedett is a számuk, különösen mert, hogy az adatok a terrorista bűncselekmények áldozatainak számát is tartalmazzák. A népességszámhoz viszonyítva Lettországon és Litvániában követték el a legtöbb szándékos emberölést (2016-ban százezer lakosra körülbelül öt emberölés jutott). Tizenhárom másik uniós tagállamban ugyanez a szám egynél kisebb volt. Összehasonlításképpen az Egyesült Államokban 2016-ban százezer lakosra vetítve 5,4 emberölést követtek el, míg Oroszországban 10,8-et. A szándékos emberölések száma 2016-ban 5200 volt, 3,3 százalékkal kevesebb, mint 2015-ben. A rendelkezésre álló adatok szerint 2008 és 2016 között az emberölési kísérletek száma viszonylag állandó maradt.

Az EU-ban 2012 és 2016 között a rablások száma huszonnégy százalékkal csökkent. 2016-ban 396 ezer rablást regisztráltak, ami huszonnégy százalékkal kevesebb a 2012-ben mért adatnál. A 2012 és 2016 közötti csökkenő tendencia az időszak utolsó két évében megszűnt, és 2015–2016-ban például Spanyolországban kilenc-, az Egyesült Királyságban pedig tizenöt százalékos növekedés következett be. 2016-ban a népességnagysághoz viszonyítva a rablások száma Belgiumban, Spanyolországban, Franciaországban, Portugáliában, Angliában és Walesben volt a legmagasabb – százezer lakosra vetítve több mint száz rablás –, míg Romániában, a Cseh Köztársaságban, Magyarországon, Cipruson és Szlovéniában ez a szám húsz alatt volt. Meg kell jegyezni, hogy nem mindig lehet közvetlenül összehasonlítani az országokat, mivel a legalacsonyabb rablási adatokat felmutatók közül egyesek adatai nem tartalmazzák az gépjármű-, illetve a bolti rablásokat.

Viszonylag kevés kutatás irányult arra, hogy az erőszakos bűnözés csökkenése vajon azonos módon érinti-e a férfi és a nő áldozatokat, és ebben van-e különbség országok szerint. Az emberöléssel kapcsolatos helyzet egyértelmű. A gyakorisági mutató mindenhol csökken, de nagyobb mértékben csökken a férfi áldozatok körében. Az erőszakos közösüléssel kapcsolatos jellemzők komplexebbek, nagyobb a különbség az egyes országok között, és nagymértékű eltérés tapasztalható, ha a hivatalos adatokat, vagy ha a viktimológiai kutatások eredményeit vizsgáljuk. Az Egyesült Államokban mindkét trend csökken.

¹⁹ Kerris Cooper – Nicola Lacey: *Physical Safety and Security: Policies spending and outcomes 2015-2020*. Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics, 2019 [SPDO research paper 4]

A viktimizációs adatok Kanadában és Svédországban határozott és kiegyensúlyozott tendenciát jeleznek, habár a kanadai hivatalos kriminálstatisztika csökkenést, a svéd pedig lassú emelkedést jelez. Úgy tűnik, nem lehet egyértelmű és minden országot érintő trendről beszélni az erőszakos szexuális cselekményeknél.²⁰

Az EU országaiban 2015 és 2016 között három százalékkal növekedett a testi sértések száma. Ez a bűncselekmény még a népességnagysághoz viszonyítva is jelentős eltéréseket mutat a tagállamok között. Az eltérések nemcsak az elkövetett bűncselekmények relatív gyakoriságát tükrözik, hanem a jogszabályi különbségeket és az eltérő nyilvántartási gyakorlatokat is.

A rendőrség által nyilvántartásba vett erőszakos szexuális bűncselekmények száma több mint nyolc százalékkal emelkedett 2015 és 2016 között. E körbe tartozik az erőszakos közöszülés és egyéb szexuális támadás, jóllehet egyes országok adatai egyes bűncselekménytípusokat nem feltétlenül tartalmaznak. 2013 és 2016 között egyenletesen, huszonhat százalékkal nőtt az említett bűncselekmények száma, és 2016-ban 248 ezer ilyen bűncselekményt regisztráltak. A 2016-ban elkövetett erőszakos szexuális bűncselekményeknek a népesség méretéhez viszonyított száma nagymértékben (százezer lakosra vetítve öt és százkilencven között) ingadozott az egyes tagállamokban. Ezeket a jelentős különbségeket valószínűleg befolyásolja az is, hogy az egyes országokban eltérő lehet, mit tekintenek bűncselekménynek, illetve különbözik a rendőrségnek bejelentett bűncselekmények aránya.

A bűnözéscsökkenés előtörténete

A napjainkban tapasztalható csökkenés nem előzmény nélküli: az Egyesült Királyságban hasonlóan nagymértékű csökkenést mértek a betöréses és a gépkocsilopásoknál az 1980-as években.²¹ Más magyarázatok azt tartják meghatározónak, hogy a biztonsági eszközök megjelenése és rendszerbe állítása megerősítette a bűnmegelőzés technikáját, mint például a gépkocsilopásgátló-eszközök, a betörésbiztos üvegek, a biztonsági őrk alkalmazása, a pénzek megjelölése, a DNS-adatbázisok, a CCTV-kamerák és a biztonsági jelölések.

Az európai kontinensen *Negersen és munkatársai* Hollandiában lefolytatott kutatása ad némi támpontot az etnikai és migrációs bűnözés összehasonlítására. A bűnözés világszerte tapasztalható mérséklődése nyomán feltehetjük azt a kérdést

²⁰ Rossella Selmini – Suzy McElrath: Violent Female Victimization Trends across Europe, Canada, and the United States. *Crime & Justice*, vol. 43, 2014, p. 53.

²¹ Andromachi Tseloni – Jen Mailley – Graham Farrell – Nick Tilley: i. m.

is, hogy milyen a részvételi gyakoriságuk a bevándorlóknak a bűnözésben, azonos-e az őshonos lakosság gyakoriságával.²² Az összehasonlítás az amerikai és az európai országok között azonban csak akkor lehetséges, ha figyelemmel vagyunk a migráció és az emberölés eltérő jellemzőire. Mindenekelőtt arra, hogy az Egyesült Államokban a bevándorlás minden időszakban folyamatosan magas volt, és most is az. Vannak olyan európai országok, amelyekre ez szintén igaz, ilyen például Svájc, Luxemburg, Belgium, Olaszország, Ausztria, Spanyolország és Svédország, amelyekben a külföldön született népesség ugyanolyan vagy még magasabb megoszlású, mint az Egyesült Államokban.

Napjainkban Olaszország migrációs érintettsége teszi különösen indokolttá, hogy a bűnözés és a migráció lehetséges összekapcsolódását vizsgáljuk. *Pinotti* azt vizsgálta, hogy van-e összefüggés a migránsok státuszának legalizálása és az általuk elkövetett bűncselekmények gyakorisága között. Az olasz szabályok szerint minden évben meghatározott kvóta van a bevándorlók letelepedési engedélyére, azaz aki előbb érkezik, az nagyobb valószínűséggel jut ilyen engedélyhez. A kutató a bevándorlók egyéni szintű bűnözési bevonódását vizsgálta. Azt találta, hogy a menekültek tartózkodásának legalizálása átlagosan 0,6 százalékkal csökkenti az egyébkénti 1,1 százalékos megoszlást.²³ *Pinotti* és munkatársai egy másik kutatása a migráció és a bűnözés közötti kapcsolatot tárta fel empirikus eszközökkel. Az 1990 és 2003 közötti évek migrációs és bűnözési adatainak vizsgálata azt mutatta, hogy a bevándoroló népesség számbeli nagysága pozitív korrelációt mutatott a rablások számának alakulásával, de semmilyen más módon nem volt hatása az olaszországi bűnözési adatokra. Mivel a rablások száma igen kicsi a bűnözésen belül, a szerzők arra a következtetésre jutottak, hogy a kriminálstatisztikai adatokra semmilyen hatást nem gyakorol a menekültek számának növekedése.²⁴

Mióta csökken a bűnözés Magyarországon?

A magyarországi bűnözési helyzet változását az elmúlt évtizedben több forrásból származó adatok segítségével ellenőriztem. A rendőrség által regisztrált,

²² Ramiro Martinez, Jr. – Janice A. Iwama, – Jacob I. Stowell: Race, immigration, and homicide in contemporary Europe and the United States: an urban comparison. *Crime, Law and Social Change*, vol. 64, 2015, pp. 291–304.

²³ Paolo Pinotti: Clicking on Heaven's Door: The Effect of Immigrant Legalization on Crime. *American Economic Review*, vol. 107, iss. 1, January 2017, pp. 138–168.

²⁴ Milo Bianchi – Paolo Buonanno – Paolo Pinotti: Do Immigrants Cause Crime? *Journal of the European Economic Association*, vol. 10, iss. 6, December 2012, pp. 1318–1347.

és a Legfőbb Ügyészség által kiadott kriminálstatisztikai adatokat (ENYÜBS)²⁵ vettem kiindulópontnak. A KSH-nál elérhető adatbázisok is segítettek, továbbá felhasználtam a legfőbb ügyész éves parlamenti beszámolóit. A hivatalos statisztikai adatok mellett hasznosnak bizonyult néhány olyan kutatás eredményeinek áttekintése, amelyek az elmúlt két évtizedben a bűnözés és a biztonság, pontosabban a biztonság hiányának problémakörével foglalkoztak. Ilyen volt az Országos Kriminológiai Intézet *Áldozatok és vélemények* című kutatása²⁶, vagy a 2015-ben megjelent *Jó Állam Jelentés*²⁷ a *Biztonság és a bizalom* állapotát jelző öt mutatóval²⁸ kapcsolatos – és évenként frissülő – kutatási adatai. Végül, de nem utolsósorban, használtam saját – majd negyvenéves – kriminológusi szaktudásomat az adatok értékeléséhez és a változási trendek azonosítására.

A 2000-es évek eleje óta tart a bűnözés csökkenését jelző trend Európában. Az Eurostat adatai alapján a huszonnyolc uniós országban (EU28) nyilvántartásba vett bűncselekmények száma összességében 2003 óta csökken. Magyarország bűnözése nemzetközi szinten nem tekinthető magasnak: a százezer lakosra jutó bűncselekmények számát tekintve az európai középmezőnyben található. A hazai kriminálstatisztika számai is mérséklődtek, és a következő évekre is további csökkenő bűnözési trend valószínűsíthető. A bűnözési statisztikára mint hivatkozási alapa azonban csak sok-sok finomítással támaszkodhatunk. Figyelembe kell venni ugyanis, hogy a kriminálstatisztikában nem találjuk meg a látenciában maradó cselekményeket, mint például a családi erőszak, a gyerekek elleni erőszak cselekményeit, a kisebbségi csoportok ellen elkövetett cselekményeket, vagy a korrupciós bűncselekményeket. Sajnálatos módon hiányoznak a hazai áldozati megkérdezések a rejtett bűnözés számadatainak feltárására. Nem jelennek meg a bűnügyi statisztikában a kriminális szabálysértések sem. Összességében nagy hiányossága a hazai bűnözéselemzésnek és prognóziskészítésnek, hogy a devianciákat jelző statisztikák nincsenek össze-

²⁵ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (az „új Btk.”) 2013. július 1-jei hatálybalépése az ENYÜBS módszertanát, tartalmát és adatgyűjtési rendszerét is átalakította. 2013-tól a hivatalos kriminálstatisztikai adatközlésben az új Btk. fejezetei és tényállásai adják a bűncselekmények csoportosításának alapját, és ezekhez igazították a visszatekintő adatokat is.

²⁶ Irk Ferenc (szerk.): *Áldozatok és vélemények I-II.* Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2004

²⁷ Kaiser Tamás (szerk.): *Jó Állam Jelentés, 2015.* Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2015

²⁸ A mutatók: 1) a lakosság biztonságérzete közterületen, a lakókörnyezetében; 2) lakossági bizalom a rendőrség iránt; 3) regisztrált szándékos emberölések és szándékos testi sértések, valamint rablások száma; 4) ezer lakosra jutó, éves, közrendre, polgári védelemre, tűz- és katasztrófavédelemre fordított kormányzati kiadások; valamint 5) a bűnüldözés személyi erőforrásai.

vetve különféle társadalomstatisztikai adatokkal. Ideje lenne ezeket a kutatásokat elvégezni. Korábban többféle szempontból is foglalkozott a hazai kriminológia ezekkel a kérdésekkel. Érdeemes megemlíteni Pusztai László kutatásait a hazai bűnözés változásában rejlő bűnözési ciklusokkal kapcsolatosan.²⁹

A változó hazai bűnözés: adatok

2007 és 2018 között – a 2011–2012-ben mért kisebb kilengésekkel – az ismertté vált közvédas bűncselekmények és az ismertté vált bűnelkövetők száma folyamatosan csökkent (1. számú táblázat). A 2012. év adatai még a húsz évvel ezelőtti érték hetvenkilenc százalékát mutatták, a 2013. év hatvanhárom, a 2014-es és 2015-ös évek pedig már csak ötvenöt, majd negyvenhét százalékát. A 2016-os év a 1998-as év negyvennyolc százalékát hozta, míg a 2017-es év minden eddiginél kevesebb regisztrált bűncselekménnyel a harmincnegyzet százalékát.

1. számú táblázat

Az ismertté vált bűncselekmények és bűnelkövetők száma 2007–2018

	Ismertté vált bűncselekmények száma	Ismertté vált bűnelkövetők száma
2007	426 914	138 763
2010	447 186	129 945
2013	377 829	109 876
2016	290 779	98 136
2018	199 830	51 896

A bűnözés, illetve a bűnüldözés megítélésében szerepet játszhat az ismeretlen tetteses bűncselekmények száma és aránya. Az ilyen cselekmények száma 1996 és 2002 között minden évben meghaladta a kétszázezretet. Az ezt követő években azonban csökkenési tendencia kezdődött, amely a 2010-es évek elejétől ismét növekedésnek indult, s egyik évről a másikra (2009–2010) 21,2 százalékkal, 2011 és 2012 között pedig tizenkét százalékkal emelkedett. Utóbbi a re-

²⁹ A Kondratyev-ciklusok jellemzője egyrészt a globalitás, másrészt az, hogy nem maradnak a gazdaság keretei között, hanem megjelennek a demográfiában, a politikában, a bűnözésben, a divatban, a művészeti és irodalmi irányzatokban és iskolákban is. A Kondratyev-ciklusokról részletesen lásd Kehl Dániel – Sipos Béla: Évszázados trendek és hosszú ciklusok az Amerikai Egyesült Államokban, Kínában és a világgazdaságban. *Hitelintézet* Szemle, 2007/3., 248–282. o. Lásd még Pusztai László: Gazdasági ciklus és bűnözés. *Belügyi Szemle*, 1987/9., 34–42. o.

gisztrált bűncselekmények negyven-hatvan százalékát tette ki az elmúlt két évtizedben. 2010 és 2012 között az ismeretlen tetteses cselekmények száma meghaladta az ötven százalékot, és a visszaesés (2013: 47,1; 2014: 42,3 százalék) csak ezután kezdődött. Az adatok arra utalnak, hogy nem a bűnözés jellemzőinek változása mozgatja a regisztrált bűnözés adatait, hanem a kezelőrendszer jellemzőinek változása. Azaz, amint a regisztrált bűncselekmények száma növekszik, ugyan-akkor megnövekszik az ismeretlen tetteses cselekmények száma is. Az együtt-járás azt sugallja, hogy a hazai rendészeti szervek egy meghatározott ügymennyiségre vannak „kalibrálva”, a bűnözés változásához azonban kevésbé képesek igazodni.

A bűncselekmények...

Az össz-bűnözés terjedelmét hagyományosan a vagyon elleni bűncselekmények határozzák meg. Ezek a jogellenes cselekmények 1991-ig határozottan növekedtek, elérve az összes regisztrált bűncselekmény nyolcvanegy százalékát. Az ezt követő időszakban úgynevezett „hullámozó csökkenés” indult meg (2008-ban például 3,8 százalékos apadást mértek). A 2000-es években is tartó lefelé irányuló trendet még határozottabb csökkenés váltotta fel a 2010-es évek közepétől kezdődően, és 2012-re az össz-bűnözés terjedelmét döntően meghatározó bűncselekménycsoport már csak az összes bűncselekmény ötvenöt százalékát tette ki. 2013-ban azonban ismét megközelítette a hatvan százalékot.

A vagyon elleni bűncselekmények következményeit jelzi, hogy az általuk okozott kár minden évben meghaladta a százmilliárd forintot, a kármegtérülési mutató viszont csak hét százalék körüli volt. A 2010-es években a vagyon elleni bűncselekményekkel okozott károk mértéke 37,7 százalékos növekedést mutatott. Azaz hiába csökkent a vagyon elleni bűncselekmények száma, az okozott kár nem mérséklődött, amiben közrejátszott az infláció, az eltulajdonított tárgyak körét (is) illető miniatürizáció, illetve a kommunikációs eszközök területén lezajlott technikai forradalom következményei. Utóbbi azt jelentette, hogy bár egyre kisebbek lettek, de egyre többet tudtak a technikai eszközök, így eltulajdonításuk magasabb elkövetési értéket jelentett, mint néhány évvel korábban. A kármegtérülési mutató a sértettek kiszolgáltatottságát jelezte: 2006-ban 7,6; 2007-ben 6,1; 2008-ban 11,3 százalékos megtérüléssel.

A regisztrált bűncselekmények számának drasztikus visszaesésében – a Btk. változásain kívül – a szabálysértésekről szóló törvény értékhatárra vonatkozó változásai is szerepet játszhattak. A 2012-es évhez képest például a vagyon elleni bűncselekmények számának csökkenésében a rongálások számának erőteljes visszaesése (12 600-ról 9200-ra) is szerepet játszhatott, ami összefüggésbe

hozható a szabálysértési értékhatár húszezerről ötvenezer forintra történő megemelésével.

A fenti változások nyomán az elmúlt két évtizedben lassan átrendeződött a vagyon elleni és a személy elleni bűncselekmények viszonya. A személy elleni bűncselekmények „térfoglalását” részben a vagyon elleni bűnözés számbeli visszaszorulása okozta, bár tagadhatatlan, hogy egyes erőszakos bűncselekmények meg is növekedtek. Az erőszakos cselekményekkel kapcsolatos morális pánik, illetve a nagyobb közpolitikai, média- és társadalmi figyelem a korábban látenciában maradt erőszakos cselekményeket is felszínre hozhatja. Két-séggkívül ilyen a családi erőszak, azaz a nők, a gyermekek és az idősek ellen a családon belül elkövetett cselekmények, amelyeknél így nehezen ítélné meg, hogy ezek a cselekmények elterjedtebbekké váltak-e, vagy az intenzívebb közfigyelem tette „bátrabbá” a sértetteket, hogy segítségért forduljanak a hatóságokhoz.³⁰ Hasonló következményekkel járnak a futballerőszakkal vagy a közterületi erőszakos cselekményekkel kapcsolatos társadalmi aggodalmak: a határozottabb kriminálpolitikai szándék e cselekmények üldözésére a számadatokban is megjelenik.

A Btk. 2013. évi módosításakor a jogalkotó a társadalmi veszélyesség szempontjából kiemelt jelentőségű bűncselekményeket az úgynevezett „vagyon elleni erőszakos bűncselekmények” fejezetbe helyezte. Ezeknek – az önbíráskodás kivételével – a régi Btk. szerinti vagyon elleni bűncselekmények fejezetében szereplő tényállásoknak a száma az elmúlt fél évtizedben együttesen öt-hat és fél ezer körül alakult. Ugyanakkor a 2013-as adat jelentős változást hozott: közel ötödével csökkent és csupán ezeregyszáz ilyen cselekményt regisztráltak. A magyarázat a rablások és a zsarolások számának mérséklődésében rejlik.

2013-ban a közbiztonság megítélése szempontjából leginkább veszélyes cselekmények, az emberölés és a szándékos súlyos testi sértés számadatai valamelyest emelkedtek: az előbbiből százharmincnyolcat, utóbbiból 6967-et regisztrált a bűnügyi statisztika. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az elmúlt két évtized trendjei alapján ezek nem tekinthetők kiugró adatnak, hiszen 1994-hez viszonyítva negyvennégy százalékkal csökkentek. Még a szándékos súlyos testi sértés esetén is markáns változást tapasztalhatunk az elmúlt két évtizedben: a csökkenés 14,5 százalék. Egyfelől a bűnözés szerkezetében bekövetkezett változás, másfelől bizonyos erőszakos cselekmények növekedése miatt a személy elleni bűncselekmények egyre nagyobb részét teszik ki a regisztrált bűncselekményeknek. 2007-ben a személy elleni bűncselekmények megoszlása négy száza-

³⁰ Lásd Kerecsi Klára: *A védtelen gyermek. Erőszak és elhanyagolás a családban*. KJK, Budapest, 1994

lék volt (2007: 17 100 bűncselekmény), 2008-ra ez 5,1 százalékra emelkedett (20 880 bűncselekmény), 2009-ben pedig már 6,1 százalékot mértek. A hektikus változást jelzi, hogy 2010-ben a személy elleni cselekmények megoszlása az előző évhez képest szinte nem változott (6,2 százalék), és hasonló maradt az arányuk 2011-ben is, 2012-re viszont ismét 5,7 százalékra csökkent.

Az említett kategória legsúlyosabb bűncselekménye az emberölés. A szándékos emberölés és az erős felindulásban elkövetett emberölések száma 154 volt (1988-hoz mérten 25,2 százalékos csökkenés). Tény, hogy az emberölések száma 1991 és 1998 között megugrott, átlagosan 296-ra, ezután viszont csökkenni kezdett, s e tendencia azóta is tart (2006: 174; 2007: 154; 2008: 147; 2009: 139; 2010: 135; 2011: 156; 2012: 113). A vizsgált időszak elején a testi sértések száma emelkedett (2007: 6796; 2008: 7631), majd a nyugat-európai trendekhez hasonlóan – némi időeltolódással – a csökkenés ebben a kategóriában is bekövetkezett (2010: 7832; 2011: 6791; 2012: 6583).

A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekményeket tartalmazó fejezet – amely a régi Btk. vonatkozó tényállásait, esetenként azokat jelentősen átalakítva tartalmazza – adatai ugyanakkor megnövekedtek az elmúlt két évtizedben. A gyermekpornográfia adatai meglehetősen hektikusan alakultak a 2002-ben történt bűncselekménnyé nyilvánítás óta. Az időszak elején száz körüli esetszám volt jellemző, amely később a többszörösére emelkedett, majd a 2005-ben érte el maximumát (15 ezer esettel). Ezt követően ismét százas nagyságrendűre csökkent az ilyen bűncselekmények száma, majd a 2013. évi adat újfent jelentős növekedést mutat. A 2014-es év ismét jelentős visszaesést mutat (5225-ről 142-re). Az „ugráló” adatok ismét csak azt jelzik, hogy az igazságszolgáltatási kezelőrendszer jellemzői erősen befolyásolják a regisztrált bűncselekményi adatok alakulását. A társadalmi érdeklődés és a közbiztonság szempontjából kiemelt jelentőségű szexuális erőszak-bűncselekmények száma a vizsgált két évtizedben harmadára csökkent. Az utóbbi években ötszáz körül, 2014-ben pedig először esett négyszáz alá a regisztrált esetszám. A statisztikai adatok ebben az esetben is csak jelzésértékűek. Az ilyen cselekményekre adott egyéni és a társadalmi reakciók ugyanis döntő kihatással vannak a büntetőeljárás megindulására és lefolytatására.

A korrupciós cselekmények száma szinte soha nem volt néhány száz cselekménynél magasabb a bűnügyi statisztikában. Az adatok a 480 és 1100 közötti sávban ingadoztak, a magasabb érték éppen a 2013-as évhez kapcsolódik. Az új Btk. egyik érdemi változása, hogy a korábban vesztegetés elnevezés alatt szereplő elkövetési magatartásokat szétbontotta és egyértelműsítette, külön tényállásként megkülönböztetve a gazdasági, a hivatali, a bírósági és más ható-

sági eljárásban elkövetett vesztegetési típusokat, valamint ezek aktív és passzív változatait. Trendjellegű következtetés ezen altípusok adataiból nem vonható le, részben az éves viszonylatban előforduló alacsony esetszámok miatt. Az utóbbi évek valamelyest magasabb értékei utalhatnak arra, hogy a bűnüldöző szervek munkájában jobban előtérbe kerül a korrupciós cselekmények üldözése, de arra is, hogy valóban több ilyen bűncselekmény ügyében zárult le a nyomozás az adott évben.

...és az elkövetők

„A statisztikai értékelés szempontjából kiemelendő, hogy az elkövetői kör nem különálló (és egymástól megkülönböztethető) természetes személyek összességét jelenti, hanem a különböző büntetőügyekben szereplő terheltek együttes számát. Az a személy, aki több bűncselekményt követ el, és az egyes cselekményeket külön-külön büntetőeljárás keretében bírálják el az adott évben, több alkalommal is bekerülhet a bűnügyi statisztikába. Ennek fényében minden olyan megállapítás, ami az elkövetői sokaságra vonatkozik, csak ezen korlát figyelembevételével értelmezhető” – figyelmeztet, igen helyesen, a hivatalos kriminálstatisztika készítője a statisztikai adatok értelmezésének buktatóira.³¹ A regisztrált elkövetők (amelynek csak egyik, bár kétségkívül legnépesebb halmazát alkotják az eddigi adatközlésben prioritást jelentő regisztrált bűnelkövetők) száma 1994 óta összességében 13 százalékkal csökkent, ami – tekintve, hogy éves viszonylatban százezer főt meghaladó sokaságról beszélhetünk – jelentős mértékű változásnak mondható.

Nehéz megítélni, hogy kedvező vagy kedvezőtlen irányúként értelmezhető-e az a változás, amelyet az elkövetők előélet szerinti adataiban 1994 óta eltelt évtizedekben megmutatkozik. A 2010-es évtől ugyanis 26 százalék volt a büntetett előéletűek részaránya, ezt megelőzően viszont ennél jóval magasabb, 36-37 százalék volt a meghatározó. A bemutatott arányok mögötti abszolút számok a teljes vizsgált időszak tekintetében igen nagy szórást mutatnak: az elmúlt két évben 28 ezer elkövető minősült a jogszabályok szerint büntetett előéletűnek, ám 1998-ban ennek szinte pontosan a kétszerese. A büntetett előéletűek között – a büntetés-kiszabás szempontjából jelentőséggel bíró – visszaesői kategóriák valamelyikébe tartozók éves szinten harminc-negyven százalékot teszik ki. Ezen belül is a visszaesők száma a felére, a többszörös visszaesőké pedig a kettőtödére esett vissza, a különös visszaesők száma viszont lényegében változatlan maradt.

³¹ Nagy Tibor (szerk.): *Tájékoztató a 2017. évi bűnözésről*. Legfőbb Ügyészség, Budapest, 2018, 7. o.

A bűncselekményt elkövetők nemek szerinti megoszlása (amely mutatóként a többes számbavétel miatt szintén csak irányok kijelölésére alkalmas) egyértelműen a férfiak fölényét mutatja a kriminalitás területén. A nők részesedése 1994 óta – lassú, ám folyamatosnak mondható emelkedés következtében – tízről tizenhat-tizenhét százalékra nőtt (ezzel még mindig elmarad a nők népességbeli arányától).

Az elmúlt húsz évben folyamatos növekedést mutatott az elkövetők átlagéletkora. Az elkövetők szempontjából releváns – tizenkét és kilencven év közötti – korcsoportot vizsgálva, 1995-ben egy átlagos elkövető huszonkilenc és fél éves volt, 2014-ben már több mint harmincnégy, noha a teljes társadalom tizenkettő–kilencven éves korcsoportjának átlagos életkora ez idő alatt alig több mint három évvel emelkedett. Az elkövetők korfáit vizsgálva továbbá az is jól látható, hogy a férfi elkövetők kohorszában gyorsabb ez az öregedési folyamat, ugyanakkor az elkövető nők átlagéletkora még mindig másfél évvel magasabb a férfiakénál. Érdeemes az életkori változásokat dinamikájában is megvizsgálni. Ennek kapcsán mutató lehet a két évtizedes számbeli változás mértéke. A teljes elkövetői szám 13,2 százalékkal csökkent, és ugyanezen mutató értéke 1994 és 2013 között a tizennégy–tizenhét évesek körében még markánsabb (29 százalék) változást jelez. A veszélyeztetetté nyilvánítás igen hozzávetőleges és leegyszerűsített, ezzel együtt beszédes indikátora lehet a fiatalok társadalmi háttérének. Ez alapján ugyanis kiderül, hogy szociális, magatartási vagy egyéb okból éves viszonylatban ezer–ezeregyszáz fiatalkorú elkövető esetében kezdeményezték a veszélyeztetetté nyilvánítást (megjegyzendő ugyanakkor, hogy a 2004–2008-as időszakban ennél nagyobb számban éltek a hatóságok ezzel a jelzéssel).

A bűnözés térbeli jellemzőit vizsgálva látható, hogy a bűncselekmények elkövetési helye és a regisztrált bűnelkövetők lakóhelye eltér egymástól: azaz bűnbefogadó, illetve bűnkibocsátó térségeket különíthetünk el. A bűncselekmények esetében Budapest, a nagyvárosok és a turisztikai központok fertőzöttségét emelhetjük ki, míg az ország északi, északkeleti része bűnkibocsátó terület, ahol az utóbbi időszakban jelentősen megnőtt a bűnözési kockázat.³²

Visszatekintve igen nehéz eldönteni, hogy a regisztrált bűnözés egyes típusainak a számadatokban is megjelenő növekedése valódi növekedés-e, vagy a kormányváltást követő „új seprő jobban seper” hatás következménye (például az intézményrendszer nagyobb készséget mutat a bejelentések fogadására, az

³² Patkós Csaba – Tóth Antal: A bűnözés néhány térbeli jellemzője a rendszerváltás utáni Magyarországon. *Területi Statisztika*, 2012/3., 250–263. o.

sértetteket ösztönzik a jelzésadásra stb.). Mindkét következtetés igaz lehet, hiszen más országok csökkenő bűnözési adataiban is vannak „megingások”, az általános trend azonban ettől nem változik. Hozzá kell tehát fognunk azoknak a feltételeknek és körülményeknek a végiggondolásához, amelyek alapján és hatására szerte a világon csökkenni kezdett a bűnözés.

A bűnözés mérséklődésének magyarázata

Az egyik legkevésbé vitatott kérdés napjaink rendészettudományi szakirodalmában az, hogy az elmúlt néhány évtized a rendőrség messzemenő pluralizációját hozta. Számtalan országban szembesültek azzal, hogy a közrendőrség nem képes monopolizálni a rendészeti feladatok ellátását. Ebben az új helyzetben a több szolgáltató (úgy a közpolitikai feladatokat ellátók, mint a piaci szereplők) egyre nagyobb mértékben vonódott be a bűnözés és a kisebb súlyú szabályszegések megelőzésébe és kezelésébe. Az elmúlt három évtizedben csendes forradalom zajlott le a közbiztonság, a bűnözéskezelés és a büntető igazságszolgáltatás területén. A plurális rendőrség általánossá vált. Mostanáig azonban még az angolszász országokban sem zajlott elegendő kutatás a plurális rendőrség kialakulásának okaival kapcsolatosan.³³

Ahogy *Finszter Géza* fogalmaz: a közbiztonság kooperációs termék, amelyben az állam hatósági szolgáltatásai és az önvédelem egyéni és kollektív teljesítményei összegződnek.³⁴ A hazai társadalom a közbiztonság megteremtését a rendőrségtől várja el³⁵ – bár a lelke mélyén tudja, hogy erre a rendőrség egyedül nem képes. Ennek megfelelően a hazai szcénában is megjelentek a kényyszerítő eszközök és intézkedések alkalmazására jogosult további rendészeti szereplők (2. számú táblázat).

³³ Elke Devroe – Jan Terpstra: Plural Policing in Western Europe. A Comparison. *European Journal of Policing Studies*, vol. 2, iss. 3: Plural Policing. 10 February 2015

³⁴ Finszter Géza: *Közbiztonság és jogállam. Jog – Állam – Politika*. Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Győr, 2009. <https://dfk-nline.sze.hu/images/J%C3%81P/2009/3/Finszter.pdf>

³⁵ Barabás Andrea Tünde – Irk Ferenc – Kovács Róbert: A bűnmegelőzés, a bűnözéstől való félelem. In: Barabás Andrea Tünde – Irk Ferenc – Kovács Róbert (szerk.): *Félelem, bűnözés és bűnmegelőzés Európa 5 nagyvárosában*. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2005, 9–145. o.

2. számú táblázat

Kényszerítő eszközök és intézkedések alkalmazására jogosult rendészeti szereplők

Rendészeti szervek	Kényszerítő intézkedés alkalmazására jogosított személy	Magánbiztonsági szereplők	Civil szereplő
<ul style="list-style-type: none"> • rendőrség; • Készletléti Szolgálat; • TEK 	<ul style="list-style-type: none"> • természetvédelmi őr; • rendészeti feladatot ellátó erdészeti szakszemélyzet; • erdővédelmi szolgálat tagja; • halászati őr; • hivatásos vadász; • hegyőr; • közterület-felügyelő; • önkormányzati természetvédelmi őr; • mezőőr; • javítóintézeti rendész³⁶ 	<ul style="list-style-type: none"> • fegyveres biztonsági őrök; • személy- és vagyonőrök 	<ul style="list-style-type: none"> • polgárőrség

Okkal tehető fel a kérdés: van-e szerepe a hazai bűnözési trend csökkenésében a rendészeti és kontrollfeladatokat ellátó szereplők jelentős számú növekedésének.

Ez a kérdés a nemzetközi szakirodalomban is felmerült, elsősorban akként, hogy a rendőrség megváltozott szerepe, eltérő stílusú munkavégzése gyakorolhatott-e mérséklő hatást a bűnözésre. Mint már korábban volt róla szó, a bűnözés az 1990-es évek óta csökken az Egyesült Államokban, New Yorkban például az emberölési ráta nagyobbat zuhant, mint bárhol másutt az országban. A különösen az állami szereplők által preferált magyarázat szerint a csökkenés oka a New York-i rendőrség új stratégiája és taktikája, illetve az, hogy a büntető igazságszolgáltatás immár keményebben lép fel a visszaeső bűnözőkkel.

A kutatási adatok azokban nem támasztják alá ezeket a feltételezéseket – mondja *Karmen*.³⁷ A szakirodalmi nézőpontok ütköztetése alapján hasonlóan vélekedik *Michael Tonry* is, kiemelve, hogy bármely magyarázatot is adnak a kutatók a bűnözés rövid és hosszú távú csökkenésére, a szakirodalom soha nem értékelt közvetlen hatásként a rendőrségi vagy a büntetéskezelési gyakorlat megváltozását.³⁸ Ennek ellenére a hazai – különösen a rendészeti – szakirodalomban nem elhanyagolható mértékben van jelen, hogy a rendészeti intézkedé-

³⁶ Lásd továbbá az 59/2014. (XII. 8.) BM rendelet 5. számú mellékletét a javítóintézeti rendész rokonszakmáiról.

³⁷ Andrew Karmen: Smarter Policing And Stepped-Up Imprisonment As The Primary Causes Of Falling Crime Rates In New York City: The Emergence Of An Urban Legend? *Justice Policy Journal*, vol. 1, issue 1, Aug 2001, p. 12.

³⁸ Michael Tonry: Why Crime Rates Are Falling throughout the Western World. *Crime and Justice*, vol. 43, no. 1, 2014, pp. 1–63.

seknek és a kormányzati lépéseknek tulajdonítják a csökkenést. „Összességében a kormányzat bűnmegelőzési és bűnüldöző képességének az elmúlt öt évben mérhető javulására utal a regisztrált erőszakos bűncselekmények reprezentatív csoportjának számbeli csökkenése. A bűnüldözői kapacitások erősödtek, a közrendre fordított állami kiadások nőttek, a bűnüldözés személyi erőforrásai bővültek. A jogrendszer iránti bizalom erősödött” – írják a szerzők.³⁹

A szakemberek szerint két olyan változó van, amely minden kétséget kizáróan összekapcsolható a bűnözés múltbeli alakulásával és jövőbeni változásaival: 1) a makrogazdasági tényezők (például a gazdaság fejlettsége, a munkanélküliségi ráta, a fogyasztási jellemzők); és 2) a demográfiai tényezők (különösen a nagyobb bűnelkövetési gyakorisággal jellemezhető fiatal férfiak megoszlása a népességben); napjainkban emellé fő változóként felsorakozott a 3) technológia, amely – mint látni fogjuk – egyre meghatározóbb befolyást gyakorol a bűnelkövetési eszközökre és módszerekre.

Korábbi példa a csökkenésre

Bár a kilencvenes évek bűnözési változása meglepte a kriminológusokat, nem ez volt az első példa a bűnözési trend megváltozására. Az 1920-as években láthattunk hasonlót az Egyesült Királyságban.⁴⁰ A háború után – a várakozásokkal ellenétben – nem emelkedett a bűnözés, ezért az angol kormány börtönöket zárt be és felére csökkentette a börtönférőhelyeket.

Ruck angol statisztikus kísérelt meg magyarázatot találni a bűnözés csökkenésére, és az amerikai kriminológust Edwin Sutherlandet is érdekelte, hogy miért konganak az angol börtönök. Ruck szerint a XIX. század közepétől kezdődően a gazdasági helyzet általános megerősödése és a közoktatás bevezetése idézte elő a bűnözési és börtönnépességi adatok csökkenését – azaz ő szoros összefüggést feltételezett a bűnözés és a börtönférőhelyek számának alakulása között. A statisztika azt mutatta, hogy az analfabéta fogvatartottak aránya 1893-ban húsz százalék volt, 1927-ben viszont már csak öt százalék.⁴¹ Ruck bevezette a biztonságérzet fogalmát, amelynek erősödése lehetővé tette, hogy a szabadságvesztést más szankciókkal váltsák ki, és ez a börtönnépesség további csökkenését

³⁹ Sallai János – Tihanyi Miklós – Vári Vince – Mátyás Szabolcs: A „jó rendszert” közpolitikai kapcsolódási lehetőségei. In: Kaiser Tamás (szerk.): *A jó állam nagytító alatt: speciális jelentések A-tól V-ig (az adóbürokráciától a versenyképességig)*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2016, 91. o.

⁴⁰ Paul Knepper: Falling crime rates: what happened last time. *Theoretical Criminology*, vol. 19, no. 1, 2015, pp. 59–76.

⁴¹ S. K. Ruck: *The movement of crime in England and Wales*. Rockefeller Archives (BSH, Series 3, Box 20, Folder 303), 1930, p. 6. Idézi Paul Knepper: i. m. 64. o.

eredményezte. Bár Angliában már 1907-ben bevezették a pártfogó felügyeletet, a szabadságelvonással nem járó szankciók szélesebb körű elterjedése csak a lakossági punitivitás csökkenése és a biztonságérzet megerősödése mellett volt lehetséges. Statisztikusként Ruck mérte a képzés, a büntetés kiszabási gyakorlat és a rendőrség hatékonyságát, de a gazdaság teljesítőképeségének változását is az indikátorok közé sorolta. Emellett számításba vett egyéb olyan tényezőket is, amelyek nem voltak statisztikailag mérhetőek. Idesorolta a közvéleményt, a válásosság csökkenését, a családi kapcsolatok elvékonyodását, a média és a mozi hatását, valamint az időjárásat.⁴²

Sutherland inkább azt vizsgálta, hogy eredhetett-e az angol börtönépesség visszaszorulása a bűnözési trendekből, de nem talált közvetlen összefüggést a bűnözési és a bebörtönzési ráta alakulása között.⁴³ Sutherland ebből levonta azt a következtetést, hogy a börtönépesség csökkenése Angliában alapvetően két tényezőnek köszönhető: a pártfogó felügyelet és a pénzbüntetés szankciók elterjedésének, illetve az iszákosság visszaszorulásának.⁴⁴ Mint mondta, a börtönöket a büntetőpolitika megváltozása miatt zárták be, és nem azért, mert kevesebb lett a bűnelkövető. Egyetértett Ruckkal abban, hogy a csökkenő bűnözésnek jelentősége van a biztonságérzet megerősödésében, de nem közvetlen kapcsolatként értelmezte az összefüggést, hanem akként, hogy ez a helyzet teszi lehetővé a kriminálpolitika megváltozását, és azt, hogy a hatóságok alternatív szankciókkal helyettesítsék a szabadságvesztést.

A fenti gondolatot van *LaFree* folytatta a bizalom fogalmának részletesebb kidolgozásával, és határozottan ebből a szempontból vizsgálta meg az 1990-es évek amerikai bűnözéscsökkenésének oksági összefüggéseit. Azt találta, hogy a politikai intézményrendszerbe vetett bizalom gyarapodása, a jóllét növekedése és a családok támogatása áll a csökkenő bűnözési adatok mögött.⁴⁵ Az 1990-es évek bűnözésének magyarázatára a kriminológusok természetesen kapcsolatot kerestek a bűnözés, a szabadságvesztés alkalmazása és a rendőrség tevékenysége között is. Azt találták, hogy a bűnözés csökkenése nem következménye az igazságszolgáltatási beavatkozásoknak, akár a börtönbeli tevékenység, akár a

⁴² Uo. p. 19. Idézi Paul Knepper: i. m. 71. o.

⁴³ Edwin H. Sutherland: *The decrease in the English prison population*. Rockefeller Archives (Harrison Record Group, Series 4, Box 19, Folder 708), 1930, p. 55. Idézi Paul Knepper: i. m. 67. o.

⁴⁴ Edwin H. Sutherland: The decreasing prison population of England. *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 24, iss. 5, 1935, p. 899. Idézi Paul Knepper: i. m. 68. o.

⁴⁵ Gary LaFree: Social institutions and the crime 'bust' of the 1990s. *Journal of Criminal Law and Criminology*, vol. 88, 1998, p. 1367.

rendőrségi kezdeményezések oldaláról vizsgáljuk, ezért az 1990 évekbeli csökkenés okait nem is érdemes a büntető igazságszolgáltatási rendszerben keresni.

Knepper vette ismét elő Ruck és Sutherland elemzéseit, és úgy találta, hogy a korábbi kutatók más szinten gondolkodtak a bűnözés csökkenésének jelenségéről: Ruck szorosán nemzeti, Sutherland pedig nemzetközi megközelítésben, ezért azt is látta, hogy a krudélis büntetések visszaszorulása a nyugati civilizáció más országait is jellemzi. Ha a bűnözés csökkenését vizsgáljuk, fontos, hogy városi, országos vagy kontinensnyi méretekben tesszük-e ezt – mondja *Knepper*.⁴⁶ Ennek azért van jelentősége – folytatja –, mert ha a csökkenés azonos is, annak mértéke, üteme, intenzitása biztosan nem egyezik meg. *Van Dijk*⁴⁷ szerint a bűnelkövetési lehetőségek jelentős mértékben korlátozódtak napjainkban, annak köszönhetően, hogy mind a háztartások, mind az üzleti szféra intenzíven alkalmazza a biztonsági eszközöket. Ezzel a korlátozó feltétellel a korábbi évtizedekben nem kellett számolniuk a bűnelkövetőknek.

Számos olyan eszköz, amelyet Ruck a nem mérhető tényezők közé sorolt, napjainkban már mérhetővé vált. Így például mérni tudjuk a lakosok technikai védekezésének szintjét és eszközeit a Nemzetközi Áldozatfelmérés módszerével (International Crime Victim Survey/ICVS). Ma is vannak nehezen mérhető tényezők, ilyen például *Knepper* szerint napjainkban az internet hatása. A bűnözés csökkenése az internet elterjedésének kezdeteihez kapcsolódik, bár lehet, hogy ez csak látszólagos hatás. *Farrell és munkatársai*⁴⁸ azonban gondolkodtak a lehetséges összefüggéseken, például azon, hogy a bűnelkövetők egy része az internetes elfoglaltság miatt maradt otthon, és nem követ el bűncselekményt. *Aebi és Linde* szerint az internetnek nagy, de közvetett hatása van. Mint mondják, korlátozza a fiatalok bevonódását a bűnelkövetésbe, mert a korábitól eltérő időtöltést kínál. Több időt töltenek otthon – a gép előtt ülve –, ezért nagyobb a számítógépes bűncselekmények elkövetésének veszélye, de azok, akiknek nincs internetelérhetőségük, továbbra is ki vannak téve a bűnelkövetővé válás veszélyének.⁴⁹

A bűnözéscsökkenés oksági rendszere

Csak nemrégiben kezdődtek azok a nemzetközi kriminológiai kutatások, amelyek a bűnözés csökkenésének kauzális összefüggéseit vizsgálják. Az Egyesült

⁴⁶ Paul Knepper: i. m. 70. o.

⁴⁷ Jan J. M. Van Dijk: *The World of Crime*. Sage, London, 2008, pp. 129–130.

⁴⁸ Graham Farrell – Andromachi Tseloni – Jen Mailley – Nick Tilley: The crime drop and the security hypothesis. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, vol. 48, 2011, p. 166.

⁴⁹ Marcelo F. Aebi – Antonia Linde: Is there a crime drop in Western Europe? *European Journal on Criminal Policy and Research*, vol. 16, no. 4, 2010, p. 273.

Államokban jobban körüljárták már a bűnözés mérséklődésének kérdéskörét, lévén hogy a csökkenés hosszabb ideje tart, mint az európai országokban, és régebben is kezdődött.⁵⁰ Zimring a következőképpen magyarázta a bűnözés csökkenését: „Nincs egyetlen oka, vagy egyetlen bizonyítéka annak, hogy a bűnözés kilenc éve folyamatosan és országos szinten csökken.”⁵¹ Az Egyesült Államokban a figyelem elsősorban az erőszakos bűnözés csökkenésének okaira irányul. Ezt magyarázzák a „crackjárvány” befejeződésével és a bandaháborúk lecsengésével, amely szoros összefüggésben volt a kábítószer-terjesztéssel, illetve a fegyvertartás szabályozásával, valamint a börtönnépesség létszámának emelkedésével.⁵² Blumstein szerint ugyanis nem kérdéses, hogy az amerikai bűnözés növekedésének kezdete az 1980-as évek közepén kitört crackjárvány. Ez hozta magával a kisebbségi fiatalok bevonódását a drogterjesztésbe, majd az erőszakos, fegyveres csoportok megjelenését az érdekeik érvényesítésére, és az erőszak terjedt a fiatalok között megnövelve az emberölések és a rablások számát.⁵³ Blumstein ezért azt tartja fontosnak, hogy miként tekintünk a csökkenésre: ciklikus vagy attól független változásként-e, illetve miként értékeljük a nagyvárosokban és a kisebb településeken bekövetkezett átalakulást. Az amerikai statisztikai adatok ugyanis azt mutatták, hogy a csökkenés a nagyvárosokban kezdődött, és ezt a dinamikát vették át a kisebb települések. Butterfield kutatása párhuzamosan kereste az egyesült államokbeli bűnözés csökkenésének, és az ennek ellenére növekvő börtönnépesség magyarázatát.⁵⁴ Azt találta, hogy a börtönépítési boomot nem befolyásolta a bűnözés csökkenése, mert a börtönépítés és -átalakítás financiálisan megtérülő befektetés. Ugyanakkor jelzi, hogy a büntető igazságszolgáltatási rendszer működik, és a korábbi súlyánál nagyobb figyelmet kap.

Tagadhatatlan, hogy a fenti magyarázatok az Egyesült Államok speciális helyzetéhez kötődnek, ez pedig nagymértékben különbözik az európai bűnözési helyzettől. Az is tény, hogy az amerikai kriminológusok, amikor a bűnözés csökkenésének okait keresik, nem tekintenek országukon kívülre, és nem veszik tekintetbe azt, hogy a világ más térségeiben hasonló folyamatok zajlanak-e.⁵⁵

⁵⁰ Jaan de Waard: i. m.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.; Alfred Blumstein – Joel Wallman (eds.): *Crime Drop in America*. Cambridge University Press, Cambridge, 2000; Alfred Blumstein – Richard Rosenfeld: *Factors Contributing to U.S. Crime Trends. Understanding Crime Trends: Workshop Report*. National Academy of Science, 2008. <http://www.nap.edu/catalog/12472.html>

⁵³ Alfred Blumstein: Disaggregating the Violence Trends. In: Alfred Blumstein – Joel Wallman (eds.): i. m. ch. 2, 13–41. o.

⁵⁴ Fox Butterfield: Crime keeps on falling, but prisons keep on filling. *New York Times*, 09. 28. 97.

⁵⁵ Jaap de Waard: i. m.

A kriminológusok az elmúlt kétszáz évben számos magyarázó modellt és elméletet dolgoztak ki a bűnözés kialakulására, de mintha a jelenség csökkenésének megokolása nehézséget okozna. Knepper szerint részben azért, mert a bűnözés csökkenése túl sok elmülethez kapcsolódhat, részben pedig azért, mert hiányoznak a megfelelő empirikus elemzések. De – mint mondja – az a bűnözéscsökkenés, amelyet Anglia tapasztalt az 1920-as években, nem különbözik attól, amit napjainkban tapasztalunk. Ami a nehézséget okozza, az annak az általánosan elfogadott elméleti keretnek a hiánya, amelybe az egyes magyarázatok beilleszthetők. Egyre inkább úgy tűnik, hogy a büntető igazságszolgáltatás vizsgálata helyett a gazdaság és a biztonságiasítás – jelenleg egymással versengő – magyarázataira kell figyelni. Kidolgozottabb elméleti modellekre van tehát szükségünk annak vizsgálatára, hogy ez a két tényező hogyan hat a bűnözésre. Knepper szerint először a problémát kell elemeznünk és nem az adatokat.⁵⁶ Mintha azt mondaná, hogy előbb értsük meg a világot, amelyben élünk, s csak azután forduljunk a világ leírásához szükséges adatokhoz.

Az európai értelmezések is inkább támpontokat adnak, semmint magyarázatot. *Jaap de Waard* az alábbi okokat azonosította a holland bűnözés csökkenésének magyarázatánál⁵⁷:

- Magánbiztonsági szolgáltatások hatása: egyre elfogadottabb, hogy az embereknek maguknak is tenniük kell a biztonságukért. Ennek következtében masszív mértékben nőtt a magánbiztonsági szolgáltatások igénybevétele.⁵⁸
- A büntetőjog kapacitásának és tekintélyének helyreállítása. Megváltozott a büntető igazságszolgáltatáshoz való viszony. A bűnözés nem egyedül a rendőrség és az igazságszolgáltatás problémája, hanem az állam, az állampolgárok, és az üzleti szféra közös felelőssége. Nem lehet elmenni a tömegesen elkövetett olyan jogsértések mellett, mint a lopás, az erőszakos viselkedés, vagy a köznyugalom megzavarása. Természetesen volt félelem attól, hogy ez túlreagáláshoz vezethet, és nem a jogkövető magatartás megerősödéséhez. A kutatási tapasztalatok szerint nem változott meg a büntetékiszabási gyakorlat, és az a holland jellegzetesség sem, amely tradicionálisan rövid tartamú szabadságvesztést alkalmaz. Ez segített szerencsésen elkerülni azt a hatást – amely az Egyesült Államokban és az Egyesült Királyságban tapasztalható –, hogy bár a bűnözés csökken, a börtönök egyre zsúfoltabbak.⁵⁹

⁵⁶ Paul Knepper: i. m. 59–76. o.

⁵⁷ Jaap de Waard: i. m.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

- Demográfiai változások és a kábítószer. Új fejlemény, hogy az intenzív droghasználók korcsoportja kiöregedett, így azok, akik gyakran és súlyos bűncselekményeket követtek el a drog megszerzése érdekében, szinte eltűntek az utcákról. A heroinfogyasztók eltűnése a keresleti piacról jelentősen mérsékelte a vagyon elleni bűncselekmények számát.
- A kormány ösztönző és aktív szerepe. A bűnmegelőzési és szociális megelőzési stratégiák megfogalmazása és végrehajtása nagy társadalmi támogatottságot élvez.

Mint látható, a holland szakemberek sem egyetlen magyarázatot adnak a jelenléte. Hangsúlyozzák, hogy mivel a holland kormányzat kiemelt feladatnak tekintette a fiatalok bűnözését, illetve a visszaesés és bűnismétlés megelőzését, ez is megjelenhet a bűnözési adatok mérséklődésében.⁶⁰ Zedner elméleti megközelítéssel értelmezi a bűnözés átalakulását. A bűncselekményre annak elkövetése után reagáló társadalom, amelyet „a bűncselekmény, az elkövető és áldozat, a bűnözéskezelés, a rendőrségi tevékenység, a nyomozás, a bírósági tárgyalás és a büntetés” jellemez, éppen napjainkban alakul át egy olyan társadalommá, amelyet a „számítás, a veszély és a bizonytalanság, a felügyelet, az elővigyázatosság, a gyanakvás, az erkölcsi kockázat, a megelőzés, és – amely az összes többit átfogja a biztonságra való törekvés jellemez” – mondja Zedner.⁶¹

A közbiztonsággal foglalkozó szakirodalom szerint a bűnözés kezelésének feltételrendszerét a következő tíz évben alapvetően két jellegzetesség határozza meg: 1) az, hogy az elkövetett bűncselekményekre utólag reagáló társadalom (*post-crime society*) a bűnelkövetés absztrakt veszélyére reagáló társadalommá (*pre-crime society*) alakul át⁶²; és 2) a jogellenes cselekmény elkövetésére reagáló igazságszolgáltatást egyre határozottabban hatja át a veszélyértékelés biztonsági logikája.⁶³

⁶⁰ Eric Bervoets – Henk Ferwerda – Bo Bremmers – Denise Keijzer – Tjaza Appelman: *Daling jeugdige verdachten in Amsterdam: Op zoek naar mogelijke verklaringen*. Lokale Zaken/Bureau Beke, Rotterdam/Arnhem, 2014. http://www.beke.nl/doc/2013/Daling_jeugdige_verdachten_Amsterdam.pdf

⁶¹ Lucia Zedner: Pre-crime and post-criminology? *Theoretical Criminology*, vol. 11, no. 2, May 2007, pp. 261–281.

⁶² Uo.

⁶³ Richard V. Ericson – Kevin D. Haggerty: *Policing the Risk Society*. Clarendon Press, 1998, p. 487.

Következtetések

Három fontos kérdés megválaszolására tettem kísérletet:

- 1) Csökken-e a bűnözés Magyarországon?
- 2) Tapasztalhatók-e ilyen jelenségek más országokban is?
- 3) Mi a magyarázata a bűnözés csökkenésének?

A „*bűnügyi helyzet minden adat szerint kedvezően változott, és ez most már egy folyamatos trendnek tekinthető*” – mondta a legfőbb ügyész a 2017. évi parlamenti beszámolója szóbeli kiegészítéseként.⁶⁴ A fejlett országok többségében jó ideje lehet látni a bűnözés csökkenését. A jelenség okán természetesen vitatkoznak a szakemberek, de a csökkenés annak ellenére igaz, hogy soha korábban nem lehetett ilyen könnyen egyéneket, vállalkozásokat és kormányzatokat katasztrofális következményekkel érintő cselekményeket elkövetni, adott esetben akár a világ másik végéről. Tény, hogy nincs általánosan elfogadott elméleti keret a csökkenő bűnözéssel kapcsolatos tapasztalatok értelmezésére. A szakirodalomban azonban számos magyarázat megfogalmazódott, és sok kutató sorolta a legfontosabbnak tűnőket. A magyarázatok listája, amely a nemzeti és nemzetközi bűnözés csökkenéséért lehet felelős, igen változatos, az ólommérgezés csökkenésétől kezdődően a bűnelkövetőkkel való szelektív kezelőrendszerek kialakításán keresztül a demográfiai változásokig, az abortusz legalizálásáig, illetve a szenvedélybetegségekkel kapcsolatos helyzet változásáig terjedhet a skála. A kutatók a csökkentő tényezők közé sorolnak a halálbüntetéstől kezdve a gazdasági helyzeten és a biztonságiasításon keresztül a bűnelkövetési lehetőségeig még számtalan egyéb okot. Az tehát bizonyosnak tűnik, hogy nincs egyetlen olyan varázsszer, amely növeli vagy csökkenti a bűnözés mértékét, és nem lehet egy dologgal magyarázni a jelenséget.

A leglátványosabb csökkenés a vagyon elleni bűncselekményeknél (gépkocsilopás, lakásbetörés, gépkocsiból lopás, üzleti lopás, rablás és zseblopás) következett be, de az erőszakos bűncselekmények (testi sértés, szexuális erőszak, erőszakos közöszülés, emberölés) száma is csökkent. A fejlett országokban a csökkenés szintjében, illetve a háttérben álló okokban nagy mértékű hasonlóság figyelhető meg.⁶⁵ Ezek közül ki kell emelni a gazdasági fellendülés és a munkanélküliség csökkenésének hatását, a demográfiai tényezőket, a legjellemzőbben bűnelkövető fiatal kohorsz létszámának apadását, a bevándorlást és az olyan szakpolitikai tényezőket, mint a szabadságvesztési tartamok növeke-

⁶⁴ A legfőbb ügyész B/1258. számon benyújtott 2017. évi beszámolójának általános vitája. *Országgyűlési Napló*, 51., 2018. december 13., 7009–7010. o.

⁶⁵ Jaap de Waard: i. m.

dése, illetve a szelektív semlegesítés megközelítésének általánossá válása.⁶⁶ A csökkenés okai között nagy jelentősége van a biztonsági eszközök elterjedésének, amelyek korlátozták a bűnelkövetési lehetőségeket (például gépkocsilopás, üzleti lopás, betörés). Úgy tűnik, hogy a biztonsági hipotézis minden országban alapmegközelítéssé vált, azaz az a felismerés, hogy a biztonsági eszközök elterjedése csökkenti a bűnözést.⁶⁷ Ezt támasztja alá *Farrell, Tilley és Tseloni* kutatása⁶⁸, amely a vizsgált négy hipotézisből a vizsgált országokban egyet talált általános érvényűnek, mégpedig a „biztonsági hipotézist”.⁶⁹ Mindez azzal is jár, hogy általános készség tapasztalható a bűnmegelőzés erősítésére, mind a közösség, mind a kormányzatok, mind a pénzügyi szféra részéről. Ez azt is jelenti, hogy a vagyontárgyak egyre biztonságosabb eredeti védelmet kapnak. A nemzeti és nemzetközi biztonsági piac a gazdaság húzóágazatává vált, amit az is jelez, hogy a magánbiztonsági iparban foglalkoztatott munkaerő nagysága a tizenöt régi uniós tagállamban 1996 és 2010 között nyolcvanhat százalékkal emelkedett: 1996-ban százezer lakosra 140 biztonsági alkalmazott jutott, 2010-ben pedig már 274. A tizenöt régi uniós tagállamban 2010-ben 1100 ezer munkavállalót foglalkoztatott ez a szféra. Ez maga is jelentősen csökkentette a bűncselekmények elkövetésének lehetőségét.⁷⁰

Az elkövetői oldalon történt változások is mérsékeltek a bűnözést. Kevesebben követték el az első bűncselekményt, amely egy karrier kezdetét jelenthette volna. Úgy tűnik, hogy a rendőrség egyre gyakrabban kerül kapcsolatba kisebb súlyú jogellenes cselekményt elkövető fiatalokkákkal, amire azért kell figyelni, mert a gyakorlati tapasztalatok szerint minél fiatalabb az illető, aki kapcsolatba kerül a rendőrséggel, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy ez visszatartó erő lesz a későbbiekben.⁷¹ A bűnözés jövőbeni alakulása szempontjából is meghatározó tényező az éppen zajló, és várhatóan folytatódó, demográfiai változás, a tizenöt–huszonöt éves korosztály, különösen a fiatal férfiak számarányának csökkenése. Azokban a társadalmakban, ahol e korosztály lélekszáma csökken, mérséklődő bűnözéssel lehet számolni. Magyarországon is fogy a fiatalkori népesség, s ez a jelenleg csökkenő bűnözési trend további mérséklődését vetíti előre. A demográfiai helyzet csupán az egyik összefüggés

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Graham Farrell – Nick Tilley – Andromachi Tseloni: Why the crime drop? *Crime and Justice*, vol. 43, no. 1, 2014, pp. 421–490.

⁶⁹ Jaap de Waard: i. m.

⁷⁰ Uo.

⁷¹ Uo.

a bűnözés felhajtóerői között. A másik meghatározó változás ezen a téren – az orvostudomány fejlődése és a technika előrehaladása miatt – az átlagéletkor kitolódása és az idősebb népesség jelentős számbeli növekedése. Az emberek globálisan tovább élnek, mint a korábbi évtizedekben. Az idősek lélekszáma elsősorban Európában növekszik: a hatvanöt éven felüli európai népesség aránya az elmúlt hatvan évben megtriplázódott, a nyolcvanévesnél idősebbek száma pedig hatszor magasabb, mint 1950-ben volt. Ez a helyzet az idősebbek sérelmére elkövetett változatos formájú csalások, vagyoni visszaélések elkövetését okozhatja. A tapasztalatok szerint ez a korosztály nagyobb bizalommal fordul az embertársaihoz, és kevésbé figyel a megelőzésre. Az idősebb korosztály lélekszámának növekedése átalakíthatja a bűnüldözés szervezeteivel kapcsolatos elvárásokat is.

A bűnözés csökkenő trendje várhatóan folytatódik, de ezzel együtt a rendőrségnek a bűnözés folyamatosan változó jellegéhez kell igazodnia. A határon átlépő bűnözés növekedése már kellőképpen igazolt trend az új fejlemények között. Az ENSZ 2012-es adatai szerint a nemzetközi szervezett bűnözés már 2009-re 870 milliárd dolláros üzletté vált, amely a pénzmosástól kezdve a sokféle csempészesen (ember-, drog-, fegyver-, hamisított-termék-, vadállatok és állati termékek, védett kulturális javak stb.) keresztül sokféle bűncselekményt jelent. A számítógépes bűnözés szintén növekszik a nemzetközi szervezett bűnözésben.⁷² A bűnözés komplexebbé, több jogrendszeret érintővé válik, és ezzel nagyobb kárt is okoz. Új bűncselekmények és új fenyegetések keletkeznek a már hagyományos fenyegetések mellett.

A hazai tömegkriminalitásban továbbra sincsenek olyan fenyegető új hatások, amelyeknek a társadalom aggodalmát fel kellene kelteniük. A regisztrált bűncselekmények további csökkenése várható, és a 2020-as évekig az a helyzet sem változik, hogy az interperszonális cselekmények (az erőszakos és a vagyon elleni bűnözés) határozzák meg az ismertté vált bűnözés alakulását. Feltehetően nem változik az a helyzet sem, hogy a csökkenő mértékű bűnözés ellenére egyre nagyobb költségekkel jár a büntető igazságszolgáltatás működtetése. Ezt jelzi, hogy az Egyesült Államokban a bűnözés mérséklődését nem követte a börtönnépesség létszámának apadása. A hazai költségvetésben is egyre nagyobb ráfordításokkal működik az igazságszolgáltatás rendszere, határozottan kiemelve annak a megállapításnak a helytállóságát, hogy a bűnözés csökkenése nem következménye az igazságszolgáltatási beavatkozásoknak. Az új bűnözési

⁷² Steve Marsh – Wyn Rees: *The European Union in the Security of Europe*. Taylor & Francis Ltd., 2012, p. 257.

fejleményeknek jelentős szakpolitikai következményeik lehetnek – bár Magyarországon úgy tűnik, hogy a kormányzati elképzelések és megoldások (lásd például a közfoglalkoztatás kialakításának közbiztonsági és bűnmegelőzési indokait) alapvetően egy stagnáló vagy inkább növekvő hazai bűnözés képén alapulnak. Az elmúlt két évtized kriminálpolitikai szigorításai rendre ebbe az irányba haladtak, azt hívnék, hogy a bűnözés visszaszorítása a rendőrségi és a kontrolleszközök alkalmazásával érhető el. Jelen összegzés remélhetőleg segít végiggondolni ezt a feltételezést. Részben abból a szempontból, hogy hol, milyen mértékben és a bűnözés mely formáival kapcsolatosan változtak meg a trendek. Részben segítheti azt a felismerést is, hogy az építészeti és szociális bűnmegelőzési eszközöknek itthon is nagyobb szerepet kell kapniuk a bűnmegelőzésben, mint eddig.

A szexuális erőszak és a szexuális kényszerítés az országos jogalkalmazói gyakorlatban

Dogmatikai kérdések, eljárási és kriminológiai jellemzők

A Btk. XIX. fejezetében szabályozott nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények a fejezet közös jogi tárgyára tekintettel folyamatosan az érdeklődés középpontjában állnak, de nemcsak az egyes cselekmények mögött húzódozó elkövetési magatartások és módok, hanem a minősítési, halmazati és elhatárolási problémák miatt is.

A tanulmány bemutatja a Btk. 196. és 197. §-ában rögzített szexuális kényszerítés és szexuális erőszak főbb körvonalait a bírói döntéssel jogerősen befejezett ügyek tükrében, rávilágítva a releváns definíciók és fogalmi elemek fontosságára. A témában készült kutatási jelentés¹ a dogmatikai elemzésen túlmenően részletesen tartalmazza a jogalkalmazói kérdéseket, a bizonyítást nehezítő tényezőket és a lehetséges megoldásokat, a kriminológiai jellemzőket és főbb tendenciákat; ezért jelen írás csak a sarokpontokra fókuszál.

Magyarország védelmezi állampolgárait, ennek eredőjeként jogrendszerünk tartópillére az Alaptörvény, rendelkezései a jogszabályokkal karöltve mindenkire kötelezők. Az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait tiszteletben kell tartani, védelmük az állam elsőrendű kötelezettsége.² Az alapjogok sajátos helyet foglalnak el jogrendszerünkben, mert irányítóként funkcionálva összetevői és meghatározói a tárgyi jognak, „értékrendi szűrőként” működve befolyással vannak a jogalkotási folyamatokra.³ A jogalkalmazás fundamentuma a jogalkotás, amely lépcsőzetesen jelöli ki azokat a kapcsolódási pontokat és ütelágazásokat, amelyek mentén valamennyi eljárást folytatni kell.

A büntetőjognak nem feladata szociális vagy oktatáspolitikai feladatok megoldása, viszont szükségszerűen be kell lépnie, amikor a társadalmi eszközök, illetve más jogágak szankciói már nem elégségesek. A családon belüli erőszak

¹ Garai Renáta: *A szexuális kényszerítés és a szexuális erőszak büntetvények megítélése az országos gyakorlatban, különös tekintettel a szexuális cselekmény és a kényszerítés fogalmára.* OKRI 2019/III.B/2.32. kutatási jelentés. Vizsgált időszak: a 2017. január 1. és 2017. december 31. között bírósági határozattal jogerőre emelkedett ügyek, Magyarország összes megyéje, kétszázhatvanhárom bűnügyi irat.

² Magyarország Alaptörvénye G) cikk (2) bekezdés; R) cikk (1)–(2) bekezdés; I. cikk (1) bekezdés.

³ Filó Mihály: *Az eutanázia jogi szabályozásának problémái.* *Kharón*, 1999/1–2., 5. o. http://epa.oszk.hu/02000/02002/00006/pdf/1999-tavaszi-nyar_filo-eutanazia.pdf

kapcsán nem csak a kapcsolati erőszakra vagy a kiskorú veszélyeztetésére kell gondolnunk: az élet elleni és a szexuális bűncselekmények úgyszintén e körbe tartoznak.⁴ A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények fejezetét az életkor különös jelentőségén túlmenően anyagi és eljárásjogi szabályok egyaránt erősítik, idesorolható az elévülés⁵, a foglalkozástól eltiltás⁶, az elektronikus adat ideiglenes eltávolítása, a hozzáférés ideiglenes megakadályozása, illetve felhívás az önkéntes eltávolításra⁷, továbbá végleges hozzáférhetlenné tételének új szabályai⁸, illetve a soronkívülség⁹ – ezek alapvetésként való rögzítésével kezdhetünk az adott ügyek feldolgozásához. A szexuális abúzusoknak tényszerűen nagyszámú gyermekáldozatuk van, nekik csak úgy és csak akkor nyújthatunk hathatós, értelmes, számukra is érezhető segítséget, ha tény-

⁴ Bérces Viktor – Domokos Andrea: A családon belüli erőszak szankcionálásának büntetőjogi lehetőségeiről. *Jogelméleti Szemle*, 2017/3., 77. o. http://jesz.ajk.elte.hu/2017_3.pdf

⁵ Btk. 26. § (3) bekezdés c) pont; Btk. 28. § (1a) bekezdés. Nem évül el a büntethetősége a XIX. Fejezetben meghatározott, ötévi szabadságvesztésnél súlyosabban büntetendő bűncselekményeknek, ha annak sértette az elkövetéskor a 18. életévét nem töltötte be. Ha a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény sértette a bűncselekmény elkövetésekor a 18. életévét még nem töltötte be, az elévülés határidejébe nem számít be az a tartam, amíg a 18. életévét be nem tölti, vagy be nem töltötte volna.

⁶ Btk. 52. § (3) bekezdés. A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmény elkövetőjét, ha a bűncselekményt 18. életévét be nem töltött személy sérelmére követte el, végleges hatállyal el kell tiltani bármely olyan foglalkozás gyakorlásától vagy egyéb tevékenységtől, amelynek keretében 18. életévét be nem töltött személy nevelését, felügyeletét, gondozását, gyógykezelését végzi, illetve ilyen személlyel egyéb hatalmi vagy befolyási viszonyban áll.

⁷ Be. 336–338. § (elektronikus adat ideiglenes eltávolítása, elektronikus adathoz való hozzáférés ideiglenes megakadályozása, felhívás az elektronikus adat önkéntes eltávolítása érdekében). Be. 335. § (1) bekezdés: Az elektronikus adat ideiglenes hozzáférhetlenné tétele az elektronikus hírközlő hálózat útján közzétett adat feletti rendelkezési jog ideiglenes korlátozása és az adathoz való hozzáférés ideiglenes megakadályozása. Be. 336. § (1) bekezdés: Az elektronikus adat ideiglenes eltávolítására az érintett elektronikus adatot kezelő, az elektronikus kereskedelmi szolgáltatások, valamint az információs társadalommal összefüggő szolgáltatások egyes kérdéseiről szóló törvényben meghatározott tárhelyszolgáltatót, illetve tárhelyszolgáltatást is végző közvetítő szolgáltatót kell kötelezni. Az eltávolításra kötelezett a határozat vele történő közlését követő 1 munkanapon belül köteles az elektronikus adat ideiglenes eltávolítására. Be. 337. § (1) bekezdés: a törvényben meghatározottak szerint, egyebek mellett a gyermekpornográfia miatt folyamatban lévő büntetőeljárásban a bíróság elrendeli a bűncselekménnyel összefüggő elektronikus adathoz való hozzáférés ideiglenes megakadályozását.

⁸ Btk. 77. § (1) bekezdés. Véglegesen hozzáférhetlenné kell tenni azt az elektronikus hírközlő hálózaton közzétett adatot, amelynek hozzáférhetővé tétele vagy közzététele bűncselekményt valósít meg, amelyet a bűncselekmény elkövetéséhez eszközül használtak, vagy amely bűncselekmény elkövetése útján jött létre.

⁹ Be. 79. § (1) bekezdés b) pont. A büntetőeljárást soron kívül kell lefolytatni, ha abban 18. életévét be nem töltött sértett vagy terhelt vesz részt.

legesen megvalósul a gyermekvédelmi jelzőrendszer összehangolt tevékenysége, és a jelzésre kötelezettek önmagukra nem kívülállóként tekintenek, hanem a rendszer tagjaként értelmezik saját hivatásrendjüket és egyéni munkájukat.

Sértetti „beleegyezés”

Előjáróban megjegyzendő, hogy egy gyermekkel folytatott szexuális cselekmény (aktív vagy passzív) vonatkozásában a sértett esetleges beleegyezése, hozzájárulása vagy legalábbis „nem tiltakozása” bizonyos életkor alatt értelmezhetetlen, hiszen nem tudják definiálni a velük történeteket, adott esetben azt sem tudják felmérni, hogy a testükkel tett vagy általuk túrt magatartás helyes vagy helytelen. A vádlottak gyakorta hivatkoznak arra, hogy a kiskorú kezdeményezett, a szexuális cselekmény a kiskorúnak sem volt ellenére, illetve hogy azt kifejezetten kérte stb., de a kitartó és következetes tagadásuk mellett megjelenő efféle védekezésük nyilvánvalóan nem fogadható el. Felnőtt áldozatok esetében főként azzal próbálnak védekezni az elkövetők, hogy a szexuális aktusra a sértett beleegyezésével került sor (vagy legalábbis vélelmezték azt), illetve a felelősségüket azzal hátrítják, hogy a sértett kifejezetten nem tiltakozott a szexuális cselekmény ellen.

A szexuális bűncselekmények bizonyítási problémái tehát a sértetti beleegyezés megítélése tekintetében is feladják a leckét a jogalkalmazásnak, mert a hozzájárulás foka vagy annak teljes hiánya utóbb nehezen vagy semmiképp nem ellenőrizhető. A jogi minősítésre is kiható alapvető dilemma annak eldöntése, hogy a szexuális cselekménybe a sértett beleegyezett-e, magatartása, előzetes kijelentései csupán sértetti közrehatásként értékelhetők, vagy éppen azért nem védekezik, mert saját helyzetét teljes mértékben kilátástalannak véli.¹⁰ Németh Imre doktori értekezésében globális szemlélettel vizsgálja a kérdéskört, illetve kiemeli: a beleegyezés hiánya az egyes bűncselekmények tényállási elemeként, a büntethetőség feltételeként került megfogalmazásra, amelyek főként az „erőszak” vagy a „fenyegetés” elkövetési módjában öltenek testet, azonban sértetti beleegyezés esetén a tényállásszerűség és nem a jogellenesség hiányában nem valósítanak meg bűncselekményt.¹¹

¹⁰ Bérces Viktor: A sértett magatartásának büntetőjogi relevanciájáról: beleegyezés, közrehatás, utólagos hozzájárulás. *Büntetőjogi Szemle*, 2017/2. <https://ujbtk.hu/dr-berces-viktor-a-sertett-magatartasanak-buntetojogi-relevanciajarol-beleegyeyes-kozrehatas-utolagos-hozza-jarulas/>

¹¹ Németh Imre: *A sértett beleegyezése a büntetőjogban*. Doktori értekezés. Győr, 2012, 7. o. http://www.sze.hu/~smuk/DoktoriIskola/Fokozatszerzes/NemethI/nemeth_dissz.pdf

Kétségtelenül nehéz – de nem lehetetlen – ilyen mélységében rekonstruálni egy tanúk nélkül zajló eseménysorozatot, mindamelllett a közvetett bizonyítékok tényrerésével a mérleg serpenyője átbillenhet a valóság feltárásának oldalára.

Szexuális cselekmény

Mennyire bonyolult az egyértelmű? A fejezet lényegét alkotó fogalmat a Btk. értelmező rendelkezéssel definiálta, miszerint *szexuális cselekmény a közösülés és minden súlyosan szeméremsértő cselekmény, amely a nemi vágy felkeltésére, fenntartására vagy kielégítésére alkalmas, vagy arra irányul.*¹² De mikor tekinthető egy cselekmény súlyosan szeméremsértőnek? Ki dönti el, és hogyan, hogy az elkövető cselekménye összefüggésben volt-e a nemi vágyával, vagy teljesen más okból történt? Generálisan nem adható iránymutatás arra nézve, hogy milyen szexuális cselekmény tekinthető „csak” szeméremsértőnek, és melyikre mondható, hogy tényállásszerű (súlyosan szeméremsértő), azonban erre konkrét jogesetek állnak rendelkezésre, amelyek orientálhatnák, egységesíthetnék a jogalkalmazást – ha a bírói gyakorlat nem lenne ellentmondásos. A kérdések és fogalmi elemek aggyálatlan megválaszolása korántsem egyszerű, ezt támasztják alá az ügyészségek észrevételei, illetve a bíróságok definíciómagyarázatai; ezekből meríttek az alábbiakban.

BH 2018. 240. számú döntésében a Kúria egyebek mellett foglalkozott a szexuális cselekmény fogalmával.¹³ Indokolásának lényege szerint *„bár a sértett nemi szervének megérintése nem történt meg, ellenben a terhelti cselekmény folyamatát tekintve a sértett intim szférájába fokozatosan, kitartóan, egyre jobban beavatkozó terhelti magatartás nyiloánvalóan a nemi vágy felkeltésére irányult, ilyen körülmények közepette a sértett mellének megsimogatása súlyosan szeméremsértőnek tekintendő, azt bagatellizálni nem lehet”*. A Kúria egy másik döntésében¹⁴ leszögezte, hogy napjainkban szigorúbb megítélésű a szexuális támadásokkal szemben leginkább kiszolgáltatott helyzetben lévő kiskorúak védelme. Kifejtette, hogy *„A tizennegyedik életévét be nem töltött, kiskorú sértettek csekély élettapasztalatukból a sorsukat irányító felnőttkorúak cselekményeit alapvetően kötelezően elfogadó helyzetükből és az ellenállás lehetlenségéből, vagy korlátozottságából fakadóan, vitát nem tűrően nem lehet egy kiskorú sérelmére végrehajtott cselekményt a felnőttkorúak közötti cselekvősséggel azonosan érté-*

¹² Btk. 459. § (1) bekezdés 27. pont.

¹³ A védelem vitatta, hogy a terhelt cselekménye súlyosan szeméremsértő lenne (e döntésből a Legfőbb Ügyészség vonatkozó álláspontja is megismerhető).

¹⁴ Kúria, Bfv.II.119/2017/11.

kelni. Ami a felnőttkorúak tekintetében a szexualitás terén nem tekinthető súlyosan szemérem sértőnek, az más értékelést igényel a kiskorúakat érintően. A szemérem sértő cselekmény súlyossága tehát relatív fogalom, és eltérő életkorban eltérő értékelést igényel."

Az egyik főügyészesség álláspontja szerint ez a relativizálás vitatható, mert nem következik a szexuális cselekmény törvényi megfogalmazásából. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a joggyakorlat olykor tágan értelmezi a szexuális cselekmény fogalmát, a legtöbb aggályt a nyilvánvalóan szexuális indíttatású, de ruhán keresztül történő érintkezés értékelése okozza. Az „alkalmasság” kapcsán nem evidens, hogy azt kizárólag az elkövető, vagy a társadalom egészének viszonylatában kell-e vizsgálni; így kérdéses például, hogy egy megalázó jellegű, bosszúból vagy más aljas indokból elkövetett cselekménynél lehet-e, illetve kell-e vizsgálni a nemi vágyhoz fűződő kapcsolódási pontokat az elkövető motivációjával együtt hatásban; és ha igen, az mindenben megfelel-e a szexuális cselekmény kritériumainak.

Egy másik főügyészesség véleménye szerint a definíció szubjektív eleme (a nemi vágy felkeltésére, kielégítésére irányultság vagy alkalmasság) felveti annak a kérdését, hogy mennyiben valósulhat meg szexuális cselekmény célzat, szándék hiányában. Mivel a sértett szexuális önrendelkezése ilyen esetekben is sérül, az „alkalmas” kitétel arra utal, hogy amennyiben az elkövető cselekménye a nemi vágyához köthető, egyértelműen szexuális cselekményről beszélünk akkor is, ha konkrétan nem a szexuális kielégülést célozza, vagy adott körülmények között arra nem is alkalmas. Az objektivizálás szükségességére hívja fel a figyelmet Szomora Zsolt is azzal, hogy a szexuális cselekmény új legáldefiníciója keretében az „alkalmas” kitétel a súlyosan szemérem sértő cselekmény objektív, in abstracto alkalmasságaként kell értelmezni, ekként a definícióba tartozó magatartásokat (nemi vágy felkeltése, fenntartása, kielégítése) akkor is szexuális cselekménynek tekinthetjük, ha az elkövető részéről a szexuális kielégülést nem célozzák, vagy arra in concreto nem alkalmasak.¹⁵

Begyűrűzik még problémagócként a Btk. 205. § (3) bekezdése is, miszerint – súlyosabb bűncselekmény hiányában – szemérem sértést valósít meg, aki másval szemben emberi méltóságot sértő szemérem sértő magatartást tanúsít. E szemérem sértő cselekmény két lényeges ismérven mutat különbséget a szexuális cselekményhez képest: a szemérem sértő jelleg nem súlyos, illetve a szexuális motiváltság nem cselekményi elem.¹⁶

¹⁵ Szomora Zsolt: Megjegyzések az új Büntető Törvénykönyv nemi bűncselekményekről szóló XIX. Fejezetéhez. *Magyar Jog*, 2013/11. <https://ujbtk.hu/szomora-zsolt-megjegyzesek-az-uj-bunteto-torvenykonyv-nemi-buncselekmenyekrol-szolo-xix-fejezetehez/>

¹⁶ Uo.

A jogerős ítéletek indokolásaiban a bíróságok a következő álláspontra helyezkedtek a szexuális cselekmény fogalmának tartalommal való megtöltése körében:

A cselekmény súlyosan szeméremsértő jellege tekintetében nem közömbös, hogy a támadás a sértett melyik testrésze vagy testtájéka ellen irányul, ugyanis az adott magatartás súlyosan szeméremsértő volta – a társadalom általánosan elfogadott erkölcsi normáinak figyelembevételével – csak ennek alapján ítéltethető meg.¹⁷ A súlyosan szeméremsértő cselekmény körébe tartozik a nemi szerv érintése, de nem tekinti annak a bírói gyakorlat a fenék megfogását.¹⁸ Ha a vádlott ujjával megérinti, vagyis eléri a sértett nemi szervét, cselekménye súlyosan szeméremsértő.¹⁹ A nemi szerv megérintése a közösülésen kívül eső, súlyosan szeméremsértő cselekmény, a vádlott nemi vágyának felkeltésére irányul és arra alkalmas.²⁰ A vádlott cselekménye a szexuális vágy felkeltésére vagy kielégítésére feltétlenül alkalmasnak bizonyul akkor, ha a sértettet csókolgatja, simogatja a mellét, illetve a nemi szervét.²¹ A sértett ágyra lökése, lefelé nyomása, és közben a vele történő szexuális cselekményre vonatkozó kijelentések megtétele egy eseménysor, olyan jellegű cselekmény, ami a nemi vágy felkeltésére irányul és arra alkalmas is. Az, hogy a vádlott által alkalmazott erőszak nem lenyűgöző erejű, csak akaratot hajlító és a sértett aktív védekezésének eredményeként e szorult helyzetéből szabadulni tudott, a szexuális bűncselekmény minősítését nem érinti.²² Szükségtelen annak vizsgálata, hogy a vádlott és a sértett között ténylegesen, köznapi értelemben vett közösülés, behatolás történt-e. Ha a vádlott az alsóruházatot nem viselő, hanyatt, széttett lábbal fekvő sértetten feküdt letolt nadrággal, nemi szerve pedig erekált állapotban volt, ez minden tekintetben kimeríti a szexuális cselekmény fogalmát.²³

Szexuális kényszerítés vagy szexuális erőszak?

A nemi élet szabadságának Alaptörvényben garantált joga mindenkit megillet, ezáltal *szexuális kényszerítés* esetén a cselekvőképesség nem feltétele a passzív alannyá válásnak, a 12. életévet betöltött, illetve a korlátozott beszámítási képességgel rendelkező személyek úgyszintén a bűncselekmény passzív alanyaivá

¹⁷ Legfelsőbb Bíróság, III.341/2009.

¹⁸ Szolnoki Törvényszék, 3.B.1123/2016/9.

¹⁹ Battonyai Járásbíróság, 9.B.70/2016/32.

²⁰ Pápai Járásbíróság, 12.B.520/2016/11.

²¹ Tiszafüredi Járásbíróság, 1.B.126/2015/32.

²² Balassagyarmati Törvényszék, 3.Bf.206/2016/6.

²³ Füzesabonyi Járásbíróság, 4.B.21/2015/10.

válhatnak. Az elkövetési magatartás egyik fordulata a szexuális cselekményre kényszerítés, amelynél a sértett aktív magatartással, azt saját tevékenységével végzi, míg eltűréskor más közvetlenül végzett cselekményét a sértett passzív tétlenséggel tűrni kénytelen. A szexuális cselekmény véghezvitelére irányuló kényszerítés a sértett ellenállásának a leküzdésére alkalmas olyan tevékenységként jelölhető meg, amelynek eredményeként végső soron a kényszerített személy már nem a saját, hanem az elkövető akaratának megfelelő magatartást tanúsítja (ez tartalmában megfelel a Btk. 195. §-ában meghatározott bűncselekménynek). A dogmatikai elemzést akként folytatja mind az egyetemi oktatás, mind pedig a jogalkalmazás számára nagymértékben irányadó tankönyv²⁴, hogy a szexuális cselekményre vagy annak tűrésére vonatkozó kényszerítés a bűncselekményt akkor valósítja meg, ha arra meghatározott elkövetési módon, vagyis erőszakkal, illetőleg fenyegetéssel kerül sor. Az erőszak irányulhat személy vagy dolog ellen, de szexuális kényszerítésnél csak a személy elleni erőszak (emberi testre gyakorolt fizikai ráhatás) tényállásszerű, továbbá az erőszak sem lehet akaratot bénító, hanem csak akaratot hajlító jellegű.²⁵

Ez a kitétel vagy feltétel (vagyis az elkövetés módja) a Btk. 196. §-a szerinti szexuális kényszerítés tényállásában nem szerepel, sokkal inkább igen a Btk. 195. §-a szerinti „sima” kényszerítésnél (aki más erőszakkal vagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűrjön), továbbá a Btk. 197. § (1) bekezdésében foglalt szexuális erőszaknál, ahol a Btk. úgy rendelkezik, hogy szexuális erőszakért felel, aki a szexuális kényszerítést erőszakkal, illetve az élet vagy testi épség elleni közvetlen fenyegetéssel követi el.

Ennek ad hangot Szomora Zsolt mind cikkében²⁶, mind a *Nagykommentár*²⁷ vonatkozó fejezetének szerzőjeként, miként a szexuális kényszerítés tényállásának implicit elkövetési módja a fenyegetés, a szexuális kényszerítést erőszakkal nem lehet elkövetni, (bármiféle) erőszak alkalmazása esetén szexuális erőszakot kell megállapítani.

²⁴ Belovics Ervin – Molnár Gábor Miklós – Sinku Pál: *Büntetőjog II. Különös rész. 7. hatályosított kiadás.* HVG-ORAC, Budapest, 2019

²⁵ Uo. 207–208. o.

²⁶ Szomora Zsolt: i. m. 649–657. o.

²⁷ Szomora Zsolt: A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények. In: Karsai Krisztina (szerk.): *Nagykommentár a Büntető Törvénykönyvhöz.* Wolters Kluwer Hungary, Budapest, 2019, 444. o.

Márki Zoltán akként foglal állást²⁸, hogy a szexuális aktusra kényszerítés – büntetőjogi megítélését illetően – kevesebb, mint a szexuális erőszak: felölel minden olyan, a passzív alany önkéntes beleegyezésének hiányával megvalósított magatartást, amelynek nyomán a sértett az elkövető akaratot hajlító (de semmiképpen nem megtörő) erőszakának hatására lesz hajlandó szexuális cselekményre, továbbá az olyan fenyegetések jöhetnek szóba, amelyek nem az élet vagy testi épség ellen irányulnak, vagy ha mégis, akkor az nem közvetlen (más jogokat vagy érdekeket érintő súlyos hátrány kilátásba helyezése).

A szexuális, illetve szeméremsértő cselekményről, a kényszerrel megvalósuló szexuális bűncselekmények minősítési, elhatárolási, halmazati kérdéseiről, továbbá a gyermekeket védő tényállásokról – a joggyakorlat számára nagy segítséget jelentő módon – több helyütt írt Szomora Zsolt²⁹; a vizsgált bűncselekmények alkotmányjogi és gyakorlati problematikáját részletesen körüljárta Nagy Alexandra³⁰; úgyszintén igényes és hasznos produktumot nyújtott Gilányi Eszter³¹; a nemi önrendelkezési jog aspektusából vette szemügyre Franczia Barbara³²; vagy szólhatunk Benedek Tibor³³ tárgyalótermi tapasztalatokon alapuló meglátásairól, illetve nem utolsósorban Csaba Viktória Nikolett és Németh Zoltán György³⁴ témában írt reflexióiról, és még sorolhatnánk.

²⁸ Márki Zoltán: A nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények. In: Kónya István (szerk.): *Magyar Büntetőjog Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-ORAC, Budapest, 2018, 682. o.

²⁹ Szomora Zsolt: *A nemi bűncselekmények egyes dogmatikai alapkérdéseiről*. Doktori értekezés. Szeged, 2008. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/5459/1/2008_szomora_zsolt.pdf; Szomora Zsolt (2013): i. m. 649–657. o. https://ujbtk.hu/wp-content/uploads/PDF_EPUB/szomora_mj_2013_11.pdf

³⁰ Nagy Alexandra: *A szexuális kényszerítés tényállásának alkotmányjogi és gyakorlati problémái*. <https://arsboni.hu/a-szexualis-kenyszerites-tenyallasanak-alkotmanyjogi-es-gyakorlati-problemái/>; Nagy Alexandra: *Szexuális kényszerítés, szexuális erőszak és az elkövetési módok problematikája, avagy „melyik bűncselekményt is követték el?”* <https://arsboni.hu/szexualis-kenyszerites-szexualis-eroszak-es-az-elkovetesi-modok-problematikaja-avagy-melyik-buncselekményt-is-kovettek-el/>

³¹ Gilányi Eszter: A szexuális kényszerítés tényállása az Isztambuli Egyezmény rendelkezéseinek fényében. *Miskolci Jogi Szemle*, 2015/2. https://www.mjsz.uni-miskolc.hu/files/egyeb/mjsz/201502/11_gilanyieszter.pdf

³² Franczia Barbara: *A nemi önrendelkezési jog és a szexuális kényszerítés. Elemzés és javaslat de lege ferenda*. <https://dfk-online.sze.hu/images/1/C3%81P/2014/1/francia.pdf>

³³ Benedek Tibor: *Jogértelmezés és bírói gyakorlat a szexuális kényszerítés, a szexuális erőszak és a szexuális visszaélés miatti büntetőeljárásokban*. <https://www.mabie.hu/index.php/cikkek-tanulmanyok/139-dr-benedek-tibor-jogertelmezes-es-biroi-gyakorlat-a-szexualis-kenyszerites-a-szexualis-eroszak-es-a-szexualis-visszaeles-miatti-buntetoeljarasokban>

³⁴ Csaba Viktória Nikolett – Németh Zoltán György: A szexuális erőszak bizonyításának tapasztalatai, reflexiók a bizonyítás nehézségeiről. *Jogelméleti Szemle*, 2018/2., 54–71. o.

Az egyes szerzők írásai között azonosságokkal és eltérésekkel egyaránt találkozunk, és széles spektrumon tanulmányozhatjuk a fogalmi elemeket; a szakirodalmakból tehát mára többféle, bár nem egységes álláspontot ismerhetünk meg a két bűncselekmény kapcsán. Ezt a zavart – vagy olykor egyértelműséget – göngyölytette tovább az OKRI által végzett országos bíró(ság)i joggyakorlat-elemzés eredménye, ugyanakkor a probléma érdemi átgondolására – álláspontom szerint – kizárólag a minősítésekhez tartozó jogesetek ismeretében, az átminősítések okainak meghatározásával, majd az első- és másodfokú bíróságok indokolásainak megismerésével kerülhet sor. *„A kérdés nem olyan bonyolult, csak azzá tettük”* – fogalmazott az egyik jogalkalmazó, míg mások kifejezetten kaotikusnak tartják a jogi szabályozást és az általa generált jogalkalmazási gyakorlatot, de lege ferenda javaslatokat fogalmaznak meg, bizonytalanok, joghézagokat vélnek, az egységességre törekvés érdekében iránymutatásokat szorgalmaznak.

A definíciómagyarázatok körében a kényszerítés fogalommal is foglalkoztak a bíróságok jogerős döntéseikben, de országos viszonylatban ennek megítélésében is mutatkoznak különbözőségek, hiszen az ítéleti indokolások mindig éppen a bíróság által helyesnek vélt minősítés igazolása irányába orientálódtak. A szexuális kényszerítés joggyakorlatában meghatározók lesznek a jövőre nézve a BH 2018. 240. és a BH 2019. 96. számon született döntések, illetve segítségül szolgál a BJD 8958 is.

Az aktavizsgálatok főbb megállapításai

A vizsgált iratok összesített tanúsága szerint³⁵ a büntetőeljárások megindulása a felnőtt sértettek körében többnyire a saját döntésükön múlt, a gyermekek vonatkozásában viszont aggasztóan elgondolkodtató jelenség a nagykorú családtagok, törvényes képviselők háttérbe húzódása. A kiskorúak elsősorban nem a hozzátartozóiknak mondták el a velük történeteket, nem tőlük kértek és vártak segítséget, hanem külső személyeknek szavaztak bizalmat (kortárs kapcsolatok, osztályfőnök stb.), mert érezték a család diszfunkcionális működését, ezért ott-honról nem remélhettek támogatást. Erre a feltevésre alapos okuk volt, hiszen vallomásaikban – illetve a pszichológus szakértői véleményekben és egyéb ira-

³⁵ Garai Renáta: A szexuális kényszerítés és a szexuális erőszak büntetvények megítélése az országos gyakorlatban, különös tekintettel a szexuális cselekmény és a kényszerítés fogalmára. OKRI 2019/III.B/2.32. kutatási jelentés. A büntetőeljárások megindulása: bejelentők/feljelentők. Országos teljes minta, 263 db bűnügyi irat.

tokban – egyértelműen megjelenik, hogy említették már a velük történeteket, azonban nem hittek nekik, mögöttes szándékot vagy fantáziálgatást véltek elmondásaikban. Több ügyben előfordult, hogy az édesanyák, illetve más családtagok tudomással bírtak a konkrét szexuális cselekményekről, mégsem tettek ellene semmit, megakadályozás és azonnali beavatkozás helyett „végigasszisztáltak” az eseményeket; de megtörtént konkrétan az is, hogy a család három felnőtt tagja (anya, apa, nagyapa) abuzálta közösen vagy felváltva a kiskorút.³⁶ A helyzet eskalálódása folytán néhány gyermeket végül kiemelték a családból, az egyik kislány például a nevelőszülőknél panaszolta el, hogy éveken keresztül mit csinált vele az édesapja, és ők tettek feljelentést.

A cselekmények minősítése, főbb tendenciák

1. számú táblázat
A vizsgált ügyek területi megoszlása³⁷

	Szexuális erőszak	Szexuális kényszerítés	Mindkettő (sz. erőszak és sz. kényszerítés)	Egyéb bűncselekmények/halmazatban	Vádolt összesen
Bács-Kiskun	12	3	1	0	16
Baranya	8	1	0	1	10
Békés	4	1	0	0	5
Borsod-Abaúj-Zemplén	24	2	0	0	26
Csongrád	5	1	0	0	6
Fejér	10	1	0	0	11
Győr-Moson-Sopron	11	2	0	1	14
Hajdú-Bihar	28	1	0	0	29
Heves	7	0	1	1	9
Jász-Nagykun-Szolnok	13	2	0	0	15
Komárom-Esztergom	4	0	0	0	4
Nógrád	4	0	1	0	5
Pest	29	4	0	0	33
Somogy	6	0	0	0	6
Szabolcs-Szatmár-Bereg	13	3	0	0	16
Tolna	4	0	0	0	4
Vas	4	0	0	0	4
Veszprém	10	0	1	1	12
Zala	4	2	0	0	6
Főváros	20	6	1	3	30
Központi Nyomozó Főügyészség	0	1	1	0	2
Összesen	220	30	6	7	263

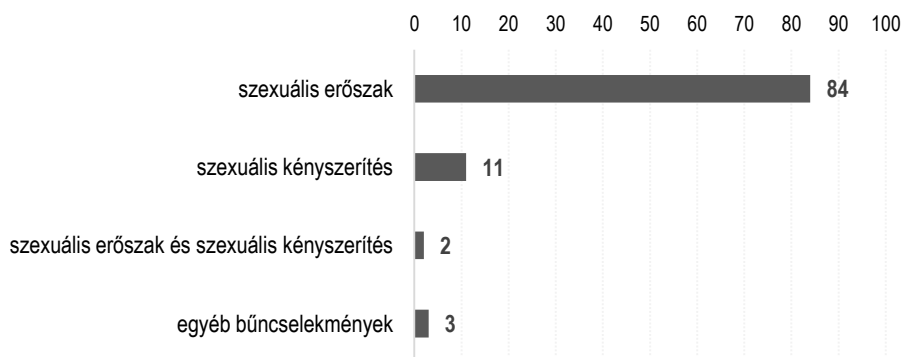
³⁶ Pest Megyei Főügyészség B.2697/2014.; Budapest Környéki Törvényszék 24.B.111/2015/56.; Fővárosi Ítéltábla mint másodfokú bíróság 1.Bf.53/2017/9.

³⁷ Saját szerkesztés, a beérkezett iratok szerinti jogerős ítéletek alapján.

A szexuális kényszerítés és szexuális erőszak büntette körében egy teljes év (2017) vonatkozásában vizsgáltam a bírósági ügyszakban jogerőre emelkedett ügyeket, országos teljes mintán összesen 263 db bűnügyi iratot, területi megoszlását az 1. számú táblázat mutatja.

Az ügyek nyolcvannégy százalékában (220) szexuális erőszakért álltak a vádlottak bíróság előtt, szexuális kényszerítés a bírósági ítéletekben tizenegy százalékban (30) fordult elő. Az ügyek két százalékában (6) a vádlott mind a szexuális erőszak, mind a szexuális kényszerítés bűncselekményét megvalósította, míg három százalékban (7) egyéb bűncselekmény miatt fejeződött be a büntetőeljárás.³⁸

1. számú ábra
A vizsgált ügyek bűncselekmények szerinti megoszlása (%)

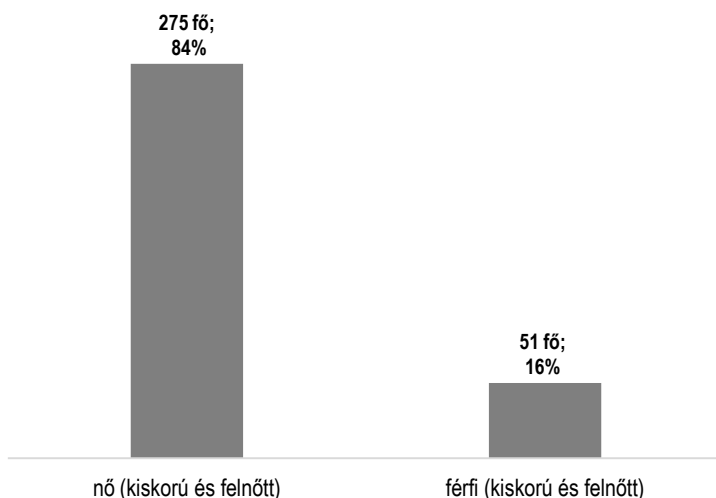
A sértettek életkora és a vádlottakhoz való viszonya

A vádlottak száma (271) nem egyenlő a szexuális bűncselekményt elszenvedő sértettekével, a vádlottak 326 sértett sérelmére követték el cselekményeiket, közülük tizenhat százalék (51) férfi vagy kislány volt, nyolcvannégy százalékuk (275) pedig nő vagy kislány (2. számú ábra).

³⁸ Az egyéb bűncselekmények oszlopban szereplő ügyekben a bíróság nem szexuális erőszak vagy szexuális kényszerítés miatt mondta ki a vádlott bűnösségét, hanem szexuális visszaélés, szeméremsértés, súlyos testi sértés stb. miatt, illetve több egyéb bűncselekmény állt halmazatban (gyermekpornográfia, kényszerítés, személyi szabadság megsértése, kapcsolati erőszak).

2. számú ábra

A sértettek nemek szerinti megoszlása

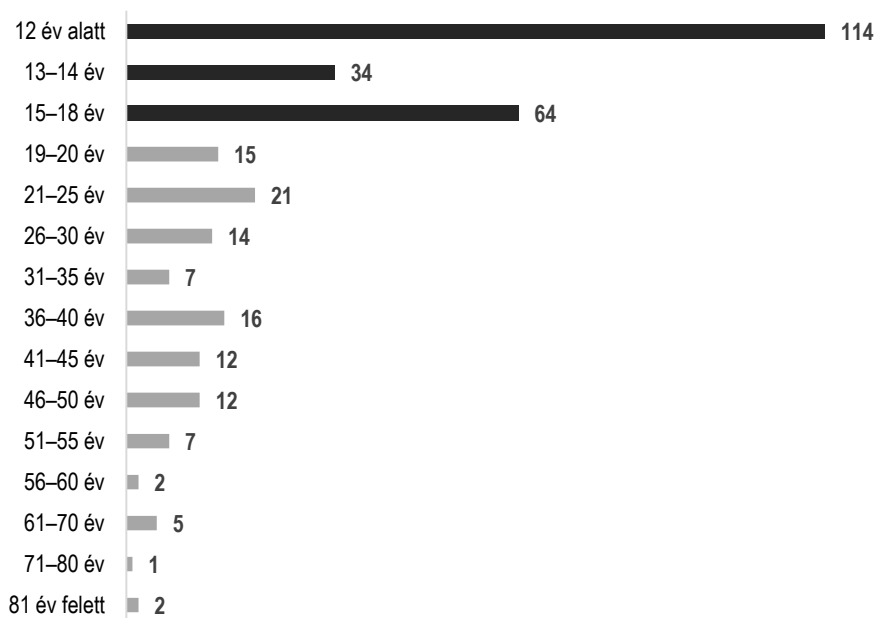
A sértettek életkorát tekintve az a riasztó tény közölhető, miszerint a vádlottak főként a legkisebb, legvédtelenebb korosztályt támadták szexuális cselekményekkel. A sértettek harmincöt százaléka tizenkét éven aluli gyermek volt, tíz százalékuk tizenkét és tizennégy év közötti, míg húsz százalékuk tizennégy és tizennyolc év közötti; vagyis *a szexuális bűncselekménnyel érintett sértettek hatvanöt százaléka tizennyolc évesnél fiatalabb volt a bűncselekmény elkövetésekor.*

A tizennyolc év alatti sértettek aránya ennél ténylegesen még nagyobb, ha figyelembe vesszük azt a körülményt, hogy a fiatal felnőtt korosztályból is „visszacsúszik” néhány sértett, akinek a sérelmére hozzátartozója éveig elhúzódóan folytatta szexuális cselekményeit, de a történetekre csak később derült fény, olykor a tizennyolcadik életév betöltése után került napvilágra az utolsó elkövetési időpont (3. számú ábra).

A vádlottak a sértettek harminckét százalékának (104) sérelmére *folytatólagosan* követték el a szexuális erőszak bűncselekményét, míg ez a tendencia a szexuális kényszerítés esetében tizenegy esetben igazolódott; így összesen száztizennyöt jogerős ítéletben (35 százalék) mondták ki a vádlott bűnösségét folytatólagosan elkövetett szexuális bűncselekmény miatt. Az ilyen módon elkövetett cselekmények – néhány kivételtől eltekintve – a vádlott nevelése alatt álló kiskorú sérelmére történő elkövetéseket takarnak, a vádlott pedig a gyermek nevelőapja vagy édesapja volt.

A szélső értékekre is érdemes odafigyelni: a legfiatalabb sértett egy két és fél éves kislány volt, míg a legidősebb egy nyolcvankét éves asszony, akinek a családi házába ment be a vádlott az éjszakai órákban, és sérelmére a rablás mellett szexuális erőszakot is elkövetett.

3. számú ábra
A sértettek életkor szerinti megoszlása (fő)

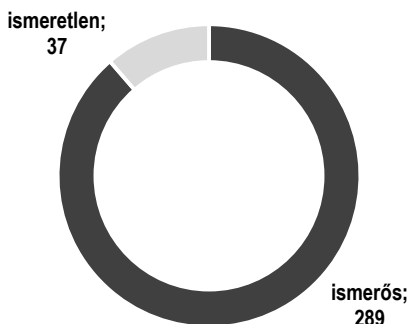

A sértettek sérelmére nyolcvankilenc százalékban (289) olyan személy követte el a bűncselekményt, akit baráti vagy rokoni kapcsolatok által ismertek³⁹, ebből negyvennyolc százalékot (139) a családtagok⁴⁰ tesznek ki; így a sértettek csupán tizenegy százalékában (37) számolhatunk be arról, hogy az áldozat a támadóját egyáltalán nem ismerte, a bűncselekményt megelőzően sosem találkoztak egymással (4. számú ábra).

³⁹ Az ismerősök kategóriába kerültek mindazok, akiket a sértett többé-kevésbé mégiscsak ismert, mert a bűncselekmény elkövetése előtt volt közöttük személyes kontaktus (edző, zárkatárs, lakásotthoni lakótárs, iskolatárs stb.).

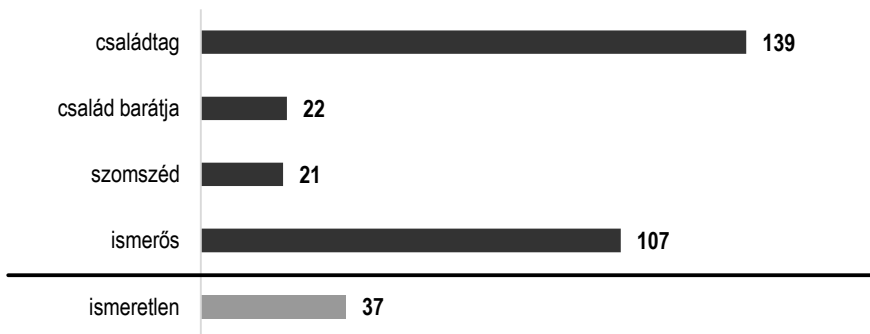
⁴⁰ A családtagok kategóriában szerepel: a rokon, a partner, a házastárs/élettárs, volt házastárs/volt élettárs, felnőtt korú gyermek, nagypapa, édesanya, édesapa és a nevelőapa.

4. számú ábra
A sértett és a vádlott viszonya a sértettek arányában (fő)

A sértetteknek csupán a tizede számára volt tehát teljesen ismeretlen az elkövető, a fennmaradó többi esetben volt valamiféle kapcsolat a sértett és a vádlott között. A családtagokon túlmenően érdemes figyelni azokra az elkövetőkre is, akik barátként vagy szomszédként igyekeztek a sértett közelébe férkőzni szexuális cselekmény céljából, míg az ismerősök a lazább, de meglévő kötődéseket használták ki (internetes ismeretség, volt osztálytárs, alkalmi partnerek, felületes köszönőviszonyok stb.) (5. számú ábra).

5. számú ábra
A sértett és a vádlott közötti kapcsolat típusa a sértettek viszonylatában (fő)

A szexuális cselekményeket jellemző látencia, a fel nem jelentett esetek száma és aránya a világon mindenütt kiemelkedő, ennek okai sokrétűek, és nagyon mélyrehatóak. Az események által elszenvedett pszichés trauma súlyos és sokszor hosszan tartó következményekkel jár, gyermekek esetében pedig az erőszak

nélkül megvalósuló szexuális abúzus is gyakran az egész életükre hatást gyakorol. A gyermekkori trauma – az érzelmi, kapcsolati problémákon túlmenően – gyökereiben alakítja át a gondolkodást is: „megváltoztatja a világ biztonságosságáról, az emberek megbízhatóságáról, az események bejósolhatóságáról alkotott elképzeléseket, az én hatékonyságának képzetét”⁴¹.

Magyarországon egyetlen év alatt kétszáztizenkét gyermekáldozat⁴² ügyében hirdettek ítéletet, a családi-rokoni kapcsolatok előfordulási aránya pedig a 6. számú ábrán önmagáért beszél.

6. számú ábra

A szexuális bűncselekményt elkövető családtagok, rokonok (fő)

Elkövetési helyszínek és módok

Szexuális bűncselekmény hallatán általában egy ingatlan belsejére, esetleg kieső külterületre gondolunk, továbbá arra, hogy az elkövetés sötétben, a késő esti vagy éjszakai órákban történik. Ezzel szemben a vizsgált iratok azt mutatják, hogy a vádlottak többségénél a tartózkodási hely irrelevánsnak bizonyult, mert cselekményüket a kínálkozó alkalomhoz/lehetőséghez igazították, nem pedig a

⁴¹ Virág György – Kulcsár Gabriella – Rosta Andrea: Erőszakos bűnözés. In: Borbíró Andrea – Gönczöl Katalin – Kerecsi Klára – Lévy Miklós (szerk.): *Kriminológia*. Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2016, 572–573. o.

⁴² Az ENSZ gyermekjogi egyezménye 1. cikkelyében deklarálja, hogy „gyermek az a személy, aki a tizennyolcadik életévét nem töltötte be (kivéve ha a reá alkalmazandó jogszabályok értelmében nagykorúságát már korábban eléri)” – ezzel pedig megszületett a „globális gyermek” fogalma is.

helyszín adta körülményekhez. Az élethelyzetből adódóan a hozzátartozók esetében leginkább lakáson belüli elkövetésekről számolhatunk be, hiszen a külvilágtól elzárt közeg lehetővé teszi a folytatólagos elkövetés, az esetlegesen „zavaró tényezők”, illetve a tanúk nélküli cselekmények véghezvitelét.

Az *elkövetési helyszínek és időpontok* változatossága olykor minden képzelet felülmúl, ezeket szemléltetem néhány példán keresztül. Megtörtént a bűncselekmény éjszaka, nyitott lakókocsiban egy zenei fesztiválon, vagy a vádlott reggel, a távolsági buszon akarta orális szexre rávenni a sértettet. Az egyik ügyben a hajnali órákban a vádlott felkereste volt élettársát, de helyette a hároméves sértettet találta a szobában, rajta követte el a szexuális bűncselekményt. Egy másik ügyben a vádlott reggel a nyílt utcán munkába menet támadta meg a sértettet, hozzányomta egy kirakat üvegéhez, és megerőszakolta (a kamerafelvételek segítettek a felderítést), míg máskor elegendő volt annyi, hogy este a vádlott kutyát sétáltatott, meglátta a sértettet és megtetszett neki, megint máskor egy utcán kerékpározó idős nő elesett, de a vádlott felsegítés helyett megerőszakolta a földön fekvő sértettet. Elkövetési helyszín volt egy kerékpárút melletti nyílt terület, a pszichiátriai és szenvedélybetegek otthona, továbbá a Westend City Center mosdója. Az egyik lakásban társasjátékozás közben figyelt fel a kiskorú sértetre a család barátja, majd ezután követte el a szexuális erőszakot, míg megint másik vádlott a mentális retardációban szenvedő kisiút a sportpályáról elcsalta a házához, és ott análisán közösült vele. Történt szexuális bűncselekmény szőlőspincében, büntetés-végrehajtási intézetben, lakásotthonban, vasútállomáson, autóban, tömegközlekedési eszközön, sátorban, nyári tábor uszodájában, köztemetőben, lakott területen lévő út menti árokban, de térfelügyelő kamerákkal körbevett, sűrűn lakott területeken is.

A vádlottak *elkövetési módjai* is szélsőségesek voltak. Az egyik vádlott édeségeket rakott a nemi szervére, majd arra kérte a gyermekeket, hogy azokat onnan egyék meg, a másik elkövető meztelenre vetkőztetett kislányokat lovagoltatott a nyakában. Némely személyek ablakokon ugrottak be, vagy ajtókat, redőnyöket felfeszítve jutottak be ismeretlen személyekhez, de volt kirívóan durva, útonálló jellegű elkövetés, illetve az emberi méltóság súlyos megsértése is (levizelte a sértettet és eldobta a ruháit). Az egyik vádlott bement a sértett házába, odaállt az alvó nő mellé, és péniszét a kezébe rakta, egy másik férfi emberek talpát nyalogatta. Előfordult, hogy a vádlott kényelmesen dohányzott, miközben orális szexre kényszerítette a sértettet, illetve megtörtént, hogy amikor a sértett közölte a vádlottal, hogy még szűz, az nem folytatta a közösülést, kézzel kellett őt kielégíteni. Az egyik ügyben a sértett (a vádlott unokatestvére) ellenkezett, ezért a férfi állon ütötte, pofozta, földre döntötte, majd karjánál fogva

vonszolta a földön, ezután felszólította, hogy aludjon, de közben fogta a csuklóját, nehogy elmenekülhessen a tervezett szexuális cselekmény elől.

A sértett viselkedésének hatása a bűncselekmény megvalósulási lehetőségére

Bűnmegelőzési szempontból szükséges felhívni a figyelmet a sértett viselkedése, illetve a bűncselekmény megvalósulása közötti összefüggésre, ugyanakkor hangsúlyozandó: ez csak a felnőttek kis része esetén volt tapasztalható azáltal, hogy meggondolatlanságuk alkalmat adott, bizonyos mértékben hozzájárult a bűncselekmény elkövetéséhez. Főként a fiatalabbak esetén említendő (lásd 3. számú ábra), hogy a szórakozóhelyeken felületes ismeretségeket kötöttek, beültek idegen férfiak autójába, vagy elmentek a lakásukra. Úgyszintén egy vendéglátóipari egységnél történt, hogy a huszoneves lány minden előzmény nélkül elfogadta a számára ismeretlen vádlott közös taxizásra vonatkozó felajánlását, majd az események szexuális erőszakhoz vezettek. A vizsgált iratok szerint elsősorban a fiatal korosztálynál figyelhető meg a mértéktelen alkoholfogyasztás miatti áldozattá válás. Így volt például abban az ügyben is, amikor egy lány olyannyira lerészegedett, hogy a hajnali órákban elaludt a Városliget füves területén, és az éppen arra sétáló vádlott ezt kihasználva közösült vele, vagy amikor az idegen helyen erős fájdalomra ébredő fiatal nő meglátta alkoholtól áztatott véres ruházatát, és csak később tudta meg a barátnőitől, hogy kérésük és visszatartrási kísérletük ellenére három férfi társaságában távozott.

A fiatalok körültekintést nélkülöző viselkedése mellett szükséges megemlíteni a prostituáltak fokozott veszélyeztettségét. A sérelmükre elkövetett, és egyébként nagyon durva módon végrehajtott szexuális bűncselekmények helyszínein ismeretlen emberek találkoznak egymással, ebből kifolyólag nem ismerik a partner személyiségét, elképzeléseit, illetve általában nem tisztázott előre az a korlát és határ, amit a sértett már nem szeretne átlépni. Az általam vizsgált ügyekben az elkövetők gyakran úgy tekintették, hogy a prostituált csak egy tárgy, akinek a teste felett – ellenszolgáltatásukért cserébe – szabadon rendelkezhetnek.

Természetesen nem szorul magyarázatra, hogy semmiféle erőszak és brutalitás nem engedhető meg egy másik emberrel szemben, személyes kapcsolatokban a legcsekélyebb durvaság sem tolerálható. A sértettek meggondolatlansága kapcsán említett eseteken keresztül szeretnénk felhívni a figyelmet a körültekintés hiányából és a felelőtlenségből eredő veszélyekre.

Zárógondolatok

A fentiekben arra tettem kísérletet, hogy jelen keretek között egy átfogó képet mutassak a szexuális kényszerítés és erőszak büntetének országos gyakorlatáról, kiragadva az iratvizsgálat komplexitásából néhány jellegzetességet. Sem a kiskorúak, sem a felnőtt lakosság viszonylatában nem ismerjük azt a rejtve maradt sokaságot, akik ügyében még nem indult büntetőeljárás (vagy talán soha nem is fog), így a partszélre szorultak nélkül kizárólag azokból az ügyekből tudunk következtetéseket levonni, amelyek így vagy úgy, de elindultak és bírósági döntéssel be is fejeződtek. A jogalkotó fokozott figyelmet fordít a kiskorúakra, ami hangsúlyos büntetőjogi védelem biztosítását is jelenti egyben. A közelmúlt eseményei rámutattak arra, hogy a tettesek felelősségre vonásához vezető információk a bűncselekmények után több évvel később kerülnek felszínre, ezért szükség volt az elévülés gördítette akadályok szabályozásának újragondolására. A gyermekek bántalmazása (is) elfogadhatatlan, így a foglalkozástól való végleges eltávolításban az elrettentés szándéka is tükröződik.⁴³ A szexuális kényszerítés és erőszak számos esetben járt együtt a gyermekpornográfia bűncselekményének elkövetésével, amely elektronikus tartalmak eltávolítása nélkülözhetetlen⁴⁴, ezért az Európa Tanács számítástechnikai bűnözésről szóló egyezményének célja a számítógépes hálózatok felhasználásával elkövetett bűncselekmények elleni küzdelem megkönnyítése⁴⁵, a világháló tartalmának „megtisztítása”. Az új Be. 79. §-a egyértelműen rögzíti azon prioritást, miszerint a büntetőeljárás soron kívül kell lefolytatni, ha abban 18. életévét be nem töltött sértett vesz részt. Úgyszintén az életkor jelentőségére utal, hogy mind a lanzarote-i egyezmény, mind a 2011/93/EU irányelv⁴⁶ a 18. életévét be nem töltött személyt tekinti gyermeknek; ez utóbbi meghatározza a büntetési tétel felső határának legalacsonyabb mértékét, egyes esetekben szigorúbb megítélés alá helyezve a beleegyezési korhatárt el nem érő személyek sérelmére történő elkövetést.

⁴³ Wolters Kluwer Kft. Jogtár. Törvényhez fűzött indokolás.

⁴⁴ Csapucha Bernadett: A „világháló árnyoldala”, avagy a gyermekpornográfia térnyerése az interneten. *Ügyészek Lapja*, 2019/4–5., 57. o.

⁴⁵ Ajánlás. A Tanács határozata az Európai Tanács számítástechnikai bűnözésről szóló egyezményének (185. sz. CETS) második kiegészítő jegyzőkönyvére vonatkozó tárgyalásokon való részvétellel engedélyezéséről. Európai Bizottság, Brüsszel, 2019. 2. 5., 1. o. <https://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2019/HU/COM-2019-71-F1-HU-MAIN-PART-1.PDF>

⁴⁶ Az Európai Parlament és a Tanács 2011/93/EU irányelve (2011. december 13.) a gyermekek szexuális bántalmazása, szexuális kizsákmányolása és a gyermekpornográfia elleni küzdelemről, valamint a 2004/68/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról.

A család- és a gyermekvédelem nemcsak hazai kontextusban, hanem nemzetközi viszonylatban is számos oldalról körülbástyázott, mely védelmi rendszer fokozatosan épült ki elsődlegesen az ENSZ és az Európa Tanács jóvoltából. Mérőföldkőként tekinthetünk a gyermekjogi egyezmény által zászlóra tűzött alapelvekkel összhangban a gyermek mindennekfelett álló érdekére. A dokumentum közel negyven cikkelyen keresztül sorolja az őket megillető jogokat, a diszkrimináció, a kizsákmányolás és az elhanyagolás tilalmát, továbbá megjelöli azt is, miként kell bánni a gyermekekkel az igazságszolgáltatás keretei között.⁴⁷ Nemzetközi szintéren úgyszintén alapköként definiálható a lanzarote-i és az isztambuli egyezmény valamennyi passzusa, jogalkotói törekvéseink közül jelen esetben pedig a büntető törvénykönyvünk vonatkozó részei biztosítanak védelmet a deviáns magatartásokkal szemben.

E két bűncselekmény országos iratvizsgálatának eredményeként a család, illetve azon belül is a kiskorúak fokozott sérülékenysége rajzolódott ki, ezért nem lehet elégszer hangsúlyozni a kompetens szervek és hatóságok megelőzésben és kezelésben játszott kitüntetett szerepét, a családokkal bármilyen formában kapcsolatba kerülő személyek szakmai és erkölcsi felelősségét. A nemi bűncselekmények fejezetében több helyütt felbukkanó kodifikációs hibaforrásokra, illetve a közelmúltban született kúriai és egyéb felsőbb bírósági döntésekre tekintettel a jövőben is számíthatunk arra, hogy logikai és nyelvtani értelmezés mellett is nyitott kérdés marad a Btk. 196. §-a szerinti szexuális kényszerítés, illetve a Btk. 197. § (1) bekezdése szerinti szexuális erőszak (szexuális kényszerítést erőszakkal elkövet) elhatárolása, minősítési megoldása – ebből adódóan az ország különböző pontjain továbbra is eltérő jogalkalmazói gyakorlat várható. Mind a szexuális cselekmények mozgatórugói, mind pedig a kényszerítések és erőszakos magatartások fajtái rendkívül széles amplitúdón mozognak, ezért az egyedi ügy összes körülményének ismeretében, alapos mérlegelés alapján lehet a minősítés tekintetében állást foglalni.

⁴⁷ Csapucha Bernadett: Családvédelem „nemzetközi vizeken”. Különös tekintettel a gyermekek oltalmára. *Iustum Aequum Salutare*, 2019/4., 150. o. http://ias.jak.ppke.hu/hir/ias/20194sz/08_CsapuchaB_IAS_2019_4.pdf

Az újszülöttek sérelmére elkövetett emberölések jellemzői és az elmúlt évtizedek tendenciája

A kutatás csaknem kétszer húsz év valamennyi feltárt újszülöttölés cselekményének elemzését, illetve a két hosszabb időszakasz (1981–1997; 1998–2018) cselekményeinek, körülményeinek összehasonlítását öleli fel. Az alapkérdés az, hogy a történelmi léptékű társadalmi átalakulások részeként változtak-e azok a kriminogén hatások, amelyek egy leányt, asszonyt az újszülöttje megölésére készítetnek, kényszerítenek. Az újszülöttölés bűncselekmény elkövetése jelentősen visszaszorult, mintegy harmadára csökkent. Ennek elsődleges oka, hogy társadalmunk fontos változásokon esett át: civil szervezetek sora bukkant fel, amelyek lehetőséget, valós megoldásokat nyújtanak egy nem kívánt terhesség esetén a kiszolgáltatott helyzetben levő anyáknak anélkül, hogy féltoe őrzött, szégyenteljes titkukat fel kellene oldaniuk.

Az elmúlt két évben arra vállalkoztunk, hogy Cseres Judit korábbi kutatásának eredményeit felhasználva, azzal összevetve áttanulmányozzuk az utóbbi húsz év újszülött sérelmére elkövetett emberölések teljes bűnügyi anyagát. Így 1998 és 2018 között az összes, a témát érintő bűnügyi aktát bekértük és a beérkezőket feldolgoztuk. A feldolgozott iratok nyomán vetettük össze a két kutatás eredményeit, illetve bővítettük ki részben az ítélezési gyakorlat, azon belül elsősorban a büntetés kiszabás vizsgálatával is.

A kutatás célja volt, hogy az újszülöttölések eseteinek megismerésével, a folyamatosan változó társadalmi és jogi környezet által körülhatárolva megértsük, ezáltal megelőzhetővé tegyük ezt a fajta bűncselekményt, amely előzményeit, körülményeit, személyiségbeli és szocializációs háttérét tekintve tökéletesen elkülöníthető más bűncselekményektől. A bűnismétlésre való hajlam ezekben az esetekben minimális, s az elkövető rendre tehetetlenül sodródik végzete felé. Cél tehát a tragédia megelőzése, és a megelőzés lehetőségeit elősegítendő atípusosságok, okok és következmények feltárása.

A korábbi kutatási időszakban kapott adatok¹ igen részletesen rajzolják meg az elkövetők életkörülményeit, ezekből jól kitapinthatók az okok, amelyek a ter-

¹ Cseres Judit: *Eltékozolt újszülöttek. Az újszülött ölést elkövető nők kriminológiai elemzése*. BM Kiadó, Budapest, 2000

hesség eltitkolásához, a *titokkényszer* kialakulásához és fenntartásához vezetnek. Az első kutatási időszakban szerzett adatok, összefüggések valóban a titokkényszer folytán előállt válságterhességhez mint az elkövetés fő okához vezetnek. Az ok mögött azonban néhány erős összefüggést mutató jellemző található, mégpedig a családi kommunikáció szórványossága, illetve teljes hiánya; a családi életben, s főként a leány nevelésében megszokottá vált fegyelmezési módok alkalmazása, azaz a bántalmazás igen széles skálája; s mindezek után nem meglepő módon a válságterhesség helyzetébe került nő érdekérvényesítésének fejletlensége vagy hiánya. Az első kutatási szakasz már csak az időközben lezajlott lényeges társadalmi változások – különös tekintettel a most említett jellemzőkre – miatt is igényli az elemzés ismételt elvégzését.

Az eltelt időszakban és éppen a korábbi kutatás nyomán jöttek létre azok a civil szervezetek, amelyek célzott segítséget ajánlanak fel a titkolt, tehát válságterhesség problémájával küszködő nőknek. A civil szervezetek megjelenésének és hatásainak tudjuk be részben azt, hogy nem teljesen azonos női népesség jelenik meg a segítséget kérők és az elkövetők szerepkörében, illetve e bűncselekmény számossága jelentősen csökkent.

Terjedelmi korlátok miatt jelen tanulmányban eltekintünk a Btk. változásairól és történeti alakulásáról, és kizárólag kriminológiai szempontok szerint közelítjük meg az újszülöttölést és a folyamatot, amely a tragédiához vezetett. A büntetékiszabási gyakorlat időbeli alakulásáról azonban annyit mindenképpen meg kell jegyezni, hogy az jelentősen szigorodott. Míg az 1981 és 1997 közötti esetekben a két-három év szabadságvesztés-büntetés volt a jellemző, sok esetben felfüggesztve, addig az 1998 és 2011 közötti büntetési tételek átlaga már 3,2 év volt. A 2012-es büntetőkódex² hatálybalépése után tovább szigorodott a büntetékiszabási gyakorlat: a 2012 és 2018 közötti újszülöttölések átlagos büntetési tétele hat évre emelkedett.

Alapadatok

A vizsgált időszakban (1998–2018) a bűnügyi statisztikában kifejezetten újszülött sérelmére elkövetett emberölés kategóriáját nem találhatjuk meg, így az esetek leválogatása is többlépcsős folyamattá vált. Első körben az emberölés egy bizonyos minősített esetét: a tizennegyedik életévét be nem töltött személy sérelmére elkövetett emberöléseket válogattuk le. Ezt követően a sértett életkorát szűkítettük le. Mivel itt csak éves bontásban szerepelnek az adatok, az egy

² A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.).

év alattiak sérelmére elkövetett esetekre szűkítettük a keresést. Így 128 esetet találtunk a vizsgált húsz év távlatában. Az akták bekérése során néhány esetben jelezték az ügyészségek, bíróságok, hogy az adott ügy levéltárba került, ezért nem vagy csak nagyon körülményesen tudják rendelkezésünkre bocsátani. Ezért is történt, hogy az adott időszak első évéből kevesebb iratot kaptunk meg elemzésre. Az esetek között szerepeltek olyan ügyek is, amelyekben a sértett kisgyermek egyéves kora előtt halálozott el, de nem újszülöttkorában, ezeket az elemzéskor külön kezeltük. Végül 74 esetet tanulmányoztunk át, ebből 62 takart újszülöttölés cselekményt.

Mindkét kutatás célja az adott időszak alatt az újszülött sérelmére emberölést elkövetők teljes populációjának vizsgálata volt, amelyet lehetőségeink szerint el is végeztünk. Elemzésünk az 1998 és 2018 között jogerőre emelkedett elítélések aktavizsgálatain alapul. Azonnal szembevetendő Cseres Judit korábbi kutatási eredményeivel összevetve, hogy az elkövetők köre jelentősen megcsappant, e bűncselekmény elkövetése jelentősen visszaszorult az utóbbi két évtizedben: 280 esetről 128-ra apadt a bűnügyi statisztika alapján. Hozzá kell tenni azonban, hogy csökkent a szülőképes korú nők száma is³ a vizsgált időszakban.

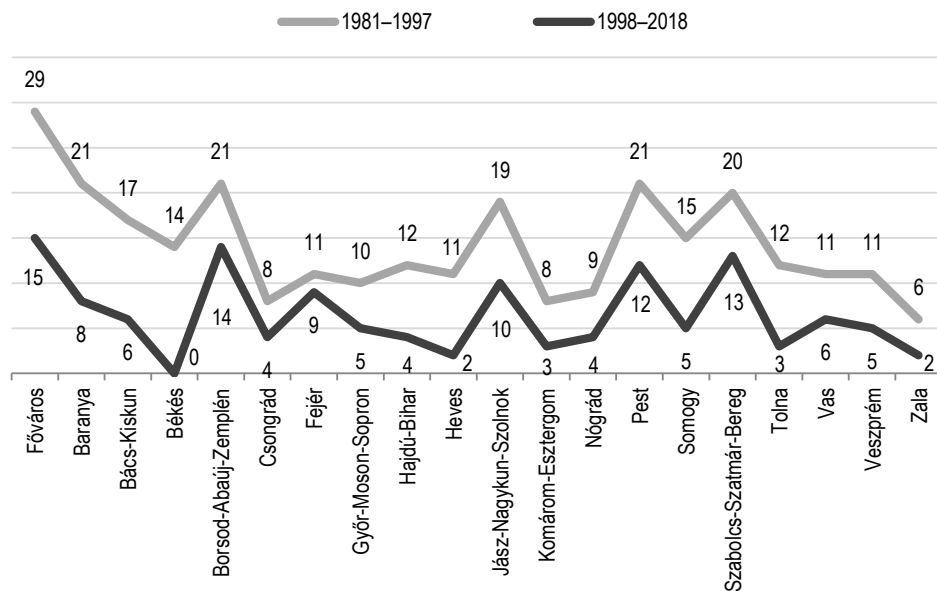
Cseres Judit azt vélte, hogy „növekvő gazdaság esetén a családok életterveiben inkább szerepelnek a hosszabb távú és a beruházás-igényes elhatározások, és így a gyermekvállalás is”⁴. Ezt az állítást akár alá is támaszthatja az újszülöttölés kirajzolódó tendenciája, ugyanis a deliktum körülbelül harmadára csökkent az elmúlt húsz évben az azt megelőző kutatási időszakhoz képest. A csökkenés tehát nagyon jelentős, és természetesen nem pusztán gazdasági okokra vezethető vissza. A tabu ereje csökkent, a megsejtett lányok megítélése jóval kevésbé lesújtó, mint húsz-harminc évvel ezelőtt volt. Emellett a társadalmunk fontos változásokon ment át: civil szervezetek sora bukkant fel, amelyek lehetőséget, valós megoldásokat nyújtanak egy nem kívánt terhesség esetén a kiszolgáltatott helyzetben levő anyáknak anélkül akár, hogy féltve őrzött, szégyenteljes titkukat fel kellene oldaniuk. Ahhoz, hogy ezek a lányok és nők igénybe tudják venni a segítséget, amelynek köre jelentősen kibővült az elmúlt két évtizedben, szükséges volt az információs társadalom térnyerése, amelynek segítségével a kommunikációs csatornák kiszélesedtek, az internet elterjedésével egyszerűen és diszkréten váltak elérhetővé az addig ismeretlen segítők, szervezetek, módszerek, gyakorlati útmutatók a segítségre szoruló terhes nő számára. Jól látható, milyen, statisztikailag mérhető társadalmi hatása van annak, ha krízishelyzetben lévő emberek számára valódi, életszerű

³ „2001 és 2016 között közel 270 ezer fővel, 10,5%-kal csökkent a szülőképes korú nők létszáma a KSH adatai alapján.” <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/termekenyseg15.pdf>

⁴ Cseres Judit: i. m. 82. o.

megoldásokat kínálunk – ahogyan annak is, milyen következményekkel jár az, ha ilyen valódi szociális megsegítés nincsen.⁵ A megyék fertőzöttségének országos arányai nem változtak, nagyjából a korábbi kutatás kimutatásához mérten egyenletesen csökkentek az újszülöttölések (1. számú ábra).

1. számú ábra
Az újszülöttölések előfordulásának megyei megoszlása

Ha kizárólag az 1998 és 2018 év közötti elkövetéseket vizsgáljuk, és az ország, a megyék lakosságához viszonyítjuk, akkor azt láthatjuk, hogy vannak megyék, ahol a lakosság arányához mérten országos viszonylatban felülreprezentált ez a fajta bűncselekmény, míg más megyékben az országos átlag alatt marad. Békés és Tolna megyében húsz év távlatában nem derült fény ilyen bűncselekményre, míg Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén, Jász-Nagykun-Szolnok, Fejér, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Vas megyékben az országos átlagot meghaladó számban találtak megölt újszülöttekre.

⁵ Lásd a kiskorú veszélyeztetése és a kapcsolati erőszak tárgyában készült 2017–2018-as OKRI-vizsgálatokat.

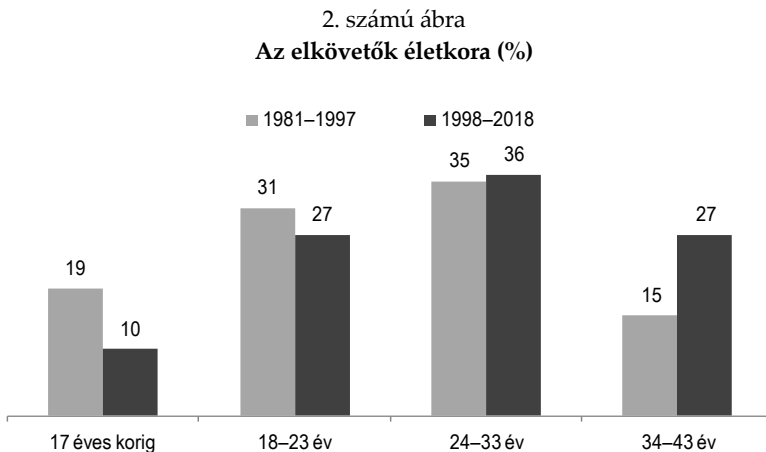
Az újszülött gyermeküket megölő nők jellemzői a két kutatás tükrében

Demográfiai adatok

Ha összevetjük az 1981–1997-es bűnelkövetői populációt az utána következő húsz évben vizsgált tettesekkel, jelentős demográfiai eltéréseket láthatunk a két csoport között, mind az elkövetéskori életkor, mind pedig a település jellegét tekintve. Némi változást tapasztalhatunk továbbá az iskolai végzettség és a munkavállalás tekintetében is. E változások részben az osztársadalmi változás leképeződései, egyúttal mutatják a tipikus szociális helyzetben lévő tipikus elkövető típusosságainak megváltozását.

Életkor

Az életkort tekintve az látszik, hogy az elkövetők tipikusan már nem a megeseett kiskorú lányok. Jelentősen megnövekedett az elkövetés a harmincnégy év fölötti, családos nők körében, míg jelentősen csökkent a tizenéves korú lányok esetében. Az látszik, hogy míg 1981 és 1997 között a tizenhetedik életévüket be nem töltött lányok a teljes minta csaknem ötödét alkották, addig az 1998 után az újszülöttölést elkövető nőknek mindössze tíz százalékát. A családos, többgyermekes, harminc fölötti nők aránya viszont jelentősen megnőtt: a korábbi tizenötöt huszonhét százalékra. A 2. számú ábrán az elkövetők életkora látható korcsoportok szerint.

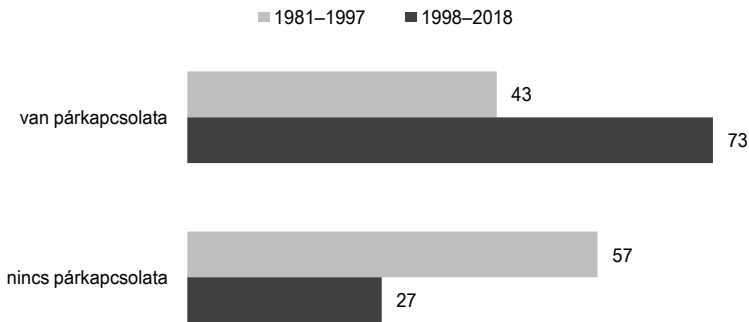
Az elkövetők jellemző életkorának változása jelentős társadalmi változásokat sejtet. Azok, akik a legkiszolgáltatottabb helyzetben vannak egy nem kívánt, jellemzően későn észlelt terhesség tekintetében, azok a már családban élő, gyermekes, a családban alárendelt szerepet betöltő, személyiségükben is dependens nők, akik szűkebb környezetük, családjuk passzív elutasítása hatására elitkolják és saját bűnös titkukként kezelik állapotukat – kitaszításuktól való félelmükben. Az életkori, és mint később láthatjuk, a családiállapot-beli változások azt mutatják, hogy társadalmunkban megváltozott az a csoport, amely ebben a helyzetben a leginkább magára marad. Már nem a tizenéves lányok, hanem a zárt, tabukkal és szeretetlenséggel átitatott családokon belül a rabszolgaként, de legalábbis megtúrt személyként jelenlévő asszony van a legrosszabb helyzetben, amennyiben férje, élettársa, sok esetben pedig azok vagy saját egy háztartásban élő szülei nem kívánnak újabb gyermeket a családba. Ez a változás véleményem szerint egyértelműen azért történt, mert a segítséget kínáló megoldások a fiatal lányok, független nők számára sokkal inkább elérhetőek, mint egy családos, gyermekei elvesztésétől féltő és gyermekeiről folyamatosan gondoskodni köteles, egzisztenciális fenyegetettségben élő családjára számára.

Családi helyzet, családi háttér

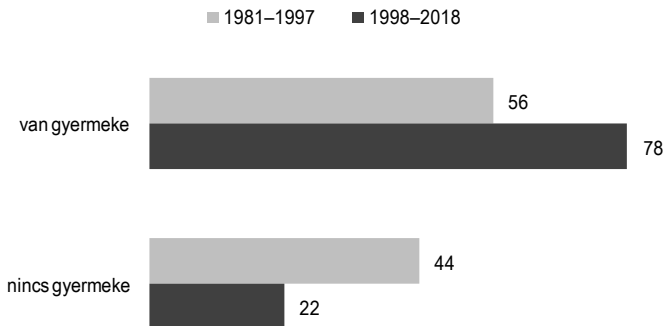
Már az 1981 és 1997 között választott elemzési kategória sem alkalmazható az érintett nők családi helyzetére. Cseres Judit a nők családi helyzetét három kategóriába sorolta: hajadonok, férjes asszonyok és rendezetlen családi helyzetűek csoportjait alkotta meg. Abban az időben az élettársi kapcsolat még rendezetlen helyzetűnek számított a társadalmi megítélés szerint. Ez a felosztás, amely az élettársi kapcsolatot rendezetlen kategóriába utalja, mára, illetve az elmúlt húsz évre már nem tartható. A második kutatásban mindössze két csoportba soroltuk az elkövetőket családi helyzetüket tekintve: párkapcsolatban élt-e a cselekmény előtt, illetve közben, vagy nem. Ennek ellenére sikerült összehasonlítani e tekintetben is a két időszak mintáit. Az látszik, hogy a párkapcsolatban élők aránya megváltozott. Míg 1981 és 1997 között az újszülöttölést elkövető nők kevesebb mint fele (43 százalék), addig az elmúlt húsz évben az elkövetők csaknem háromnegyed része (73 százalék) élt párkapcsolatban az elkövetést megelőzően, illetve annak idején (3. számú ábra).

Ugyanilyen strukturális átalakulásra is utaló változást láthatunk, ha azt nézzük, hogy az elkövető nők mekkora hányada anya, azaz az elkövetés idején volt-e már gyerekük. Az adatok azt mutatják, hogy az elmúlt húsz év során újszülöttölést elkövető nők több mint háromnegyed részének (78 százalék) volt gyermeke (4. számú ábra).

3. számú ábra
Párkapcsolat (%)

4. számú ábra
Gyermekek (%)

Ha az egyes történetekbe belepillantunk, akkor az is egyértelműen kirajzolódik, hogy sok esetben a már meglévő gyermek vagy gyermekek védelme érdekében, illetve az elvesztésüktől való félelem által motiválva döntött úgy a nem kívánt terhességét viselő anya, hogy nem vesz tudomást születendő gyermekéről. Ezek az esetek azért is szívszorítóak, mert hosszú időn keresztül, rendkívül kiszolgáltatott helyzetben élő elkövető nő képe rajzolódik ki bennünk, s az újszülöttölést követően nemcsak az elpusztított baba, de a többi gyermek is áldozattá válik, és feldolgozhatatlan vagy csak nagyon nehezen feldolgozható traumával kénytelenek együtt élni. Nem segít ezen az a jelenlegi – súlyosan káros következményekkel járó – gyakorlat sem, hogy szinte automatikusan

megvonják az elkövető szülői felügyeleti jogát az összes gyermeke vonatkozásában, függetlenül attól, hogy azoknak szerető, gondoskodó anyjuk volt-e, vagy sem. (Ellentétben a kiskorú veszélyeztetése miatt elítélt elkövetőkkel: az ő felügyeleti jogukat jellemzően súlyos, éveken keresztül tartó gyermekbántalmazási ügyekben sem szüntetik meg a bántalmazott, sanyargatott gyermekeik felett.) Jellemzően nem tekintik enyhítő körülménynek az ítékezés során továbbá az elkövető magárahagyottságát, az itt tipikus családon belüli erőszakot, amelynek az újszülöttet megölő nő a sértettje.

Az újszülött megölése eseteiben ugyanis egészen tisztán kirajzolódik minden egyes tragédia során, hogy a nő, miután jellemzően későn észleli állapotát, és abortálni már törvényes keretek között nincs mód, figyelmen kívül hagyja, tagadni kezdi várandósságát, és a szülés kezdetekor még mindig tanácstalanul és készületlenül áll, hagyja magát sodortatni az események által. A család a nevelkedés és a nevelés színtere, s mint ahogyan Cseres írja: *„a két megközelítés együttesen mutatja a nevelési szokások bámulatra méltó állandóságát és a vizsgált esetkör mértékéig természetéből fakadóan inkább a torzulás, sivárosodás felé mozduló változásait”*⁶. Ugyanez tapasztalható jelenleg is az elkövetők családjairól kirajzolódó képet tanulmányozva: ezekben a családokban nem beszélgetnek, nem beszélnek meg a családot érintő lényeges kérdéseket, a döntés kizárólagos joga a családfőt illeti. A később elkövetővé váló nő státusa jellemzően rendkívül alacsony, a család csak funkcionálisan tart rá igényt, érzelmileg teljesen magára hagyottan, önbecsülésében megcsorbítva él, rendre megnyomorított szereplője a családnak, akit a bajban magára hagynak.

Nem csupán az újszülöttölést elkövető fiatal nők esetében tipikus az a származási család, amelyben a családban folyó kommunikáció nélkülözi a szereteteli érzelmek kifejezését, a valós konfliktusok pedig tabuként kezeltetnek. A gyermekbántalmazásra is éppúgy jellemző ez a fajta családkép. Pontos helyzetleírás az, amit Cseres megfogalmazott évtizedekkel ezelőtt: *„Az ügyiratok az apa hagyományos szerep-képét tükrözik, de még inkább azt, hogy ez a szerep egyre inkább kiürül, elveszti egykor fontos tartalmait, ezek helyét pedig nem foglalja el új, ezért problémahelyzetben tehetetlenné válik, s ezt valamelyes agresszióval palástolja [...] A lányok [...] a családból egyre gyakrabban kifelé, társaságba, szórakozóhelyre kíváncskoznak.”*⁷ Vagyis olyan közeget, társas kapcsolatokat keresnek, ahol az elfogadást, biztonságot, szeretetet megkaphatják, az érzelmi szükségleteik kielégítését remélhetik. Az is lehet, hogy a könnyelmű, elhamarkodott szexuális

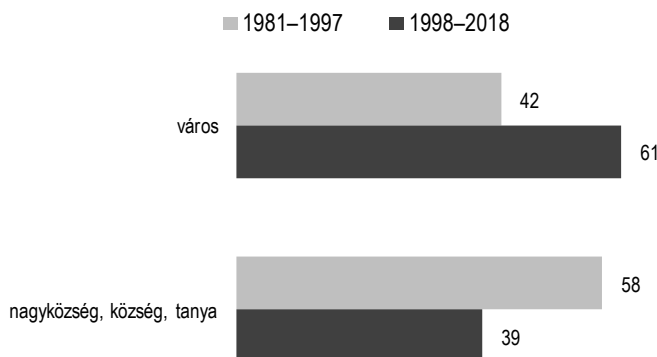
⁶ Cseres Judit: i. m. 97. o.

⁷ Uo. 102. o.

kapcsolat létesítése már okozata a megfelelő családi szeretet és kötődés hiányának. „A család jól észrevehetően gyenge konfliktusmegoldó ereje most már a felserdült lány családi normákat rendre megsértő próbálkozásai köré szerveződik [...] Az apák rendre beválthatják fenyegetéseiket, meglepően gyakran folyamodnak brutális eszközökhöz, különféle tárgyakkal látják el a lány baját.”⁸ Mire a tragédia bekövetkezik, rendszerint a fiatal lányok apjukkal való kapcsolata teljesen sekélyes lesz, az apák jelentéktelen mellékszereplőkké válnak. A gyermeknevelést az anya feladatának gondolják, ezért felnőve eltávolodnak tőlük, abban azonban jelentős szerepük van, hogy a tragédia bekövetkezhet: hogy a lányuk a problémahelyzetben passzív és tehetetlen. Az egyik tipikus anyaszerep ezekben a közegekben szintúgy fellelhető mindkét mintában: „Az anya [...] erőszakos mater familiaként uralja a családot [...] lányaik számára ők sem nyújtanak vonzó szerep-mintát, inkább elbizonytalanítják őket, semmint megerősítenék, beszélgetésre közöttük nem kerül sor, ők inkább az apáknál jellemző, egyoldalú fenyegető-büntető közlésre szorítkoznak.”⁹

Lakóhely, település

5. számú ábra
A bűncselekmény előfordulása településtípus szerint (%)

Meglepő változást mutat a két minta összehasonlításakor a település, azaz hogy az elkövető nők milyen településről származnak, illetve hol hajtják végre a tetteiket. A korábbi vizsgálat idején a nők nagyobb része falusi környezetben

⁸ Uo.

⁹ Uo. 105.o.

élt, így ezek a tragédiák inkább községekben, tanyákon fordultak elő. Ez az arány az elmúlt húsz évet tekintve megfordult, 1998 után jellemzőbb a városban való elkövetés. Hozzá kell tennünk azonban, hogy a kertés, melléképületeket is magában foglaló családi ház a domináns lakókörnyezet mindkét kutatásban és mindkét településtípus esetében (5. számú ábra).

Iskolázottság

Az elmúlt húsz évet vizsgálva azt találtuk, hogy az elkövetők 46 százaléka maximum a nyolc osztályt végezte el, és a legalább érettségizettek aránya mindössze hat százalék. A társadalom átlagos iskolázottságához mérten az elkövetők valamivel alacsonyabban iskolázottak ugyan, de ez az eltérés jóval kisebb, mint egyéb bűncselekmények elkövetői esetében.¹⁰

Önmagában az iskolázottság tehát nem ad védelmet az újszülöttölést illetően. Az iskolában megszerezhető ismeretanyag a magánéleti problémák kezelésében, megoldásában, a képességek fejlesztésében tökéletesen inkompetens: nem nevel önálló problémamegoldásra, sőt, nehézség esetén büntet: a bajba sodródott lányok eltávolítására törekszik, mivel a büntetőeljárás megindulása súlyos veszélyt jelent az iskola jó hírére.¹¹

Munkaviszony

A Cseres Judit által vizsgált időszak első harmadában az elkövető nők hetvenöt százaléka állt jogszerűen rendezett munkaviszonyban, később, a vizsgált időszak második felére ez az arány megfordult, és már csak a nők harmadának volt munkaviszonya. Nagyjából ugyanez az arány állandósult a későbbiekben is. Ez az elszigeteltségüket növeli, és a titok megőrzését segíti elő.

Az elkövetők nagy része kizárólag a család felügyelete alatt tölti idejét, más társadalmi színterektől elzárta. Ezt láttatják mind az iskolázottsági, mind a munkaviszony arányainak mutatói.

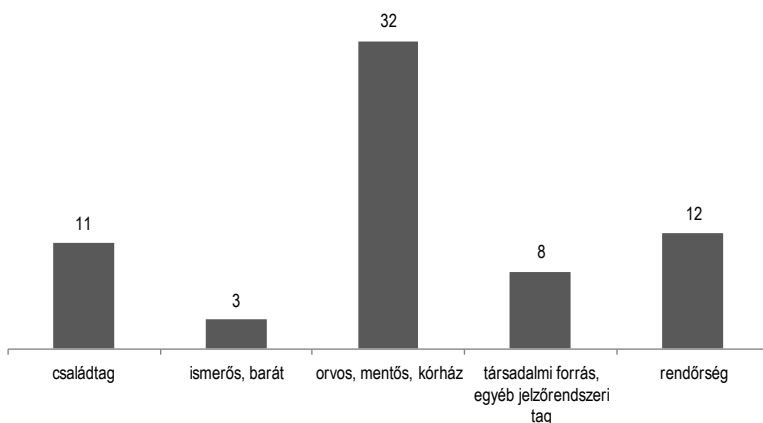
¹⁰ A kiskorú veszélyeztetéséért 2015-ben jogerősen elítéltek körében például a maximum nyolc osztályt elvégzettek aránya hetvenhat százalék. Egy másik kutatás eredménye szerint „...az elkövetők általában alacsony iskolai végzettséggel rendelkeztek. Tipikusan az általános iskola befejezése után nem tanultak tovább (38,8%), esetleg szakiskolát (szakmunkásképzőt) végeztek (27,2%). 15%-uk érettségizett le, és 5 fő (3,4%) diplomával rendelkezett.” Bolyky Orsolya: Az emberölések jogalkalmazási problémái és kriminológiai jellemzői. Kutatási jelentés. OKRI, Budapest, 2016, 11. o.

¹¹ Cseres Judit: i. m. 128. o.

Az újszülöttölés lelepleződése

A feljelentést, bejelentést leggyakrabban a kórház – illetve az orvos, aki a szülés után vérző nőt ellátja – teszi meg, vagy a rendőrök, akik a mentőkkel együtt érkeznek a helyszínre. Családtagok jóval ritkábban, az esetek kb. tizenhét százalékában tesznek feljelentést. Cseres Judithhoz hasonlóan azt tapasztaltuk, hogy „a családtagok az őket terhelő felelősséggel egyenes arányban mutatnak meglepődést a terhesség kiderülése felett és hangoztatják az eljárás során, hogy természetesen megtették volna a szükséges lépéseket, ha sejtették, gyanították volna [...] A szomszédok mindeközben elég magas arányban sejtették a terhességet, a közeli Abc-ben pedig már szóbeszéd tárgya volt.”¹² Jellemzően az eltitkolt terhességről szándékosan nem vesznek tudomást, be nem vallott tényként kezelik¹³, végül a halott újszülöttel szembesülve morálisan nem tudják tovább tartani a titkot, és tudatlanságot színelve rökönnyödnek meg a borzalmas tragédián. Viszonylag gyakori az is, hogy úgynevezett társadalmi forrásból szerez a hatóság tudomást a megölt gyermekről, jellemzően guberálók, hajléktalanok találják meg nagy szemetekonténerekben, az anyagba és nejlonszatyorba bugyolált halott újszülötteket (6. számú ábra).

6. számú ábra
A feljelentést tevő személy

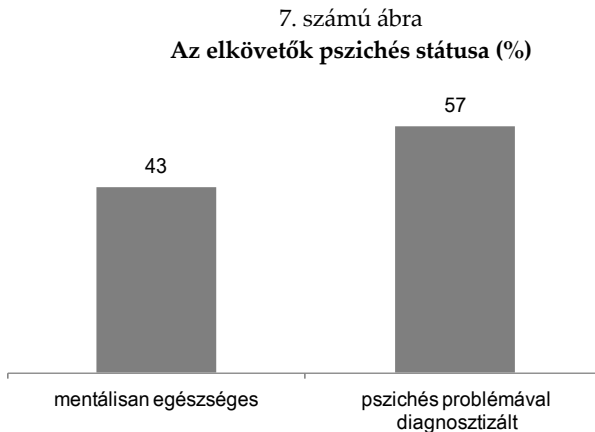
¹² Cseres Judit: i. m. 141. o.

¹³ Rendre előfordul, hogy amikor a krízisterhességben levő nő testének körvonalai egyértelműen kirajzolják terhességét, megkérdezik a családtagok, gyermeket vár-e. Ha erre az illető nemleges választ ad, azt elégségesnek tekintik megnyugvásukhoz: ez után mentesíthetik magukat mindennemű későbbi felelősségre vonás alól.

A feldolgozott esetekből az is láthatóvá válik, hogy sok esetben a helyi gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjai észlelik az eltitkolt terhességet, lehetőségeik szerint meg is teszik a szükséges lépéseket, ennek ellenére nem sikerül megelőzniük a tragédiát.

Az elkövetők pszichés státusa

Az elkövető nőket minden esetben vizsgálta az eljárás alatt igazságügyi elmeorvos és pszichológus szakértő. Több mint ötven százalékuknál állapítottak meg valamilyen enyhe fokú pszichés elváltozást, vagy gyengeelméjűséget. Visszatérően előfordult a szorongásos zavar, a dependens személyiségjegyek és személyiségzavar, valamint a depresszió. Valószínűsíthető, hogy a depresszió a cselekmény és az előzmények „normális” következménye, de az alacsony intellektus és a társfüggő, alárendelő személyiség mindenképpen az eltitkolt terhesség és a titok feloldásaként választott „megoldási mód” – azaz az újszülött megölése – gyakori velejáráói, amelyek hozzájárulnak a tragédiához (7. számú ábra).

A titok, és akik tudják

A kommunikációhiány, az együtt élő családtagok egymáshoz való viszonya az alapvető ok, amely talaján megjelenhet és kifejlődhet a titok, aminek egyenes következménye az ölési cselekmény. A terhességek majd mindegyike titkolt, s ennek kényszere olyan környezetben lép fel, ahol az érintett nő és későbbi elkövető szubjektív megítélése az, hogy nem vállalhatja fel a terhességet, esetleg

az ahhoz vezető nemi aktust sem, s hogy nem számíthat segítségre, együttes problémamegoldásra a családtagjai (sem senki más) részéről.

A titok keletkezésével kapcsolatban Cseres két társadalmi tény is megfogalmaz, amelyek a második szakaszban vizsgált esetek körében is pontosan felismerhetők, tetten érhetők. Az egyik, hogy *„a családanyák esetében a társadalmi kontroll nemhogy tilalmasnak minősítené a nemi életet, azt a köznyelv egyenesen házastársi kötelességként említi. Ugyanez a társadalmi kontroll viszont elítéli az erőn felüli gyerekvállalást és ezt az ítéletet változatos módszerekkel az érintettek tudomására is hozza. A családanya ily módon nemi életre kötelezett, de teherbe esnie már nem szabad. Többségük számára a férj is nyomtatékosan, fenyegetésekkel hitelesítve fogalmazza meg ezt a feladatot, a teljesítési kockázatot viszont már egyedül az asszony viseli felelősséggel, vagy önmagát is áltatva.”*¹⁴ A másik, hasonlóan érvényes állítása: *„A lányok, mint a társadalmi kontroll által célba vett csoport számára ma már nem a szüzesség elvesztése a kritikus mozzanat, hanem a párkapcsolat elvesztése [...] miatt éreznek félelmet, és ezzel zsarolhatóak is. A lányok tehát a kapcsolat megteremtése, fenntartása reményében válnak igyekező és engedelmes nemi partnerré, teherbe esniük azonban nem szabad.”*¹⁵

Cseres mélyen és hosszan tárgyalja a titok keletkezését, életben maradását, kezelését, a környezet hozzáállását és a családi viszonyokat is. Széles körű ismerete volt az akkori iratokból arra vonatkozóan, milyen származási családja van az elkövetőnek, hogyan nőtt fel, milyen családi kapcsolatai vannak. A nyomozati iratok abban az időben jóval részletesebb képet engedtek látni az előzményekről, a körülményekről, az öléshez vezető útról és lélektani összetevőiről. A második kutatási periódusban vizsgált ügyiratok meglehetősen hiányosak voltak. A nyomozás fókuszában a pár órás születéstörténet állt, a hangsúlyok pedig egyértelműen a kriminalisztika területén értelmezhetők, arra korlátozódtak. A nyomozás során a bizonyítékul szolgálható tárgyak feltalálása, az egymást követő mozdulatsorok minél pontosabb rekonstruálása volt a cél. Az elkövető körülményeivel, lelki motívumaival, családi kötelekeivel, a környezetben felbukkanó, egy háztartásban élő családtagokkal és azok felelőségével a legkisebb mértékben foglalkoztak. A nyomozás és a teljes büntetőeljárás során megfigyelhető ugyanaz a tendencia, amely – éppúgy, ahogyan a titkolt terhesség hónapjai alatt is – kizárólag a szülő nőre hárítja a felelőséget, felmentve ezzel a felelőség alól mind a környezetét, mind a családját, mind pedig a szociális szakembereket és a hatóságokat, illetve a társadalmat. Ez az attitűd tehát nem változik. Az iratokból legjobb esetben is csak halványan lehe-

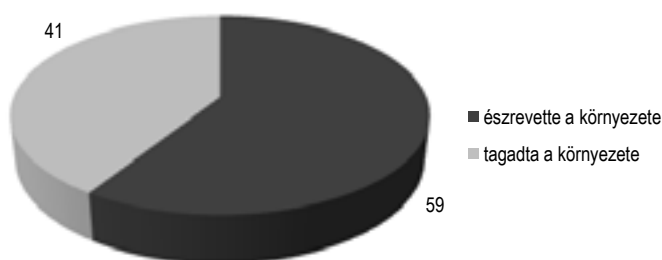
¹⁴ Cseres Judit: i. m. 118. o.

¹⁵ Uo.

tett sejteni az elkövető tettének indítékát, de sokszor olyannyira homályban maradt személye, személyisége, valódi kapcsolatai és neveltetése, hogy ezekre vonatkozóan nem tudtam adathoz jutni. Elgondolkodtató az a nyomozási gyakorlat, amely egy, az egész családot érintő, tragédiába fúló szociális problémát ilyen mértékben leegyszerűsít pusztán az ölési cselekmény legapróbb részletekbe menő elemzésére.

A férfiak többsége részese a titokjátszmának, sőt a titok keletkezése sok esetben éppen hozzájuk nyúlik vissza: az ő fenyegetéseik hatására kényszerülnek titkolózni az asszonyok. Azt tapasztaltam, hogy a férfiak egy része belemegy ugyan a játszmába, úgy tesz, mint aki elhiszi, hogy nem várandós a későbbi elkövető, hiszen nem hajlandó tudomást venni a nem kívánt tényről. Amikor azonban a szülés bekövetkezik, és az esetek legnagyobb részében a nő orvosi ellátásra szorul, és emiatt kiderül a tragédia, ezzel szembesülve már nem hajlik további cinkosságra, hirtelen hátralép, és a nőre mutogat, mint aki ok nélkül eltitkolta a terhességét, majd megölte a gyermekét. Másik tipikus hozzáállás a férfi társak részéről, hogy – ha nem is vállalják a közösséget asszonyaikkal, és bűnösnek ítélik – megbocsátanak: így a diszfunkcionális család, ha diszfunkcionálisan is, de tovább működik. Az 8. számú ábrán az látszik, hogy a titkolt terhességeket mennyire sikerült valóban eltitkolni (vagy a környezetben élőket is tagadásra sarkallni).

8. számú ábra
Az eltitkolt terhesség sikerességének aránya (%)

A titok azért marad titok annak ellenére, hogy a környezet egyes szereplői tudnak róla, vagy legalább sejtik, mert az érintettek között nem zajlik kommunikáció.

A magyarázatok, hogy miért tették, általában suták és utólag fabrikáltak, hiszen éppen a folyamat végig nem gondolása vezetett a tettehez magához. A fiatalabb lányoknál gyakori magyarázat a félelem a közösségből (vagyis a családból és tágabb lakókörnyezetből) való kirekesztéstől. A gyermekes anyáknál a fő motívum a saját gyermek(ek) elvesztésétől való félelem a párkapcsolattól való félelem által, illetve az egzisztenciális szorongás, ami szintén a gyermekek elvesztésével kapcsolódik össze. Ezért is irracionális az a bírói gyakorlat, hogy – míg a gyermekbántalmazást akár éveken keresztül elkövetők esetében a bíróságok nem érintik a szülői felügyeleti jogot, addig – ezekben az esetekben gyakorlatilag automatikusan szüntetik meg az anya szülői felügyeleti jogát élő gyermekei vonatkozásában, ezzel súlyosan traumatizálva minden érintettet.

A megölt újszülöttek neme és életben maradási esélyeik

Az elemzés során rögzítettük az újszülött nemét. A számok nehezen magyarázható eredményt mutatnak. Orvosi és genetikai kutatások szerint a megszületett gyermekek kb. negyvennyolc százaléka lány, a többi fiú. Ennek oka, hogy a fiúk magasabb halálozási arányának¹⁶ ellensúlyozásaként valamivel több fiúgyermek születik. Azt is tudjuk, hogy összességében a férfiak szervezete kevésbé ellenálló, mint a nőké, rosszabbul viselik a betegségeket, illetve alacsonyabb a születéskor várható átlagos élettartamuk is. Mindebből az a várákozásunk következhet, hogy a megszületett, majd megölt újszülöttek közötti nemi arány hasonlóan alakul. Az eredmény azonban, mint említettük, nehezen magyarázható. A meghalt újszülötteknek ugyanis harminchat százaléka fiú és a többi, azaz csaknem kétharmada lány.

Mi lehet az oka ennek az egyenlőtlenségnek? Kézenfekvő lenne azt gondolni, hogy társadalmunkban még mindig több a nem kívánt lány-, mint a nem kívánt fiúgyerek, ezért a lányokat nagyobb valószínűséggel ölik meg. Ez a magyarázat azonban e kutatás esetében nem állja meg a helyét, ugyanis a szülő nők nagy része még utólag sem tudja megmondani a gyermeke nemét, ugyanis a szülés idején vagy az éj leple alatt nem látják, más esetben azonnal beleesik az udvari árnyékszékbe. A titkolt terhességek velejárója, hogy terhesgondozáson nem vesznek részt, orvoshoz nem mennek, ebből kifolyólag nem tudják a gyermek nemét. Születéskor a vizsgált nők közül egyetlenegy sem érdekelt a gyermek neme, hiszen ebben a pánikhelyzetben, beszűkült tudatállapotban

¹⁶ A standardizált halálozási arány a fő halálokok tekintetében rendre magasabb a férfiak, mint a nők esetében. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Causes_of_death_statistics/hu#Hal.C3.A1lokok_2016-ban_nemek_szerint

szinte csak a titok fenntartására, a bizonyíték eltüntetésére koncentráltak. Volt olyan anya közöttük, akinek négy fiúgyermke volt, és már régóta lányt szeretett volna. Az eltitkolt terhesség végén megszülető leánygyermekét mégis hagyta meghalni.

A megölt újszülöttek nemi megoszlásában a lányújszülöttek váratlanul magas arányát feltételezésünk szerint az okozhatja, hogy a nemek közötti toleranciakülönbség már a prenatális korban megjelenik.

A férfiak szervezete gyengébb, és életkoruk alacsonyabb a nőkénel. Egy titkolt terhesség idején a nők gyakran mindent – és adott esetben minden eszközzel – megtesznek, hogy spontán abortusz következzen be, ezzel ártva a magzatnak. Az is nyilvánvaló, hogy egy krízisterhesség folyamán a várandós nő az átlagot jóval meghaladó stressznek van kitéve. Mindez azt jelenti, hogy egy eltitkolt terhesség folyamán a magzat élete erősen nehezített és küzdelmes. Ezért a nem kívánt magzatok gyakran már a megszületés előtt, a terhesség időszakában nagyobb arányban elhalnak (spontán vetélés). Az elhalt magzat pedig nagyobb arányban lehet fiú, akinek szervezete kevésbé viseli el a megpróbáltatásokat.

Hipotézisünkkel a Semmelweis Egyetem Általános Orvostudományi Karának Genetikai, Sejt és Immunbiológiai Intézetéhez (illetve több kutatóintézethez és laborhoz) fordultunk, hogy megtudjuk, létezik-e olyan kutatás, amely a spontán vetélések közötti nemi arányt mutatja, vagy ennek hiányában van-e arra orvostani bizonyíték, hogy már a magzatok között kimutatható a lányok magasabb túlélő képessége, illetve a környezeti károkkal szembeni magasabb toleranciája.

Szalai Csaba molekulárisbiológus-professzor¹⁷ segített releváns tanulmányok, kutatások keresésében, de azzal szembesültünk, hogy a témában nem történtek vizsgálatok. Mindössze egy tanulmány akadt, amely alátámaszthatja az elméletünket. *Williams és Gloster* tanulmányukban¹⁸ megállapították, hogy azokban az országokban, ahol a lakosság éhezik, az éhezés hatására kevesebb fiú születik, és ezt magasabb számú fiúmagzat-elhalással magyarázzák.

Az éhezés egyfajta stressznek tekinthető, amire érzékenyebbek a fiúmagzatok. Bár ez nem azonos a pszichés stresszel és egyéb veszélyeztető tényezőkkel, amelyek az eltitkolt terhesség hónapjai alatt fennállnak, mégis valószínűsíthetik, hogy a stressztűrés, főleg a fiúmagzatok esetében, nem korlátozódik az éhezés okozta stresszre.

Más szóba jövő magyarázat híján ezzel lehetséges indokolni a megölt lányújszülöttek ilyen – a véletlenszerűséggel nem magyarázható – magas arányát, azonban azzal szembesültünk, hogy e kérdésre tudományos választ eddig nem keresett senki.

¹⁷ Prof. Dr. Szalai Csaba DSc, igazgatóhelyettes, egyetemi tanár, Semmelweis Egyetem Genetikai, Sejt- és Immunbiológiai Intézete. Ezúton is köszönjük a professzor úr segítségét!

¹⁸ Robert J. Williams – Susan P. Gloster: Human sex ratio as it relates to caloric availability. *Biodemography and Social Biology*, vol. 39, iss. 3–4, 1992, pp. 285–291.

Megmagyarázhatatlan az is, mennyire különböznek az újszülöttek életben maradási esélyei. Vannak újszülöttek, akik a szülés után pár percen belül meghalnak ellátatlanságból kifolyólag, és vannak olyanok is, akik fagyos hidegben, vagy életveszélyes bántalmazásokat követően is napokig életben maradnak, akár ellátatlanságban töltött órákon keresztül, haldokolva. Az egyik leghihetlenebb túlélést röviden ismertetjük.

A család mélyszegénységben, nehéz körülmények között élt, gyereket már régóta nem akartak, még művi meddővé tételről is volt szó. Az anya sok abortuszon esett át. Korábban kiskorú veszélyeztetéséért már volt büntetve, együtt lopott a gyerekeivel. Két gyermeke nevelőszülőnél nevelkedik.

Ebben az esetben akkor vette észre a terhességét, amikor már nem volt lehetőség a magzatot elvetetni, meg kellett tartani. A terhességet mindenki előtt eltitkolta. A környezete észrevette a testi változást, de azt hazudta, az ciszta miatt van. Éppen akkor indult be a szülés, amikor az egyik gyerek osztályfőnöke családlátogatáson volt a tanyán. Ezért a nő a kinti árnyékszékre ment, és megszülte kislányát, aki felsírt. Emiatt kivette az újszülöttet, és erősen az árnyékszék széléhez ütötte a fejét. Amikor még mindig sírt, szőnyegbe csavarta és erővel többször a földhöz verte a babát. A férje ekkor indult a nő keresésére, szembesült a szüléssel, és azonnal mentőt hívott.

Az újszülöttet darabos koponyatöréssel, bordatörésekkel, zúzódásokkal, életveszélyes állapotban szállították kórházba. A kislány életét csodával határos módon meg tudták menteni, és 2015-ben titkos (anonim) módon örökbe fogadták.

Összegzés

Mint ahogyan Cseres Judit korábbi kutatásában kifejtette, az újszülöttölés női bűncselekmény, amelynek háttérben mindig az anya szocializációs sajátosságai állnak, kiegészülve elkövetéskori élethelyzetével, szubjektív lehetőségeivel és korlátaival, félelmeivel és, ahogyan az esetek mutatják, a véletlenül, az éppen aktuális szituáción is múlhat a megszülető gyermek élete vagy halála. Elgondolkodtató, hogy egy ilyen cselekmény, amely jellemzően egy kilenc hónapig tartó folyamat végállomása, és amely az eltitkolás következtében egy mentális zsákutca, valójában mennyire szituatív: mi minden múlhat a szülés megindulásakor és lefolyásakor zajló környezeti körülményeken. Ami pedig a büntetést illeti, arra nemcsak az állam, de maguk az elkövetők is igényt tartanak: az esemény feldolgozásában fontos szerepe van a vezeklésnek.

Az újszülöttölés-bűncselekmény elkövetése jelentősen visszaszorult, mintegy harmadára csökkent az elmúlt húsz évben az azt megelőző közel húsz évhez viszonyítva. Ennek elsődleges oka a civil szervezetek létrejötte, amelyek

valós megoldásokat tudtak kínálni egy nem kívánt terhesség esetén. Ahhoz, hogy ezek a lányok és nők igénybe tudják venni a segítséget, szükséges volt az, hogy új információs csatornák nyíltak meg: az internet elterjedésével egyszerűen és diszkrétan váltak elérhetővé az addig ismeretlen segítők, szervezetek, módszerek, gyakorlati útmutatók a segítségre szoruló terhes nő számára.

A nyomozás és a teljes büntetőeljárás során megfigyelhető ugyanaz a tendencia, amely – éppúgy, ahogyan a titkolt terhesség hónapjai alatt is – kizárólag a szülő nőre hárítja a felelősséget, felmentve ezzel a felelősség alól mind a környezetét, mind a családját, mind pedig a szociális szakembereket és a hatóságokat, illetve a társadalmat. Elgondolkodtató az a nyomozási gyakorlat is, amely az újszülöttölési ügyeknél érvényesül: az egész családot érintő, tragédiába torokkolló szociális problémát leegyszerűsíti az ölési cselekmény közvetlen körülményeinek elemzésére.

Az életkori és a családiállapot-beli változások azt mutatják, hogy társadalmunkban megváltozott az a csoport, amely ebben a helyzetben a leginkább magára marad. Már nem a tizenéves lányok, hanem a zárt, tabukkal és szertelenséggel átitatott családokon belül a rabszolgaként, de legalábbis megtűrt személyként jelenlévő asszonyok vannak a legrosszabb helyzetben. Ez a változás azért következett be, mert a segítség a független nők számára sokkal inkább hozzáférhető, mint egy családos, gyermekei elvesztésétől féltő és gyermekeiről folyamatosan gondoskodni köteles, egzisztenciális fenyegetettségben élő családanya számára. Mivel a gyermekes anyáknál az elkövetés egyik fő motívuma a saját gyermek(ek) elvesztésétől való félelem, ezért felülvizsgálandónak tartjuk azt a bírói gyakorlatot, miszerint – míg a gyermekbántalmazást akár éveken keresztül elkövetők esetében a bíróságok nem érintik a szülői felügyeleti jogot, addig – ezekben az esetekben gyakorlatilag automatikusan szüntetik meg az anya szülői felügyeleti jogát kiskorú gyermekei vonatkozásában, ezzel súlyosan tovább traumatizálva az ártatlan és veszélyeztetetté vált gyermekeket.

Talpon maradni... Reziliens életutak elemzése

Jelen cikkünk egy három éven át tartó kutatás utolsó szakaszának eredményeiről szól. Kutatásunk a többszörös visszaeső bűnelkövetők életútjának megismerését célozta. Megerősítést nyert az a kriminológiában régóta elfogadott tétel, amely szerint az életútban halmozottan megjelenő rizikófaktorok erősen predestinálják a kriminális karriert. A kutatás második periódusában olyan emberek életútját vizsgáltuk, akik hasonlóan hátrányos körülmények között nőttek fel, de mégis távol maradtak a deviáns életviteltől és sikeresen alkalmazkodtak a társadalmi elvárásokhoz. Őket a pszichológia rezilienseknek, a jelenséget pedig rezilienciának nevezi. Arra kerestük a választ, hogy milyen tényezők játszhatnak szerepet ezekben a „sikertörténetekben”. Mennyiben függ a társadalomkonform boldogulás az egyénben rejlő, illetve a környezeti faktoroktól?

Bevezetés

A kutatás első szakaszában (2017 ősze és 2018 között) a büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartott többszörös visszaeső férfiakkal készítettünk személyes interjúkat. A megnyilatkozások során előadott sorsok, történetek alátámasztották a bűnelkövetővé válás már régóta ismert kockázati tényezőinek jelenlétét, hangsúlyozva, hogy esetükben mindezek fokozottan és gyakrabban fordultak elő. Ilyen rizikófaktoroknak tekinthetők elsősorban a bántalmazó, elhanyagoló családi környezet, a rossz iskolai teljesítmény, a prekriminális cselekmények, például iskolakerülés, korai alkoholfogyasztás és dohányzás, valamint a hasonló, deviáns kortársakkal történő időtöltés.

A kutatás folytatásában (2019) a vizsgálati kérdést „megfordítottuk”, és azt vettük nagytételként, hogy milyen tulajdonságaik/képességeik vannak azoknak, akik hasonló hátrányokat, nélkülözést szenvedtek el, azonban depriváltságuk, hátrányos helyzetük ellenére talpon maradtak. A kriminológia és a pszichológia szakkifejezésével reziliens személyeket kerestünk, illetve a reziliencia, azaz a megküzdés és ellenállás mibenlétét és okait vizsgáltuk. A korábbi interjúk tapasztalatai alapján 2019-ben olyan társadalomkonform életet élő felnőttek életútjának bemutatására törekedtünk, akik teljes gyermekkorukat vagy annak jelentős részét állami gondozásban (gyermekotthonban) töltötték, azonban – anyagi, érzelmi támogatottság hiánya és a hospitalizáció, institualizáció veszélyei ellenére – „talpon maradtak”, és sikeresen beilleszkedtek a társadalomba.

Az állami gondozásban felnövők életkörülményei mutatták a legnagyobb hasonlóságot a többszörös visszaesőkéivel. A Maslow-i elmélet gondolat- és fogalomkörét használva, az alapkérdésünk tehát az volt, hogy hogyan és milyen tényezők együttállása révén történhet meg az, hogy a piramis alsó grádicsait átugorva – a „biztonság”, „a szeretet” és a „valahová tartozás” élményének megtapasztalása nélkül – bizonyos emberek számára elsődleges igénnyé válik „mások elismerése”, egyszersmind vonzóvá válik az úgynevezett középosztálybeli értékrend, illetve a legitim keretrendszeren belüli „siker”.

Hogyan lehetséges tehát, hogy ezek az emberek nem sodródtak a bűnelkövetés útjára, vagy ha fiatal korukban mégis, képesek voltak kiszakadni ebből? Milyen tényezőkre vezethető vissza ez a fajta rugalmasság (reziliencia)?

A reziliencia fogalma

A reziliencia fogalma a természettudományokból ered: az anyag megváltoztatását célzó hatásokat követően az anyag rugalmasságát, ellenálló képességét, az egyensúly helyreállításának képességét jelenti. Legáltalánosabb megfogalmazás szerint „a reziliencia sokkhatás esetén megmutatkozó rugalmas ellenálló képesség, amely biztosítja a funkcionális fennmaradást”¹. Ökológiai értelemben vett rezilienciáról beszélünk akkor, amikor a rendszer az egyensúlyi állapotából kibillentő erőre reagál úgy, hogy rugalmas módon új egyensúlyra tesz szert. Ez a megközelítés a rendszer szívósságára, adaptivitási készségére, a változékonyságára és a megjósolhatatlanságára összpontosít.² A mérnöki értelemben vett reziliencia annak mértékét adja, hogy egy rendszer a ráható erőknek mennyire áll ellen, és milyen gyorsan képes visszatérni a korábbi egyensúlyi állapotba. Ez a megközelítés a rendszer kontrollállandóságára, előreláthatóságára, kiszámíthatóságára összpontosít.³

Valójában a reziliencia összetett fogalom: egyszerre jelenti a rendszer belső stabilitását és a megváltozott környezeti viszonyokhoz való alkalmazkodási (túlélési és megküzdési) képességét.

¹ Szokolcsy Ágnes – V. Komlósi Annamária: A „reziliencia-gondolkodás” felemelkedése – ökológiai és pszichológiai megközelítések. *Alkalmazott Pszichológia*, 2015/15., 12. o.

² Békés Vera: A reziliencia-jelenség, avagy az ökológizáló tudományok tanulságai egy ökológizált episztemológia számára. In: Forrai Gábor – Margitay Tihamér (szerk.): *Tudomány és történet. Fehér Mártának tanítványai és tisztelői*. Typotex, Budapest, 2002, 219. o.

³ Uo.

Reziliencia a pszichológiában

A XIX–XX. század során, amikor a pszichológia elismert tudománnyá fejlődött, a kutatók figyelmé egyre inkább az egyén alkalmazkodóképességének vizsgálatára irányult. Azonban – mint a pszichológia más területein is – leginkább a negatív jelenségeket, pszichopatológias tüneteket, illetve a veszélyeztető környezet hatásait próbálták meg feltárni és kezelni.

A holisztikus szemlélet térhódítása nyomán, az 1970-es években a pszichológusok egy csoportja azokkal a gyerekekkel kezdett foglalkozni, akik nehéz életkörülményeik ellenére jól teljesítettek az élet különböző területein. A reziliencia fogalma a szó eredeti jelentése alapján – amelyet a többi között a nagy terhelést törés nélkül bíró anyagok leírására használtak (például fűrészáru) – a pszichológia területére is beszivárgott: a hátrányos körülmények között növekedő, de a társadalmi elvárásokhoz sikeresen alkalmazkodó gyermekeket jellemezték a reziliens címkével. Különösen a pozitív pszichológia és az egészségpszichológia tudománya hívta életre a rizikófaktorok és a jó teljesítés összefüggéseinek kutatását.⁴

Új, mai kutatási irányként tartható számon a reziliencia felnőttekre vonatkoztatott változata: elsősorban olyan nagykorú személyeket vizsgál, akik traumatikus eseményeket éltek át, illetve azokat, akik hivatásuk gyakorlása által extrém, traumatizáló helyzetekbe kerülnek. Utóbbiak tipikusan a katonák, rendőrök, egyéb fegyveres testületek tagjai, az ápolók.⁵

A reziliencia pszichológiai jelenségként történő értelmezése kapcsán *Ann S. Masten* meghatározásából indulunk ki: „a reziliencia a sikeres alkalmazkodás folyamata, képessége vagy kimenete a kihívást jelentő vagy fenyegető körülmények ellenére”⁶. Masten a reziliencia képességét általános, mindenkiben meglévő tulajdonságként fogta fel, ezen belül is az alkalmazkodási folyamat minőségét tartotta a legmeghatározóbbnak. *Rutter* vitatta ezt az álláspontot, szerinte a reziliencia nem általános, hanem egyenesen kivételes tulajdonság. *Rutter* szerint két összetevőt kell vizsgálni a rezilienciával kapcsolatban: a negatív tapasztalatokra adott válaszok minőségét, valamint egy negatív életesemény utáni felépülés

⁴ Szokolszky Ágnes – V. Komlói Annamária: i. m. 15–16. o.

⁵ Urbán Nóra – Kovács László: A pszichológiai reziliencia, mint integrált alkalmazkodó rendszer. *Honvéddorvos*, 2016/3–4., 43. o.

⁶ Ann S. Masten: Ordinary magic: Resilience processes in development. *American Psychologist*, vol. 56, 2001, p. 228.

folyamatát.⁷ Rutter a rezilienciát személyiségjellemzőként tartja számon, amely által a személy sikeresen küzd meg az őt körülvevő, a fejlődését hátrányosan befolyásoló környezeti tényezőkkel vagy az őt érő káros hatásokkal. Ezzel szemben Masten és mások (például Anderson, Renner, Danis, 2012⁸) nem tekintik személyiségvonásnak a rezilienciát, hanem úgy vélik, hogy az a gyermek és a környezet közötti interakció alapján alakul ki.⁹ Gordon is hasonlóképpen fogalmazott: a reziliencia a viszontagságos körülményekkel szemben megnyilvánuló képesség a boldogulásra, az érette válásra és a kompetencia növelésére. Ezek a körülmények lehetnek biológiai rendellenességek vagy a környezetből származó akadályozó tényezők. Ahhoz, hogy az egyén boldoguljon, érette váljon és kompetenciáját növelje, minden erőforrását mozgósítania kell, legyen az biológiai, pszichológiai vagy környezeti.¹⁰

A reziliencia alapvetően a nehéz körülmények közötti jó eredmény elérését, azaz pozitív kimenetelt jelent. Ezt figyelembe véve Kathleen Tusaie és Janyce Dyer a betegápolók vonatkozásában vizsgálták a rezilienciát, olyan munkaterületen, ahol az ott dolgozók stresszel teli környezetben, állandóan változó helyzetekkel kerülnek szembe. Optimális esetben ezeket a helyzeteket dinamikusan és a rugalmasan kell kezelniük. Vizsgálatuk során megállapították, hogy a reziliencia nem statikus, hanem dinamikus jelenség. A reziliencia nem feltétlenül egyforma szintű a pszichológiai működés valamennyi szférájában: például a tanulásban kimagasló rezilienciaszintet mutató egyén más területen nem biztos, hogy hasonlóképpen teljesít. Ebből következően a reziliencia globális meghatározása nem feltétlenül helyes.¹¹

Ezzel egybehangzón csengenek Masten szavai, aki szerint a reziliencia nem azt jelenti, hogy a veszélyeztető környezetben felnövő egyén az élete minden szakaszában feltétlenül jól teljesít. Masten szerint reziliencián alapvetően az egyénnek egy adott pillanatban vagy fejlődési fázisában megnyilvánuló sikeres megküzdését értjük és ez nem jelenti szükségszerűen azt, hogy az életútjában

⁷ Michael Rutter: Resilience, competence, and coping. *Child abuse and neglect*, vol. 31, 2007, pp. 205–209.

⁸ Kim M. Anderson – Lynette M. Renner – Fran S. Danis: Recovery: resilience and growth in the aftermath of domestic violence. *Violence Against Women*, vol. 18, no. 1, 2012, pp. 1279–1299.

⁹ Erdei Róbert: *Reziliencia és iskolakezdeményezés*. PhD disszertáció. ELTE PPK Neveléstudományi Doktori Iskola, Budapest, 2015, 18. o. http://ppkteszt.elte.hu/file/Erdei_Robert_dissz.pdf

¹⁰ Kimberly A. Gordon: Self-concept and Motivational Patterns of Resilient African American High School Students. *Journal of Black Psychology*, vol. 21, 1995, pp. 239–255.

¹¹ Kathleen Tusaie – Janyce Dyer: Resilience: a historical review of the construct. *Holistic nursing practice*, vol. 18, 2004, pp. 3–8.

megjelenő akadályokat minden esetben sikeresen veszi.¹² Le kell szögezni, hogy rezilienciáról csak a rossz, az egészséges testi-lelki fejlődést hátráltató környezet ellenére történő talpon maradás esetében beszélhetünk: a rossz kimenetekkel járó viselkedést maladaptívnek nevezi, míg a kis mértékű kockázat mellett vagy kockázat nélküli környezetben megvalósuló jó működés esetében az egyént kompetensnek, egészségesnek, sikeresnek jellemzik.

Henley és munkatársai a rezilienciát többrétegű jelenségként írják le: magában foglalja az egyéni szintű rezilienciát, amely a nehézségekkel való sikeres megküzdést és alkalmazkodást jelenti, a proaktív rezilienciát, amelyen a szociális közegben a lehetőségek felismerését, megteremtését és kihasználását értik, valamint a sikeres helytállás által megerősödött kompetenciáról mint pozitív eredményről beszélnek.¹³

Ewart és munkatársai a kutatásunk szempontjából egyik legnagyobb jelentőségű tényezőt, a szociális-érzelmi kompetenciát hangsúlyozták, ezen belül is a célirányos előrehaladás képességét. Az elmélet megalkotói olyan célok kitűzéséről beszélnek, amelyek az adott személy számára reálisan elérhetők, és elérésük tovább növeli az egyén kompetenciáját, ezáltal segítve őt a boldogulásban. Az interperszonális képességek területén a támogató kapcsolatok kialakításának kompetenciáját emelhetjük ki. Vagyis a reziliens egyének céljaik eléréséhez szükséges személyekkel való interakcióhoz megfelelő kommunikációs stílussal, nyelvi és érzelemkifejezési készségekkel rendelkeznek. Az interperszonális kapcsolatok során a környezet reakciója szintén befolyásolja az egyén gondolkodását, viselkedését, kompetenciáinak alakulását (szociális hatás).¹⁴

A reziliencia némiképpen különböző meghatározásai bizonyos pontokon egyezőséget mutatnak, tehát a reziliencia megállapíthatóságának feltételeit a következőkben foglalhatjuk össze:

- hátrányos, veszélyeztető, kockázatokkal terhelt környezet, amelyben az adott személy él és fejlődik;
- ilyen környezeti hatásokkal szemben az egyén sikeres megküzdési stratégiát alkalmaz, jellemzi még a helyzetekhez való jó alkalmazkodási képesség, az életkorral járó fejlődési feladatok, krízisek sikeres megoldása;

¹² Ann S. Masten: i. m. 228. o.

¹³ Brigit Obrist – Constanze Pfeiffer – Robert Henley: Multi-layered social resilience: a new approach in mitigation research. *Progress in Development Studies*, no. 10, 2010, p. 289.

¹⁴ Craig K. Ewart – Randall S. Jorgensen – Sonia Suchday – Edith Chen – Karen A. Matthews: Measuring stress resilience and coping in vulnerable youth: The social competence interview. *Psychological Assessment*, vol. 14, no. 3, 2002, pp. 339–352. Idézi Erdei Róbert: i. m. 23–24. o.

- a különböző élethelyzetekből való optimális (pozitív) kimenetel;
- a pszichopatológiai tünetek, illetve mentális zavarok hiánya;
- a kiemelkedő szociális készségek, proaktív viselkedés.

A reziliencia kutatásának módszerei¹⁵

A *változókra fókuszáló megközelítés* többváltozós statisztikai módszert alkalmazva kutatja a kapcsolatot a környezeti rizikófaktorok (*risks*) és az ilyen körülmények között létrejött eredmény (*outcome*) között. Alkalmas az előrejelző faktorok és a kimenetel közötti kapcsolat mérésére, a rezilienciát eredményező védőfaktorok meghatározására. Hibája, hogy nem veszi figyelembe a valós élet jellemzőit, illetve nem alkalmas a szélsőséges helyzetek közötti különbségek érzékelésére.¹⁶ A változókra fókuszáló modellek szerint a rezilienciát meghatározó faktorok a szülői nevelői stílus (ez a legfontosabb), az intellektuális működés, a szocioökonómiai státus (SES) és a pozitív önértékelés. A kimenetel (*outcome*) értékelésénél figyelembe veszi az tanulmányi eredményt, szociális és antiszociális magatartást, pszichopatológias tüneteket, a kortárs kapcsolatokat; a gyermek életében előforduló traumák is megjelennek mint a reziliencia kialakulását befolyásoló tényezők, azonban ezek ebben a megközelítésben sokkal kisebb hangsúlyt kapnak.

A *személyközpontú megközelítés* egyéneket vizsgál, megpróbálja feltárni, mi-
ben különböznek a rezilienciát mutató személyek azoktól, akik hasonlóan rossz
körülmények között élnek. Alkalmas a különböző alkalmazkodási mintázatok
tanulmányozására, azonban hibája, hogy a nagyobb összefüggések feltérképe-
zését és általános következtetések levonását kevésbé teszi lehetővé.¹⁷

A személyközpontú megközelítésen alapuló kutatások az egyéneket két fő
szempont alapján különböztetik meg: az alkalmazkodás alacsony vagy magas
szintje, valamint a veszélyeztető körülmények fennállása vagy hiánya. Ezek a
kutatások többségükben longitudinális vizsgálatokon alapulnak. A klasszikus,
személyre fókuszáló kutatásokra példa *Werner és Smith*¹⁸ vizsgálata, amelyben

¹⁵ Ann S. Masten: i. m. 229. o.

¹⁶ Például nem emeli ki a nagyobb veszélyben élő személyeket, akiknek esetleg különleges beavatkozásra lenne szükségük.

¹⁷ Alkalmas például életutak tanulmányozására.

¹⁸ Emmy E. Werner – Ruth S. Smith: *Vulnerable but Invincible: A Longitudinal Study of Resilient Children and Youth*. McGraw-Hill, New York, 1982; Emmy E. Werner – Ruth S. Smith: *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. Cornell University Press, New York, 1992. Idézi Ann S. Masten: i. m. 232. o.

két csoportot hoztak létre olyan személyekből, akik kiemelkedően veszélyeztető környezetben nőttek fel (legalább négy rizikófaktornak fenn kellett állnia még kétéves koruk előtt). Az egyik csoportba sorolták a jól alkalmazkodókat (reziliensek), a másikba a rosszul alkalmazkodókat, akik nem értek el jó eredményeket az élet különböző területein. A reziliensek kompetensek voltak, kevés viselkedési problémával. A másik csoport tagjainál gyermekkorban súlyos viselkedési és alkalmazkodási problémák mutatkoztak. Mindkét csoportot két életkorban, tíz- és tizenhét évesen vizsgálták. A reziliensek csecsemőkorukban követelőzőbbek voltak, de ahogy idősebbek lettek, a kognitív teszteken jobb eredményeket értek el, pozitívabb önértékelésük volt, és lelkiismeretesebbek voltak, mint a másik csoport tagjai. A reziliens csoportba tartozók kompetenciájának fejlődése felnőttkorukig kitartott és magas szintet ért el, de meg kell jegyezni, hogy a maladaptív csoport tagjainak többsége is felnőtt korára viszonylag jó fejlettségi szintet ért el. Mindenesetre megállapítható volt, hogy *a reziliens csoport nevelői (szülei) hatékonyabbak és támogatóbbak voltak, mint a maladaptívakéi.*

Az egyéni élettörténeteket feldolgozó rezilienciakutatások megállapították, hogy a reziliens személyek életében bekövetkező fordulatok után fontos szerepet játszottak a következők: vagy találtak egy személyt, akit mentorként tiszteltek és figyelembe vették a véleményét, vagy beléptek a hadseregbe, vagy mélyen vallásos életet éltek, esetleg lelkileg egészséges partnerrel házasodtak össze, vagy elhagyták a deviáns csoportot. Valamennyi változatra igaz, hogy a segítő(k) által a személy pozitívabb élethelyzetbe került, amely továbblendítette őt céljai elérésében és a devianciáktól való távolmaradásban.

A legújabb rezilienciakutatások nem csupán az egyéni rezilienciát azonosítják, hanem családi rezilienciáról is beszélnek. A gyermek és az őt nevelőgondozó személy – legtöbbször ez a szülő – közötti kapcsolatot, interakciót, valamint a nevelési stílust emeli ki mint a reziliencia kialakulásában központi szerepet játszó tényezőket. A vizsgálatok kiterjednek a magzati fejlődésre, a reziliens gyermekek neurobiológiai jellemzői és a hátrányos családi háttér – beleértve több generációt – közötti összefüggésekre, valamint a kis közösségeknek a vizsgált családhoz való viszonyára is.¹⁹

¹⁹ Ann S. Masten: Resilience Theory and Research on Children and Families: Past, Present and Promise. *Journal of Family Theory & Review*, vol. 10, 2018, p. 23.

Empirikus vizsgálatunk tanulságai

Ahogy az a fentiekben láttuk, a reziliencia meghatározása önmagában sem problémamentes. A reziliencia kérdésével nemcsak a devianciákkal összefüggésben találkozunk, hanem az úgynevezett hétköznapi, normálisnak, átlagosnak tekinthető életben is. Számunkra azonban a rezilienciának, a megküzdésnek az a szegmense releváns, amely – nagyjában-egészében – egyet jelent a bűnelkövetéstől való távolmaradással, éppen azoknál az embereknél, akiknél nem számolhatunk a család hatásával, mert az érintett életéből hiányzik a családi háttér.

Mindezekre figyelemmel a 2019-ben végzett kutatásunk fókuszába teljes gyermekkorukat/annak jelentős részét gyermekotthonban töltő felnőttek kerültek, mivel az ő életútjuk mutatta a legtöbb hasonlóságot a többszörös visszaesőkével: ők bizonyultak a leginkább kiszolgáltatottnak, és hátrányos helyzetükön túlmenően az úgynevezett institucionalizáció, hospitalizáció problémájával is meg kellett küzdeniük. A növekedési motiváció felbukkanása ebben a körben különös figyelmet érdemel, a reziliencia ebben a csoportban értelmezhető a leginkább adekvát módon.

A lélektani hiányok a gyermekotthonban felnőttek életében

A vizsgálatban szereplők élettörténetének közös sajátossága volt az, hogy életükből hiányzott a stabil „felügyeletet” és szoros érzelmi kötődést jelentő családi háttér. Ez a hiány alkalmanként teljes volt – vagyis a gyermek úgy nőtt fel, hogy egyáltalán nem ismerte a szüleit –; más esetben „csak” részleges, hiszen – noha csak alkalmi szinten, de – laza kapcsolat azért volt az állami gondozott és a szülők között. Minden érintettre igaz volt azonban, hogy kora gyermekkori fejlődéséből szinte minden releváns attribútum hiányzott ahhoz, hogy fejlődés-lélektani szempontból egészséges háttérrel beszéljünk.

A korábbi kutatások a gyermek fejlődésének legfontosabb szakaszaként az első három évet jelölték meg, de újabb elméletek szerint már a prenatális kor is meghatározó. Amikor egy ember világra jön, nélkülözhetetlen számára az anyai gondoskodás, amely folyamatot *Margaret Mahler* nyomán, *Alpár Zsuzsa*²⁰ „az ember pszichés születéseként” határoz meg. Mahler szerint ahhoz, hogy az individuáció folyamata egészséges módon lezajlódjék, a gyermeknek szimbiotikus vagy kvázi szimbiotikus kapcsolatban kell lennie az anyával kb. négy-öt hónapos koráig. Ez

²⁰ Frenkl Sylvia – Rajnik Mária: *Életesemények a fejlődéslelektan tükrében*. Párbeszéd Dialógus Alapítvány, Budapest, 2002, 22. o.

az – akkor még egészséges – egybeolvadás teszi le az alapokat ahhoz, hogy az egyén bátran le tudjon válni és a későbbiekben ki tudja alakítani saját, érett egyéniségét. Az „*elég jó anya – amely terminust Winnicottt honosított meg a szakirodalomban – kezdetben szinte a legteljesebb mértékben alkalmazkodik a csecsemő szükségleteihez*”²¹, ez alapozza meg ugyanis a gyermek úgynevezett ős- vagy alapbizalmát.

Az eriksoni paradigma²² értelmében ez az ősbizalom szükséges ahhoz, hogy az embernek élete során kellő önbizalma legyen, képessé váljon a másik emberhez fűződő szeretetkapcsolatot kialakítani, illetve ez ad alapot a krízisek sikeres megoldásához. Amennyiben a gyermek ebben az időszakban nem vagy kevésbé jut hozzá az általa igényelt szükségletekhez, érzelmi és fiziológiai igényei csak töredékesen nyernek kielégítést, úgynevezett narcisztikus sérelem éri. Ezek a sérelmek viszont súlyos fokban megnehezítik az individuáció és a szeparáció folyamatát.

Mahler szerint a leválásnak – hároméves korig – ideális körülmények között négy szakasza van: a differenciáció, a gyakorlás, az újraközeledés és az egyéniség konszolidációja.²³ Az első szakaszban (négy-öt hónapos kortól hét-kilenc hónapos korig) a csecsemő elkezd (homályosan) elhatárolni magát édesanyjától, amelynek jellegzetes fázisa a nyolcadik hónap tájékán megjelenő úgynevezett szeparációs szorongás. A szeparációs szorongást a kisgyermek az anyja távollétekor éli meg, amikor a kötődés (az *attachment*)²⁴ veszélybe kerül.

Ez a szeparációs szorongás azonban csak akkor jelentkezik, és oldódik meg normális és egészséges módon, ha a csecsemő ellátása folyamatos és azt nem szakítja meg törés. Ilyen jellegzetes – és az általunk vizsgált mintában törvényszerűen jelenlévő – törés: az úgynevezett *hospitalizmus* vagy *hospitalizáció*. Ez olyan, többé-kevésbé tartós magatartászavar, amely a kifejezetten hosszú ideig tartó, hivatalos intézetekben (elsősorban kórházakban és nevelőotthonokban) való ott-tartózkodások miatt és alatt alakul ki. Ezek a társas és érzelmi elszegényedés következtében létrejövő viselkedéses problémák a csecsemőket és a kisebb gyermekeket érintik hosszú távon.²⁵

²¹ Uo. 18. o.

²² Erik H. Erikson: Az életciklus: az identitás epigenezise. In: Erik H. Erikson: *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1991, 443–455. o.

²³ Frenkl Sylvia – Rajnik Mária: i. m. 23. o.

²⁴ „A. J. Bowlby az *anya és a gyermek kapcsolatát kötődésnek (attachment)* nevezte. Ösztönös eredetű szükséglet, túlélési mechanizmus, amely a csecsemő életben maradása érdekében fejlődött ki. A kötődési viselkedésformák a csecsemő és az anya testi közelségének a fenttartását célozzák.” Uo. 141. o.

²⁵ „A szakkifejezés René Spitz munkásságával vonult be a pszichológiai köztudatba. A *hospitalizmus* azon pszichés és szomatikus zavarok együttese, amelyeket az élet első tizennyolc hónapjában a hosszabb kórházi tartózkodás vagy intézeti elhelyezés – tehát az *anya tartós távolléte* – vált ki.” Uo.

Bowlby az 1960-as években olyan tizenöt–harminc hónapos gyerekeken figyelte meg az édesanyjuktól való tartós szeparáció folyamatát és következményeit, akiknek egyébként már egy jól beazonosítható, csak még igen „friss” kötődésük volt az említett szülőjükhöz. Bowlby a nagyjából fél évig tartó – eddig még többnyire visszafordítható – szeparáción belül három nagy fázist különített el. Az első fázisban a gyermek még tiltakozik. Viselkedése nyugtalan lesz és elutasítja azokat, akik körülveszik. Majd a dühöt a reménykedés váltja fel, és egy túlmozgásos szakasz következik, amely néhány hétig is eltarthat. A második szakaszban a gyermekek csüggedtek lesznek, csökken a mozgás, azonban nő a reménytelenség. A harmadik, e tekintetben végső fázisban a kisgyermek megadja magát a sorsának, és elfogadja a gondozónőt, ápolónőt – időnként rá is mosolyog. Ezt az utolsó szakaszt az úgynevezett *kötődésnélküliség* szakaszának nevezik, amikor is a gyerekekkel újfent könnyen lehet kommunikálni és játszani is. A probléma azonban az, hogy ilyen esetben már a kötődés fellazul, az ősbizalom csökken, aminek következménye, hogy a szeretetkapcsolatok kialakítása serdülő-/felnőttkorban nehezkesebbé, problematikusabbá válik.²⁶

Ez a jelenség csaknem minden olyan, gyermekotthonban felnőtt gyermek alapélménye, akik már csecsemőként is intézetben nevelkedtek. Nem jelenthetjük ki azonban azt sem, hogy azok az állami gondoskodásban lévő gyermekek, akik egy-két éves koruk körül kerülnek intézetbe, „védve lennének” a lelki törésektől, traumáktól; kiváltképpen azért, mert az otthon töltött éveiket, hónapjaikat ritkán jellemzi a harmónia. (Ha mégis, ez – a rövid anyai gondoskodás ellenére is – ad egy szilárdabb alapot.)

A törések, krízisek azonban a leválás korszakában is felmerülhetnek, ha az alábbi folyamatok valamelyikében sérülés történik. Ideális esetben egyéves kor körül kerül sor az első szárnypróbálgatásokra: a mászásra, a járás kezdeti lépéseire, ekkor kezdi el megélni a gyerek a saját énjét. Ezeknél a – szó szerinti – első lépéseknél nagy szükség van a szülő bátorítására, arra, hogy az anya (esetleg itt már az apa) egyfajta segédként jelen legyen. A beszéd megjelenésével a cselekvési séma bővül, az első tagadás és a személyes névmás használata egyrészt indikátora az énefejlődésnek, másrészt annak egyfajta gyakorlása: a határok feszegetésének egy módját is jelenti. A gyermekotthonokról és más, gyermekeket gondozó intézményekről jellegüknel fogva feltételezhető, hogy nem támogatja az én kiteljesedését, az egyén erőteljesebb megnyilvánulásait.

Kedvező körülmények esetén, a személyiségfejlődés hároméves kor tájékán jut el abba a stádiumba, amikor a gyermek az anya képét biztosan interiorálja,

²⁶ Uo. 33. o.

így nélküle is szabadon tud játszani, énje elég stabil ahhoz, hogy biztonságban érezze magát, illetve ahhoz is, hogy az óvodáskor teljesítményjellegű feladataihoz erőt és kedvet érezzen. Óvodáskorban a kisgyermek már – elvileg – el tud szakadni az édesanyjától, feladatai között pedig megjelenik a freudi paradigma szempontjából kiemelkedően fontos szobatisztaság. Gondolkodásmódját ekkor az egocentrizmus jellemzi, amelyet mágikus elemek tesznek színessé.

A gyermekek énképe ebben a fázisban is sérülhet. Egyrészt a hospitalizáció következményeként nem jön létre egészséges kötődés, másrészt az egocentrikus késztetéseket az intézmény – a közösség (vélt vagy valós érdekeire hivatkozva) elnyomhatja. Ennek fényében nehéz értelmezni, hogy vajon az első elengedés–megtartás dimenziót reprezentáló szobatisztasághoz egy állami nevelt vajon hogyan viszonyul, egyebekben mennyire tartják tiszteletben az egyéni fejlődésbeli különbségeket. Az ötéves kor tájékán felbukkanó ödipális konfliktus pedig aligha interpretálható, hiszen elsődleges kötődés nincs (vagy nagyon töredékes). Fontos megjegyezni, hogy férfi pedagógus – akivel az esetleges rivalizálás megtörténhetne, és ami által a férfiszerep értelmezhetővé válna – alig dolgozik a gyermekvédelmi intézményekben.

A valódi teljesítmények korszaka azonban a kisiskolás kor: ideális esetben ebben az időszakban szilárdul meg a gyermek énje, terhelhető lesz, kifejlődnek a kognitív képességek, illetve az önbizalom már a konkrét teljesítmény függvényévé válik. Körülbelül hat-hét éves kortól a gyermekek már elkezdnek kifelé, a külvilágra figyelni, és a korábbi kizárólagos referenciaszemélyeket – vagyis a családot – felváltja a külvilág néhány szereplője, aki többnyire a tanítónő, de meghatározóbbá válnak a kortárs csoport tagjai is.

A reziliencia azonban éppen ezen a ponton válik relevánssá. Azok a gyermekek, akik az eriksoni modell értelmében az ösbizalom helyett az alapbizalmatlanság; az autonómia helyett a szégyen és kétely; a kezdeményezőkézség helyett pedig a bűntudat élményét tették magukévá, miért és hogyan választják kisiskolás korban a teljesítményt? Miért nem válik személyiségük részévé a „csökkentértékűség”? Vagy *Maslow* fogalomrendszerén belül gondolkodva: miért és hogyan tud fogékonnyá válni mások elismerésére az a gyermek, akinek az életéből hiányzott a biztonság és a valahová tartozás élménye is? Miért válik ez számára igénnyé, szükségletté? De ugyanezt a kérdést feltehetjük erkölcsi vonatkozásban is: miért és hogyan tud valaki, túllépve a saját maga által elszenvedett, de végső soron a környezete által állított korlátokon, az autonóm erkölcsiség szintjére lépni, maga mögött hagyva a heteronóm erkölcsi bináris rendszert, amely a világot egyszerűen jóra és rosszra, büntetőre és jutalmazóra osztja szét?

Az alábbiakban az általunk készített interjúk segítségével ezekre a kérdésekre kerestük a választ.

A reziliens személyekkel készült interjúk tanulságai

A vizsgálat során tíz emberrel készítettünk életútinterjút, illetve a Duna Tv *Mentor* című műsorának segítségével lehetőségünk nyílt további tizenhat ember életútjának megismerésére, amelyet személyes beszélgetések követtek. Az interjúalanyok életének közös sajátossága volt, hogy egyiküknek sem volt családi háttere. Az egyes életutak, életpályák azonban sok tekintetben eltértek egymástól.

1) N. B. színes bőrű, édesanyja roma származású, édesapja afrikai vagy afroamerikai lehetett, de soha nem találkozott vele, édesanyja sem tartott vele kapcsolatot, azt sem tudja, hogy a világ melyik pontjáról származott. Saját magát négernek nevezi. N. B. Egerben született, negyvenkilenc éves. Az egri kórházból a gyermekvárosba került, majd Pétervásárára, egy kisebb méretű, családiasabb gyermekotthonba. Édesanyjával először hatéves korában találkozott, kapcsolatuk felszínes volt. N. B. jelenleg több helyen, több műszakban dolgozik, két kiskorú gyermeket nevel a férjével.

„Én nagyon sokáig azt hittem, hogy azért nem neveltek fel a szüleim, mert néger vagyok. Azt hittem, hogy azért dobtak el, mert más a bőrszínem, de aztán, amikor találkoztam anyámmal, kiderült, hogy nem. Egyszerűen nem tudott és nem akart felnevelni.”

N. B. hátránya többszörös. Az érzelmi deficiteken – a szülőhöz való fizikai és érzelmi kötődés hiányán – kívül, személyes és etnikai identitása is bizonytalan.²⁷ N. B. többes identitását (vagy inkább identitásának problematikus voltát/képlékenységét) jól jellemzik a következő mondatok: *„Amikor először elmentünk bulizni egy magyar barátnőmmel a feketék közé, azt kérdeztem tőle: »Nem fura, hogy csak mi vagyunk itt fehérek? Ennyi fekete közt?« Rám nézett a barátnőm nevetve, és azt mondta:»Ne légy hülye, Te is fekete vagy!«”*

N. B. azonban azon túl, hogy fekete voltát sem tekinti természetesnek (magyar identitása erős), azt is hamar eldöntötte, hogy fekete férfinak szeretne

²⁷ Az identitás kérdése összetett probléma, amely az eriksoni tipológiában a serdülőkori, úgynevezett normatív krízis, annak katalizmái után rendeződhet. Még „egészséges” személyiségfejlődés esetén is megterhelővé válhat a kamaszkor identitásválsága, ami negatív körülmények esetén szerepdiffúzióhoz, az identitás széttartásához vezethet. Az identitás természetesen többkomponensű fogalom (amelyre pontos definíciót maga Erikson sem ad), azonban az megállapítható, hogy az identitás egyik releváns összetevője a valahová tartozás érzése, amelynek egyik eleme a nemzeti/etnikai identitás is. Erik H. Erikson: i. m. 480–488. o.

gyermeket szülni, ennek háttérében a társadalmi előítéletektől való félelem húzódott: „*Volt egy magyar nő Pétervásárán, és fekete volt a férje vagy élettársa. A gyerekek totál cigánynak néztek ki. Na, én akkor megfogadtam, hogy csak feketének szülök.*” Azt gondolta, hogy Magyarországon még mindig jobb feketeként élni, mint cigányként. N. B. gyermekotthonban nőtt fel, ahol – elmondása szerint – soha nem volt téma, hogy ki roma és ki nem az; a közös sors volt a meghatározó. Ennek ellenére azt mondja, hogy nem szeretne olyan gyermeket, aki román/cigánynak néz ki.²⁸

Az identitás (amely jelen esetben etnikai/nemzeti identitást is jelent) kérdésén túl azonban a gyökértelenség egyéb lélektani deficiteket is indukál. Ezekből egy – nagyon meghatározó – a pozitív, motiváló családi narratíva hiánya. *Marshall Duke* és *Robyn Fivush* kutatásai igazolták, hogy az a gyerek, akinek oscilláló (váltakozó) családtörténete²⁹ van, krízishelyzetben jobban helyt fog állni, mint azok, akiknek az életében homogén módon csak pozitív vagy csak negatív

²⁸ A döntés háttérében nyilvánvalóan az áll, hogy a cigánysággal szemben Magyarországon rengeteg az előítélet, amelyet a szociológiai, szociálpszichológiai vizsgálatok is alátámasztanak. Keresztes-Takács Orsolya – Lendvai Lilla – Kende Anna: Romaellenes előítéletek Magyarországon: Politikai orientációtól, nemzeti identitástól és demográfiai változóktól független nyílt elutasítás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 2016/4., 609–627. o.

²⁹ A családi narratíva alapvetően három irányt mutathat. Az egyik, amely rózsaszínre színezi a család történetét: „nálunk nem volt soha semmi probléma, mindig mindenki békében élt, a családnak mindene megvolt stb.”; vagy „egyszer nagy szerencse ért minket, azóta is ebből élünk stb.”. Ez a narratíva bár nyilvánvalóan pozitív irányt mutat a gyermek számára – és a „sikeresek vagyunk” érzését erősíti, erősítheti –, nem ad fogódzót arra az esetre, ha valaki hibázik. A család „fekete báránya” hiányzik a történetből, az interpretáció egyoldalú, és kevésbé támogatja az újrakezdést, a talpra állást a nehéz helyzetekből. A második opció az, amikor a család alapvetően a negatív dolgokra helyezi a hangsúlyt. Ez lehet egy tartósan borúsra festett kép („nekünk soha nem sikerült semmi”, „ne akarj többet, akkor csak betörik a fejed”); vagy egy konkrét eseményhez, töréshez kapcsolódó interpretáció („addig minden jó volt, amíg nagyapád el nem kártyázta a családi vagyont”, „addig minden jó volt, amíg a nagyanyádat nem bántották a katonák” stb.). Ezek a familiáris visszacsatolások egy negatív spirált idéznek elő, mert a családban felnövő fiatal nem mer kezdeményezni, nem mer kockázatot vállalni, hiszen úgy érzi, hogy bármilyen akciója „halálra van ítélve”. Az üzenetek némelykor tudatos, máskor tudattalan módon, de beépülnek a felnövő generációk működési modelljeibe. A harmadik lehetőség – amelyet a pszichológia jó megoldásként tart számon – az úgynevezett oscilláló narratíva, ami a legjobban hasonlít a népmesékhez: leégett a ház, de újjáépítettük, meghalt valaki, de jött valaki más. Ez utóbbi a hiteles narratíva. A szakember szerint: „*Nem kell a fekete bárányokat kilúgozni, a negatív történeteket eltitkolni a gyerek elől, mert ezeket pozitív erőforrásként is lehet használni.*” https://divany.hu/szuloseg/2017/10/13/szuloseg_gyerek_neveles_boldogsag_elo_adas_dr_kadar_annamaria/?fbclid=IwAR0zMgpQ4UP7BdIGWwNykWM0G2xAldBKJG_pn8kUDAzq9ban8N53n_E-vFg

életesemények hozzáférhetők a családi narratívából. Ezeknek a gyerekeknek – akik árnyaltabban és valóságosabban látják felmenőiket és hozzátartozóikat – magasabb lesz az önbecsülésük és rugalmasabbá válik a személyiségszerkezetük. Másként fogalmazva, megszületik az intergenerációs én, amelynek értelmében: „nem egyedül vagyok a világban, hanem van mögöttem egy életmese”³⁰.

Az állami gondoskodásban élő gyermekek viszont aligha találkoznak pozitív vagy oszcilláló családi narratívával. A családjukról vagy egyáltalán nem tudnak semmit, vagy téves információik vannak. Leggyakrabban a családtörténetük kudarcok sokaságából épül fel – éhezés, szegénység, bűnözés, alkoholfüggőség stb. –, aminek egyenes következménye, hogy az érintett gyermekotthonba került. Mivel a gyermek még azt az interpretációt sem tudhatja magáénak, hogy a „viharok ellenére legalább a gyermeket, vagyis *téged* megtartottunk, felneveltünk”, nagyon nehéz az egészséges(hez közelítő) énképet kialakítani.

Az emberi elme azonban a hézagokat „igyekszik betömni”, és a hiányok helyébe – sok esetben – egy kreált „valóság” lép: „Kiskoromban sok mindent kitaláltam arról, hogy ki lehet az apukám. Általában azt mondtam, hogy apukám mérnök vagy orvos, és Angliában vagy az USA-ban él. Volt egyszer egy csoport, akik látogatóba jöttek hozzánk, a gyermekvárosba. A csoportban volt egy színesbőrű férfi. Én azonban úgy éreztem, hogy Ő az apukám, és értem jött... Nem az volt.” Az élettörténetének elmesélése alatt N. B. egyedül ezen a ponton fakadt sírva. Ezen a ponton egy talán még saját magának is alig bevallott álom dőlt össze. Család nincs, családi narratíva nincs – csupán egy elképzelés van, amely viszont abban a tekintetben pozitív és motiváló, hogy az elképzelt apa tanult és sikeres ember, aki valahol a világban helytáll és sokra vitte.

2) F. N. roma fiú, aki Nyírbátorban született, 1992-ben. Jelenleg szociális munkásként dolgozik, és második egyetemi diplomáját szerzi szociálpolitika szakon.

F. N. tizenegy éves korában tudott meg először érdemi információt a családjáról, ezelőtt mindössze személyes kálváriájának első kockája állt a rendelkezésére: nevezetesen, hogy négy hónapos korától csecsemőotthonban élt, előtte – koraszülöttként – kórházban volt (illetve ismerte egy testvérét, aki szintén a gyermekotthon lakója volt). F. N. a nevelőitől kapott információi alapján úgy tudta, hogy születés kori betegsége és sérülékenysége miatt az édesanyja nem vihette haza, mivel az otthoni körülmények nem tették volna lehetővé a megfelelő ellátását. Ennek az állításnak a mögöttes olvasatát F. N. szándékoltnan nem

³⁰ Uo.

értelmezte, mindezt inkább a gyermekotthoni elhelyezésére szolgáló racionális magyarázatként könyvelte el.

A racionális interpretáció egyébként is kiemelkedően fontos a gyermekotthonban felnövők számára. Az interjúalanyok közül többen életük legnagyobb fájdalmaként élték meg, hogy valódi magyarázatot soha nem kaptak arra, hogy miért dobták el a szülei: *„Sok mindenen túl vagyok. Voltak mélypontok az életemben, de megoldottam. Arra viszont soha nem kaptam magyarázatot, hogy miért éppen engem adtak be a »zaciba« a szüleim. A testvéreimet felnevelték, engem nem. Tulajdonképpen soha nem derült ki számomra, hogy miért”* (T. I.).

„A családnak anyagilag soha nem szűkölködött, anyámnak mégsem kellett. Egyszerűen nem volt rám szüksége. Nem értem, hogy miért, a mai napig nem értem. Én nem foglalkozom már vele, nem érdekel, hogy mit érez, de egyszer rá fog jönni, hogy nagyon rohadt dolgot csinált... Már lehet, hogy rá is jött. Egyszer mindenki rájön” (H. R.).

A beszélgetésekből kiderült tehát, hogy azok tudtak érzelmileg „könnyebben” megküzdeni a gyermekotthonos létezással, akik észszerű magyarázatot kaptak (vagy találtak) arra, hogy miért kerültek állami nevelésbe. Ez legtöbbször anyagi természetű ok volt. A családi környezetben mutatkozó szélsőséges egzisztenciális hiányosságok (éhezés, hideg, higiénés elhanyagoltság stb.) akkor tudatosultak az érintettekben, amikor állami gondoskodásba kerültek, és ott az alapvető szükségleteik kielégülhettek.

F. N. történetének érzelmileg kimagasló pontja a család megismerése; életének elmesélésekor ez ugyanolyan emocionális nyomatókat képzett, mint N. B.-nél a képzelt apa (illetve annak vélt megjelenése). F. N. – teljesen váratlanul – tizenegy évesen levelet kapott az ikertestvérétől. Az ikerlány érte el azt, hogy a család felvegye a kapcsolatot a gyermekotthonban élő testvérrel. F. N. számára az ikertestvér felbukkanása teljesen váratlan esemény volt, a család képzete ezzel a levéllel együtt jelent meg az életében, noha enyhe fokban fogyatékos öccsével együtt nőtt fel a gyermekotthonban. *„Soha nem felejttem el azt az érzést, amikor megkaptam a levelet. 11 éves voltam, emlékszem. Álltam a szoba közepén és szinte forgott velem a világ... Nagyon rövid levél volt: »Szia! XY vagyok, az ikertestvéred. Szeretnék megismerni.« Valami ilyesmi. Nekem az egész Világot jelentette. Nagyon boldog voltam, amikor ezt elolvastam.”*

A kapcsolattfelvétel után lehetőség nyílt arra, hogy interjúalanyunk megismerje a családját. Mindezt – a tizenegy éves „hallgatás” és szülői érdektelenség ellenére is – bizonyos fokig romantikus elképzelések kísérték, azonban a fiatal az első családlátogatáskor szembesült azzal, hogy a lánytestvérének a sorsa semmivel sem volt egyszerűbb, mint az övé az intézetben. Nyilvánvalóvá vált ugyanis,

hogy nemcsak a szegénységgel kellett otthon élő testvérének megküzdenie (az étkezés sem volt mindig megfelelő), hanem az állandó feszültséggel is. F. N. vér szerinti apja alkoholista volt, és édesanyját rendszeresen bántalmazta. A valódi családból tehát hiányzott a biztonság anyagi és érzelmi szegmense is.

Míg a N. B.-nél a reziliens magatartásban, a megküzdésben benne foglaltatik egy irracionálisnak (tetsző) álom az apáról, addig F. N. megküzdési módja teljesen racionális. *„Hamar beláttam, hogy otthon sem jobb az élet... Én nem így képzeltem a családot. Elképzeltem egy meghitt karácsonyt, hogy együtt leszünk szeretetben, de enni is alig volt mit. Végző soron arra jutottam, hogy vannak előnyei a gyermekotthoni életnek. Még ha sok szempontból nem is jó, de mindig van mit enni és nem fázom.”*

A filmvetítéskor bemutatott szintén roma származású tévébemondó hasonló élményről számolt be: *„Hazamentem, de a családom éhezett. Rájöttem, hogy még, ha nehéz is, de sok szempontból jobb itt nekem. Legalább van mit ennem, kiszámíthatóan. És ez nem utolsó szempont... Viszonylag fiatalon arra a következtetésre jutottam, hogy egy dolgot nem szabad: magunkat sajnálni. Abból kell kihozni a legtöbbet, ami van. És nem azt nézni, ami hiányzik.”*

A talpon maradásban tehát két értelmezési tényező tudott segítséget nyújtani a fiatalok számára: egyrészt egy valóban létező racionális magyarázat az állami gondoskodásba való bekerülésre (még ha ez a családi narratíva egésze szempontjából negatívnak mondható is), illetőleg az ezt követő, elfogadó/belátó hozzáállás. A reziliencia egyik sarokpontjának tekinthető az optimista hozzáállás. Az interjúk tükrében elmondható, hogy azok az emberek tudtak talpon maradni, akik az életüket, konkrét helyzetüket reálistan mérlegelték, és felmérték, hogy fizikai egészségük és életben maradásuk egyik garanciája éppen az állami gondoskodás volt. A rezilienciáról alkotott elméletek által említett egyik legfontosabb jellemző, amely arról szól, hogy a reziliens személy a különböző élethelyzetek során a számára legkedvezőbb, a sorsát előre mozdító mozzanatokot képes felismerni és a maga javára fordítani, interjúalanyainkon pontosan tetten érhető. A pozitív érzelmi attitűd nélkülözhetetlen volt a megküzdéshez, az önsajnálát nagyon erőteljesen lerontja ugyanis a megküzdés esélyeit.

Adódik tehát a kérdés: mi az oka annak, hogy az egyik ember ugyanazt a helyzetet nagyon negatívan éli meg, míg a másik a számos hátránnyal terhelt szituációból is ki tudja hozni a maximumot? Másként fogalmazva: honnan eredeztethető a – negatív körülmények dacára – megjelenő hit és énerő? Mi sarkallhatja ilyen esetben az embereket a konstruktív magatartási formák választására?

A beszélgetések és a megtekintett interjúk alapján két közös pont rajzolódott ki az életutakban: az egyik a tanulás iránti elkötelezettség, a másik a tudatmódosító szerektől való tudatos távol maradás volt.

A kutatásunk korábbi szakaszában a többszörös visszaesőkkel készített interjúkból kiderült³¹, hogy életükben mind a tanulás, mind az iskola kérdésköre háttérbe szorult. A legtöbb interjúalany számára a tanulás nem képviselt értéket, így maga az iskola intézménye sem bizonyult vonzónak. Az iskolába járás unalmas élmény volt, kötelezően teljesítendő minimum, kitörési lehetőségként nem számoltak vele. Az interjúk közös vonása volt, hogy az élettörténet elmesélésekor az iskola spontán módon fel sem merült, a tanulásra, az oktatásra minden esetben mi magunk kérdeztünk rá.

A reziliensek életében azonban a tanulás és a tudásvágy is kiemelkedő helyet foglalt el. A tudásvágy, a tanulás iránti fogékonyság azonban nem választható el az iskola mint oktatási intézmény szerepétől sem, amely társadalmi aktor-ként speciális funkciókat képvisel³² és speciális helyzetben van. *Pierre Bourdieu* az iskola társadalmi szerepéről a következőképpen ír: „Az iskolában a tanár a fő jutalmazó és büntető. A gyerek valamilyen teljesítményének értékelésekor érdemjegyet ad, melyet metakommunikációs jelzésekkel ki is egészíthet. Jutalomra, azaz jó jegyre metakommunikációs megerősítéssel az a gyerek számíthat, aki az oktatás tartalmában kifejeződő tudást sajátjaként, meghitt ismeretként kezeli. Erre azonban nagy valószínűséggel azok a gyerekek képesek csupán, akiknek a családi szocializáció során elsajátított szubkultúrája nincs távol az oktatás során közvetített tudástól. S mivel az iskolákban a középosztály értékrendszerére épülő kultúra közvetítése a norma, ezért érthető módon a középosztálybeli vagy annál magasabb státuszú szülők gyermekeit jutalmazza az iskola jó érdemjegyekkel. A hasonló értékrenden alapuló tudástartalmak mellett nem kevésbé fontos a kifejezésmódban, azaz a gyerek és az iskola kommunikációs kódrendszerében meglévő kongruencia. A hasonlóság jutalma a jó érdemjegyten túl a tanár és a diák közötti kedvező interperszonális kapcsolat, a tanórán túli ismeretszerzés lehetősége szervezett vagy kötetlen formában. A kommunikációs kódrendszerek inkongruenciája viszont nemcsak az iskolai előmenetel sikertelenségével büntethető, hanem a tanár-diák közötti kapcsolatok diszsonanciájával, az iskolával kapcsolatos negatív érzelmekkel. Így érkezünk el a »rejtett tanterv« problematikájához, mely az iskola informális rendszeré-

³¹ Lásd Sárík Eszter – Bolyky Orsolya: Bűnözői életutak a maslow-i szükségletelmélet tükrében. In: Vókó György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 56. OKRI, Budapest, 2019, 186–210. o.; Bolyky Orsolya – Sárík Eszter: A bűnelkövetéshez vezető út megismerése visszaeső elítéltek körében. Előkészítő szakasz. *Börtönügyi Szemle*, 2018/3., 5–22. o.

³² Lásd még Sárík Eszter: Az iskola betegei, avagy beteg-e az iskola. *Új Pedagógiai Szemle*, 2001. június. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00050/2001-06-ta-Sarik-Iskola.html>

ben vizsgálható. A »rejtett tanterv« az iskolán belüli eligazodásra vonatkozó követelmények, szabályok, szokások felismerését, az azokhoz való adaptálódást jelenti, amelyben az interakciókban érdekelt felismerik az implicit üzeneteket. Azok a tanulók indulnak nagyobb eséllyel a »rejtett tanterv« elsajátításáért folytatott adaptálódási versenyben, akik számára nem jelent túl nagy problémát a metakommunikációs jelzések, implicit üzenetek dekódolása. Jutalmuk az iskola kultúrájához való alkalmazkodás stratégiájának megtanulása, jó iskolai és osztálylétkör észlelése.”³³

Elmondható tehát – és ez az állítás ugyanúgy igaz volt a rendszerváltozás előtti iskolarendszerekre, mint a mai oktatásra –, hogy az oktatási rendszer elsődlegesen az egyébként is középosztálybeli értékeket vallók számára jelent értelmezhető keretrendszert. A hátrányokkal küszködő gyermekek értékrendje, metakommunikációs skilljei nem/vagy kevésbé kompatibilisek a középosztálybeli értékekkel, így kevésbé lesznek sikeresek az iskolában, hiszen számukra az úgynevezett rejtett tanterv érthetetlen és értelmezhetetlen. A társadalmilag hátrányos helyzetben lévők körében így természetszerűen tekinthető az iskola rendszerének, az oktatás egészének negligálása, illetőleg a gyakran megfogalmazott kritika, amely szerint „az iskola unalmas”³⁴. Levonható tehát az a szomorú következtetés – amelyet számos kutatási eredmény³⁵ is alátámaszt –, hogy az iskola sok tekintetben az egyébként is meglévő társadalmi különbséget nagyítja fel, vagyis a kritikussá vált alacsony fokú társadalmi mobilitást³⁶ nem-hogy kompenzálná, hanem sok szempontból csak megerősíti.³⁷

³³ Pierre Bourdieu: Az oktatási rendszer ideologikus funkciója. In: Meleg Csilla (szerk.): *Iskola és Társadalom I. Szöveggyűjtemény*. JPTE Tanárképző Intézet Pedagógia Tanszéke, Pécs, 1996, 6. o.

³⁴ Lásd Hegedűs Judit: Az iskola olyan, mint egy halottasház. Javítóintézeti fiatalok iskolai élményei. In: Hazai Vera – Hatvani Erzsébet – Virág Tünde (szerk.): *Lépés-váltás. Fiatalkorú bűnelkövetők reintegrációs programja*. FICE, Budapest, 2013.

³⁵ Huszár Ákos – Záhonyi Márta: A szubjektív mobilitás változása Magyarországon. *Demográfia*, 2018/1., 5–27. o.; Fényes Hajnalka – Róbert Péter (szerk.): *Iskola és mobilitás. Szöveggyűjtemény*. Debreceni Egyetem, Debrecen, 2006; Róbert Péter: *Társadalmi mobilitás*. In: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich Gabriella (szerk.): *Társadalmi riport 1990*. Társas, Budapest, 356–372. o.

³⁶ „Ez annál is inkább probléma, mert a korábbi vizsgálatok szerint a magyar társadalom a rendszerváltás időszakában, még nemzetközi összehasonlításban is a nyitottabb társadalmak közé tartozott, az újabbak (amelyek 2002–2010 között felvett adatokkal dolgoznak) viszont már arra utalnak, hogy a legzártabbak között van (Bukodi et al. 2017, Eurofound 2017, Jackson–Evans 2017). Az utóbbi évtizedekben e vizsgálatok alapján nem csupán a különböző társadalmi rétegek közötti jövedelmi, illetve vagyoni egyenlőtlenségek növekedtek meg számottevően, de maga a társadalom szerkezete is polarizálódott, valamint az esélyegyenlőség mértéke is csökkent.” Huszár Ákos – Záhonyi Márta: i. m.

³⁷ „Ez nagyon gyakran nem valósul meg, az oktatásügy akarva-akaratlanul a társadalmi egyenlőtlenségeket erősíti fel. Az iskolarendszer szelektivitása, a tanulók közötti egyenlőtlenségek növekedése, a közoktatás

Jelen kutatásunk szereplőinél azonban ez az állítás nem nyert megerősítést. A reziliensek a maslow-i piramis alsó szintjén lévő szükségletek, mint például a „biztonság/szeretet”, „valahová tartozás” hiánya ellenére nyitottak voltak a tudásra, tanulásra, és fontossá vált számukra a piramis következő grádcán található „mások elismerése” szükséglet. Hogyan lehetséges az tehát, hogy a piramis egyes lépcsőit átugorva, anélkül jött létre tanulási motiváció, hogy az érintett szerető, biztonságos közegben nőtt volna fel?

A válasz mélyebb elemzést igényelne, e helyütt csak egy általunk – az interjúk alapján – valószínűsíthető opciót vázolunk. A beszélgetések közös tanulsága az volt, hogy a megkérdezettek többségét magas intellektuális képességek jellemezték, ami azonban nem korlátozódott a klasszikusan IQ-ként kezelt logikai (esetleg nyelvi) intelligenciára.³⁸ A Howard Gardner-féle intelligenciaosztályozást alapul véve, illetve anélkül, hogy konkrét pszichológiai mérést végeztünk volna, szembeűnő volt az általunk megkérdezettek több területen jelentkező kimagasló intellektusa. Többen voltak, akiknek a képi-térbeli intelligenciája átlag fölötti volt, és ezt művészeti tevékenységük során kamatoztatták, de megismerhettünk olyanokat is³⁹, akiknek a zenei intelligenciája magasodott az átlag fölé, vagy a sport területén értek el sikereket.

Az interjúalanyok azonban leginkább a kimagasló intra- és interperszonális intelligencia tulajdonságában osztoztak. Minden megkérdezett – részben a valóságnak a maga kendőzetlen valójából fakadóan – nagyon hamar rákényszerült arra, hogy megismerje magát, tisztában legyen saját korlátaival és erőnyeivel. Ez az önismeret kulcsfontosságúnak bizonyult a tudatmódosító szerekhez való viszonyban. Korábbi hazai és nemzetközi kriminológiai kutatások egybehangzóan rizikófaktorként tételezik a tinédzserek alkohol- vagy kábítószerez-fogyasztását. A 2017–2018-as vizsgálataink szintén alátámasztották ezt a megállapítást, hiszen a többszörös visszaeső vagy visszaeső bűnelkövetőként fogva tartott interjúalanyok döntő többsége küszködött alkohol- és/vagy drogproblémával. Reziliens interjúalanyaink ezzel szemben – felismerve a szerhasználat veszélyeit – elítélően nyilatkoztak a tudatmódosító szerek használatáról. „Én egészen kiskoromban megfogadtam, hogy 18 éves koromig nem fogyasztok

hátránykezelési stratégiáinak kidolgozatlanága és ebből adódó iskolai lemorzsolódás hozzájárul a kriminalizálódáshoz.” Hegedűs Judit – Fekete Márta: *Korai iskolaelhagyás és a kriminalitás kapcsolata, kezelési lehetőségei. Munkabeszámoló.* Tempus Közalapítvány, Budapest, 2014, 5. o.

³⁸ A többszörös intelligencia elmélete Howard Gardner nevéhez fűződik. <https://www.verywellmind.com/gardners-theory-of-multiple-intelligences-2795161>

³⁹ Lakatos Brigitta: Oláh Ibolya: A párommal értelmet nyert a karácsony. *Lokál*, 2016. december 20. <https://www.lokal.hu/2016-12-olah-ibolya-a-parommal-ertelmet-nyert-a-karacsony/>

alkoholt. Be is tartottam. Láttam, hogy mások hogy jártak az itallal, pláne meg a kábítószerekkel. Több embert láttam emiatt teljesen tönkre menni, nekem erre nem volt szükségem” (F. N.). „Körülöttem mindenki füvezett, meg mindenféle szert használt. Engem is kínálgattak, persze. De én eldöntöttem, hogy nem. Mindig csodálkoztak is rajtam, hogy bírom ki, meg miért nem »tolok« valamit, de én így is benne voltam mindenben. Minek kellett volna? És anyaggal nem lehet tanulni... Nagyon jó döntés volt a részemről.”

Az önismeret és a korlátok helyes felállítása legtöbbször kiemelkedő interperszonális intelligenciával párosult. A beszélgetések során (is) feltűnő volt, hogy az interjúalanyok minden gesztusra, rezdülésre figyelnek: egyrészt „lekövetik” a másik ember viselkedését, másrészt olvassák a mögöttes szándékot, indítékot is. F. N. konkrétan meg is fogalmazta az erről alkotott véleményét: „Számos kutatást olvastam ezzel kapcsolatban. Ezekből az derült ki, hogy az USA-ban nagyon sok »gyermekotthonosból«, állami neveltől lett kimondottan sikeres ember, és ennek az az oka, hogy mi állandóan figyelünk, és alkalmazkodunk. Mert kénytelenek vagyunk alkalmazkodni. A lakásotthonokban megvolt a beosztás, hogy melyik nap ki lesz velünk. Mi pontosan tudtuk, hogy ki milyen. És mi erre készültünk. Már előtte való nap készültünk lelkiileg, hogy másnap hogy kell viselkedni. Ezt a fajta figyelmet és tudatosságot egy átlagos családban nem sajátítja el egy gyermek. Itt viszont megtanuljuk és meg is szokjuk.”

Azok a fiatalok tehát, akik állami gondoskodásban, intézményi keretek között, kortársi közösségben nőnek fel, állandó éberségre kényszerülnek, hiszen ez (praktikusan) a túlélésük záloga. Közülük természetesen azok maradnak talpon, akiknek az idegrendszerét ez az éberség kevésbé terheli le, így marad energia a pozitív személyiségbeli fejlődésre.

Ahhoz azonban, hogy ezek a készségek manifesztálódjanak és kézzelfogható „gyümölcsöt” teremjenek, többre van szükség. A helyzetfelismerés képessége akkor válhat előnnyé, ha valaki a társadalmi előrejutás hagyományos útjait is képes végigjárni, vagyis a céljai elérése érdekében képes áldozatot vállalni: iskolába járni vagy tartós, monotonitást igénylő munkát végezni. Az akarati képesség mozgósításához elsősorban arra volt szükség, hogy az iskola által képviselt, úgynevezett középosztálybeli értékrend az érintettek számára vonzóvá váljon.

A fentiekben definiált jelenség tehát egymást erősítő folyamatként és működési módként írható le: azoknak a fiataloknak lesz vonzóbb a többségi társadalom által preferált értékrend, akik valamely intelligenciaágensben előnyben vannak, és azok vágnak jobban a beilleszkedésre, alkalmazkodásra, a középosztálybeli értékeket hordozó személyektől érkező elismerésre, akik az intelligencia-térkép valamely mezőjén erősebben teljesítenek. Ennek következtében (és ezáltal) a „tehetségesebb” fiatalok számára az iskola nem válik a kudarcél-

mények színterévé, hanem az életnek egy olyan szegmense lesz, ahol napi szinten juthat sikerélményekhez.

Több interjúalany is beszámolt arról, hogy gyermekotthonos éveiből a legszívesebben az iskolai élményekre gondol vissza. *„A legjobb az volt, amikor az iskolában voltam. Az maga volt a nyugalom és a szabadság. Mindig szinte kitűnő tanuló voltam, és volt néhány kedvenc tantárgyam is: magyar, földrajz és a fizika. Ezeket nagyon szerettem, és mindig kiválóan is teljesítettem. Egy idő után ösztöndíjat is kaptam, ami eléggé motivált”* (F. N.). A motiváció tehát megjelenhetett anyagi formában is – ami komoly értéket képvisel egy korábban esetleg éhező, de anyagilag mindenképp nélkülöző embernek –, de döntően nem vagy nem kizárólag materiális jellegű volt. A legfontosabb pozitív visszajelzés az iskolai sikerekre egy-egy felnőtt referencia személy támogatása, elismerése volt.

„Általában nekünk azt mondták, hogy úgyis maximum utcaseprő lehet belőlünk vagy a társadalom legalsó rétegeiben köthetünk ki. Amikor egy tanáromtól megkérdeztem, hogy én végezhetek-e egyetemet, és a legnagyobb természetességgel azt válaszolta, hogy »persze, miért ne«, az igazi biztatás volt. Szárnyakat adott” (Mentor című rövidfilm-sorozat).

„...Én mivel jó tanuló voltam, a gyermekotthonos tartózkodásom után, bekerülhettem Nyíregyházán az Evangélikus Roma Szakkollégiumba. Ott nagyon sokan támogattak és hittek bennem, valahogy nem is volt kérdés, hogy egyetemre megyek. A tanárok bennem mindig nagyon sokat láttak” (F. N.).

Kutatásunk fontos megállapítása, hogy szinte minden reziliens interjúalanyunk életében megjelent egy olyan személy, aki egyszerre volt példakép és támogató. Ezeknél a fiataloknál kulcsfontosságú, hogy valaki szó szerint „észrevegye” őket. A mentorok/támogatók nem feltétlenül voltak híres vagy közismert személyek, „mindössze” tisztességes, egyenes úton járó, tanult emberek, akik saját szociális közlerük által elismertek, és készséget mutattak egy bizonytalan sorsú fiatal támogatására, útjának egyengetésére. Az interjúalanyok közül többen arról számoltak be, hogy volt egy-két olyan személy az életükben, akik tartós felügyeletet, anyagi támogatást, egyszersmind szeretetet is nyújtottak. *„Megérkeztem Magyarországra, gyakorlatilag egy táskával. Volt három ingem és két nadrágom. Nigériából érkezve nem voltam felkészülve a télre. Tudtam, hogy van tél, persze, de amikor leszállt a gépem novemberben, nagyon csodálkoztam, hogy ennyire hideg lehet. Visszamentem és felhúztam az összes ingem, egymás tetejére. Aztán elindultam a Műszaki Egyetem felé. Ott a véletlen – vagy az Úr – élm hozott egy másik nigériai srácot, aki azonnal adott egy dzsekit... Így kezdődött az ittlétem. Ha nincsen viszont XY, aki felkarolt, a hónom alá nyúlt, nem tudom, mi lett volna velem. A mai napig apaként tekintek rá. Ő egy művészember, aki akkor döntési pozícióban*

volt, és ő segített abban, hogy ösztöndíjat szerezzek Magyarországon. Valamiért meglátta bennem az akarást és a tehetséget, és nem engedte el a kezem” (Osza, aki ma az Egyesült Államokban él, negyvenkilenc éves, saját sikeres vállalkozását vezeti).

Ez a felkarolás, odafigyelés jelent meg a következő interjúalanyunknál is: *„Fiatal voltam, gyermekotthonos, de látták, hogy ügyesen festek. Azóta is ebből élek. Ha viszont nem lett volna a művészúr, aki felkarol, nagyon nehezen tudtam volna megállni a lábamon. Azon kívül, hogy anyagilag támogatott, egyengette az utam, elvitt magával külföldre is, és felnyitotta a szemem a szépre és a szellemi értékekre.”*

A pedagógusok, nevelők kimagasló szerepe és felelőssége megkérdőjelezhetetlen, mivel a gyermekvédelmi intézményekben, de még a javítóintézetekben is ők lehetnek azok a személyek, akik szellemi iránymutatást nyújthatnak a gyermekeknek, tehát figyelmük, támogatásuk sorsdöntő lehet az intézetükben nevelkedők életében. Elhangzott többszörös visszaeső elitelttől, hogy élete legnagyobb élménye az volt, amikor Aszódon megnyert egy szavalóversenyt. Több olyan fogvatartottal találkozhattunk, akiket valamilyen művészi érzékenység, tehetség jellemezett, ami azonban önmagában a talpon maradáshoz nem volt elegendő. Egyértelművé vált tehát, hogy ahhoz, hogy valakinek a tehetsége utat törjön és kiteljesedjen, mindenképpen szükséges a tartós lelki és anyagi támogatás, amelyhez az állami gondozásban felnövők csak kivételesen jutnak.

Összegzés

Kutatásunk alapján megállapítható, hogy a hátrányos helyzetből való kitörésnek nagyjában-egészében körvonalazható útja van. Az első lépés a talpon maradásban, hogy az érintettnek jó legyen a helyzetfelismerő képessége, amely derűlátó szemléletmóddal és határozott céltételezéssel párosul; vagyis ha valaki a saját nehéz élethelyzetében észre tudja venni a jót, és azt előnyként értelmezi, esélye nyílhat arra, hogy az adott szituációból tőkét kovácsoljon. A helyzet pozitív megítélése azonban nem jelenthet alaptalan optimizmust, és még kevésbé jelentheti az adott helyzetbe való „belekényelmesedést”. A pozitív szemléletmódhoz folyamatos, agilis és bátor cselekvésre van szükség, amely jól körülírható és reális célok felé tart. A gyermekotthonokban felnövő személyek számára az egyik legnehezebb feladat ugyanis éppen az azzal való megküzdés (természetesen csak a fentiekben bemutatott érzelmi deficitek után), hogy torz a valóságról alkotott fogalmuk. Nincsen mintájuk a tekintetben, hogy egy együtt élő közösség, tipikusan a család praktikus életvitelét, mindennapjait hogyan kell megszervezni, így például nem evidens a csekkek befizetése vagy a napi bevásárlás mikéntje sem. A valóság gyakorlati része számukra adott: az

intézet gondoskodik az ételről, a ruházatról, vagy a közüzemi szolgáltatások finanszírozásáról. Ez téves illúziókat, hamis biztonságérzetet alakíthat ki az egyénben, ami többes kockázatot jelenthet: egyrészt kevésbé alakul ki az öngondoskodás képessége, másrészt pedig nehezen tanulja meg az anyagi veszteség fogalmát, minthogy nincsenek saját javai. Az állami gondoskodásban felnőők nem szembesülnek azzal, hogy a talpon maradás és felemelkedés sokszor a monoton és akár unalmas és/vagy embert próbáló feladatok tartós elvégzése által valósul meg, amely nagyobb lemondásokkal, a pillanatnyi örömek háttérbe helyezésével jár.

A céltételezés nehézségein túl, a legnagyobb problémát a morális dilemmák, illetve a morális adaptáció kérdése okozza. *Lawrence Kohlberg* amerikai pszichológus – immár klasszikussá vált – klasszifikációja szerint, az erkölcsi fejlődésnek jól leírható íve van, aminek a csúcán – az úgynevezett prekonvencionális és konvencionális szint után – a posztkonvencionalitás áll. A *prekonvencionális* szakasz első részében a tekintélynek való engedelmesség és a büntetéstől való félelem tartja vissza az egyént a „bűn” elkövetésétől. A *konvencionális* szinten a legfőbb elvárás az, hogy az egyén saját maga és mások – család, a tanárok, a felügyelők, egyéb felnőttek – előtt is jónak tűnjön. A posztkonvencionális szinten az erkölcsi megfontolások az emberi jogokban, vallásos keresztény megfogalmazásban pedig a szeretetben teljeseznek ki. Az egyén életét egy belső, szilárd és emberszereteten alapuló beállítódás, hit- és elvrendszer kormányozza, amiben a rossz tevésére, mások bántására nincsen sem jogszabályi, sem más emberi törvény által szabott méntség. A posztkonvencionális szint legmagasabb foka, amikor még a mindennapi cselekvéseket is az élet tisztelete, a személy méltósága, a jogok egyenlősége és az univerzális etikai elvek határozzák meg.⁴⁰

A kérdés azonban az, hogy olyan helyzetben, ahol a család hiányzik és permanens (ámde bensőséges érzelmi kötődés nélküli) közösségi létezés áll fenn, amelyben az egyén egyfajta készenléti állapotra és állandó versenyzésre kényszerül, van-e arra mód, hogy az ember magáévá tegye az autonóm erkölcs szabályait, a konvencionális – és szélsőbb, nagyon pozitív körülmények együttthatása esetén – a posztkonvencionális erkölcsi szint attribútumait. Azok, akik kora gyermekkoruktól kezdve folyamatosan küzdenek a legalapvetőbb szükségletek kielégítéséért, emellett érzelmi kötődésük (a körülményekből fakadóan) problematikus, feltehetően az átlagtól eltérően építik fel az erkölcsi

⁴⁰ Bugnyár Zoltán: *Erkölc, egyén, közösség. Új Pedagógiai Szemle*, 1999. július–augusztus, 137–152. o.

paradigmákat. És ez a fejlődés különösen nagy távolságot mutat az úgynevezett ideális fejlődési úttól.

A rezilienciavizsgálatok eredményei jelenlegi – szűkre szabott – kvalitatív mintákon igazolást nyertek. A talpon maradáshoz – illetőleg a talpon maradáson túlmutató társadalmi sikerhez – mind az *intrapersonális* (egyénben rejlő) faktorok, mind az *interperszonális/környezeti tényezők* meglétére szükség van. Az interjúalanyoknál az *intrapersonális faktorok* – a kognitív tényezők (optimizmus, intelligencia, kreativitás, humor, világnézeti meggyőződés, önmaga értékelése) és a *specifikus kompetenciák* (megküzdési stratégiák, szociális készségek, memória, tanulási képességek) – egyaránt jelen voltak. Vizsgálatunk megerősítette, hogy még abban az esetben is, ha támogató családi háttérrel nem számoltunk, a személyre szabott támogatás elengedhetetlenül fontos. A személyes mentorálás képes ugyanis azokat a hiátusokat pótolni, amelyet a családnélküliség – az érzelmi deficiteken túl – indukál. Kutatási eredményeinket *Budai István*, a Balassagyarmati Fegyház és Börtön parancsnokának szavai is alátámasztották: *„Vannak, akik talpra tudnak állni. Velük kapcsolatban ki kell emelni, hogy majdnem mindegyikük részt vett valamilyen, a személyiségéhez illő speciális programban, ilyen volt például a Mesekör nevű foglalkozás. Egyik ilyen fogvatartottunk itt találkozott először azzal, hogy őt érdek nélkül támogatják és szeretik. Az is bizonyos, hogy a szabadulás utáni kinti életben szükség van egy stabil támogatóra. Ez mindazoknál megvolt, akik tőlünk szabadultak és távol maradtak a bűnözéstől.”*

Zárszóként idéznénk egy ugyanebben a bv. intézetben dolgozó nevelő gondolatait, akinek szakmai elhivatottsága mindenkinek példaképpé szolgálhat: *„Nekünk, akik így nőttünk föl, hogy szeretettel vagyunk a családunk felé, érdeklődünk a barátaink iránt, nekünk ez otthonról hozott és otthonról természetes. Nekik (a fogvatartottaknak) ez nagyon sokszor ajándék. Nem annak szánjuk, a természetes énünket adjuk ki, de mégis, ők ezt így fogják fel és ezek sorsdöntő pillanatok lehetnek.”*

A kihívó közösségellenesség értelmezése a garázdaságnál

A kihívó közösségellenesség, bár nem a kezdetektől, de immáron több mint négy évtizede a garázdaság bűncselekménye szubsztanciális tényállási elemének számít. Ennek ellenére értelmezése, megítélése – a jogbiztonságot is veszélyeztető módon – mind a mai napig nehézségekkel terhelt, rendkívül ellentmondásosnak tekinthető. Ezt bizonyítja az is, hogy a Vas Megyei Főügyészség a kérdéskör vizsgálatát kezdeményezte az Országos Kriminológiai Intézetnél. E tanulmány a kutatás eredményeit felhasználva vázolja a jogtörténeti előzményeket, a kodifikációs változásokat, az etimológiai és jogirodalmi megközelítést, bemutatja a juriszdikció gyakorlatát és a jogalkalmazói véleményeket, valamint de lege ferenda javaslatokat is megfogalmaz.

Jogtörténeti előzmények

A „kihívóan közösségellenes” kifejezés beiktatására az 1978. évi büntető törvénykönyvben¹ került sor a garázdaság tényállási elemeként, amelyet a hatályos Btk. is megtartott, mivel a jelenlegi szabályozás szerint, „aki olyan kihívóan közösségellenes, erőszakos magatartást tanúsít, amely alkalmas arra, hogy másokban megbotránkozást vagy riadalmat keltsen, ha súlyosabb bűncselekmény nem valósul meg, vétség miatt két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő”².

Önmagában a közösségellenes jelző valójában már korábban, az 1961. évi Btk.-ban is megjelent, mivel annak megfogalmazása szerint az valósította meg a garázdaságot, „aki nyilvános helyen olyan közösségellenes magatartást tanúsít, amely alkalmas arra, hogy másokban megbotránkozást vagy riadalmat keltsen, avagy nem nyilvános helyen tanúsított közösségellenes magatartásával másokban megbotránkozást vagy riadalmat kelt, ha súlyosabb büntett nem valósult meg, két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő”³.

A garázdaságot önálló bűncselekményként első ízben pönalizáló jogszabály, az 1955. évi 17. sz. tvr. ugyanakkor még nem használta sem a kihívó, sem

¹ 1978. évi IV. törvény 271. §

² 2012. évi C. törvény 339. § (1) bek.

³ 1961. évi V. törvény 219. §

a közösségellenes szavakat, mivel ennek rendelkezése úgy szólt, hogy „bűntettet követ el és egy évig terjedhető börtönnel büntethető az, aki a társadalmi együttélés szabályait semmibe véve garázdálkodik, vagy olyképpen zavarja a közrendet, hogy garázdá magatartásával nyilvános botrányt, felháborodást vagy riadalmat okoz”⁴.

A garázdaság nem kismértékben a szovjet példa hatására került be büntetőjogunkba, a szovjet-országi Btk. ugyanis már 1922-ben megkonstruálta a garázdaság tényállását, így nem véletlen, hogy *A garázdaság büntette a szovjet és a magyar jogban* címmel hamarosan szakkönyv is megjelent.⁵

A tényállás megkonstruálásának szükségességét büntetőjogászaink *jogi és politikai aspektusból* is igyekeztek alátámasztani. A leggyakrabban hangoztatott *jogi érvként* azt hozták fel, hogy a korábban hatályban lévő jogszabályok nem tudták közvetlenül, a maguk teljességében megragadni és a büntetőjog eszközeivel megvédeni a garázdasággal sértett jogtárgyat⁶; az egyes törvényi tényállások közötti „légüres térben” büntetlenül fordulhattak elő azok a garázdajellegű magatartások, amelyek a különböző jogszabályok eléggé pontosan meghatározott elemeit nem merítették ki.⁷ *Politikai szempontból* a garázdaság megalkotását a megváltozott társadalmi viszonyokkal, az új közösségi erkölccsel indokolták⁸, valamint hangsúlyozták osztálytartalmát, egyszersmind a szocialista együttélési viszonyokat védő hatékony eszköznek tekintették.⁹

A garázdaság bűncselekménnyé nyilvánítását követően azonban hamarosan felmerültek komoly értelmezési problémák, amit jól mutat, hogy a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiuma 1956 májusában hét, kizárólag a garázdasággal foglalkozó állásfoglalást (141-147 BK) volt kénytelen közzétenni. A legjelentősebb hatást a híres-hírhedt 146. sz. állásfoglalás váltotta ki, amely megteremtette az úgynevezett „*motívum-elméletet*”, amelynek uralma az 1961. évi Btk. hatálybalépéséig tartott. E szerint amikor a cselekmény más jogvédte érdeket is sért, de külső megjelenési formájában garázdaságra is utal, az indítóokok és a cél vizsgálata adhat támpontot annak az eldöntésére, hogy az egyéb bűncselekményen felül megvalósult-e a garázdaság büntette is.

⁴ 1955. évi 17. sz. tvr. 7. §

⁵ Erdész László: *A garázdaság büntette a szovjet és a magyar jogban*. KJK, Budapest, 1958

⁶ Fadgyas András: A garázdaság büntette a gyakorlatban. In: Gödöny József (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok, VIII.* KJK, Budapest, 1970, 182. o.

⁷ Békés Imre: A garázdaság. *Magyar Jog*, 1955/11. 329.; Bakóczy Antal: A garázdaság néhány kérdéséről. *Belügyi Szemle*, 1960/10., 708. o.

⁸ Demeter Vilmos: A garázdaság. *Magyar Jog*, 1964/2., 60. o.

⁹ Erdész László: i. m. 48. o.

A kihívó közösségellenesség immáron több mint négy évtizede a garázdaság bűncselekménye megállapításának *conditio sine qua non*ja, mégis mind a mai napig számtalan értelmezési nehézséggel terhelt, homályos törvényi előírásnak tekinthető. Olyannyira, hogy Hornyák Szabolcs szerint „a garázdaság tényállásának »kihívóan közösségellenesség« eleme sérti a jogbiztonságot. A kihívóan közösségellenesség megállapítása a jogalkalmazásban meglehetősen esetleges, gyakorlatilag az eljáró szervek diszkrecióján múlik, hogy sor kerül-e a büntetőjogi felelősségre vonásra. A tényállási elem határozatlansága emiatt jogbiztonsági problémákat vet fel, amely szintén azt erősíti, hogy az ilyen jellegű cselekmények bűncselekményként való megítélése nem tartható.”¹⁰

Etimológiai és jogirodalmi megközelítés

A garázdaság, garázda kifejezések a köznyelvben is általánosan elfogadottak, használtak, nyelvünkben történő megjelenésük óta azonos tartalmat hordoznak. Az etimológiai kutatások feltárták, hogy a ma használatos alak mellett a „garázna” változat is élt, de az adatok a „d”-t tartalmazó forma eredetisége mellett szólnak az „n”-essel szemben.

Az első hiteles forrás, amelyben felbukkant a garázda szó, egy 1375-ös oklevél. Ebben melléknévként szerepel és békétlenkedő, durva, erőszakos magatartásút jelent. Főnévként az 1527-es Érdy-kódexben jelenik meg első ízben mások háborgatása, viszálykodás tartalommal.¹¹ A szó értelmezése az eltelt évszázadok alatt sem változott, hiszen ma is azt tartjuk garázdának, aki „(részeg vagy felindult állapotban, illetőleg jelleméből folyóan) durván, erőszakosan viselkedő, mások jogait semmibe sem vevő és duhajságában gyakran romboló, kárt okozó személy”¹².

Az angol nyelvben a garázdaságra főként a *rowdyism*, *ruffianism*, *truculence*, *turbulence*, *bullying* szavakat használják.¹³ Nemzetközileg leginkább elterjedtnek a *hooliganism*, *hooligan* kifejezések tekinthetők, amit a világ szinte minden táján megértenek. A XVIII. század végén Londonban huligánoknak nevezték az erőszakos, duhaj személyeket. Ez az elnevezés később általánossá vált mindazokkal szemben, akik közösségellenes magatartásukkal tüntetnek.¹⁴

¹⁰ Hornyák Szabolcs: *A köznyugalom elleni bűncselekmények*. PhD értekezés, Pécs, 2010, 196. o.

¹¹ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967, I. kötet, 1029. o.

¹² *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1960, II. kötet, 994. o.

¹³ Országh László: *Magyar–angol szótár I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988, 711. o.; *Angol–magyar szótár II.* 863. o.

¹⁴ Gergely Jenő – Mócsy László: *A huligánság*. Tudományos Könyvkiadó, Bukarest, 1957, 2. o.

A garázdaság tehát azok közé az empirikus fogalmak közé tartozik, amelyek a köztudatban viszonylag pontosan körülhatárolva élnek, de amelyek egzakt jogelméleti meghatározása rendkívül nehéz helyzetet ró a tudományra. A köznapi gondolkodás emocionális elemekkel telített, egyszerűnek tűnő tapasztalati fogalmait sokszor problematikus tudományos definíciókkal kifejezni. Az ilyen jellegű megközelítés magában hordozza a törvénynek a köznapi fogalomból eredő intenciójától való eltávolodást; a leszűkítés vagy a túlzott kiterjesztés lehetőségét.

A garázdaság elkövetési magatartása a *kihívóan közösségellenes, erőszakos magatartás tanúsítása*. A *kihívó* melléknév jelentése: arrogáns, szemtelen, fölényes, arcátlan, pökhendi, provokáló, sértő, pimasz, de másodlagos jelentéstartalommal kacért, ledért, fesletet, szexit is jelent, a garázdaság vonatkozásában azonban természetesen az elsődleges jelentés a meghatározó.¹⁵ Mindazonáltal a jogalkotó részéről szerencsésebb lett volna a *kihívó* helyett inkább a *kirívó* jelző használata, amely szembetűnőt, feltűnőt, égbekiáltót, durvát, leplezetlent, nyilvánvalót jelent.¹⁶ Valószínűleg nem véletlen, hogy a hatályos Btk. indokolása már úgy fogalmaz, hogy „a garázdaság csak kirívóan közösségellenes erőszakos magatartás tanúsítása esetén valósítható meg”¹⁷, a törvényszövegben azonban sajnálatos módon továbbra is a *kihívó* jelző szerepel.

Belovics Ervin értelmezése szerint „Nem szorul magyarázatra, hogy minden bűncselekmény közösségellenes. A törvényhozó a *kihívó* jelző használatával kívánta kifejezésre juttatni a garázdaságnak azt a sajátosságát, hogy ezt a bűncselekményt a társadalmi együttélési szabályok nyílt, tudatos, egyértelmű semmibevétele jellemzi.”¹⁸ Gellér Balázs József megállapítja, hogy „közösségellenesség alatt az adott helynek és időnek megfelelő társadalmilag elvárt magatartást kell érteni. *Kihívó* az olyan cselekmény, amely a társadalmilag elvárt magatartással nyíltan és tudatosan szembehelyezkedik.”¹⁹

A garázdaságnál a közösségellenesség értelmezése egymástól szögesen eltérő következtetések levonására is lehetőséget teremtett. *Selmeci István* nézete szerint a garázdaság törvényi tényállásának elemét képező közösségellenesség a magatartás specifikus társadalomra veszélyességét jelöli, tartalmát a közösségi élet erkölcsi normái töltik ki. A garázdaság elkövetője sohasem a társada-

¹⁵ Kiss Gábor (főszerk.): *Magyar szókincstár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001, 448. o.

¹⁶ Uo. 460. o.

¹⁷ 2012. évi C. törvény indokolása a Büntető Törvénykönyvről.

¹⁸ Belovics Ervin: A köznyugalom elleni bűncselekmények. In: Busch Béla (szerk.): *Büntetőjog II. Különös Rész*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2012, 519. o.

¹⁹ Gellér Balázs József: A köznyugalom elleni bűncselekmények. In: Polt Péter (főszerk.): *A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény nagykommentárja*. OPTEN, Budapest, 2016, 1054. o.

lommal mint egészszel, hanem egy szűkebben körülírható közösséggel és e közösség elvárásaival szegül szembe. Elfogadható az a vélemény, miszerint aki például labdarúgó-mérkőzésre megy, számol a tetszénnyilvánítás, a szurkolás vagy ellenszurkolás némileg durvább formáival. Társadalmilag is elfogadottnak tekinthető az ilyen rendezvények közönségének olyan mértékű reagálása, amely más helyeken közösségellenes magatartásként lenne értékelhető. Ugyanígy például kétségtelen, hogy a kocsmai törzsközönségek elvárási szintje is mérsékeltebb, több durvaságot tolerál. Egy pohár összetörése, hangos gajdolás, lökdösődés, esetleg egy elcsattanó pofon a közösség által eltűrt, elfogadott magatartásnak tekinthető, azonban a kocsmai közösségekkel szemben is létezik egy magasabb szintű társadalmi elvárás: egy nagyobb közösség (kerület, főváros) közrendjét, köznyugalmát érintő kérdés, hogy a területén ne működjenek olyan „késdobálók”, amelyekben a botrányok mindennaposak.²⁰

Ezzel szemben *Rábocski András* álláspontja szerint a kocsmai törzsközönség elvárási szintjét nem lehet figyelembe venni, mivel hibának tartja, ha a büntetőjogi megítélésbe olyan tényezőt vonunk be, amely helytől és időtől függően azonos cselekményeket másként és másként értékeli.²¹

A juriszdikció gyakorlati kérdései

A jogalkalmazás során a garázda magatartások megítélésével kapcsolatosan a *legkomolyabb dilemmát a kihívó közösségellenesség megállapítása okozza*. E határozatlan jogfogalom a garázdaság *szubsztanciális elemének* tekinthető, hiszen ennek hiányában még a garázdaság szabálysértési alakzata sem valósul meg. Mivel a jogalkotó gyakorlatilag a jogalkalmazásra bízta a fogalom értelmezését, nem véletlen, hogy annak gyakran eltérő értelmezésére kerül sor.

Az alábbiakban e kérdéskörrel összefüggő néhány bírósági döntést mutatunk be.

A Legfelsőbb Bíróság az alábbi ügyben kihívóan közösségellenesnek értékelte az elkövető cselekményét:

A terhelt a vádbeli napon ittas állapotban ment be az étterembe, és mivel itassága miatt nem szolgálták ki, zaklatni kezdte a vendégeket, ami miatt távozásra szólították fel. Az üzletvezető többször felszólította a terheltet, hogy

²⁰ Selmecsi István: A garázdaság értelmezésének néhány kérdése. *Ügyészségi Értesítő*, 1982/2., 17–19. o.

²¹ Rábocski András: Hozzászólás dr. Selmecsi István: „A garázdaság értelmezésének néhány kérdése” című cikkéhez. *Ügyészségi Értesítő*, 1982/3., 20–22. o.

távozzék az étteremből, és mivel ennek nem tett eleget, egy vendég segítségével őt a teraszra nyíló ajtóhoz vezette. Ekkor a terhelt a magánvádlót egy alkalommal arcul ütötte. A cselekményt az étteremben nagyobb létszámban tartózkodó vendégek is észlelték, és végül a terheltet a rendőrség segítségével távolították el.

Az első fokú bíróság a terheltet becsületsértés miatt ítélte el. A Legfelsőbb Bíróság törvényességi óvás során azt állapította meg, hogy a terhelt cselekménye *kirívóan közösségellenes* volt, amely a vendégek zavartalan szórakozásának biztosítása érdekében fellépő üzletvezetővel szembeni erőszakos magatartással párosult. Ez a terhelti magatartás a garázdaság vétségének megállapítására alkalmas, ezért törvényt sértett a járásbíróság, amikor az eljárást magánvád alapján folytatta le ahelyett, hogy az iratokat az ügyésznek küldte volna meg.²²

A következő ügyben ugyancsak a kihívó közösségellenesség megállapításának kérdése merült fel:

A terhelt 2004. június 23-án 12 óra 30 perc körüli időben K. városban a K.Gy. úton haladt a körforgalmú csomópont felé a tulajdonában lévő személygépkocsival a külső forgalmi sávban. A belső forgalmi sávban mellette közlekedett azonos irányban a munkásokat szállító autóbusz. A terhelt be akart sorolni balra a belső forgalmi sávba az autóbusz elé, mivel a körforgalmú csomópont előtt a külső forgalmi sáv megszűnik. Tekintettel arra, hogy a belső forgalmi sávban közlekedő járműveknek van előnye, az autóbust vezető K. Cs. nem akarta beengedni maga elé a terhelt által vezetett személygépkocsit. A terhelt ezért, amikor a külső forgalmi sáv véget ért, felhajtott a füves útpadkára, és erőszakosan a busz elé vágott, majd megállt. A gépkocsiból kiugorva az autóbushoz ment, K.Cs.-val kiabálni kezdett, és kölcsönösen szidalmazták egymást. A terhelt eközben egy alkalommal, ököllel az autóbusz jobb oldali szélvédőjének az alsó részére ütött, amitől a ragasztott szélvédő külső üvege betörött, és ezáltal 30.810 forint kárt okozott, ami nem térült meg. Az elsőfokú bíróság a terhelt cselekményét garázdaság vétségének és rongálás vétségének minősítette, amely ítéletét a másodfokú bíróság helybenhagyta.

A jogerős ügydöntő határozat ellen a terhelt meghatalmazott védője által nyújtott be felülvizsgálati indítványt. Ebben többek között arra hivatkozott, hogy büntető anyagi jogszabály megsértésével került sor a terhelt büntetőjogi felelősségének megállapítására garázdaság vétségében és rongálás vétségében is. A garázdaság a kihívó közösségellenesség tényállási elem hiányában nem állapítható meg. A terhelt és a buszvezető közötti közlekedési

²² BH 1982. 406.

konfliktus nem irányult más kívülálló személyek ellen, nem volt alkalmas a nyugodt társadalmi légkör megzavarására, veszélyeztetésére.

A Legfelsőbb Bíróság arra a következtetésre jutott, hogy az eljáró bíróságok az anyagi jogszabályok sérelme nélkül állapították meg a terhelt büntetőjogi felelősségét garázdaság és rongálás vétségében is. Az irányadó tényállás szerint a terhelt napközben, forgalmas közterületen munkásokat szállító – elsőségi helyzetben közlekedő – autóbust kényszerített megállásra, majd az autóbusz vezetőjét hangosan szidalmazta, közben az autóbusz szélvédőjét ököllel betörtte. A terhelt állagsérelemmel járó dolog elleni erőszakot megvalósító provokatív, agresszív, a közösségi együttélés szabályait durván sértő, a közlekedési normákat is figyelmen kívül hagyó magatartása nem nélkülözi a *kihívó közösségellenességet*, amely az adott helyen és körülmények között alkalmas volt arra is, hogy másokban megbotránkozást, riadalmat keltesen. Így a garázdaság vétségének valamennyi törvényi tényállási eleme megvalósult. A terhelt a garázdaságot megvalósító cselekményével idegen vagyontárgyban kárt okozott és ezzel megvalósította a rongálás vétségét is, amely a bírói gyakorlat értelmében a garázdaság alapesetével halmazatban áll.²³

Bizonyos esetekben azonban a bíróságok jogerős ítélete szerint a cselekmény *kihívó közösségellenesség hiányában nem minősült garázdaságnak*.

A sorkatonai szolgálatot teljesítő, eltávozáson lévő vádlott a bálban szórakozott. Itt értesült arról, hogy a vele korábban kapcsolatban volt nőismerőse a sértettel tart fenn baráti viszonyt, s ezért hidegült el tőle. A bál befejezése után a vádlott kb. 10-12 fiatal társaságában a kultúrház udvarának kivilágított részén beszélgetett. Ez idő alatt haladt el mellettük a sértett. A vádlott – féltékenységtől indítva – a sértettet egy ízben arcul ütötte, amelytől az enyhén ittas sértett a földre esett, és nyolc napon belül gyógyuló sérülést szenvedett. Az eseményt mintegy 10-12 személy látta. Néhány nap múlva a vádlott a sértettől bocsánatot kért, amelyet az elfogadott, és az őt ért bántalmazás miatt magánindítványt nem terjesztett elő.

A katonai bíróság a vádlottat garázdaság vétsége miatt ítélte el, a Legfelsőbb Bíróság azonban felmentette. A jogerős ítélet szerint a *garázdaság megállapításához olyan kihívóan közösségellenes tevékenység szükséges, amely a társadalmi együttélési szabályokat tudatosan figyelmen kívül hagyja, s ezáltal a köznyugalmat veszélyezteti*. Az ezt el nem érő kisebb rendzavarások, a kifejezetten személyek ellen irányuló jelentéktelenebb támadások nem értékelhetők garázdaságnak. Az adott esetben a vádlott magatartása nem éri el a közösségellenességnek azt a kihívó voltát, amely a garázdaság megállapításának törvényi feltétele, tevékenysége – legfeljebb – a Btk. 170. §-ának (1) bekezdésébe ütköző

²³ BH 2007. 284.

könnyű testi sértés vétségének a megállapítására lenne alkalmas, amely csak magánindítványra büntethető.

Mivel azonban a sértett magánindítványt nem terjesztett elő, a könnyű testi sértés megállapítására nincs törvényes lehetőség.²⁴

A Legfelsőbb Bíróság az alábbi esetben is a *kihívó közösségellenesség hiányát* állapította meg:

A 29 éves büntetett előéletű vádlott a vádbeli napon az egyik rokona társágában egy italboltban tartózkodott, de szeszes italt nem fogyasztott. Az italboltból távozóban a vádlott rokona belekötött két személybe, és mindkettőjüket bántalmazta is. A vádlott igyekezett őt visszatartani, majd el is rángatta az egyik férfi asztalától, aki ezt kihasználva el tudott menekülni. Az ittas sértett rászólt a vádlottra és annak rokonára, hogy hagyják abba a verekedést, s az anyjukat szidalmazta. A vádlott ekkor arcul ütötte a sértettet, aki részben az ütéstől, részben pedig az ittassága miatt a földre esett.

A megyei bíróság a vádlottat garázdaság vétségében találta bűnösnek. A Legfelsőbb Bíróság döntése szerint a megyei bíróság a megalapozott tényállás alapján levont helyes következtetéssel állapította meg a vádlott bűnösségét, a cselekményt azonban tévesen értékelte garázdaság vétségéként. A garázdaság fogalmi eleme – egyebek mellett – a kihívóan közösségellenes magatartás, *kihívóan közösségellenesnek pedig a közösségi, a társadalmi együttélési szabályokkal nyíltan szembehelyezkedő, antiszociális jellegű magatartások tekinthetők.* A vádlott cselekménye nem ilyen jellegű. A vádlott annak ellenére, hogy az italboltban tartózkodott, nem italozott és nem állott szeszes ital hatása alatt. A vádlott a rokona által kezdeményezett és folytatott verekedést igyekezett – szóval és tettekkel is – megakadályozni. Ebben a helyzetben érte őt az ittas sértett részéről durva sértés, melyre egyetlen ütéssel „válaszolt”. Ez a cselekmény – az elkövetés körülményei folytán – nem viseli magán a kihívó közösségellenesség említett ismérveit, tehát a vádlott a garázdaság vétségét nem követte el. Megvalósította viszont a Btk. 180. §-ának (2) bekezdésébe ütköző tetteges becsületsértés vétségét, mivel az arcul ütés a becsület csorbítására alkalmas cselekmény. E bűncselekmény megállapításának nem volt akadálya azért sem, mert a sértett a Btk. 183. §-ának (1) bekezdése szerint előírt magánindítványt előterjesztette.²⁵

A Legfelsőbb Bíróság kijelentette, hogy *a szűk családi körben, nem nyilvános helyen elkövetett erőszakos cselekmények – amelyeket közvetlenül csupán kevesen észlelnek – általában nem alkalmasak a köznyugalom megzavarására, ezért a garázdaság bűncselekményének a megállapítását nem alapozzák meg:*

²⁴ BH 1983. 479.

²⁵ BH 1985. 90.

A terheltet a felesége és két kiskorú gyermeke elhagyta, és a közös lakásból az anyja lakásába költözött. A terhelttel közölték, hogy feleségét az anyja lakásában nem látogathatja meg. Ennek ellenére megjelent anyósa lakásában, ahonnan kiutasították. Először eltávozott, majd rövid idő múlva oda visszatért, és ekkor nem tett eleget a távozásra való felszólításnak. A terhelt és sógornője először vitatkoztak, veszekedtek, majd a terhelt arcul ütötte a sógornőjét, és a kezét csavargatta. A sértett a terhelt elől az ablakon keresztül menekült ki a lakásból. A terheltet sógora végül eltávolította a lakásból.

A városi bíróság a terheltet magánlaksértés vétségében és garázdaság vétségében találta bűnösnek. A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint tévedett a bíróság a cselekmény jogi minősítésénél. A garázdaság a közrend, a köznyugalom ellen irányuló, annak megzavarására alkalmas cselekmény, amelynél nem szükséges az eredmény bekövetkezése, a köznyugalom tényleges megzavarása. Mivel azonban a bűncselekmény védett jogi tárgya a köznyugalom, az egy-két személy nyugalmanak veszélyeztetésénél többet jelent. *A szűk családi körben, nem nyilvános helyen elkövetett cselekmények, amelyeket közvetlenül kevesen észlelnek, általában nem alkalmasak a köznyugalom megzavarására, még akkor sem, ha erőszakos módon valósulnak meg.* Az adott esetben a terhelt cselekménye annyiban volt erőszakos, hogy egyszer arcul ütötte a sógornőjét, a kezét megcsavarta, mivel a sértett őt távozásra szólította fel. Az erőszakos magatartás a más lakásában bentmaradást célozta, ekként a magánlaksértés vétségét valósította meg, ez a magatartás azonban *kihívóan közösségellenesnek nem tekinthető*, ezért a törvényi tényállás egyik elemének hiánya miatt a terhelt bűnösségének a garázdaság vétségében történő megállapítása törvénysértéssel történt.²⁶

Több részre különülő tevékenységek esetén a garázdaság bűncselekménye megállapításának feltétele a magatartás kihívó közösségellenességének és erőszakos jellegének együttes fennállása:

A már több esetben büntetett terhelt a vádbeli napon ittasan látogatta meg lakásán a sértettet, közelebbi ismerősét. A sértett kifogásolta a terhelt ittasságát, majd vita alakult ki közöttük, melynek során a terhelt tettelesen bántalmazta a sértettet, aki segítségért kiabált. Az erre odaérkező asszonyt a terhelt kikergette a lakásból, majd az udvaron tartózkodó két személyt szidalmazta a következőképpen: „elintézlek benneteket is, ahányan vagytok”! Azt is kiabálta, hogy az egész udvart kinyírja. A helyszínre érkező rendőrök jelenlétében a terhelt továbbra is veréssel fenyegette a már említett két személyt. A sértett nyolc napon belül gyógyuló sérüléseket szenvedett,

²⁶ BH 1985. 174.

de magánindítványt nem terjesztett elő, kifejezésre juttatta, hogy nem kívánja a terhelt megbüntetését.

A városi bíróság a terheltet garázdaság vétsége miatt ítélte el, az első fokú bíróság ítéletét a megyei bíróság helyben hagyta. A jogerős határozatok ellen a terhelt javára a garázdaság vétségében való bűnösség megállapítása miatt emelt törvényességi óvást a Legfelsőbb Bíróság alaposnak találta. *A garázdságban való bűnösség megállapítására csak abban az esetben kerülhet sor, ha az elkövető erőszakos magatartása egyúttal kihívóan közösségellenes is, e két törvényi tényállási elem együttes fennállásának vizsgálata ezért mellőzhetetlen.* A terhelt tevékenysége két részre különül: egyrészt a sértett sérelmére elkövetett cselekményre, másrészt az utóbbi személy segítségére sietők szidalmazásából, fenyegetéséből álló magatartásra. E cselekmény-mozzanatok esetében külön-külön kell vizsgálni a magatartás erőszakos és egyúttal kihívóan közösségellenes voltát. A sértett sérelmére elkövetett cselekmény erőszakos jellegű és közösségellenes is. A társadalmi együttélés szabályaival ellentétes bűncselekmények mindig közösségellenesek, a garázda cselekménynél azonban a tárgyi oldalnak ehhez az állandó eleméhez bizonyos többlet járul: a „kihívó” közösségellenesség, amely a terhelt adott magatartásában nem ismerhető fel. E cselekmény alkalmas lenne a könnyű testi sértés vétségének megállapítására, minthogy azonban a sértett nem terjesztett elő magánindítványt, ebben a bűncselekményben való bűnösség kimondására sem kerülhet sor. A cselekmény második részében a kihívó közösség-ellenesség jegyei ugyan felismerhetők, a terhelt azonban ebben az esetben nem tanúsított erőszakos magatartást, tehát a garázdaság törvényi tényállását ekkor sem valószínűsította meg. Elkövette azonban a veszélyes fenyegetés szabálysértését azzal, hogy az udvaron tartózkodó személyeket megveréssel, „kinyírással” fenyegette meg. A fenyegetés komoly volt, amely kitűnik abból is, hogy a félelemérzet akadályozta meg a nevezetteket abban, hogy a sértettnek segítséget nyújtsanak, és lényegében ezért értesítették a rendőrséget is.²⁷

A kihívó közösségellenesség megítélésének szempontjait értelmezte – véleményem szerint megkérdőjelezhető módon – az alábbi bírósági határozat is:

A vádlott törvényesen elvált, egy gyermeke a volt felesége (a sértett) gondozásában volt. A vádbeli napon az esti órákban a sértett egy férfi társaságában az eszpresszóban tartózkodott. Tőlük nem messze egy másik asztalnál foglalt helyet a vádlott, s miután megpillantotta a volt feleségét a fiatal férfi társaságában, felállt az asztaltól és asztalához ment. Az asztalhoz érve minden szóváltás nélkül felszólította a sértettet, hogy két percen belül hagyja el az eszpresszót, majd visszament asztalához. A felszólításnak a volt feleség nem

²⁷ BH 1981. 489.

tett eleget és továbbra is a helyiségben maradt. Néhány perc múlva a vádlott – kezében egy pohár sörrel – ismét a sértett asztalához ment, és közvetlen közletről a sört volt felesége arcába öntötte, majd újra felszólította, hogy távozzék a helyiségből. Ezután az asztalához ment, majd visszatért néhány pillanat múlva és a volt felesége asztalán lévő 2 dl-es boros poharat felkapva, annak tartalmát közvetlen közletről a sértett arcába öntötte. A vádlott volt felesége és a társaságában lévő férfi tartva az esetleges tettegességtől ezt követően eltávozott az eszpresszóból. A vádlott a cselekmény elkövetésekor egyáltalán nem volt ittas. A helyiségben mintegy 70-80 szórakozó ember tartózkodott, akik körében a vádlott magatartása megbotráncozást váltott ki. A megyei bíróság határozata szerint az első fokú bíróság a megalapozott tényállás alapján helyesen következtetett a vádlott bűnösségére, tévedett azonban, amikor a vádlott cselekményét garázdaság vétségének minősítette. A vádlott cselekményének motívuma az volt, hogy elvált felesége megtagadta gyermekük láthatását arra hivatkozással, hogy a gyermek beteg, ugyanakkor a vádlott ott találta őt udvarlója társaságában a szórakozóhelyen. A vádlott cselekménye ilyen indítókából fakadt, tehát *kizárólag személyes indítékok vezették*, amikor indulattól fűtött cselekményét elkövette, és magatartásának köre, valamint kihatása a közösségellenességi ismérveket nem foglalja magában. A cselekmény sérti ugyan az együttélési szabályokat, de *kihívóan közösségellenesnek nem tekinthető*. A vádlott magatartása a nagy nyilvánosság előtt tetteglesen elkövetett becsületsértés vétségét valósította meg.²⁸

A fenti döntés mintegy a *motívum-elmélethez történő visszafordulást is jelez*, hiszen nyomatékos hangsúllyal értékeli a vádlott cselekményének indítókat. E határozat is jól példázza az e téren *folyamatosan megnyilvánuló bizonytalanságot, jogértelmezési ambivalenciát*.

Az alábbi határozat is a *cselekmény kihívó közösségellenességének hiányát* állapította meg, azonban azt is leszögezte, hogy a *garázdaság létrejöttét a személyes indíték önmagában nem zárja ki*:

A vádlott este leittasodott, és hajnalban ittas állapotban haladt az utcán. A sértett órasüzletéhez érve elhatározta, hogy bosszút áll rajta. Körülnézett és látta, hogy az utca néptelen. Ekkor felvett egy kódarabot, és erősen megkocogtatta vele az üvegeket. Miután észlelte, hogy a riasztóberendezés nem szólal meg, hátrább lépett, és a kezében lévő kódarabot a kirakatüveghez vágta. Ezt követően elhagyta a helyszínt. A kirakatüveg kétrétegű, speciális ragasztott (fóliás) üvegből készült, ezért nem törött szét, csak összerpedt. A riasztóberendezés azért nem lépett működésbe, mivel azt a sértett este ki-

²⁸ BH 1980. 280.

kapcsolta, ugyanis – mint már több ízben korábban – az üzletben töltötte az éjszakát, mert a kirakatüveget többször betörték. A sértett már az ablakko-cogtatásra felébredt és felfigyelt. Meglátta a helyszínről eltávozó vádlottat, és így a rendőrséggel közölni tudta, hogy ki a tettes.

Az első fokú bíróság a vádlottat rongálás vétségében és garázdaság vétségében mondta ki bűnösnek. A városi bíróság idevonatkozó indokolása szerint a vádlott cselekménye a sértettben komoly félelmet, riadalmat, megbotránkozást váltott ki, erre figyelemmel látta a garázdaságot megvalósulni. A megyei bíróság ezzel az állásponttal nem értett egyet. A garázdaság jogi tárgya a köznyugalom. A garázdaság ezt a jogi tárgyat közvetlenül sérti, kifejezésre juttatva a közösség semmibe vételét, az elkövetőnek az embertársai iránti nyilvánvaló tiszteletlenségét. A vádlott nem riadalmat akart okozni, hanem a sértettnek kívánt egy gyorsan végrehajtott rongálással kárt okozni. Kétségtelen, hogy az ítélezési gyakorlat szerint (BH 1983. 434.) a garázdaság létrejöttét a személyes indíték önmagában nem zárja ki: az riadalom, megbotránkozás okozására irányuló eshetőleges szándékkal is megvalósítható. *Gondosan vizsgálándó azonban – különösen dolog elleni erőszak esetén – a kihívó közösségellenesség fennállása* (BH 1986. 308.). A megyei bíróság az elbírálandó ügyben az említett irányú eshetőleges szándékot, illetve a megbotránkozás, riadalom létrejöttének reális lehetőségét sem látta fennforogni. Az utcán való elkövetés önmagában nem minősít egy erőszakos cselekményt minden további nélkül garázdasággá (BH 1989. 183.). Az adott esetben az utcán – és erről a vádlott előzetesen meggyőződött – senki nem tartózkodott. Így reális esélye sem volt annak, hogy a hajnalban megvalósított cselekményt egyetlen személy, az üzletben bent tartózkodó – és valóban megrémült – sértetten kívül más is észlelheti. (A vádlott egyébként arról sem tudott, hogy a sértett az üzletben tartózkodik.) A cselekmény következtében nem jött létre olyan jellegű eredmény, amely később, reggel, az utcai forgalom megindulása után az arra járókat megbotránkoztatta volna (BH 1989. 393. és BH 1984. 132.). Mint-hogy a megyei bíróság a vád tárgyát képező garázdaság vétségének a törvényi tényállását nem látta megvalósulni, ennek a halmazatban való megállapítását mellőzte, és – külön felmentő rendelkezés nélkül – a vádlott cselekményét egységesen rongálás vétségének minősítette.²⁹

A következő döntésnél is nyomatékos szerepet kapott az indítók vizsgálata:

A Legfelsőbb Bíróság iránymutató döntése szerint kihívó közösségellenesség hiányában nem valósítja meg a garázdaság büntettét annak az elkövetőnek a magatartása, aki a köszönését nem fogadó sértettet – emiatti vitatkozás közben – arcul üti. A határozat kiemelte a motívum jelentőségét, azt a körülményt,

²⁹ BH 1992. 83.

hogy a cselekmény indítéka kifejezetten magánjellegű sérelem, majd az ezt követő vita volt. A sértett ugyanis a kereskedelemben – az adott esetben egy autókereskedésben – fokozottan elvárható udvariassági szabályokat sértette meg, amikor az ott megjelenő vásárló köszönését nem viszonzta. Ez hatott oda, hogy a terhelt előbb durva sértéssel torolta meg a köszöntés elmulasztását, majd a kölcsönös vitatkozás során egy ízben arcul ütötte a sértettet.³⁰

A gyakorlatban több ízben felmerül a társasházi zárt lépcsőházakban történő, általában személyes ellentétekből fakadó erőszakos magatartások megítélése:

A Legfelsőbb Bíróság kinyilvánította, hogy a garázdaság megállapítását lehetővé tevő kihívóan közösségellenes magatartásnak nem tekinthető a terhelteknek – zárt lépcsőházban kialakult alkalmi vitát követő – pillanatnyi indulatból fakadó, egymással szemben megvalósított kölcsönös tettelegessége. Az ilyen civakodásnak tűnő tettelegesség semmiképpen sem alkalmas annak megállapítására, hogy a terheltek az elbírált magatartásuk során a házközösség nyugalalmát tudatosan semmibe véve cselekedtek. A hasonló elkövetési magatartásokat tilalmazó bűncselekmények elhatárolásában az egyes tényállási elemek pontos tartalmának figyelembevétele a büntetőjogi ítékezés egyik legfontosabb követelménye. A kihívó közösségellenesség tartalmának szoros értelmezése a garázdaság és a garázda jellegű magatartások elhatárolásának biztosítója. A kihívó közösségellenesség nem azonos a minden bűncselekményben felismerhető társadalmi veszélyességgel, a közösség elvárásaival történő szembefordulással vagy ezen elvárások semmibe vételével. A kihívóan közösségellenes magatartást tanúsító garázda elkövető tudatában van annak, hogy erőszakos cselekedete közvetlenül és durván sérti/sértheti a közösség nyugalalmát, ám – akár személyes motivációból fakadó – tettét e közösségi érdek semmibe vételével hajtja végre. Cselekményében a közösségi érdekekkel való szembefordulás – legalább az eshetőlegesen szándék szintjén – felismerhető.³¹

A bemutatott jogesetek vélhetően jól szemléltetik azt, hogy *gyakran a bíróságok is teljesen eltérő álláspontot alakítanak ki a kihívó közösségellenesség, és ezáltal a garázdaság megállapításával kapcsolatosan*. Ennek során időnként – pró és kontra – feltűnik a *személyes indítóokból fakadó cselekmények megítélésének problematikája, a motívum szerepének dilemmája*.³² *A hatályos törvényi tényállás sem motívumot, sem célzatot nem tartalmaz, a gyakorlatban mégis úgy tűnik, hogy a jogalkalmazó az indíték jelentőségét kiemelt hangsúllyal értékeli.*

³⁰ BH 2007. 110.

³¹ BH 2005. 313. Ugyanakkor ezzel gyakran ellentétes ügyészégi állásponttal is találkozunk: például Sárvári Járási Ügyészség, B.1036/2015. számú ügy.

³² BH 1980. 280.; BH 1983. 434.; BH 1983. 479.; BH 1992. 83.; BH 2007. 110.

A Kúria 23/2014. számú büntető elvi határozata is foglalkozott a garázdaság megállapíthatóságának egyes kérdéseivel. A határozat kinyilvánította, hogy „Közterületen tanúsított bármely, a közelben tartózkodó személyek által észlelhető erőszakos magatartás alkalmas megbotránkozás (felháborodás, megütközés, megrökönyödés) vagy riadalom kiváltására. A garázdaság vétségének tényállásszerűségéhez megkívánt kihívó közösségellenesség azt jelenti, hogy a tanúsított magatartás a környezetre gyakorolt hatása révén közvetlenül és durván sérti vagy sértheti a közösség nyugalalmát. A garázda magatartást tanúsító elkövető felismeri, hogy cselekménye a közösség nyugalmanak felindulására alkalmas, ám tettét a közösségi érdek leplezetlen semmibevevélével hajtja végre. Az elkövető által kifejtett erőszakos magatartás esetleges belső, személyes indítéka a garázdaság megállapíthatóságát nem zárja ki, mert a közösségi érdekekkel történő nyílt szembeszegülés a személyes motívumból fakadó cselekményben is megjelenhet.”

Ennek ellenére az utóbbi időben is több ellentmondásos ítélet született, főként a kihívó közösségellenesség tényállási elemének eltérő értelmezése következtében. Példaként említhető meg az alábbi két bírósági határozat:

„Nem minden erőszakos és másokban megbotránkozás vagy riadalom keltésére alkalmas cselekmény tekintendő kihívóan közösségellenes magatartásnak. Gyakran hiányzik a kihívó közösségellenessége az olyan cselekményeknek, amelyek kölcsönös vitatkozás során, annak kereteit túl nem lépő becsületsértésben, esetleg könnyű testi sértésben nyilvánulnak meg, avagy például szűk családi körben kerülnek elkövetésre.”³³

„Garázdaság vétségét követi el, aki nyilvános szórakozóhelyen poharakat vagdos a földhöz és a személyzetet szidalmazza. Ez a viselkedés dolog elleni erőszakkal járt, ezért erőszakos természetű, s olyan öntörvényű, kötekedő magatartás, amely a közösségi együtt-tartózkodás szabályainak nyílt semmibevevételét fejezi ki, tehát kihívóan közösségellenes is.”³⁴

Összegzés

A garázdaság 1955-ben bűncselekményként történt pönalizálása óta mind törvényi megfogalmazásában, mind a jogalkalmazási gyakorlatban számos jelentős változás következett be, amely szükségképpen tükrözte az aktuális társadalmi-politikai-kulturális viszonyokat, időszakonként komoly mértékben fellángoló jogirodalmi vitákat is kiváltva. Ezt figyelembe véve meglepőnek is tűnhet, hogy a tulajdonképpen szovjet példa alapján megkonstruált, a szocialista büntetőjogalkotás klasszikus produktumának tekinthető tényállás túlélte a rendszerváltás

³³ BH 2015. 52.

³⁴ BH 2016. 297.

utáni számos büntetőjogszabály-változtatást, beleértve az új büntető törvénykönyvet is. Nem vitás, hogy a juriszdikció során a garázda magatartások megítélésével kapcsolatosan a legkomolyabb dilemmát a *kihívó közösségellenesség* megállapítása okozza. E határozatlan jogfogalom a garázdaság szubsztanciális elemélemének tekinthető, hiszen ennek hiányában még a garázdaság szabálysértési alakzata sem valósul meg. Mivel a jogalkotó gyakorlatilag a jogalkalmazásra bízta a fogalom értelmezését, nem véletlen, hogy annak gyakran eltérő explikációjára kerül sor.

A *kihívó közösségellenesség* mind a mai napig olyan határozatlan, parttalan jogfogalomnak tekinthető, amelynek megítélése fölöttébb bizonytalan és meglehetősen eltérő a juriszdikció során. Valójában a csekélyebb súlyú, jelentéktelenebbnek tartott, illetve a súlyosabb, komolyabbnak tekintett cselekmények elhatárolásának kritériuma kívánt lenni, ezt az igényt azonban meglehetősen ingoványos talajon próbálja kielégíteni. E tényállási elem a garázdaság diszpozíciójának azon legflexibilisebb, gumijogszabály jellegű része, amely túlságosan tág lehetőséget teremt a törvényileg garantált jogbiztonsággal szemben a diszkrecionális jogalkalmazás számára.

A megkérdozett jogalkalmazó szakemberek közül is sokak véleménye szerint a *kihívó közösségellenesség* olyan tényállási elemnek tekinthető, amely sérti a jogbiztonságot, és kodifikációs változtatásra van szükség.³⁵ Felvethető jogegységi határozat kezdeményezése, de felmerült olyan vélemény is, hogy a garázdaság bűncselekményként való megítélése nem tartható. E radikálisnak tűnő véleményen kívül de lege ferenda azonban más elképzelések is megfogalmazhatók. Így például a bűncselekményi alakzat megszüntetése mellett bizonyos bűncselekményeknél a garázda jellegű elkövetés minősítő körülményként való szabályozása; kizárólag a nyilvános helyen vagy csak a csoportosan történő elkövetés pönalizálása, illetve a jogalkalmazók szerint leginkább támogatottan a bűncselekményi alakzat leszűkítése a személy elleni erőszakos magatartásokra. Úgy vélem, minimális programként büntetőjogilag kizárólag a csoportosan elkövetett személy elleni cselekményeket kellene garázdaságként szankcionálni, ily módon a csoportos elkövetés minősítő körülményből az alapeseti tényállás részévé válna. Mindazonáltal – különösen a *kihívó közösségellenesség* tényállási elemének határozatlansága miatt – leginkább a garázdaság bűncselekményének megszüntetését tartanám ajánlatosnak, ami valójában nem jelentene dekriminalizációt, hiszen alig létezik olyan cselekmény, amely a garázdaság hinterlandjaként ne

³⁵ *A kihívó közösségellenesség értelmezése a bírói gyakorlatban* című szakmai kerekasztal beszélgetés. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2018. október 17. A rendezvényen tizennégy ügyész és tíz bíró vett részt az OKRI képviselői mellett.

merítené ki valamely más bűncselekmény vagy szabálysértés tényállását is egyszersmind. A téma nem tekinthető lezártnak, azzal a jövőben is indokolt foglalkozni a szakmai megbeszélések, továbbképzések, tudományos konferenciák alkalmával, az egységesebb joggyakorlat kialakítása, valamint a kodifikációs változtatások megfontolása céljából.

Az integritásteszt alapjai nemzetközi tapasztalatok tükrében

A korrupció elleni harc területén az utóbbi évtizedekben új utak, megoldások jelentek meg világszerte. Az integritásteszt e megoldások egyike. A jogintézmény az Amerikai Egyesült Államokból eredő, angolszász területen meggyökeresedő eljárás, annak szellemisége, mintája szerint vezették be Kelet-Közép-Európa egyes országai. Az integritásteszt koncepciója még kevésbé ismert a joggyakorlatban, a vonatkozó szakirodalom egyre szélesebb körű, a jogintézmény létjogosultsága vitathatatlan. A tanulmány a koncepcionális alapvetés után a külföldi megoldások szabályozásába kínál betekintést. Elsősorban az amerikai és a román megoldás vizsgálata került a középpontba, tekintettel arra, hogy ezeknek az államoknak vannak szélesebb körű tapasztalataik.

A korrupció elleni küzdelem folyamatosan napirenden van az államok büntetőpolitikájában, így a lehetséges intézkedések egyre kiterjedtebb eszközrendszere jelenik meg. A büntetőjogi, represszív megközelítés a gyakorlati tapasztalatok alapján nem elegendő¹, így más utakat is kell keresni. Ennek megfelelően az utóbbi évtizedben a korrupció elleni fellépés területén szemléletváltás volt megfigyelhető.² A tradicionális, szabályalapú szemlélethez képest megjelent az integritásalapú látásmód, amely egy értékalapú megközelítést jelent.³ A korrupciót hagyományosan jelképező „rothadt alma”⁴ eltávolítása mellett és helyett, amely a repressziót jeleníti meg, inkább a körülmények megváltoztatása, a prevenció kerül előtérbe. A hangsúlyeltolódás először nemzetközi szinten bontakozott ki, majd hazánkban is megjelent. A kétféle megközelítés és egyben megoldás együtt adja az optimális eredményt, a kiegyensúlyozott megközelítés elérése a kívánatos cél.

¹ Pallai, Katalin – Kis, Norbert: Towards Integrity: Integrity Education and Research at the National University of Public Service. *Pénzügyi Szemle*, 2014/2., 154. o.

² Klotz Péter: *Az integritás-szemlélet lehetőségei a korrupció elleni fellépésben, különös tekintettel a munkaköri kockázatok elemzésére*. Doktori (PhD) értekezés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2017, Kézirat, 8. o.

³ Bokor Tamás: Az antikorrupció és az integritás oktatásának lehetőségei. *Magyar Tudomány*, 2018/4., 541. o.

⁴ Ifi-Valde Piroška – Klotz Péter – Váradi Piroška – Végh Viktória: Az új irány: korrupció-megelőzés a Nemzeti Védelmi Szolgálatnál. *Belügyi Szemle*, 2015/10., 5. o.

Fogalmi alapvetés

Maga az *integritás* szó több tudományágban használatos fogalom, valamint eltérő szöveggörnyezetekben fordul elő.⁵ Az integritás kifejezés a latin „*integer*”, „*tangere*” szóból származik, eredendően érintetlenség, épség, csorbítatlanság, sértetlenség jelentéssel bír.⁶ Átvitt értelemben feddhetetlenséget, tisztességeset, becsületesességet fejez ki⁷, e jelentés átvezet a korrupció elleni harc területére. Ebben az értelemben az értékelvűség egy jogkövetésre irányuló belátáson alapuló, belülről fakadó igényt takar, amelyhez szükséges a megfelelő szakmai felkészültség, objektivitás, a jogszabályok betartása, a közösségi érdekek előtérbe helyezése az egyéni érdekekkel szemben. Hazánkban az integritás fogalma az utóbbi években jelent meg és kezd beszivárogni a köztudatba, „*értékvezérelt magatartás*” jelentéstartalommal. A jogi fogalomrendszerben az Állami Számvevőszék használta először 2010-ben, majd az után terjedt el.

Habár eltérő fogalmak, az integritás és az integritásteszt szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Maga az *integritásteszt* – az angol szakirodalom által használt fogalom *integrity testing* – is többféle környezetben használatos. Az integritásteszt öt területen vált létjogosulttá: a külső felügyelet, a rendőrség felelősségre vonhatósága, a humán erőforrás-menedzsment, a pénzügyi menedzsment és a büntetőjogi felelősség körében. Az utolsó teljesen új terület, amely a tesztelt személy büntetőjogi felelősségét megalapozó korrupciós aktivitásának formális lehetőségét értékeli.⁸ Míg Európa legtöbb államában az integritásteszt fogalmán a rendőrség tagjainak felvételét megelőző háttér- vagy biztonsági ellenőrzést értik⁹, addig az angolszász államokban az integritásteszt a bűncselekmény elkövetésére lehetőséget kínáló mesterséges szituáció megteremtését takarja.¹⁰ Az angolszász államokban használatos az *intelligence-led integrity testing* kifejezés is. Az elnevezés olyan tesztet takar, amelynek keretében a vizsgálók olyan

⁵ Nagy Balázs Ágoston – Végh Viktória: Integritással a korrupció ellen: régi-új feladatok a rendvédelmi szerveknél. *Belügyi Szemle*, 2018/1., 41. o.

⁶ Uo.; Lásd részletesen Klotz Péter: i. m. 18–21. o.

⁷ *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011; Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007

⁸ Bojan Elek – Saša Đorđević – Sofija Mandić – Vladimir Erceg: *Assesment of police integrity in Serbia*. Belgrade center for Security Policy, 2016, p. 9. <https://pointpulse.net/wp-content/uploads/2017/04/Assesment-of-Police-Integrity-in-Serbia-2016.pdf>

⁹ *Anti-corruption measures in EU border control*. Center for the Study of Democracy, Sofia, 2012, p. 107. <http://old.csd.bg/artShow.php?id=16109>

¹⁰ Uo. 108. o.

helyzetet teremtenek, amelyben értékelhető az egyén magatartása, viselkedése vagy szakmai standardoknak való megfelelése.¹¹

Az integritásvizsgálat gondolata az Amerikai Egyesült Államokban született a hetvenes években, ez után terjedt el az angolszász államokban, majd szellemisége, mintája alapján jött létre Európa egyes országaiban és Kenyában. A nemzetközi szervezetek is hatékony eszközként ajánlják a korrupció elleni küzdelemben.¹² Habár a joggyakorlatban még kevésbé ismert az integritástereszt koncepciója, és az elmélet is gyerekcipőben jár, a vonatkozó szakirodalom egyre bőségebb, így a jogintézmény létjogosultsága vitathatatlan. Az eljárás elterjedése egyelőre nem figyelhető meg, kevés ország él ezzel a lehetőséggel.

Az integritásvizsgálatok célja, típusai, jellemzői

Az integritásvizsgálatok alapvetően két célt szolgálnak. Egyrészt teszteli a bűncselekmény elkövetésére való hajlandóságot, így célozva a korrupciós cselekmények csökkentését, másrészt a vizsgálat eredményeképpen sor kerülhet a megbízható személyek kiemelésére a szervezeten belül.¹³

Hoppe a korrupciót egy „megszakíthatatlan folyamat”-ként értékeli, amelyet éppen az integritástereszt szakít meg. A teszt bevezetése esetén a célzott személyek, habár tisztában vannak annak létezésével, de nincs tudomásuk a végrehajtásáról és gyakoriságáról. Ebből kifolyólag Hoppe jóval tágabban határozza meg az integritástereszt céljait¹⁴. Ezek a következők:

- a célzott személyek ösztönzése bejelentési kötelezettségeik teljesítésére korrupciós cselekmények esetén;
- az észlelés kockázatának növelése, ezáltal a korrupció megakadályozása;
- a korrupcióra hajlamos tisztviselők vagy szervezetek azonosítása;
- bizonyítékok nyújtása fegyelmi eljárásokhoz;
- a kötelezettségüket teljesítő megbízható tisztviselők azonosítása;

¹¹ *Integrity matters. An inspection of arrangements to ensure integrity and provide the capability to tackle corruption policing.* Inspecting policing in the public interest, HMIC, 2015, p. 13. <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmicfrs/publications/integrity-matters/>

¹² Tilman Hoppe: *Legislative Toolkit on Integrity Testing.* Internal Draft. CoE/EU Eastern Partnership Programmatic Co-operation Framework (PCF) “Fight against Corruption and Fostering Good Governance/Fight against Money-Laundering”, p. 5. http://tilman-hoppe.de/TP_ECCU_-_PCF-REG_52016_IntegrTesting_Toolkit.pdf

¹³ Jaguszti Tamás: *A megbízhatósági vizsgálat hazai jogintézményének átfogó elemzése.* Kézirat, 2017, 5. o.

¹⁴ Tilman Hoppe: i. m. 6. o.

- az állami tisztviselők képzési igényeinek azonosítása, olyan magatartási minták feltárása, amelyek a tisztviselők etikai tudatosságának hiányára vezethetők vissza.

Fontos megjegyezni, hogy az integritásteszt egyéb cselekményre is alkalmazható, nem korlátozódik a korrupcióra.

Kiindulópontként szolgál a *reaktív* és a *proaktív* megközelítés elhatárolása.¹⁵ A bűnüldöző szervek alapvetően két módszert/eljárást alkalmaznak a rendőrségi korrupcióra irányuló nyomozásokban: a reaktív és a proaktív nyomozásokat.¹⁶ Az előbbi típus magában foglalja mindazon tevékenységeket, amikor hivatalos szervek az állampolgároktól, rendőröktől, médiától vagy más szervezetektől beérkező rendőrségi kötelezettség-szegésekre hivatkozó feljelentések/panaszok ügyében eljárnak, így a jogkövetkezmények magukban foglalják a büntetőjogi eszközzrendszert is.¹⁷ Ez a mindennapi bűnüldözési igényeket elégíti ki.¹⁸ Ezzel szemben a proaktív nyomozásokat a szerv maga kezdeményezi a begyűjtött információk alapján.¹⁹ Ez különböző célú és szintű intézkedések körét takarja. E körbe tartozik a bűnüldözési célú integritásteszt is.²⁰ Míg az Egyesült Államokban a proaktív eszközök a nyomozások jelentős részét adják, addig Európában kivételes eszközként alkalmazzák őket, korlátozásokkal.

A szakirodalom hagyományosan két típusát különbözteti meg az integritásteszteteknek.²¹ Az *ügynevezett célzott integritásteszt (targeted test)* esetén speciális alanyra vonatkozóan adat merül fel, hogy hajlamos korrupciós bűncselekmény elkövetésére vagy egyéb etikai jogsértésre. A vizsgálat korábban beszerzett, majd értékelt információk alapján történik. Ilyen vizsgálatot megalapozó adatok lehetnek az állampolgárok, elkövetők vagy akár kollégák korábbi bejelentései/feljelentései, valamint a személy indokolatlan gazdagodása.²² Az e típusú vizsgálatot konkrét személlyel szemben rendelik el. Ezzel szemben a *véletlen-*

¹⁵ Mike Maguire: Criminal investigation and criminal control. In: Tim Newborn (ed.): *Handbook of Policing*. Routledge, New York, 2008, p. 437.

¹⁶ Anti-corruption measures... i. m. 90. o.

¹⁷ Rosita Dzhekova – Philip Guonev – Tihomir Bezlov: *Countering Police Corruption: European Perspectives*. Center for the Study of Democracy, Sofia, 2013, p. 42. <http://www.csd.bg/artShow.php?id=16690>

¹⁸ Mike Maguire: i. m. 437. o.

¹⁹ Rosita Dzhekova – Philip Guonev – Tihomir Bezlov: i. m. 42–43. o.

²⁰ Jagusztin Tamás: i. m. 4. o.

²¹ Sofija Mandić – Saša Djordjević: *Testing the Integrity of Police Officers*. Belgrade, 2016, pp. 12–13. <https://pointpulse.net/wp-content/uploads/2016/05/BCBP-Police-Integrity-Testing-ENG.pdf>;

Tilman Hoppe: i. m. 5–6. o.; Anti-corruption measures... i. m. 108. o.

²² Tilman Hoppe: i. m. 5. o.

szzerű tesztelés (*random integrity testing*) során nem állnak rendelkezésre előzetes információk konkrét személyről. A vizsgálat kockázatelemzésen alapul²³, elsősorban a szervezet bizonyos egységein belül vagy meghatározott földrajzi területre vonatkozóan.²⁴ A célzott személyek tudatában vannak, hogy létezik ez a típusú vizsgálat, azt azonban nem tudják, mikor és milyen körülmények között kerül sor rá. A véletlenszerű tesztelésen alapuló vizsgálatban olyan élethelyzetet hoznak létre, amely a rendőr intézkedésével jár, amikor is alkalmat teremtenek a megvesztegetésre.²⁵ Utóbbi típusú tesztelés végrehajtása egyszerűbb, a szimulált élethelyzet költségei jóval alacsonyabbak, mint a célzott tesztéi. További különbség, hogy a célzott tesztet súlyosabb jogsértések, illetve korrupciós bűncselekmények felderítésére használják, a véletlenszerű tesztet pedig kisebb súlyú bűncselekmények vagy fegyelmi jogsértések felderítése érdekében.²⁶ A célzott teszt azokban az államokban hatékonyabb, amelyekben alacsonyabb a korrupció.²⁷

Meg kell jegyezni, hogy ez a megkülönböztetés némileg mesterséges – amint azt az ausztrál parlament vegyes bizottsága kifejtette –, hiszen az elhatárolás helyett a két típus inkább „az integritásteszt módszerei spektrumának végpontjai”-ként tekinthető.²⁸

Lényeges továbbá, hogy egyes államokban az integritásteszt a rendőrség részletes háttér- vagy biztonsági ellenőrzését takarja a szervezetbe történő felvételi eljárás során.²⁹

Nemzetközi standardok

A korrupció, és az ellene folytatott hatékony küzdelem az utóbbi évtizedekben a társadalmi érdeklődés előterében áll, nemcsak az egyes államok, hanem a nemzetközi szervezetek is folyamatosan napirenden tartják a témát.³⁰ Az anti-

²³ Jagusztin T.: i. m. 7. o.; Sofija Mandić – Saša Djordjević: i. m. 12. o.

²⁴ Sofija Mandić – Saša Djordjević: Uo.

²⁵ Tilman Hoppe: i. m. 5. o.; Sofija Mandić – Saša Djordjević: i. m. 12–13. o.

²⁶ Sofija Mandić – Saša Djordjević: Uo.

²⁷ Anti-corruption measures... i. m. 108. o.

²⁸ Parliamentary Joint Committee on the Australian Commission for Law Enforcement Integrity (November 2011), Inquiry into Integrity Testing, Report, Chapter 2, no. 2.10/p. 5. Idézi Tilman Hoppe: i. m. 5. o.

²⁹ Anti-corruption measures... i. m. 107. o.

³⁰ A nemzetközi szervezetek korrupció ellen fellépéséről és az integritászemlélet térnyeréséről lásd részletesen Klotz Péter: i. m. 62–91. o.

korruptió-s nemzetközi dokumentumok azonban nem tartalmazzák explicit utalást az integritásteresztre. Egyedül az ENSZ korrupció elleni egyezménye írja elő a részes államoknak a korrupció-s cselekmények bejelentését megkönnyítő intézkedések kialakítását.³¹ Ennek ellenére az nemzetközi szervezetek különböző dokumentumokban ajánlják az integritástereszt bevezetését. Így például a fenti egyezmény speciális nyomozási technikákról szóló 50. cikkelye, valamint az ENSZ Kábítószer-ellenőrzési és Bűnmegelőzési Hivatala (United Nations Office on Drugs and Crime; UNODC) által elfogadott *Technikai segítség az egyez-ményhez* című dokumentumban a célzott integritásteresztet a korrupció üldözése körében elérhető eszközök egyikeként sorolja fel. Utóbbi dokumentum szerint a jogintézmény „elősegíti a korrupció megelőzését és a büntetőeljárás lefolytatását, rendkívül hatékony és eredményes elrettentő eszköz”³². Az UNODC ugyanott kifejti, hogy az integritásteresztet olyan körülmények között használják, amikor adat merül fel arra, hogy az egyén vagy egyének – általában közsférában dolgozó tisztviselők – korruptak. Ezekben az esetekben olyan helyzetet teremtenek, amikor az illető eldöntheti, hogy elköveti-e a bűncselekményt, illetve egyéb jogellenes magatartást tanúsít-e, vagy sem.

Az UNODC-hoz hasonlóan az OECD *Az összeférhetlenség kezelése Ukrajnában a közszektorban* című kézikönyvében kimondja, hogy „az integritástereszt jelentős speciális eszköz a korrupció területén”³³.

Korrupció elleni legjobb gyakorlatok című dokumentumában az integritástereszt alkalmazása mellett foglal állást az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet is.³⁴ Az integritástereszt fontosságára utal a *Kézikönyv a gyakorlati korrupcióellenes intézkedésekről ügyészek és nyomozók számára* című ENSZ-dokumentum is, amely külön fejezetet szentel az integritásteresztnek.³⁵ E szerint „nem elegendő a korrupció területének a »tisztítása«. Ehelyett azokat a rendszereket kell kifejleszteni, amelyek biztosítják, hogy nem ismétlődnek és nem csúsznak vissza a korrupció

³¹ Az Egyesült Nemzetek Szervezete Meridában, 2003. december 10-én kelt korrupció elleni egyezményének (UNCAC) 8. cikk 4. bekezdése.

³² UNODC Technical Guide to the UNCAC (2009), Article 50: Special investigative techniques II.4.5. Integrity testing

³³ *Managing Conflict of Interest in the Public Sector*. Organisation for Economic Co-operation and Development, 2005, p. 68.

³⁴ *Best practices in combating corruption*. Organization for Security and Co-operation in Europe, 2004, Chapter 12, p. 141.

³⁵ *Handbook on Practical Anti-Corruption Measures for Prosecutors and Investigators*. United Nations, 2004, Chapter 11, Intergity testing, pp. 89–94.

rendszerébe. Az integritás tesztelése igazán a nyomon követés és a figyelemmel kísérés alapvető területén valósul meg.”³⁶

Ehhez a sorhoz csatlakozik a Világbank és a Transparency International is, azzal, hogy szintén jelentős korrupció ellenes eszköznek tartják az integritásteresztet.³⁷

Nemzetközi tapasztalatok

Az integritásvizsgálatok jellemzően az angolszász államokban jellemzők, így az Amerikai Egyesült Államok, az Egyesült Királyság és Ausztrália teszi lehetővé őket. Ezekben az országokban – az Amerikai Egyesült Államokban első sorban a rendőri szolgálat ellátásának milyenségére vonatkozóan³⁸ – inkább az érdeklődés középpontjában áll, mint Európában. Az utóbbi időben a jogintézmény megjelent a közép-, illetve kelet-közép-európai államokban is, így hazánkön kívül Romániában, Moldovában, a Cseh Köztársaságban, és a Szerb Köztársaságban.

1. számú táblázat
Az integritásteresztet alkalmazó államok³⁹

Ország	Bevezetés ideje	Célzott állomány	Jogkövetkezmény
Amerikai Egyesült Államok	1994	rendőrség	fegyelmi és/vagy büntetőeljárás
Ausztrália	1996	rendőrség	fegyelmi és/vagy büntetőeljárás
Egyesült Királyság	1999	„főleg” rendőrség	fegyelmi és/vagy büntetőeljárás
Grúzia	2003	közsféra	fegyelmi és/vagy büntetőeljárás
Kenya	2006	közsféra	fegyelmi és/vagy büntetőeljárás
Románia	2002	belügyminisztérium	fegyelmi és/vagy büntetőeljárás
Cseh Köztársaság	2009	közsféra	fegyelmi és/vagy büntetőeljárás
Magyarország	2012	közsféra	fegyelmi és/vagy büntetőeljárás
Moldova	2013	közsféra	fegyelmi eljárás
Szerb Köztársaság	2016	belügyminisztérium	fegyelmi és/vagy büntetőeljárás

³⁶ Uo. 89. o.

³⁷ Tilman Hoppe: i. m. 8. o.

³⁸ Klotz Péter: Az integritás próbája – a megbízhatósági vizsgálatok hazai gyakorlata. *Magyar Rendészet*, 2017/4., 159. o.

³⁹ Forrás Tilman Hoppe: i. m. 9. o. A 2015-ben megjelent forrás eredetileg nem tartalmazza a Szerb Köztársaságra vonatkozó adatot – tekintettel arra, hogy a szerb szabályozás 2016-ban lépett hatályba –, annak kiegészítésére jelen tanulmányban került sor.

A külföldi megoldások alapjainak feltárásához a következő szempontok szükségesek:

- mely országok és mióta alkalmazzák a jogintézményt;
- milyen jogszabály vagy egyéb norma szabályozza;
- a teszt mely típusát használják, milyen feltétekkel;
- mely személyi körre alkalmazható;
- szervezeti kérdések;
- a teszt során beszerzett bizonyítékok felhasználhatók-e a büntetőeljáráásban.

A különböző szabályozások közül az egyesült államokbeli és a román megoldások mondhatók sikeresnek. A tanulmány a néhány jellemző megoldást mutat be.

*Amerikai Egyesült Államok*⁴⁰

Az integritásteszték külföldi tapasztalatai kapcsán a jogintézmény létrejöttének helyszínéről, azaz az Egyesült Államokból érdemes elindulni, annál is inkább, mert leginkább ott, azon belül is a New York-i rendőrségen terjedt el.⁴¹ Az integritásteszt gondolata először itt merült fel a Knapp-bizottság 1973-ban, majd a Mollen-bizottság 1994-ben közzétett híres jelentései nyomán.⁴² A célzott és a véletlenszerű integritástesztelést is megengedő jogintézményt 1997-ben vezették be a New York-i rendőrség belső ellenőrzésére.

A tesztelés jogi alapja a New York-i rendőrség belüli belső ellenőrző szerv, a Belső ügyek irodája (Internal Affairs Bureau; IAB) által kidolgozott iránymutatások sora, amelyet háromévente felülvizsgálhatnak és aktualizálnak. Vagyis a teszt feltételeit nem jogszabályi keretek határozzák meg, hanem belső szabályzat. Nem állnak rendelkezésre nyilvános adatok a tesztek számáról. A vizsgálat a rendőri állományra terjed ki. Az integritásvizsgálat olyan virtuális helyzetek vagy feltételek megteremtését jelenti, amelyek célja a tesztelés alá vont személy illegális reakciójának kiváltása. A vizsgált személy szabadon végezheti vagy éppen nem végezi a feladatát a munkahelyeként szolgáló rendőri osztály rendelkezéseivel és irányelveivel összhangban. Az integritásteszt

⁴⁰ Lásd részletesen Sanja Kutnjak Ivkovic – Maria R. Habelfeld: *Measuring Police Integrity Across the World*. Springer Verlag, New York–Heidelberg, 2015, pp. 295–327.; Az Amerikai Egyesült Államokban folytatott kutatás eredményeit publikálta Carl B. Klockars – Sanja Kutnjak Ivkovic – Maria R. Habelfeld: *Enhancing Police Integrity*. Springer Verlag, New York–Heidelberg, 2006.

⁴¹ Piotr Hac: Integrity Testing in Poland. Issues, Experience and Practical Comments. *Internal Security*, vol. 8, no. 2, 2016, p. 70.

⁴² Sofija Mandić – Saša Djordjević: i. m. 27. o.

arra szolgál, hogy megvizsgálja a rendőrök viselkedését a belső ellenőrzési rendszer által létrehozott tipikus munkafeladat alapján.⁴³

A *célzott tesztelést* általában egy folyamatban lévő nyomozás részeként végzik, vagy akkor, ha alapos gyanú merül fel, hogy egy adott rendőr valamilyen jogellenes cselekményt követett el. A *véletlenszerű tesztelés* célja a korrupciós tendenciák csökkentése, ezek statisztikai adatokon alapulnak, és nem meghatározott személyre irányulnak. A vizsgálat alapvető célja – a teszt minél gyakoribb ismétlése révén – a korrupciós kockázat csökkentése a rendőrségi szerveknél.⁴⁴

A New York-i rendőrségen kívül a Los Angeles-i és a New Orleans-i rendőrségnél is rutinszerűen végeznek véletlenszerű integritástesztet. A New York-i rendőrség által végzett integritásteszt jellegzetességeit Hoppe az alábbiak szerint foglalta össze⁴⁵:

- reális élethelyzetek kialakítása;
- a vizsgálat során történtek audio- vagy videófelvétellel rögzítése, tanúk helyszíni elhelyezése;
- a célzott tesztek célja olyan speciális személyek vizsgálata, akiknek esetében korrupciós cselekmény gyanúja áll fenn állampolgárok, kollégák vagy elkövetők állításai alapján;
- a véletlenszerű tesztek célja a személyek tetszőleges kiválasztása;
- az állomány tud a tesztelés lehetőségéről, a gyakoriságáról vagy előfordulásáról azonban nem;
- az állomány nincs tudatában annak, hogy a megvesztegetés része-e a tesztnek.

A New York-i rendőrség négyezer fős állományán belül évente mintegy ezeröttszáz tesztet végeznek. A célzott próbák mondhatók sikeresnek, mivel a tesztek húsz százaléka bukik meg rajta, ennek következtében büntetőeljárást vagy egyéb eljárást kezdeményeznek ellenük, és megszüntetik a szolgálati viszonyukat. Ezzel szemben a véletlenszerű teszt alanyainak csupán egy százaléka akad fenn.⁴⁶

A véletlenszerű teszt széleskörűen, rutinszerűen alkalmazott eljárássá vált az Egyesült Államokban. Az integritástesztek az 1994-ben alapított Rendőri korrupció elleni bizottság (Commission to Combat Police Corruption; CCPC) felügyelete alatt zajlanak. A bizottság 2000-ben kiadott összefoglaló jelentése

⁴³ Uo.

⁴⁴ Tilman Hoppe: i. m. 17–18. o.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Best practices in combating... i. m. 142. o.

szerint⁴⁷ a jogintézmény az antikorrupciós programok fontos eleme, és annak is kell maradnia. A teszt a bevezetése óta több szempontból sikeresnek bizonyult. Lényeges szempont volt, hogy a korrupciós bűncselekményt elkövető rendőrök esetében a célzott próba során beszerzett bizonyítékok a büntetőítéletek sarokpontjává váltak.⁴⁸

Az Egyesült Államok mintájára vezették be az integritástesztet az Egyesült Királyságban és Ausztráliában, de lényeges eltérésekkel. A véletlenszerű tesztelést kizárták, és Ausztráliában a célzott tesztelés szűkebb körben alkalmazható.⁴⁹

*Egyesült Királyság*⁵⁰

Az Egyesült Királyságban negyvenhárom, egymástól független rendészeti terület működik. Habár mindegyiket ugyanazon jogszabály köti, mégis egyedi működési eszközökkel dolgoznak. Így lehetséges, hogy az összes szerv közül egyedül a londoni rendőrség (Metropolitan Police Service; MPS) alkalmazza az integritástesztet, amelyre 1999 óta van lehetőség, mégpedig a korrupció elleni harc egyik módszereként. A londoni rendőrségen 1999-ben létrehozták az Integritásteszt-egységet (Integrity Test Unit; ITU). A 2000-es évek óta használatos úgynevezett Intelligence-led Integrity Testing (ILIT)⁵¹ kifejezés lényegében a célzott tesztelés egyik formája, és a rendőrség tagjainak ellenőrzését célozza. Véletlenszerű tesztelésre nincs lehetőség az esetleges visszaélések elkerülése miatt. Az eljárásra akkor van lehetőség, ha megbízható információ merül fel arra vonatkozóan, hogy a rendőrség egy tagja részt vesz illegális vagy a rendőrség jó hírnevét károsító cselekményben.

Az integritásteszt jogi alapját a titkos információgyűjtésre vonatkozó törvény szabályai teremtik meg.⁵² A vizsgálatot a londoni rendőrség belső ellenőre kérelmére a londoni rendőrség vezetője engedélyezi. Azt követően az úgynevezett Felügyelőbizottsági Hivatal (Office of Surveillance Commissioners) külső kontrollként hagyja jóvá a szükséges adatgyűjtési módszereket. A londoni rendőrség

⁴⁷ *Performance Study: the Internal Affairs Bureau's Integrity Testing*. Commission to Combat Police Corruption, Program March 2000.

<http://www.nyc.gov/html/ccpc/assets/downloads/pdf/Performance-Study-The-Internal-Affairs-Bureaus-Integrity-Testing-Program-March-2000.pdf>

⁴⁸ Uo. 2. o.

⁴⁹ Piotr Hac: i. m. 72–73. o.

⁵⁰ Lásd Sofija Mandić – Saša Djordjević: i. m. 25–27. o.; Tilman Hoppe: i. m. 19–21. o.

⁵¹ Korábban a „Minőségbiztosítási ellenőrzés” (Quality Assurance Check) elnevezést használták. In: Tilman Hoppe: Uo. 19. o.

⁵² Regulation of Investigatory Powers Act 2000 (RIPA)

belső ellenőrzési osztályának vezetője felelős a vizsgálat megkezdéséért. Az ügyészség akkor vesz részt az eljárásban, ha abba bevonnak titkos nyomozót.

Az ILIT alkalmazásakor az alábbi iránymutatásoknak kell érvényesülniük⁵³:

- az ellenőrzéskor egy megfelelő rendőri válasza kerül sor, azaz egy élethű feltétel vagy szituáció megteremtése a rendőri szervezet tagjának reakcióját generálja azért, hogy a tesztelt személy magatartása a szakmai standardok alapján értékelhető legyen;
- az ILIT egy speciális információra adott válasz, miszerint a teszt alanyával szemben felmerül annak a gyanúja, hogy a szervezetet károsan érintő magatartást tanúsít;
- az ILIT során olyan élethű helyzetet kell teremteni, amely a tesztalany mindennapi munkavégzése során előfordulhat.

A teszt elvégzése után nincs tájékoztatási kötelezettség sem a tesztelt személy, sem a felettese vonatkozásában, kivéve, ha büntető- vagy fegyelmi eljárás kezdeményezésére kerül sor. A teszt elsődlegesen a bűnüldözést célozza, nem hagy teret a közéletnek, a közalkalmazotti szférát nem érinti.

Az integritásvizsgálatokat évente értékelik, a tapasztalatokat felhasználják a korrupciós kockázatok elemzéséhez.

*Ausztrália*⁵⁴

Ausztráliában az integritásteszt a büntetőeljárás törvényben és a rendőrségről szóló törvényben⁵⁵ van szabályozva. A célzott állomány az ausztrál bűnözés elleni bizottság, az ausztrál szövetségi rendőrség és a bevándorlási és határvédelmi igazgatóság tagjai. A teszt a célzott személy titkos megfigyelését jelenti egy olyan helyzetben, amely hasonló vagy ugyanaz, mint a valódi élethelyzet, annak ellenőrzése érdekében, hogy betartja-e a törvényi rendelkezéseket, illetve a rendőrség működésére vonatkozó szabályokat.⁵⁶

Az ausztrál megoldás nem teszi lehetővé a véletlenszerű tesztelést. Az érintett állományba tartozó személyek emberi jogaira, illetve szabadságjogára hi-

⁵³ Tilman Hoppe: i. m. 20. o.

⁵⁴ Sofija Mandić – Saša Djordjević: i. m. 23–24. o.

⁵⁵ Crimes Act 1914 – SECT 15JA: Integrity Testing; Police Act 2010 – Part 10A: Integrity Testing of Police Officers.

⁵⁶ *Parliamentary Joint Committee on the Australian Commission for Law Enforcement Integrity. 2010. Inquiry into Integrity Testing.* Parliament House, Canberra, p. 13. Idézi Sofija Mandić – Saša Djordjević: i. m. 23. o.

vatkozva csak a célzott tesztelés lehetséges.⁵⁷ A tesztelés csak abban az esetben folytatható, ha az említett intézmények valamely tagjával szemben korrupció gyanúja merül fel, de ebben az esetben is csak akkor, ha megalapozott a gyanúja annak is, hogy a célszemély tizenkét évi szabadságvesztéssel büntetendő bűncselekményt készülné elkövetni, vagy ez valószínűsíthető.⁵⁸

Az integritásteszt eredménye nyilvánosan közölhető, de fegyelmi eljárás kezdeményezésére nem használható fel. Az integritástesztet a vizsgált személyt alkalmazó intézmény vezetője hagyja jóvá. Ha azonban a vizsgálat vesztegetés miatt indulna, azt az igazságügyi minisztériumon belül működő belső ellenőrző szerv, az ausztrál bűnüldöző szervek integritásért felelős bizottsága hagyja jóvá. Amennyiben a vizsgált személy elbukik, abban az esetben a köztisztviselői magatartási kódex, a belső szabályzatok, vagy akár a büntető törvénykönyv alapján indítható a megfelelő eljárás.

*Románia*⁵⁹

A jogintézményt a kelet-közép-európai országok közül Románia vezette be először: 2002-ben, az integritásteszt véletlenszerű típusát. A teszt során a rendőrök mindennapi munkájában előforduló helyzetekhez hasonló szimulált helyzeteket hoznak létre. Az eljárás fókuszában a gyakran előforduló, habár kisebb súlyú, közlekedési utakon, illetve államhatáron elkövetett vesztegetések álltak.⁶⁰ A tesztelés elvei törvényileg, az eljárás pedig kísérő jogszabályban szabályozott: a belügyminisztérium szervezetéről és működéséről szóló 20/2007. számú sürgősségi kormányrendelet módosításáról szóló 38/2011. számú törvény 17. §-ával, valamint a belügyminisztérium alkalmazottai szakmaiintegritás-vizsgálatának eljárásáról szóló 256/2011. számú miniszteri rendelettel. 2011 előtt csak belügyminiszteri rendelet szabályozta az eljárást. A szabályozás bevált a gyakorlatban, a bevezetése óta nem módosították.

⁵⁷ Tim Prenzler – Carol Ronken: Police Integrity Testing in Australia. *Criminal Justice*, vol. 1, no. 3, 2001, pp. 319–342.

⁵⁸ *Integrity Testing: Instruction and Guideline*. Australian Government Department for Immigration and Border Protection, Canberra, 2015. <https://www.homeaffairs.gov.au/commitments/files/integrity-mandatory-reporting.pdf>. Idézi Jagusztin Tamás: i. m. 11. o.

⁵⁹ Sofija Mandić – Saša Djordjević: i. m. 28–29. o.; Tilman Hoppe: i. m. 15–17. o.; Jagusztin Tamás: Uo. 13–14. o.

⁶⁰ Piotr Hac: i. m. 73. o.

Az előbbiek alapján a román megoldás egy független adminisztratív, a büntetőeljárás kódexen kívül szabályozott eljárás. A teszt eredménye bizonyítékként felhasználható fegyelmi és büntetőeljárásban.⁶¹

A vizsgálatot a szervezeten belül a belügyminisztériumhoz tartozó speciális hatóság, a Korrupcióellenes Főigazgatóság (Direcția Generală Anticorupție; DGA) belső ellenőrzési egysége végzi. A belügyminisztériumhoz számos alárendelt szervezet, így például különböző rendőri szervek tartoznak. A törvény előírja, hogy a vizsgálatot az emberi jogok és a szabadságjogok tiszteletben tartásával kell lefolytatni, valamint kifejezetten tiltja a provokációt, vagyis a tesztelés során tilosak az olyan intézkedések, amelyek a tesztelt személyt bűncselekmény és/vagy fegyelmi vétség elkövetésére ösztönzik.⁶²

A vizsgálat a belügyminisztérium bármelyik alkalmazottja ellen elrendelhető meghatározott kiválasztási szempontok alapján. Először meg kell vizsgálni, hogy a célszemély a rendőrség magas korrupciós kockázatú szervénél dolgozik-e. Ezután a minisztérium szervezeti egységeinek vezetői tájékoztatják a DGA-t a gyanúról, miszerint egyes személyek jogellenesen, illetve hivatali hatáskörüket túllépve járnak el. Állampolgárok is tehetnek bejelentést, ami szintén lehet a vizsgálat alapja.

A Korrupcióellenes Főigazgatóság belső ellenőrzési egysége integritástesztelési tervet készít egy tesztkörre vagy -időtartamra. A terv magában foglalja a tesztelés tárgyait, a tesztelőket és a tesztelés forgatókönyveit. A vizsgálatot végzők az igazgatóság fedett alkalmazottai, akiknek mindenre kiterjedő képzésen kell részt venniük.⁶³ A tesztelőknél részletes jelentést kell készíteniük a végrehajtott vizsgálatról és annak eredményeiről.

A Korrupcióellenes Főigazgatóság a tesztelés négy szakaszát határozta meg: tervezés; végrehajtási terv (a szimulált élethelyzet kialakítása, amely a két vagy több forgatókönyvből áll); a vizsgálatról jelentés készítése; és a vizsgálat eredményétől függően büntető- vagy fegyelmi eljárás kezdeményezése.

A vizsgálat háromféle eredménnyel zárulhat. Ha a tesztelt személy a jogszabályoknak megfelelően járt el, a román felfogás szerint pozitív kimenetelű az eljárás. Ezzel szemben, ha a tesztelt személy nem tartja be az előírásokat,

⁶¹ Tilman Hoppe: i. m. 15. o.

⁶² *Best Practices Manual on Strengthening Regional Cooperation to Prevent and Combat Corruption at the EU External Boundaries*. Pro Universitaria, Bucuresti, 2013, p. 27. https://slidelegend.com/best-practices-manual-antikorupcja_59c161bd1723dd1242166f10.html

⁶³ Tilman Hoppe: i. m. 16. o.

negatív eredménnyel zárul a vizsgálat. Harmadik esetben nem a teszt tárgyául szolgáló kötelesség megszegéséről van szó, hanem egyéb szituáció következik be.⁶⁴

Az integritásteszt egy prevenció/adminisztratív eszköz, így az alkalmazásához nem szükséges ügyészi jóváhagyás. Ebből ered, hogy negatív eredmény esetén az integritásteszt során rögzített audio-/videófelvételek nem használhatók fel bizonyítékként a büntetőeljárásban, csak további nyomozás kiindulópontjaként tekinthetők.⁶⁵ Pozitív eredmény esetén értesítik a tesztalany beosztása szerinti szervezet vezetőjét, a törvény nem írja elő a tesztelt személy értesítési kötelezettségét. A szervezeten belül azonban a vezető köteles megbeszélni az alkalmazottakkal a teszt legfontosabb szempontjait.

2. számú táblázat
Integritásvizsgálatok adatai Romániában 2007 és 2017 között

Év	Vizsgálatok száma	Vizsgálat alá vont személyek száma	Negatív eredmény	Negatív eredmény százalékban
2007-2017	775	789	104	13

Forrás: Román Korruptióellenes Főigazgatóság

3. számú táblázat
Integritásvizsgálatok adatai Romániában 2009 és 2012 között

Év	Összesen	Pozitív	Negatív	Negatív eredmény százalékban
2009-2012	173	139	34	19,65
2013	113	103	10	8,85
2014	138	133	4	2,91
2015	87	75	12	13,79

Forrás: Román Korruptióellenes Főigazgatóság

A táblázat pozitív eredményként határozza meg azokat az eseteket, amikor a tesztelt személy a vizsgálat során nem követ el jogellenes cselekményt, azaz megbízhatónak minősül. Negatív az eredmény, ha a tesztelt személy nem a rá kötelező szakmai szabályok, jogszabályok alapján járt el.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ *Integrity Testing – Efficient Method of Preventing Corruption*. DGA-előadás, 2019. június. CEPOL EJTJN-szeminárium, Bukarest, Kézirat.

*Cseh Köztársaság*⁶⁶

Csehországban az integritástesztet 2009-ben vezették be, a célzott állomány a rendőrség. A kezdeti időszakban a belügyminisztérium alá tartozó rendőrség belső ellenőrzéseként alkalmazták. 2011-ben létrehozták a Biztonsági Erők Általános Felügyeletét, amely külön törvény alapján végzi tevékenységét. A felügyelet feladata a rendőrök által elkövetett bűncselekmények felderítése és vizsgálása. Az integritásteszt részletes szabályait nem törvény, hanem a felügyelet igazgatójának rendelete szabályozza.⁶⁷ A vizsgálat megindítását a felügyelet kezdeményezésére az ügyészség hagyja jóvá. Ha a vizsgálat során bűncselekmény elkövetésére kerül sor, haladéktalanul értesítik a felügyeletet, és az eredményt továbbítják az ellenőrzött szervnek. A vizsgált személyt csak akkor értesítik a vizsgálatról, ha nem veszélyezteti a nyomozás érdekeit. A vizsgálatot azonban nemcsak az ezt a feladatot ellátó szervezet kezdeményezheti, hanem kívülről is értekezhet erre irányuló kérelem. Ilyen esetben a kérelmet a felügyelet megvizsgálja, fennállnak-e annak feltételei. Ha megállapítható, hogy elrendelhető a vizsgálat, akkor a továbbiakban azt hivatalból folytatják.⁶⁸

Az integritástesztet a felügyelet különleges végrehajtó szervezeti egysége a szimulált helyzetről készült végrehajtási terv alapján végzi. Az eredmények kiértékelése után, bűncselekmény gyanúja esetén, büntetőeljárás kezdeményezésére kerül sor.

Mivel az integritástesztet nem emelték be a büntetőeljárás más titkos információgyűjtési eszközei közé, ezért egyes ügyekben kérdéses a vizsgálatban titkosan beszerzett bizonyítékok felhasználhatósága. A cseh bíróság joggyakorlata alapján (erre tekintettel módosították a büntetőeljárás törvényt) az ügyészség az integritásvizsgálat során beszerzett bizonyítékokat a büntetőeljárásban korlátok között felhasználhatja.⁶⁹

A Cseh Köztársaságban az integritástesztet leggyakrabban a közterületi korrupció visszaszorítására alkalmazzák, valamint a rendőrség, a büntetés-végrehajtási intézetek és a vámhatóságok által alkalmazott személyek integritásá-

⁶⁶ Lásd részletesen Tilman Hoppe: i. m. 9–11. o.; Jagusztin Tamás: i. m. 11–12. o.; Sofija Mandić – Saša Djordjević: i. m. 24–25. o.

⁶⁷ Az integritásteszt alkalmazásáról szóló 22/2015. számú igazgatói rendelet; Az integritásteszt részletes szabályairól és operatív iratokról szóló 23/2015. számú igazgatói rendelet.

⁶⁸ Sofija Mandić – Saša Djordjević: i. m. 25. o.

⁶⁹ Jagusztin Tamás: i. m. 32. o.

nak meghatározására. Jelentős szerepe van a rendőrség által rendelkezésre álló információk jogosulatlan megszerzésének megakadályozása terén is.⁷⁰

Zárógondolatok

A korrupció elleni harc területén világszerte új utak, megoldások jelentek meg az utóbbi évtizedekben. Az integritásteszt ezek egyike. A jogintézmény az Amerikai Egyesült Államokból ered, majd meggyökeresedett az angolszász területen, mára pedig már Közép- és Kelet-Európa egyes országaiban is alkalmazott eljárás. Kevés állam él a korrupciómegelőzés ezen eszközével. Dogmatikai kidolgozása a jogtudomány előtt álló feladat. Két jogterület területét érinti, a rendészetét és a büntetőeljárás-jogét.

A külföldi megoldások vizsgálatakor megfigyelhetők hasonlóságok és eltérések. Szélesebb körű tapasztalatról az angolszász államokban beszélhetünk, hiszen ott már az 1990-es évek elejétől alkalmazzák. Kelet-Közép-Európában a 2000-es évek elejétől jelent meg, így megközelítőleg egy-két évtized alapján értékelhető a működésük. Ki kell emelni az Egyesült Államok és Románia tapasztalatait mint sikeresnek ítélni őket. A szabályozások különböző jogi normákon alapulnak. Megfigyelhető, hogy a végrehajtás sajátos rendészeti szerv hatáskörébe tartozik. Közös jellemző továbbá, hogy a vizsgálatot végző szervezet egy célszemély mindennapi munkájában is előforduló helyzethez hasonló szimulált szituációt teremt, amelyben felmérheti, hogy korrupcióra lehetőséget adó körülmények között megszegi-e a munkája ellátására vonatkozó jogszabályokat. Az egyes országok részletszabályozásában azonban lényeges különbségek találhatók.

Nemzetközi szinten az integritásvizsgálatokat folytató rendészeti szervek, korrupcióellenes szervezetek folyamatosan napirenden tartják a témát, konferenciákat szerveznek, képzéseket tartanak, az integritástesztek hatékony alkalmazása érdekében megosztják egymással tapasztalataikat, jó gyakorlataikat. Az integritásvizsgálat feltörekvően lévő antikorrupciós eszköznek tekinthető, amely előtt még hosszú út áll. Ezen az úton más államok megoldásai útmutatóként, hasznosítható tapasztalatokként szolgálhatnak.

⁷⁰ Sofija Mandić – Saša Djordjević: i. m. 25. o.

Alkoholfogyasztás és közlekedés – számokban

Az elmúlt években, Magyarországon az ittas állapotban okozott személyi sérüléssel járó és a fatális közúti balesetek száma úgy csökkent, hogy az alkoholbetegek hazai, regisztrált száma érdemben nem változott. Ezzel szemben a hatóság által észlelt ittas járművezetés vétségek száma 2012 óta enyhe, de folyamatos emelkedést mutat. A nemzetközi vizsgálatok eredményeiből, illetve a vonatkozó hazai intézményi statisztikából levont következtetés szerint a közúti járművezetők csoportja egyre tudatosabb Magyarországon és a balesetek elkerülése érdekében egyre kevesebben kockáztatják, hogy alkoholos befolyásoltság alatt gépjárművet vezessenek. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy van a járművezetőknek egy olyan csoportja, amelyikre nem hatnak visszatartó erővel sem a közlekedésbiztonsági intervenciók, sem a büntetések. Jelen tanulmányban hosszú idősoros statisztikai adatok alapján vizsgálom az alkoholfogyasztás és a közlekedés kapcsolatát.

Bevezetés

Napjainkban az alkoholfogyasztás tárgyköre – és az azzal összefüggő, járulékos társadalmi ártalmak és károk, nem beszélve a társadalmi költségekről és a kriminológiai aspektusokról – mostoha területe a hazai társadalomtudományi kutatásoknak. Alig vizsgálják és elemzik, miközben a legláthatóbb devianciák egyike. Az Egészségügyi Világszervezet 2016. évre vonatkozó (2018-ban közzétett) adatai szerint Magyarország a tizenöt év feletti éves, egy főre jutó tiszta alkoholfogyasztását tekintve jelenleg is az európai átlag felett áll: az európai országok átlagértéke 9,8, míg hazánkban 11,4 liter. Egy férfira 19,1, míg egy nőre 4,5 liter tiszta alkohol fogyasztása jutott. A felmérés szerint a tizenöt év feletti populáció körében, a „kemény epizodikus ivás” (*heavy episodic drinking*) havi prevalenciája (harminc napon belüli előfordulási gyakorisága) 33,5 százalékos volt, azaz gyakorlatilag minden harmadik 15 év feletti személy a kérdezést megelőző harminc napban legalább egyszer elfogyasztott 60 gramm vagy annál nagyobb mennyiségű tiszta alkoholt. Ráadásul a 15-19 évesek körében ez az arányszám még magasabb, 34,4 százalékos volt. A 2016-ban májzsugorban elhunyt férfiak 77,5, a nők 60,7 százaléka halálának oka az alkoholfogyasztással volt kapcsolatba hozható. A 2016-ban közlekedési balesetet szenvedett férfiak 46,6 és a nők 32,3 százaléka balesete összefüggésbe volt hozható az alkoholfogyasztással. Vagy a vétkesek, vagy a balesetet szenvedők álltak alko-

holos befolyásoltság alatt. A tizenöt év feletti népesség 14,2 százaléka még soha sem ivott alkoholt, 19,2 százalékuk alkalmi ivónak tartotta magát, azonban mintegy kétharmaduk ennél gyakrabban fogyaszt valamilyen szeszes italt. Ráadásul az európai átlagot jóval felülmúlja a tizenöt év feletti népesség körében, az alkoholfogyasztás következtében előforduló valamilyen egészségügyi rendellenességgel és/vagy alkoholfüggőséggel küzdők aránya: az európai átlag 8,8, a hazai ezzel szemben 21,2 százalék(!)¹.

Ehhez társul, hogy a 2018. évi WHO-jelentés szerint hazánkban mindezek ellenére nincs sem írott nemzeti alkoholpolitikája, sem nemzeti alkohollelles akcióterve.²

Az elmúlt évek statisztikai adatai szerint Európa útjain évente mintegy harmincezer ember hal meg közlekedési baleset következtében és további egymillió-hétszáz ezer szenved valamilyen sérülést. A halálos kimenetelű közlekedési baleseteknek nagyjából a negyedében szerepet játszik az ittasság³.

Magyarországon is, ahogy unió minden tagállamában a legnagyobb gyakorisággal előforduló közlekedésibűncselekmény-típus az ittas járművezetés. 2017-ben a rendőrség tudomására jutott balesetek 8,5 százalékában a vétkes járművezető alkoholos befolyásoltság alatt állt. Azaz majdnem minden tizedik balesetet okozó személy! Mindazonáltal ez az eloszlás az elmúlt tíz év legalacsonyabb arányértékét mutatja! Hazánkban tilos alkoholos befolyásoltság alatt gépjárművet vezetni. A teoretikus maximum véralkohol-tartalom (*Blood Alcohol Content; a továbbiakban: BAC*) 0,0 g/l. Gyakorlatban a járművezetők ellen csak akkor kezdeményeznek ittas járművezetés bűncselekmény elkövetése miatt eljárást, ha a BAC-értékük 0,25 g/l érték felett van.⁴ Hazánkban a hatályos rendelkezések alapján jellemzően valamennyi személyi sérüléssel járó közlekedési balesetet okozó egyén véralkohol-vizsgálatát elvégzik.⁵ Amennyiben az alkoholos befolyásoltsága bizonyítást nyer, úgy a balesetet alkohollal összefüggő (*alcohol related*) balesetként tartják nyilván.

S hogy ez miért fontos? A közlekedésbiztonságot, a közlekedésibaleset-megelőzést és kiemelten az emberi életek megmentését szolgáló célokon túl

¹ https://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/profiles/hun.pdf?ua=1

² Itt jegyzem meg, hogy az alkohol- és a kábítószer-fogyasztás hazai elterjedtségében még erős különbség detektálható az alkoholfogyasztás javára, ennek ellenére nem rendelkezünk alkoholstratégiával, miközben drogstratégiánk – nagyon helyesen – mintegy huszonöt éve van.

³ Drugs and driving. <http://www.emcdda.europa.eu/topics/driving>

⁴ <https://www.itf-oecd.org/sites/default/files/hungary-road-safety.pdf>

⁵ 60/2010. (OT 34.) ORFK utasítás a közlekedési balesetek és a közlekedés körében elkövetett bűncselekmények esetén követendő rendőri eljárás szabályairól 44. bd)

azért, mert a közlekedési balesetek jelentős anyagi veszteséget okoznak a társadalmaknak. 2013-ban egymilliárd-kilencszázmillió euróra vagy a GDP 1,8 százalékára becsülték a közlekedési balesetek által okozott kárt. A becslésbe beleszámolták mind az „el nem költhető”, mind pedig az „emberitőke-veszteséget”. A becslés metodikáját *McMahon és Dahdah*⁶ dolgozta ki, akik mind a fatális, mind pedig a súlyos sérüléssel járó közlekedési balesetek statisztikai értékével kalkuláltak. 2017-ben az European Safety Cube továbbfejlesztette a metodológiát és aktualizálta a költségeket. E szerint a súlyos és halálos kimenetelű közlekedési balesetek által okozott éves kárérték hozzávetőleg megfelel a GDP 2,5 százalékának.⁷

2018-ban *A végleges hatályú járművezetéstől eltiltás előfordulásának gyakorisága a bírói gyakorlat alapján a közlekedési bűncselekmények miatt indult ügyekben*⁸, illetve a *Szenvedélyes közlekedés*⁹ című kutatások során is érintettem az ittas járművezetés problematikáját, azonban nem került sor annak célzott, részletes vizsgálatára, illetve a statisztikai adatok elemzésére.

2019-ben a Pest Megyei Főügyészség javaslatára célzottan vizsgáltam a járművezetés ittas állapotban bűncselekmények elkövetése miatt az elmúlt közel harminc évben (1990 után) indult eljárások hazai jellemzőit és változásait. Ahhoz azonban, hogy az adatokat, összefüggéseket értelmezni lehessen, szükséges volt a hazai alkoholfogyasztás elterjedtségéről és jellemzőiről is adatokat összegyűjteni. A következőkben ennek a vizsgálatnak a legérdekesebb eredményeit igyekszem bemutatni.

A hazai alkoholfogyasztás főbb trendjei

Történelmi adatokra hivatkozva, *Pásztor Mihály* szerint, 1720-ban egy budai lakosra évi 177 liter borfogyasztás jutott.¹⁰ *Schwartner Márton* statisztikus 140-150

⁶ Kate McMahon – Said Dahdah: *The true cost of road crashes: Valuing life and the cost of a serious injury*, International Road Assessment Programme (iRAP). Basingstoke, 2008. http://www.alternatewars.com/BBOW/ABM/Value_Injury.pdf

⁷ Wim Wijnen et al.: *Crash cost estimates for European countries, D3.2 of the H2020 project Safety Cube*. 2017. https://dspace.lboro.ac.uk/dspacejpu/bitstream/2134/24949/1/D32-CrashCostEstimates_Final.pdf

⁸ Ritter Ildikó – Tilki Katalin – Garai Renáta: *A végleges hatályú járművezetéstől eltiltás előfordulásának gyakorisága a bírói gyakorlat alapján a közlekedési bűncselekmények miatt indult ügyekben. Kutatási beszámoló*. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2018

⁹ Ritter Ildikó: *Szenvedélyes közlekedés. Kutatási beszámoló*. Országos Kriminológiai Intézet, Budapest, 2018

¹⁰ Pásztor Mihály: Buda és Pest a török uralom után. *Statisztikai Közlemények*, 1936/1.

literre bec sülete a XIX. század elejei Magyarországon az egy főre jutó borfogyasztást¹¹. „Ezek [az értékek – R. I.] többszöröse a jelenlegi fogyasztásnak és még akkor is az alkohol okozta különféle problémák sokkal nagyobb elterjedtségére engednek következtetni, ha figyelembe vesszük, hogy ezeknek a boroknak, amelyet sok helyütt az egészségtelen ivóvíz helyett ittak, a ma szokásosnál kisebb volt a szesztartalmuk.”¹²

„A szeszes italok fogyasztásának mértékét illetőleg Magyarországra nézve gyér és hézagos adatokkal rendelkezünk csak. [...] A 80-as évek elején¹³ országszerte folyó kataszteri rektifikáció alkalmával [...] az országos statisztikai hivatal által egy kérdőív adatott ki a 248 kataszteri járásban működő közegeknek, amely kérdőívnek az volt a rendeltetése, hogy adatokat szolgáltatson arra nézve, hogy az ország népe mivel táplálkozik. [...] Az így nyert adatokból, amelyek egyáltalán nem voltak számbeliek, az országos statisztikai hivatal akkori főnöke, dr. Keleti Károly, számítások alapján egy teljes élelmezési statisztikát állított fel [...] Keleti adatait alapul véve esnek átlag évenként és fejenként: bor 18,6 liter, pálinka 16,4 liter, sör 4,4 liter.”¹⁴

Keleti idézett statisztikájában, amely valóban egy értékes első kísérletnek kiváló szakértelemmel feldolgozott eredménye volt, maga is több helyütt hangsúlyozza, hogy „mivel nem számbeli adatok gyűjtettek a számítások némileg önkényes alapon épülnek fel. Keresvén az igazságot, kivált tekintettel az azóta lefolyt 18 évre, a szeszes italok fogyasztására nézve újabb és pozitívabb statisztikai adatokhoz folyamodunk, és ezek alapján kísérreljük meg a szeszes italok fejenként és évenként való fogyasztását kideríteni. [...] Összehasonlításképpen azt a számot, mely 35 fokú pálinkáról szól, átváltoztatjuk tiszta szeszre, ami kerek számban öt liter tiszta szeszt eredményez.”¹⁵

Máday Izidor nyugalmazott miniszteri tanácsos és munkatársai voltak hazánkban az elsők, akik európai mintára tiszta szeszben igyekeztek meghatározni a termelési adatok alapján az egy főre jutó elfogyasztott szeszes ital mennyiségét.

Az angol parlament rendeletére a szeszes italok fogyasztásáról világszerte gyűjtött és évenként a parlament elé terjesztett jelentésben foglalt adatok szerint Magyarország pálinkafogyasztása alapján 1888 és 1897 között átlagosan évi 5,3 liter volt az egy főre jutó tiszta szeszesital-fogyasztás.¹⁶ Ezzel a XIX. század vége

¹¹ Schwartner, Márton: *Statsitik des Königreichs Ungarn. I.* Buda, 1809

¹² Andorka Rudolf: Az alkoholizmus magyarországi kutatása. In: Münnich Iván (szerk.): *Tanulmányok a társadalmi beilleszkedési zavarokról.* Kossuth Kiadó, Budapest, 1988, 12. o.

¹³ Az 1880-as évekre céloz a szerző.

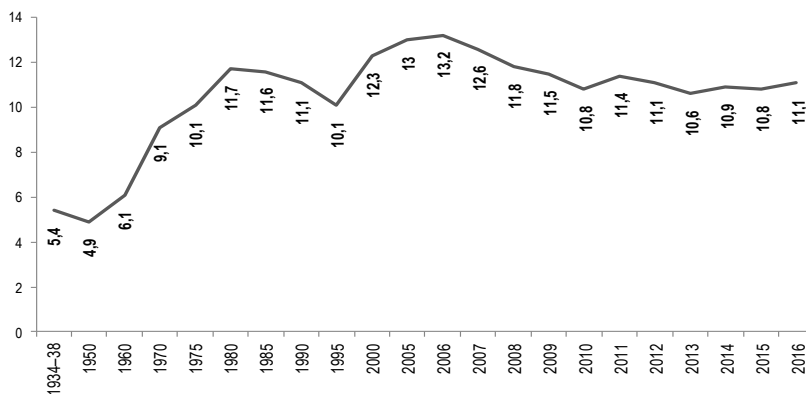
¹⁴ Máday Izidor: *Adatok az alkoholizmus kérdésnek ismertetéséhez.* Kilián Frigyes Utóda Bizománya, Budapest, 1905, 85–90. o.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 91. o.

felé hazánk Európa „élmezőnyéhez” tartozott. A XIX–XX. század fordulója körül jelentősen csökkent a borfogyasztás hazánkban, ugyanis az 1880-as években súlyos filoxéra pusztította a szőlőt. Míg 1885-ben huszonkilenc, addig 1892-re már csak kevesebb mint tíz liter volt az egy főre jutó borfogyasztás. Ezt követően azonban ismét emelkedő tendencia érvényesült, ami a nagy gazdasági világválságig fokozódott (harminckilenc liter/fő), majd kisebb hullámzásokkal, de stagnált. Eközben az égetett szeszes italok fogyasztása visszaesett, évi két liter/fő körüli értékre. A második világháború vége felé a szeszesital-termelés jelentősen csökkent, de erről nincsenek statisztikai adataink. Hazánkban 1951-ben indult meg a rendszeres adatgyűjtés, illetve adatközlés az alkoholfogyasztásról.¹⁷ Akkor a harmincas évek szintje alatt állt az ország. Majd növekedés kezdődött, 1957-től az 1980-as évek elejéig az egy főre jutó alkoholfogyasztás folyamatosan emelkedett. Az eddigi legmagasabb fogyasztást először 1980-ban éri el az ország, amikor az egy főre jutó fogyasztás tiszta alkoholra számítva 11,7 liter volt. A legmagasabb értéket 2006-ban detektálták (13,2 liter). Ez pedig több mint kétszerese a múlt század második negyedében stabilan jellemző értéknek. Ez alatt a harminc év alatt jelentősen átalakult a fogyasztás szerkezete is.¹⁸

1. számú ábra
Az egy főre jutó tisztaalkohol-fogyasztás magyarországi alakulása az 1930-as évektől 2016-ig (liter)¹⁹

¹⁷ Andorka Rudolf: i. m. 13–14. o.

¹⁸ Elekes Zsuzsanna – Paksi Borbála: *A magyar lakosság italfogyasztási szokásai*. https://nfsz.munka.hu/Lapok/archivum_programok/mhelyi_alk_es_drogm/alkdrogprev_mellekletek/content/alkdrogprev_mellekletek_20.doc.

¹⁹ Uo.; https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?datasetcode=HEALTH_LVNG&lang=en

A fenti statisztikai adatok a hivatalosan/registrláltan forgalomba került alkoholos italok alapján kalkulált tisztaalkohol-mennyiségen alapulnak. Ehhez hozzáadható a becsült registrlátlan fogyasztás is, ami hazánkban 2010-ben például hozzávetőleg két liter/fő mennyiséget tett ki.²⁰ A nem registrlált, becsült mennyiséget az 1. számú ábra adatai nem tartalmazzák.

A hosszú távú idősor adatai azt jelzik, hogy a nyolcvanas években nőtt meg ugrásszerűen a hazai registrlált alkoholfogyasztás, ami kisebb ingadozásokkal tartja a tizenegy-tizenkét liter/fő/év körüli értéket, kivéve a 2000 és 2007 közötti időszakot, amikor éveken át átlépte ezt.

Az adatok értelmezéséhez hozzá kell tenni, hogy az egy főre jutó tisztaalkohol-mennyiség úgy tartja közel negyven éve a tizenegy-tizenkét liter/fő/éves átlagértéket, hogy közben a népességszám mintegy kilencszáz ezerrel csökkent! [1980-ban (ezer főre kerekítve) még 10 709 ezer, 2016-ban már csak 9 830 ezer főt tartott nyilván a Központi Statisztikai Hivatal.]

2016-ban – noha csak pár tized százalékkal, de – hét uniós tagállam előzött meg bennünket az egy főre jutó tiszta alkoholfogyasztás tekintetében (Franciaország, Csehország, Ausztria, Írország, Lettország, Litvánia és Luxemburg). Ugyanakkor aggodalomra ad okot, hogy – habár a legfrissebb OECD-adatok szerint csökkent a hazai tizenöt éves populációban az életében már legalább kétszer lerészegedett fiatalok aránya, azonban míg 2009–2010-ben a tizedik helyen álltunk európai viszonylatban, a 2013–2014-es adatok alapján Dánia mögött a második helyre kerültünk. 2009–2010-ben az érintett populáció 41, 2013–2014-ben 37,5 százaléka jelezte, hogy életében legalább kétszer már lerészegedett. Ugyanakkor a többi európai államban a csökkenés gyorsabb ütemű, mint nálunk.²¹

Az európai statisztikáknál a legtöbbször az Egészségügyi Világszervezet (WHO) és az Európai Bizottság közös adatbázisait (European Information System on Alcohol and Health; EISAH) használják. Azon belül pedig az egy főre jutó éves fogyasztást nézik, tiszta (százszázalékos) alkoholra vetítve. Beleszámítják az úgynevezett hivatalos („recorded”) és nem hivatalos fogyasztási adatokat is: az előbbi az állami kontroll alatt lévő formális (adóztatott) csatornákat méri; az utóbbi pedig egy becslés az állam számára „láthatatlan” (például otthoni alkoholgyártás/pálinkafőzés, csempészet) csatornákon keresztül fogyasztott alkoholokról.

²⁰ http://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/msb_gsr_2014_3.pdf

²¹ https://www.who.int/substance_abuse/publications/global_alcohol_report/profiles/hun.pdf?ua=1

A hazai alkoholbeteg-ellátás főbb jellemzői

Hazánkban a rendszerváltozást követően nemcsak az alkoholstatisztika, de az alkoholkutatások és az alkoholbeteg-ellátás sem kapta meg azt a társadalompolitikai figyelmet és támogatást, amelyet egyébként a jelenség elterjedtsége indokolt. A nyolcvanas évek végétől sorra zártak be az alkoholbetegek kezelésével foglalkozó (ugyan korábban szovjet mintára létrehozott, de legalább létező) intézetek (Nagyfa).²² Az addiktológiai járóbeteg-hálózat az 1990-es években aztán jelentősen fejlődött, a régi típusú alkoholgondozók az úgynevezett TÁMASZ-konceptió²³ jegyében modernizálódtak. A fekvőbeteg-ellátásban létrejöttek az önálló alkoholológiai-addiktológiai osztályok, a viszonylag önálló alkoholológiai részlegek, bár kevert típusú osztályok is maradtak a pszichiátriai hálózaton belül. Az alkoholbetegek speciális addiktológiai ellátásának számszerű és tartalmi fejlődése azonban nem tudott lépést tartani a morbiditásnövekedéssel.²⁴ Közel harminc év alatt az alkoholbeteg-ellátás a hetvenes éveket megelőző szintre esett, ami a nyilvántartott – azaz szakrendelésen vagy ideggondozó intézetekben megjelent – alkoholbetegek számának alakulása is jelez (2. számú ábra).

1997 és 2007 között közel hetven százalékkal csökkent a nyilvántartott alkoholbetegek száma.²⁵ 2017-ben fele annyi alkoholbeteget láttak el, mint 2005-ben, legalábbis a statisztikai adatok szerint. Ehhez az is hozzájárult, hogy megváltoztak a finanszírozási szabályok, a pszichiátriai gondozók bázisfinanszírozását csökkentették, miközben a kompenzációként elszámolható tevékenységek alapjául szolgáló ambuláns pontok közül egyesek egyszerűen kimaradtak, vagy alulfinanszírozottá váltak bizonyos tevékenységek. Emiatt sok alkoholproblémával küszködő beteget nem az addiktológiai vagy pszichiátriai osztályon vagy gondozóban kezeltek, illetve nem ott tartották nyilván.²⁶ Ahogy ma sem.

²² Lásd Kovács Katalin: A kényszerítés kényszere. Az alkoholizmus kezelése Nagyfán és Nagyfa nélkül. *Esély*, 1990/5. http://www.esely.org/kiadvanyok/1990_5/akenyszerites.pdf

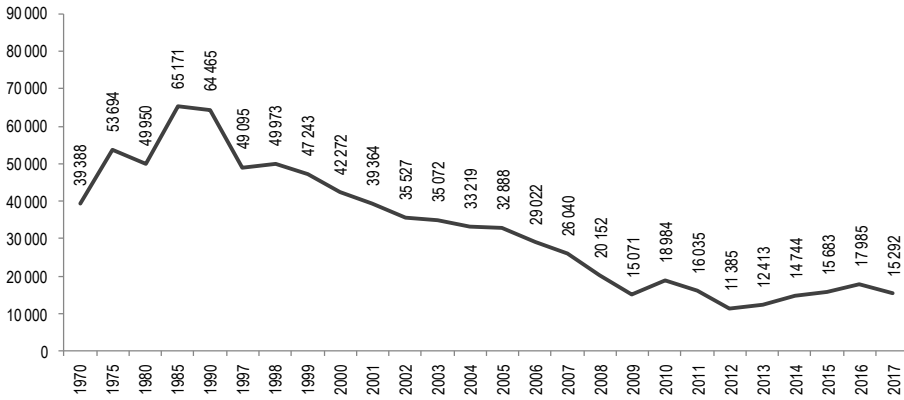
²³ TÁMASZ (Területi Általános Megelőző Addiktológiai Szakgondozó), az alkoholbetegek szakellátását végző intézmények, amelyek tág feladatkörrel felruházták: együttműködés a fekvőbeteg-részlegekkel, nappali és éjszakai szanatóriumokkal, önszolgáltató csoportokkal; konzultációs szolgáltatás nyújtása a házi orvosoknak; kapcsolattartás a családsegítő központokkal és egyházi szervezetekkel.

²⁴ Beszámoló az Országos Addiktológiai Intézet 1995. évi tevékenységéről. *Network*, 1996/3.

²⁵ *Magyar Statisztikai Évkönyv 1990.*; illetve Fekete János: Alkoholizmus-fertőzöttség Magyarországon. *Józan Nép, Különszám*, 1992. december

²⁶ http://medicalonline.hu/eu_gazdasag/cikk/segitsegert_kialt_a_pszichiatria

2. számú ábra
A nyilvántartott alkoholbetegek száma 1970–2017 között (fő)

Az ittas állapotban okozott közlekedési bűncselekmények és balesetek alakulása

A következőkben vizsgáljuk meg a hosszú idősoros alkoholepidemiológiai adatokon túl a közlekedési bűncselekmények, ezen belül is az ittas állapotban elkövetett közlekedési bűncselekmények hosszú idősoros adatait.

Az Európai Unió útjain a fatális kimenetelű közlekedési balesetek mintegy huszonöt százalékában szerepet játszik az alkoholos befolyásoltság. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy 2006 és 2016 között negyvenhét százalékkal csökkent az EU-ban az ittas járművezetésnek tulajdonítható halálos kimenetelű közúti balesetek száma, miközben – ugyanebben az időintervallumban – az egyéb fatális közúti baleseteké negyven százalékkal mérséklődött.²⁷

Kétféle intézményi statisztika kapcsolódik a tárgykorhoz:

- az ittas állapotban elkövetett közlekedési bűncselekményeké; illetve
- az ittas állapotban okozott közlekedési baleseteké.

Mindkét esetben a rendőrség az adatszolgáltató, azonban míg az ittas állapotban elkövetett közlekedési bűncselekmények vonatkozásában az ERÜBS, később ENYÜBS rendszerbe gyűjti az adatokat meghatározott módszer szerint, addig az ittas állapotban okozott közlekedési balesetek során a KSH-val együtt működve a KSH-nak teszi ugyanezt szintén meghatározott kritériumok alapján.

²⁷ *Progress in Reducing Drink Driving in Europe*. ETSC, 2018. <http://etsc.eu/2Assf>

A személyesérüléses közúti közlekedési balesetekről 1928. január 1. óta gyűjtünk adatot Magyarországon.²⁸

Az adatfelvételi rendszer fejlődésének első fontos lépcsője 1979–1980-ig nyúlik vissza, amikor a nemzetközi közlekedési egyezményekhez való csatlakozás (Genf, Bécs) lehetővé tette a személyesérüléses balesetek jelenleg is érvényes kategorizálását, a módszertan Európában is használatos definícióinak alkalmazását.

A két adatbázis részben átfedi egymást, részben pedig eltérő adatokkal szolgál. Míg az ittas állapotban elkövetett közlekedési bűncselekmények típusait a hatályos jogszabályi környezet határozza meg, addig az ittas állapotban okozott közlekedési balesetek érvényes kategorizálása az EU-ban, sőt a globálisan (WHO, OECD, ETSC stb.) használatos módszeren alapul, és kizárólag az ittas állapotban okozott – bármilyen fokú – személyi sérüléssel járó baleseteket foglalja magában. Utóbbi esetben az érték jellemzően azért magasabb, mint az ENYÜBS által regisztrált adatok, mert számos személyi sérüléssel járó közúti baleset nem bűncselekmény (például a járművezető egyben az egyedüli sérült személy), sőt szabálysértés sem valósul meg.

A KSH adatai a halálozás vonatkozásában az úgynevezett „harmincnapos idő” figyelembevételével regisztrálódnak, míg az ENYÜBS esetén az eljárás befejezésekor kerülnek be az adatok a statisztikába, az eljárások pedig akár egy-két évig is elhúzódhatnak. Utóbbi esetben akkor is megállapítják és regisztrálják az ittas állapotban elkövetett fatális közútibaleset-okozást, ha a sérült – a balesettel összefüggésben – harminc napon túl halálozott el.

Mindezek okán a két adatbázist külön vizsgálom és elemzem. Elsőként a KSH baleseti statisztikáját veszem górcső alá.

Az ittas állapotban okozott közlekedési balesetek alakulása

2008 és 2012 között mintegy negyedével (23,5 százalék) csökkent az összes személyi sérüléssel járó közúti balesetek száma, ezen belül 41,7 százalékkal az ittas járművezetők által okozott közlekedési baleseteké! Ezt követően kisebb elmozdulásokkal 15 500 és 17 ezer közötti értéken detektálható az összes éves közútibaleset-szám, míg az ittas járművezetők által elkövetettek 1650 és 1349 közötti értéken.

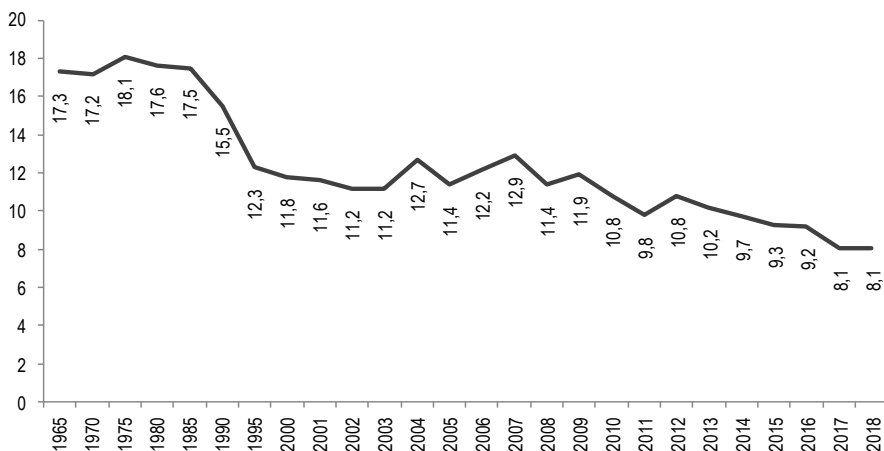
²⁸ Az első publikáció a *Statisztikai Szemle* 1928/3. számában jelent meg.

http://www.ksh.hu/apps/meta.objektum?p_lang=HU&p_menu_id=110&p_ot_id=100&p_obj_id=BDED

A 3. számú ábra az ittas járművezetők által okozott összes közúti balesethez viszonyított közúti balesetek eloszlását mutatja.

3. számú ábra

Az ittas járművezetők által okozott személyi sérüléssel járó közúti balesetek az összes közúti baleset százalékában 1965 és 2018 között Magyarországon (%)

Forrás: KSH, 2018. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_ods006.html

Az ábra szemléletesen tükrözi a csökkenő tendenciát! 1975-ben mérték a legmagasabb arányértéket (18,1 százalék) az ittas járművezetők által okozott személyi sérüléssel járó közúti balesetek esetében, ami negyven évvel később közel felére esett vissza (9,3 százalék), és azóta is csökken. Tulajdonképpen elmondható, hogy az elmúlt ötven évben soha nem volt ilyen alacsony az ittas járművezetők által okozott személyi sérüléssel járó balesetek összes személyes baleseten belüli aránya, mint tavaly és az azt megelőző évben (8,1 százalék). Annak ellenére, hogy a gépjárműállomány csak az elmúlt nyolc évben 18,1 százalékkal emelkedett (!)

Tehát erős intenzitással emelkedő gépjármű- és járművezetőszám és az egy főre jutó tisztaalkohol-fogyasztás enyhe emelkedése mellett jelentős csökkenés detektálható az ittas járművezetők által okozott személyi sérüléssel járó közúti balesetek elem- és arányszámában is!

Ennek legfőbb okait a szakemberek egyrészt a közlekedéstechnikai, ezen belül főleg a passzív biztonsági rendszerek fejlődésében, másrészt a hatósági intézkedések hatékonyságában látják. A mai gépjárművek, közutak biztonságosabbak a negyven, de akár a húsz évvel ezelőttiéknél, az elmúlt évtizedben bevezetett szabályok pedig (úgy mint a sebességhatárok mérséklése, a menetjelző lámpák kötelező használata lakott területeken kívül és nem utolsósorban

a több, célzott közúti ellenőrzés, a médiakampányok és a járművezető népeség egyre nagyobb hányadának emelkedő felelősségtudata) együttesen járultak hozzá az ittas járművezetők által okozott személyi sérüléssel közúti balesetek számának mérhető csökkenéséhez. Ezt erősíti az ittas járművezetők által okozott, az összes halálos közúti balesethez viszonyított, közúti balesetek eloszlása is: 1985-ben kiugróan magas volt az ittas állapotban halálos közúti balesetet okozók aránya: minden ötödik fatális kimenetelű közúti balesetnek az ittasság volt az oka. Harminc évvel később ez a felére csökkent, így ma már „csak” minden tizedik halálos közúti balesetben játszik szerepet az ittasság. Nyilvánvalóan ez is magas, kiváltképp, ha tekintetbe vesszük, hogy hazánkban zéró tolerancia érvényesül az alkoholos befolyásoltság alatt történő járművezetés tekintetében.

A KSH-féle közlekedéssziszatiztikai adatok közül érdeemes figyelmet szentelni az ittasan okozott közúti balesetek földrajzi eloszlásának is. Pest megye és Budapest dominanciája, már csak a földrajzi kiterjedtsége, a napi közlekedő gépjárműszám és forgalom nagysága, valamint intenzitása alapján sem véletlen, ugyanakkor egy-két megye is kiemelkedik a többi közül, és az elmúlt nyolc évét vizsgálva jellemzően ugyanazok a megyék: Bács-Kiskun, illetve Szabolcs-Szatmár-Bereg.

Az ittas állapotban okozott közlekedési bűncselekmények alakulása

Azt, hogy valakit mikortól tekintünk hivatalosan is ittasnak, jogszabályok határozzák meg. A következőkben az 1990 és 2017 közötti, a hatóságok előtt ismertté vált alkoholos befolyásoltság alatt elkövetett közlekedési bűncselekmények idősorát vizsgálom, amelyek az ENYÜBS (korábban ERÜBS) rendszer adatain alapulnak.

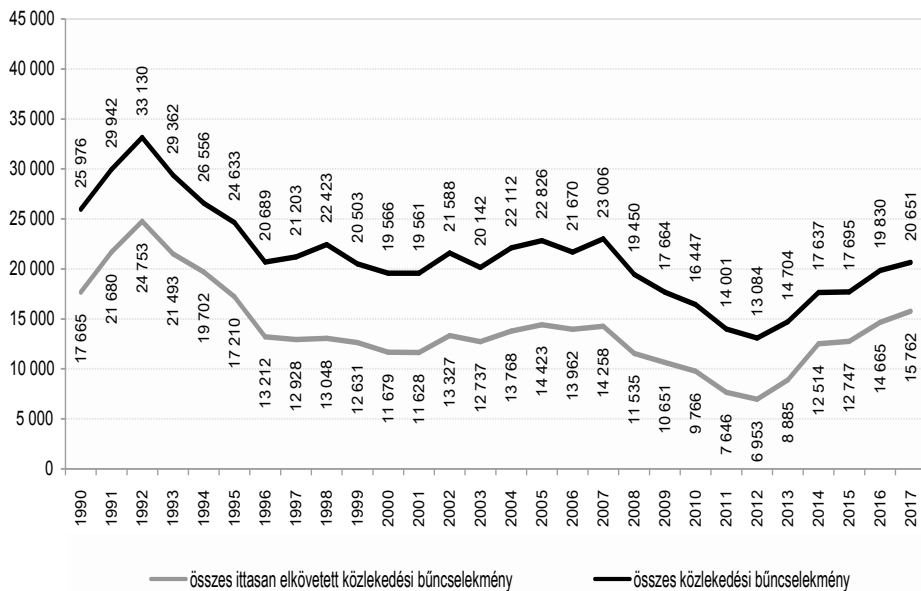
A közlekedési bűncselekmények észlelése változó intenzitást mutat: a vizsgált időintervallumban 2012-ben volt detektálható a legalacsonyabb elemszám, míg húsz évvel korábban, 1992-ben a legmagasabb, a 2012-ben mért érték több mint kétszerese! 2012 után folyamatos emelkedésnek indult a hatóság tudomására jutó közlekedési bűncselekmények száma, ami 2017-re a XXI. század elején detektált gyakorisághoz közelít. Kérdés, hogy mi ennek az oka?

Mivel az összes közlekedési bűncselekmény és az ittas állapotban elkövetett közlekedési bűncselekmények idősora illeszkedik egymáshoz, így értelemszerűen hasonló változás detektálható az ittasan elkövetett közlekedési bűncselekmények idősorában is: itt is 2012-ben észlelte a hatóság a legkevesebb ilyen cselekményt, és húsz évvel korábban, 1992-ben a legtöbbet. A különbség mértéke

eltérő csupán: míg az összes közlekedési bűncselekmény esetén több mint kétszerezésére nőtt a gyakoriság, addig az ittasan elkövetett bűncselekmények esetén több mint háromszoros növekedés volt megfigyelhető. A hatóság által észlelt ügyek száma 2017-ben a negyedik legmagasabb érték volt a vizsgált időszakban és nem a XXI. század eleji értékhez közelít, hanem a jóval magasabb gyakoriságot mutató 1990-es évek elejihez.

4. számú ábra

Az ismertté vált ittas járművezetés bűncselekmények száma 1990 és 2017 között

Mindez azt jelzi, hogy habár az ittasan okozott közlekedési balesetek száma folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, az alkoholos befolyásoltsággal összefüggő közlekedési bűncselekmények száma ellenkező irányú: folyamatosan növekszik.

Logikus magyarázat lehet, hogy a hatóság nagyobb figyelmet fordít a jelenlegre, több a közúti ellenőrzés. Az Európai Közlekedésbiztonsági Tanács (European Transport Safety Council; ETSC) vizsgálati eredményei szerint hazánkban 2010 óta habár kis mértékben, de növekszik az ezer főre jutó közúti alkohol-

ellenőrzések száma.²⁹ Ugyanakkor az ellenőrzéseken egyre kevesebb ittas járművezetőt találnak az eljáró hatósági személyek.

Az okokat a szabályozás változásában kell keresni!

A gépi meghajtású jármű ittas vezetésének szabálysértési alakzata ugyanis a 99/2011. (VI. 29.) Korm. rendelet 3. § (1) bekezdésével megszűnt és a határérték (0,80 g/l ezrelék) feletti alkoholos befolyásoltság alatt történő járművezetés 2011. július 1-je óta bűncselekménynek minősül. Már csak a vízi, légi és vasúti járművek alkoholos befolyásoltság alatt történő járművezetésének van szabálysértési alakzata.

Majd a 2012. évi C. törvény rendelkezései szerint, 2013. július 1-jét követően megváltozott a bűncselekményi értékhatár is: véralkohol-koncentráció (BAC) esetén 0,50 g/l (ezrelék), levegőalkohol-koncentrációnál 0,25 mg/l (ezrelék) lett.

A statisztikai adatokra a fenti jogszabályi változások jelentős hatást gyakoroltak, ugyanis 2011. július 1-jét megelőzően az ittas járművezetés szabálysértéseket a szabálysértési statisztika tartotta nyilván. Azóta azonban a hatóság előtt ismertté vált összes ilyen esetet az ENYÜBS rendszerbe gyűjtik, illetve oda rögzítik. Mindez azt eredményezi, hogy részben a véralkohol-koncentrációs érték csökkentésével, részben a magatartás kriminalizálásával megnőtt az ENYÜBS rendszerben regisztrált ittas állapotban elkövetett járművezetés bűncselekmények száma. *Ez tehát nem a hatóság által észlelt ittas vezetések abszolút számának emelkedését jelzi, csupán egyfajta statisztikai adatmozgást.*

A kriminológusok számára a szeszital-fogyasztás és a közlekedés kapcsolatának vizsgálata különösen érdekes jelenség. Ugyanis az alkoholos befolyásoltság alatt történő járművezetés egy olyan magatartás, amelyet sok járművezető legalább egyszer élete során elkövet, még akkor is, ha kockázatosnak tartja, és erős érzelmekkel ellenzi ezt a viselkedést.

A következőkben vizsgáljuk meg az ESRA2³⁰ nemzetközi vizsgálat 2018-as adatai alapján a járművezetők ittas járművezetés jelenségéhez kapcsolódó hazai attitűdjét. Az ESRA program (E-Survey of Roadusers' Attitude; a közlekedők magatartásának, attitűdjének elektronikus felmérése) célja, hogy felmérje harminckét részt vevő országban³¹ a közlekedésben részt vevők közlekedésbiztonsággal kapcsolatos véleményét, attitűdjét, viselkedését és kockázati maga-

²⁹ PIN FLASH 31, *How traffic law enforcement can contribute to safer roads*. ETSC, 2016. http://etsc.eu/wp-content/uploads/PIN_FLASH31_Final-1.pdf

³⁰ <https://www.esranet.eu/en/deliverables-publications/>

³¹ Minden földrészről kerültek be országok a mintába. Az Európai Unióból húsz állam.

tartását. Az online felmérés összesen harmincötezer közlekedő válaszait gyűjtötte össze, ebből Magyarországról 1014 személyét. Az első ESRA-vizsgálatra 2015 és 2017 között került sor, ez a második a közlekedők attitűdjét és magatartását reprezentatív felnőtt népességi mintán online standardizált kérdőívvel mérő európai összehasonlító vizsgálat.

A vizsgálat főbb magyar vonatkozású eredményei a következők voltak.

Az önbevalláson alapuló, a közlekedésbiztonságot veszélyeztető kockázati magatartások előfordulási gyakoriságát tekintve a hazai megkérdezettek az „ittas járművezetés” változóra adott válaszok prevalenciaértéke vonatkozásában emelkedtek ki a mintában mért átlagból. Bármilyen furcsa, a magyar mintán mérték a legalacsonyabb éves prevalenciaértéket az alkoholos befolyásoltság alatt történő járművezetés tekintetében. A megkérdezett magyarok mindössze 5,4 százaléka jelezte, hogy a kérdezést megelőző évben vezetett ittasan! Ez az érték még kedvezőbbnek minősül, ha hozzávesszük, hogy az európai megkérdezettek között mért átlagos éves prevalenciaérték 20,6 százalék volt.³²

A kockázateszlelés kapcsán a vizsgálatban megkérdezték a mintába kerültkétől, hogy egy ötfokú skálán értékeljék, hogy a felsorolt balesetkockázati magatartások (telefonálás kézben tartott telefonnal, ittas járművezetés, sebességtúllépés, fáradtan történő vezetés) mennyire veszélyesek. A 4-es vagy 5-ös értéket (veszélyes, nagyon veszélyes) adott válaszadók részesedése alapján vizsgálták az egyes nemzetek egymáshoz és a többi kockázati magatartáshoz viszonyított arányát és kockázateszlelési attitűdjét. A magyarok a felsoroltakból az ittas járművezetést ítélték a legveszélyesebb magatartásnak, olyannyira, hogy Finnország, Csehország és Portugália után a negyedik legmagasabb arányértéket (84,8 százalék) mutatták a harminckét nemzet között! (Figyelmet érdemel azonban, hogy az ESRA1-es vizsgálat eredményei szerint a hazai mintán 94 százalék volt ez az arányérték.)

Ugyanakkor az európai országok között a magyar megkérdezettek közül vélték a legtöbben (81,4 százalék) úgy, hogy a sebességtúllépés veszélyes vagy nagyon veszélyes. Az európai átlagértékek a következőképpen alakultak: telefonálás: 75,8, ittas járművezetés: 80,6, sebességtúllépés: 74,8, fáradtan történő vezetés 74,4 százalék.³³ (Az európai átlagértékek tekintetében az ESRA1-es vizsgálat eredményeihez képest a sebességtúllépésen kívül a többi balesetkoc-

³² *Driving under the influence of alcohol and drugs ESRA2 Thematic report Nr. 5.* <https://www.esra.net.eu/en/deliverables-publications/>

³³ *Subjective safety and risk perception ESRA2 Thematic report Nr. 7.* <https://www.esra.net.eu/en/deliverables-publications/>

kázati magatartás esetén jelentősen csökkent az azokat veszélyesnek vagy nagyon veszélyesnek ítézők aránya a megkérdezettek körében.)³⁴ Az ittas járművezetés balesetkockázati megítélése kapcsán volt detektálható a legnagyobb eltérés a hazánkban mért és az európai átlagérték között. Ez pedig azt jelzi, hogy a hazai járművezetők jellemzően tisztában vannak az ittas járművezetés balesetkockázati szerepével, jelentős többségük nem vezet alkoholos befolyásoltság alatt gépjárművet, ugyanakkor a személyi sérüléssel járó baleseti statisztika adatai szerint mégis az európai középmezőny felső decilisében helyezkedünk el az ittas járművezetők által okozott személyi sérüléssel járó balesetek előfordulási gyakoriságának tekintetében. Mi lehet ennek az oka?

A Ross-féle paradigma

Már a huszadik század közepét megelőzően kifejlesztették azokat az eszközöket, amelyek segítségével mérhetővé vált egy személy vérében az alkoholmennyiség, azaz a véralkohol-koncentráció (BAC).³⁵ Laboratóriumi vizsgálatok kimutatták, hogy az intoxikáció különböző mértékét jelző BAC-szintek esetén a vezetéshez kapcsolódó egyes, például a megosztott figyelmet igénylő feladatokban egyre gyengébben teljesítettek a vizsgálati alanyok. Habár a BAC hatása számos tényezőtől függ, mint például az egyén súlya, a szeszes ital töménysége, étel jelenléte a gyomorban, a romló teljesítmény jellemzően 0,05 és 0,08 BAC-érték között következik be.

Számos vizsgálat igazolta, hogy az alkoholfogyasztás–közúti baleset közti kapcsolat erős: a BAC értéknövekedésével exponenciálisan növekszik a balesetkockázat; 0,05 BAC-értékű befolyásoltság esetén kétszer akkor a bekövetkezés valószínűsége, mint tiszta állapotban; 0,08 BAC esetén a kockázat multiplikálódik, akár meg is tízszeresíthető. Sőt, 0,15 BAC-nál vagy magasabb mértékű véralkohol-koncentráció esetén a relatív kockázat több százszoros is lehet.³⁶ Elsőként 1936-ban Norvégiában vezették be, hogy amelyik járművezető véralkohol-koncentrációja a törvényben meghatározott 0,05–0,08 BAC-érték felett van, az közlekedési bűncselekményt követ el.

³⁴ <https://www.esranet.eu/en/deliverables-publications-old/>

³⁵ Emil Bogen: The Diagnosis of Drunkenness – A Quantitative Study of Acute Alcoholic Intoxication. *California and Western Medicine*, vol. 26, no. 6, 1927, pp. 778–783.

³⁶ Thomas Babor – Raul Caetano – Sally Casswell – Griffith Edwards – Norman Giesbrecht – Kathryn Graham – Joel Grube – Linda Hill – Harold Holder – Ross Homel – Michael Livingston – Esa Österberg – Jürgen Rehm – Robin Room – Ingeborg Rossow: *Alcohol: No Ordinary Commodity*. Research and Public Policy, Oxford University Press, Oxford, 2003

A skandináv országokat az Egyesült Királyság követte 1967-ben, ahol a BAC-határérték a hatályos törvény értelmében 0,08 volt. Ezzel egyidőben bevezették egy olyan kézi ballontípusú levegőteszter alkalmazását, amely lehetővé tette, hogy az eljáró rendőrök a helyszínen meghatározhassák, szükség van-e megerősítő vérvizsgálatra vagy a *Borkenstein* által kifejlesztett fotometrikus „Breathalyser”-rel (alkoholszondával) történő kontrollvizsgálatra. A Breathalyser és a hordozható előzetes levegőteszterek kifejlesztése együtt a szabályozással forradalmasította a közlekedési bűnüldözést és egyre nagyobb számban sikerült kiszűrni az alkoholos befolyásoltág alatt járművet vezetőket rizikócsoportját. A régi gondolkodást kombinálták az új technológiával. Habár számos járművezetőt felelősségre vontak, az elsődleges cél sokkal inkább a büntetés, mintsem az általános elrettentés volt. Az elrettentés a kommunikációs folyamat részét képezte és elsősorban emocionálisan kívánt hatni a célpopulációra. A kezdeti időszakban a véralkohol-koncentráció mérésére csak indokolt esetben vagy balesetek alkalmával került sor. A következő áttörés az 1970–1980-as években történt, amikor néhány országban bevezették a random alkoholszondáztatást, azaz kampányszerűen megállítottak szabályosan közlekedő, balesetet nem okozó járművezetőket, és az alkoholszonda megfújására kötelezték őket. Ezek a módszerek azt a célt szolgálták, hogy növeljék a hatósági észlelések kockázatát. Vagyis a járművezetők tartsanak attól, hogy bármikor megállíthatják és ellenőrizhetik őket, és pozitív teszt esetén jókora bírságra számíthatnak. A program evaluációja során azt találták, hogy a fatális kimenetelű balesetek száma a random alkoholszondáztatás eredményeként 22 százalékkal csökkent.³⁷ Habár az indokolatlan átvizsgálás és elkobzás elleni alkotmányos védelem miatt ezt a módszert nem alkalmazták az Egyesült Államokban, helyette úgynevezett „józanságpontokat” állítottak fel.³⁸ A random alkoholtesztelés alkalmazása nagyon fontos dologra hívta fel a figyelmet: a balesetek számának jelentős csökkenése csak úgy érhető el, ha nemcsak a rendszeres alkoholfogyasztókat, de az egész társadalmat a megelőzés célcsoportjának tekintik. Meglepően nagy hatást gyakorol, ha a törvényben szabályozott 0,08 BAC-értéket 0,05-ra szállítják le. Úgy tűnik, hogy a szabályozás nemcsak a 0,05–0,08 BAC-értékkel járművet vezetőket kis csoportjára bírt befolyással, de a járművezetők táborának jelentős többségére is hatott; hatásossága statisztikai adatokkal alátámasztható. Ez is demonstrálja azt a közegészségügyi alapelvet, hogy *a sok, kis kockázatú ember által történő kis mértékű viselkedésváltozás társadalmi szinten sokkal*

³⁷ Ross Homel: *Policing and Punishing the Drinking Driver: A Study of General and Specific Deterrence*. Springer-Verlag, New York–Heidelberg, 1988

³⁸ Uo.

előnyösebb, mintha a magas kockázatú embereknek egy kis csoportja tanúsítana jelentős viselkedésváltozást. Ez a közegészségügyi megközelítés egyébként Laurence Ross nevéhez fűződik³⁹, aki 1992-ben jegyezte le és a „változás paradigmájaként” nevesítette.

A járművezetés és alkoholfogyasztás kapcsolatának értelmezése számos vonatkozásban közegészségügyi elveken nyugszik: ennek alapján értékelik egyes közbiztonsági stratégiák sikerességét, hatásosságát.⁴⁰ A közlekedésbiztonsági intézkedések, intervenciók sikerét a személyi sérüléssel járó, illetve a fatális balesetek számának alakulásával mérik. Azaz ezek szolgálnak indikátorként.

Összefoglalás

Ross „változásparadigmája” jól illeszkedik a hazai helyzethez. Jelen kutatás eredményei azt jelzik, hogy az elmúlt években, Magyarországon az ittas állapotban okozott személyi sérüléssel járó és a fatális közúti balesetek száma úgy csökken, hogy folyamatosan emelkedik a gépjármű- és járművezetőség, a tizenöt év feletti népesség körében mért alkoholfogyasztás mértéke pedig jóval meghaladja az európai átlagot. Az ittas állapotban okozott személyi sérüléssel járó és a fatális közúti balesetek számossága relatíve kicsi a közúti ittas járművezetés vétsége számához képest, az elmúlt tíz évben pedig jelentős csökkenés detektálható. A hatóság által észlelt ittas járművezetés vétségek száma 2013 óta enyhe, de folyamatos emelkedést mutat, ami a jelenség szabályozásából adódó statisztikai adatmozgással hozható összefüggésbe. Ezt erősítik a nemzetközi ETSC-vizsgálat eredményei is; eszerint hazánkban enyhén ugyan, de emelkedik az ezer főre jutó, közúti alkoholtesztelek száma, miközben az ellenőrzéseken egyre kevesebb ittas járművezetőt találnak az eljáró hatósági személyek. Ez tovább erősíti az ESRA2-vizsgálat eredményeiből, illetve az úgynevezett KSH-statisztikából levont következtetést is, miszerint a közúti járművezetők csoportja egyre tudatosabb Magyarországon, és a balesetek elkerülése érdekében egyre kevesebben kockáztatják, hogy alkoholos befolyásoltság alatt gépjárművet vezessenek. Mint arra *Irk Ferenc* jelen tanulmány lektorálása során felhívta a figyelmet arra, hogy napjaink fejlett társadalmában a gépjármű a munkába járás, a gyerekek szállításának eszközévé vált, így akár a jármű, akár

³⁹ H. Laurence Ross: The Law and Drunk Driving. *Law & Society Review*, vol. 26, no. 1, 1992, pp. 219–230.

⁴⁰ Ross Homel: Driving Under the Influence (DUI). In: Richard A. Wright – J. Mitchell Miller (eds.): *Encyclopedia of Criminology*. Routledge, New York, 2005

a járművezetői engedély elvesztése nemcsak a munka, de a gyerek iskolába juttatásának megnehezedésével, iskola utáni elfoglaltságainak elvesztésével is járhat. A jelenlegi kampányok, közlekedésbiztonsági intervenciók és szigorodó ellenőrzések, szabályok és büntetések hatással voltak „sok, kis kockázatú járművezetőre”, ami statisztikailag mérhető eredményességet mutat a beavatkozások hatásosságának tekintetében. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy van a járművezetőknek egy olyan csoportja, amelyekre ezek az intervenciók nem bírtak befolyással: ez a rendszeres alkoholfogyasztó vagy alkoholbeteg járművezetők csoportja (*high risk offenders*). A Ross-féle paradigma alapján a magas kockázatú emberek kis csoportjának jelentős viselkedésváltozása jóval kevésbé előnyös, így hazánkban is azt tapasztalhatjuk, hogy rájuk nem irányulnak kampányok, közlekedésbiztonsági intervenciók, sőt az őket érintő szabályozás sem változott érdemben az elmúlt két évtizedben. Miközben ők azok, akikre a törvényi szigor, a büntetések a legkevésbé hatnak. A függőségük kényszere erősebb a törvény szigorától és a büntetéstől való félelemnél, így bármilyen büntetéssel sújtják is őket – járművezetéstől eltiltás, végleges hatályú járművezetéstől eltiltás –, azt ők többségében negligálják. Ez pedig azt eredményezi, hogy nem sikerül a hatóságoknak kiszorítaniuk őket a járművezetők közül, ami fenntartja a közlekedésbiztonsági kockázatukat.

A járműipari fejlesztések várható hatása a felelősség kérdéseire

Az autonóm járművek által okozott balesetek felelősségi rendszerét vizsgálva az első kérdés, amit fel kell tennünk, kell-e a jognak ezt a területet szabályoznia, és ha igen, akkor vajon a büntetőjog területére tartozik-e. Ha igen, akkor további kérdés, hogy baleset esetén kit büntessünk meg. Magát a robotot nem tudjuk, hiszen a büntetőjog a bűnös, vagyis az elkövetőnek felróható (így csak az emberi) magatartást tekinti bűncselekménynek, ezért itt esetleg az úgynevezett mögöttes felelősség kérdése jöhetne szóba a tanulmány szerint. Mivel a szerző nem ezt az álláspontot vallja, ezért a büntetőjogi felelősség kérdésének feltevésén túl kiter a más jogterületek által szabályozott egyéb lehetséges felelősségi formákra. A tanulmány elsősorban problémafelvetéssel foglalkozik, mivel a téma részletes kidolgozása a civilisztikai jogtudomány területére tartozik, ezért a szerző ezeket a kérdéseket csak érinti, de azokban vállaltan nem mélyed el.

Bevezetés

Korábban megszokott életünk a negyedik ipari forradalom világában szinte napról napra változik. Egyik percről a másikra elavulttá válnak a tegnapi még újak számítógépes találmányok, és bár riadtan, mégis kíváncsian figyeljük a tudomány, valamint a technika szárnyalását, s ezek egyik legsikeresebb területét, a robotikát.

Ma már nem kerülhetjük ki azokat a kérdéseket, amelyek a robot jogalanyiságának problémája és cselekvőképessége körül merülnek fel, de egyes országokban a robot állampolgárságának közjogi dilemmája is napirenden van. A büntetőjogász számára mégsem ez a legérdekesebb probléma, hanem a járművet „vezető” robot felelősségének kérdése: *Vajon az autonóm járművek által okozott károkért ki vonható felelősségre?*¹

A dilemma leginkább a felróhatóságon alapuló felelősség és az objektív helytállási kötelezettség közötti viszonylatban merül fel, és számos további kérdéskört von maga után.

¹ 2020. február 11–12-én Londonban rendezték a Move konferenciát, amelyen hasonló kérdésekről folyt a disputa.

Tanulmányomban kitérek a klasszikus felelősségi alakzatokra, s ezen belül is arra, milyen nehézségekkel nézhetünk szembe, amikor ezt a felelősségi formát akarjuk bevinni a robotok világába. A felelősségi kérdések elemzése előtt a téma kapcsán felmerülő alapfogalmakat tisztázom.

Alapfogalmak

Az autonóm járművek által okozott közlekedési balesetek felelősségi kérdéseinél fontos, ha a témához kapcsolódó fogalmakat tisztázzuk. Vajon mi tekinthető robotnak, ágensnek, és hogyan határozható meg a mesterséges intelligencia fogalma?

Ágens

Az *ágensek* cselekvésre, gondolkodásra, vagyis az emberi gondolkodás imitálására képes szoftverek, amelyek még nem feltétlenül jelennek meg a fizikai valóságban. A robotokat az különbözteti meg az ágensektől, hogy fizikai kiterjedésük van.²

Mesterséges intelligencia

A mesterséges intelligencia (MI), illetve az artificial intelligence – az úgynevezett AI – a múlt század hatvanas éveiben jelent meg, és „*az emberi agy funkcionálisának utánpótlását tűzte ki célul*”³. Több alkalmazási területe ismert, a többi között a gépi látás, a robotika, a beszédfeldolgozás, a mintafelismerés, a szakértői rendszerek, a drónok stb. Jelenléte a számítógépes hálózatok elterjedésével a mindennapjaink része lett, és általa egy új eszköztár is megjelent, ami új nehézségek elé állította a világot.⁴

Napjainkban az MI olyan eljárásokat, módszereket, szoftvereket és konkrét megoldásokat jelent, amelyekre az ember módjára autonóm módon gondolkodni, illetve cselekedni képes ágensek épülhetnek.⁵

Robot

Zódi Zsolt szerint a *robot* ember alkotta objektum, amely képes külső stimulásokra válaszolni, és a világban úgy cselekedni, hogy eközben nincsen szüksége

² Zódi Zsolt: *Platformok, robotok és a jog. Új szabályozási kihívások az információs társadalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018, 184. o.

³ Dobrowiecki Tadeusz – Mészáros Tamás: *A mesterséges intelligencia új területei: intelligens ágensek*. Egyetemi jegyzet. BME, Budapest, 1998, 3. o. http://home.mit.bme.hu/~meszaros/me/pubs/agensjegyzet_1999.pdf

⁴ Uo.

⁵ Uo. 185. o.

közvetlen emberi kontrollra. A robot definíciójából Zódi Zsolt két fontos elemet emel ki: egyrészt az önálló, emberi felügyelet nélkül cselekvést, másrészt a külvilági ingereket, az inputok változására történő reagálást. A robotok szinte bármilyen emberi cselekvést helyettesíthetnek a gyártási folyamatoktól a közlekedésen át a szoftveres világban történő felügyeleti funkcióig és döntésekig. Méretükben is nagyon eltérőek, mivel lehetnek nano- és óriás robotok is.⁶ A robotok családjának variánsai az *autonóm járművek*. Attól függően beszélhetünk autonóm járműről, hogy a SAE szabvány által meghatározott szintek melyikének felel meg. Kérdés persze, hogy maga a teljes jármű-e a robot, vagy csak az autonóm működésért közvetlenül felelős alrendszer.⁷ Az autonóm járművek közlekedésének fogalma már szerepel az *Európai Parlament* úgynevezett *Robotikai Chartájában*.

Robotikai Charta

A *Robotikai Charta* (a továbbiakban: charta) meghatározza az autonóm közlekedés fogalmát, amely magában foglalja a közúti, a vasúti, a vízi és a légi közlekedési eszközök valamennyi formáját, ha azok távirányított, automatizált, összekapcsolt és autonóm módon működnek. Az autonóm járművek lehetnek gépjárművek, vonatok, hajók, kompok, repülőök, drónok és egyéb járművek, de az ágazatban létrejövő fejlesztések és innovációk minden jövőbeli formája is idetartozik.⁸ A charta szerint az alkalmazandó jogot meghatározó jelenlegi kettős rendszert⁹ egyszerűsíteni kell majd.

SAE szabvány

A *SAE szabvány*¹⁰ különíti el az egyes járműveket aszerint, hogy automatizáltak-e, vagy sem. Az Egyesült Államok közlekedési hatósága (National Highway Traffic Safety Administration; NHTSA) dolgozta ki. Ez alapján az automatizáltságot tekintve hat szintet különböztetünk meg.

- A 0. szinten nincs automatizálás.
- Az 1. szinten a gépjárművezetés támogatottságát (például sávtartó automatika) figyelhetjük meg.

⁶ Zódi Zsolt: i. m. 185. o.

⁷ Uo.

⁸ Az Európai Parlament a robotikára vonatkozó polgári jogi szabályokról szóló 2017. február 16-i állásfoglalása a Bizottságnak szóló ajánlásokkal.

⁹ 864/2007/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet és a közlekedési balesetekre alkalmazandó jogról szóló 1971. május 4-i Hágai Egyezmény.

¹⁰ SAE szabvány: *Taxonomy and Definitions for Terms Related to Driving Automation Systems for On-Road Motor Vehicles*. 2014

- A 2. szinten már megjelenik a részleges automatizálás (sebességváltás és kormányzás).
- A 3. szint a feltételes automatizálást jelenti, ahol a robot átveheti az irányítást a dinamikus vezetési műveletek felett.
- A 4. szinten megjelenik a magas szintű automatizálás, de a „vezető” még ott ül.
- Az 5. szinten viszont teljes szintű automatizálásról beszélünk, és ez már a „vezető” nélküli járművet jelenti.

A felelősségi rendszerekről

Magánjogi felelősség

Az autonóm járművek esetében a szoftver kisebb meghibásodása is balesetet okozhat. Először is, tisztáznunk kell a hibás termék, esetünkben a hibás autonóm jármű fogalmát. Akkor beszélhetünk hibás járműről, ha az nem felel meg a gyártó által történt forgalomba hozatalakor hatályos minőségi követelményeknek, vagy nem jellemzik a gyártó által adott leírásban szereplő tulajdonságok. Felfedezése után a hibát késedelem nélkül kell a gyártóval közölni¹¹, a közlés késedelméből eredő kárért a gyártó nem tehető felelőssé.

Amennyiben a hiba az autonóm jármű működésével hozható kapcsolatba, akkor a felelősségi kérdések a magánjog területére esnek. Ennek egyik formája a *veszélyes üzem*. A többi felelősségi forma pedig – a polgári jogi szabályozás vonatkozásában – a *kellékszavatosság*, a *termékszavatosság* és a *termékfelelősség*.

Vágány Tamás szerint¹² a *veszélyes üzemi felelősség*¹³ esetében a kulcsfogalom az *üzembentartó*¹⁴. A Ptk. szabályozása értelmében az végez fokozott veszéllyel járó tevékenységet, akinek érdekében a veszélyes üzem működik. Idetartozik az autonóm járművek működtetése is. A jogszabály nem sorolja fel a fokozott veszéllyel járó tevékenységek körét, hiszen ez nem is lenne lehetséges, ugyanis a technika fejlődésével e tevékenység tartalma és köre bővül. Az ebben a témában hozott egyik bírósági határozat szerint mindig a konkrét helyzetben a bí-

¹¹ A hiba felfedezésétől számított két hónapon belül közölt hibát késedelem nélkül közölni kell tekinteni.

¹² Vágány Tamás: *Az önvezető járművek üzemben tartóinak felelősségbiztosítási kérdései*. A 2018. november 13-án, a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen rendezett Kriminálexpón elhangzott beszéd.

¹³ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.), 6:535. §

¹⁴ Ptk. 6:536. §

rónak kell eldöntenie, vajon az adott ügyben felmerülő tevékenység fokozott veszéllyel jár-e.¹⁵ A Fővárosi Ítéltábla döntése szerint „[F]okozott veszéllyel jár az a tevékenység, amelynek folytatása során fellépő, viszonylag csekély mértékű rendellenesség is súlyos kárral fenyegető veszélyhelyzetet alakíthat ki. Fokozottan veszélyes az a tevékenység akkor is, ha folytatójának csekélyebb mértékű vétkessége súlyos kárveszéllyel fenyegető helyzetet teremthet, továbbá, ha egyszerre nagyobb számú személy életét, testi épségét, egészségét vagy vagyonát fenyegető kárveszélyt idéz elő.”¹⁶

A fokozott veszéllyel járó tevékenységet folytató köteles az ebből eredő kárt megtéríteni, de mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt a fokozott veszéllyel járó tevékenység körén kívül eső elháríthatatlan ok idézte elő. Több üzembentartó esetében közös a károkozás.

A *kellékszavatosság*¹⁷ esetében az autonóm jármű eladója kötelezettként felel a terméknek a vásárláskor már meglévő hibájáért. Az eladó felelősségét tehát a jármű olyan, a vásárlás pillanatában meglévő, de fel nem ismerhető hibája alapozza meg, amely később gondot okoz. Ezt nevezik gyártási, illetve rejtett hibának. Itt a felelősség objektív, vagyis az eladónak nem kell tudnia, hogy a jármű hibás volt. Amennyiben tehát az eladó jóhiszemű volt, a hibás teljesítés esetében is megállapítható a felelőssége a vevővel szemben.

Ha hibás teljesítés esetén kijavítás történik, akkor a jármű kijavítással érintett részére vonatkozó kellékszavatossági kötelezettség a gyártót terheli. Csere esetén a kicserélt járműre vonatkozik a kellékszavatossági kötelezettség, amely szintén a gyártót terheli.

Az új Ptk. vezette be a *termékszavatosság*¹⁸ fogalmát. Ez a témánk szempontjából azt jelenti, hogy a vevő az autonóm jármű hibája esetén követelheti a gyártótól a hiba kijavítását. Amennyiben ez megfelelő határidőn belül a vevő érdekeinek sérelme nélkül nem lehetséges, akkor a vevő kérheti, hogy a gyártó a terméket cserélje ki.

A Ptk. azokat az eseteket is felsorolja, amikor a gyártó mentesül a termék-szavatossági kötelezettség alól. E szerint a gyártónak lehetősége van arra, hogy bizonyítsa az alábbiakat:

- a terméket nem üzleti tevékenysége vagy önálló foglalkozása körében gyártotta vagy forgalmazta;

¹⁵ BH 2002. 306.

¹⁶ BDT 2012. 2661.

¹⁷ Ptk. 6:159. §

¹⁸ Ptk. 6:168. §

- a termék forgalomba hozatalának időpontjában a hiba a tudomány és a technika állása szerint nem volt felismerhető; vagy
- a termék hibáját jogszabály vagy kötelező hatósági előírás alkalmazása okozta.

Az autonóm járművek esetében is alkalmazható a Ptk. azon szabálya, miszerint a gyártót a jármű általa történő forgalomba hozatalától számított két évig terheli a termékszavatossággal kapcsolatos kötelezettség. E határidő eltelte jogvesztéssel jár.

Amennyiben a tulajdonos eladja a járművet, a termékszavatossági jogokat az új tulajdonos érvényesítheti a gyártóval szemben.

Ezek a magánjogi felelősségi formák már régóta részei a magyar jogrendszernek, és az autonóm járművek elterjedésével nálunk is lehetőséget adnak arra, hogy károkozás esetén alkalmazhatók legyenek. Persze azzal, hogy a járművek bizonyos szintű átalakításakor a jármű eredeti gyártója termékfelelősége megszűnik.

A könnyebb érthetőség kedvéért a 2018. évi Kriminálexpón elhangzott jogeset¹⁹ segítségével szeretném összefoglalni az imént ismertetett magánjogi felelősségi szabályokat.

Jogeset

Az autonóm jármű nem észleli a kerékpárost az út szélén, és elsodorja, majd nekimegy egy beton útterelő elemnek. Ezt követően áll meg. A kerékpáros, az autó vezetője és utasa is nyolc napon túl gyógyuló sérüléseket szenved.

Az alábbi kérdésekre keresi a jogalkalmazó a választ egy ilyen esetben:

- Kik léphetnek fel kártérítési igénnyel?
- Kivel szemben érvényesíthető a kár és sérelemdíj?
- Milyen alapon terjeszhető elő a követelés?

A felelősség kérdése az alábbi személyekre terjedhet ki:

- az autonóm járműben utazó személyre;
- az üzemeltetőre;
- a gyártóra/forgalmazóra;
- a programozóra;
- az MI felett folyamatosan felügyeletet gyakorlóra.²⁰

¹⁹ Vágány Tamás: i. m.

²⁰ Klein Tamás: Robotjog. In: Klein Tamás – Tóth András (szerk.): *Technológia jog – Robotjog – Cyberjog*. Wolters Kluwer, Budapest, 2018, 208. o.

A kerékpáros és az utas az üzembentartóval szemben, a veszélyes üzem szabályaira hivatkozva léphet fel kártérítési igényel. A jármű vezetőjével szemben, abban az esetben, ha nem 5. szintű az automatizáltság, akkor a veszélyes üzem és a rendes kárfelelősség szabályait érvényesíthetik.

A biztosítóval szemben pedig a kötelező felelősségbiztosítás szabályainak megfelelően a telepített felelősség szabályait kell alkalmazni az üzemeltetéssel okozott károk miatt.

A fentebb ismertetett szabályok alapján a gyártóval szemben termékfelelőségre lehet hivatkozni.

A járművezető (ha van ilyen), akkor a gyártóval szemben léphet fel, a termékfelelősség alapján, a kereskedővel szemben pedig a szerződés hibás teljesítésével okozott kár miatt.

A magánjogi felelősség mellett a kötelező felelősségbiztosítási rendszer szabályai is alkalmazhatók az autonóm járművek károkozásakor.

Amennyiben tehát az autonóm járművek a hétköznapok megszokott szereplői lesznek, az ezekre vonatkozó jogi, *„különösen a felelősségi kérdések a létező jogunkba fognak belenőni, így mindazokra a kérdésekre, amelyekre analógiát tudunk találni a létező jogban”*²¹, működni fognak.

Büntetőjogi felelősség

Az autonóm jármű által okozott közlekedési baleset kapcsán felmerülő büntetőjogi felelősségnél figyelembe kell vennünk az MI embertől független döntési képességét és azt a megváltozott döntési mechanizmust, amely az ember-gép szimbiózis kapcsán merül fel. Ahogy Szathmáry Zoltán is írja, *„az ember által nem ellenőrizhető, automata vagy automatizált döntési rendszerekre való ráutaltság”*-ról van itt szó²²; egyfajta hibrid felelősségi rendszerről, ahol az emberi bűnösség és büntetőjogi felelősségre vonás mellett meg kell alkotni az MI által megvalósított cselekmény miatti büntetőeljárás és büntetőjogi jogkövetkezmény lefolytatására vonatkozó szabályokat.²³ Ezen belül meg kell határozni a gondossági kötelezettségeket és felelősségi köröket, amelyeknek kihatásuk lehet az MI rendeltetésszerű működésére. Meg kell határozni továbbá a felelősséget kizáró

²¹ Udvary Sándor: Az önvezető járművek egyes felelősségi kérdései. *Magyar Közigazgatás*, 2019/2., 151. o. http://real.mtak.hu/104412/1/web-ppb_2019_2-9_udvarys_146-155..pdf

²² Szathmáry Zoltán: A mesterséges intelligencia hatása a büntetőjogi felelősségre. *Ügyészek Lapja*, 2019/3., 44. o.

²³ Miskolczi Barna – Szathmáry Zoltán: *Büntetőjogi kérdések az információk korában. Mesterséges Intelligencia, Big Data, Profilozás*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2018, 206. o.

és korlátozó körülményeket²⁴, valamint a büntetőjogi szankciókat, és rendezni kell az elkövetéssel kapcsolatban felmerült különleges elkövetői kapcsolatokat. Mindezekhez az MI-t két pozícióban kell kvázi alanyiséggel ellátni: a közvetett tettesi és a passzív alanyi kör vonatkozásában.²⁵

Ott István szerint az MI „cselekedeteinél” a cselekmény fogalma megvalósulhat²⁶, hiszen az akaratlagos és hatóképes mozgás kifejtése, illetve a mozdulatok felett gyakorolt kontroll adott. A szándékosság azonban fogalmilag kizárt. Amennyiben a szándékosság értelmi-tudati oldalát ismeretekként fogjuk fel, úgy ennek a kritériumnak még megfelelnek az MI cselekményei, ahogyan az akarati-érzelmi oldal is megvalósulhat, ha azt célvezérelt cselekvésként fogjuk fel, de a szándékosság nem egyenlő a cél szerinti akaratlagossággal, az érzelmi oldal ugyanis valós, emberhez kötött érzelmeket kíván meg. Ebből következik, hogy tettért kizárólag az ember felel. Az MI ugyanis reaktív létező, így – még ha a döntés autonóm is – kizárólag az intelligencia látszatát kelti. Az egyetlen kérdés ugyanis, amelyre választ tud adni, hogy IGEN vagy NEM; előnyét – és az intelligencia látszatát – pedig az adja, hogy ezt a kérdést gyorsan és nagy számban képes megválaszolni.²⁷

A kérdés, amit fel kell tennünk, van-e egyáltalán szerepe ennél a témánál a büntetőjognak. Hipotézis, hogy a robotautók elterjedése esetén a közlekedési balesetek száma nagymértékben csökken, ez pedig hatással lesz az autonóm járművek által okozott balesetek kérdéskörére is. Az ittas járművezetésnek pedig egyszerűen nem lesz értelme a robotautók esetében. *Ambrus István* szerint „a büntetőjog ultima ratio jellege egyes közlekedési bűncselekmények büntetési tételeinek mérséklése, majd a későbbiekben esetlegesen akár dekriminalizációjuk megfontolása mellett szólhat, hiszen nagyobb társadalmi előny várható az önvezető járművek

²⁴ Lásd erre Ambrus István: Az autonóm járművek és a büntetőjogi felelősségre vonás akadályai. In: Mezei Kitti (szerk.): *A bűnügyi tudományok és az informatika*. PTE ÁJK–MTA TK, Budapest–Pécs, 2019, 9–25. o.

²⁵ Miskolczi Barna – Szathmáry Zoltán: i. m. 206. o.

²⁶ Uo. 66–84. o.; Ott István előadása. Elhangzott A drónok és az önvezető járművek által okozott balesetek felelősségi kérdései című OKRI-konferencián, 2019. november 20-án. A konferencia előadásának ismertetését lásd Bodnár Beáta – Kóhalmi Máté: Beszámoló „A drónok és az önvezető járművek által okozott balesetek felelősségi kérdései” című konferenciáról. *Ügyészeti Szemle*, 2019/4., 36–37. o.

²⁷ Bodnár Beáta – Kóhalmi Máté: i. m. 36–37. o. Megj.: Egyfelől igaza van az előadónak, ugyanakkor véleményem szerint az intelligencia és a tudat fogalmát külön kell tartani. Erre lásd Simon-Székely Attila: *A tudat pszichológiai és filozófiai vonatkozásai*. Budapest, 2001; továbbá A mesterséges intelligencia ma, és szerepe a XXI. század technológiai forradalmában. *JÖSZ*, 2018, 7–23. o. <http://josz.elte.hu/wp-content/uploads/2019/03/JO%CC%88Sz-MI-projekt-v4.pdf>

elterjedéséből fakadó csökkenő számú balesettől, mint attól, hogy a felmerülő, várhatóan egyre csekélyebb számú elkövetőket a jelenlegi tényállások és büntetési tételek alapján, feltétlenül felelősségre vonjuk”²⁸.

Ha a kevés számú közlekedési baleset esetén sem akar a büntetőjog lemondani ennek a felelősségi kérdésnek a szabályozásáról, akkor azt kell eldöntenie, hogy baleset esetén kit büntessen meg. Magát a robotot nem tudja, hiszen a büntetőjog csak a bűnös, vagyis az elkövetőnek felróható (így csak az emberi) magatartást tekinti bűncselekménynek, ezért leginkább itt az úgynevezett mögöttes felelősség kérdése jöhet szóba.²⁹

Ekkor sincs szükség új szabályozásra, hiszen a hatályos Btk.-ban erre vonatkozóan is találunk már megoldásokat. Ambrus István szerint ugyanis „a Btk. 397. §-a a költségvetési csaláshoz kapcsolódó felügyeleti vagy ellenőrzési kötelezettség elmulasztása tényállása kapcsán önállóan, míg a Btk. 293. § (4) bekezdése a hivatali vesztegetéshez kapcsolódóan rendel büntetni olyan cselekményt, ahol a felügyeletre stb. köteles személy terhére megállapítható a sui generis bűncselekmény, amennyiben nem tett meg mindent az alapdeliktum elhárítása érdekében”³⁰.

Az önálló, a hibrid és a mögöttes felelősség mellett felmerülhet még a közvetett tettesség kérdése, amely *Gabriel Hallevy* modelljeiben is szerepel.³¹

A hazai Btk. hosszú ideig nem rendelkezett külön a közvetett tettességről, ennek fogalmát a joggyakorlat alakította ki. A törvényi szintű szabályozás 2009-ig váratott magára.³² Az akkori Btk.-t módosító jogszabály a közvetett tettességet a tettesség körében helyezte el. *Mészáros Ádám* szerint a közvetett

²⁸ Ambrus István: Az önvezető járművek várható hatása a közlekedési bűncselekményekre. *Ügyészek Lapja*, 2018/6., 14. o.

²⁹ Ambrus István (2019): i. m. 24. o.

³⁰ Uo. 13. o.

³¹ Gabriel Hallevy az MI-vel kapcsolatos felelősségi rendszerek három modelljét ismerteti. Az első a közvetett tettesség kérdését veti fel, a második a gondossági kötelezettség megszegésén alapuló felelősségi rendszerre épül, a harmadik modell pedig az MI közvetlen felelősségére vonására. Lásd Gabriel Hallevy: *The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities – From Science Fiction to legal Social Control. Akron Intellectual Property Journal*, vol. 4, iss. 2, 2010, p. 181. Az első két esetben az elkövető ember, az utóbbiban pedig maga az MI. Lásd Miskolczi Barna – Szathmáry Zoltán: i. m. 59. o. Nyilvánvaló, hogy az MI közvetlen felelősségre vonása csak modell szintjén merülhet fel. Ahogy Nagy Ferenc is vallja: „A büntetőjogi felelősség megállapítása bűnösséget feltételez.” Lásd Nagy Ferenc: A bűnösségen alapuló felelősség elvéről. http://acta.bibl.u-szeged.hu/6853/1/juridpol_048_183-195.pdf

³² Lásd 2009. évi LXXX. tv.

tettes tetteskénti kezelése a németek szubjektivista alapú megoldására hasonlít. Ez jogdogmatikai probléma, hiszen hazánkban az objektivista teória érvényesül.³³

A hatályos Btk. is ismeri a tettesség e fogalmát. A lényegét tekintve, közvetett tettes az a tettes, aki egy másik személyt eszközként használ fel „a szándékos bűncselekmény tárgyi tényállási elemeinek a megvalósítására, aki e szándékos bűncselekmény miatt nem azért nem vonható felelősségre, mert nála hiányoznak az elkövetővé váláshoz szükséges alanyi feltételek. Ezen alanyi feltételek a közvetett tettesnél állnak rendelkezésre.”³⁴ A közvetett tettes rendszerint felbujtásszerű magatartást tanúsít. Szándékosságot feltételez, hiszen a közvetett tettes szándékának ki kell terjednie a bűncselekmény tárgyi tényállási elemeire, továbbá arra is, hogy „a közvetlenül cselekvőt annak megvalósítására felhasználja”³⁵.

Ez a kategória a robot bűncselekmény elkövetésére történő „felbujtása” esetén a hatályos jogszabályok értelmében azért nem vehető figyelembe, mert a Btk. a közvetett tettesség meghatározásakor taxatív felsorolást alkalmaz. Ez pedig azt jelenti, hogy a más, úgynevezett „eszközzemély felhasználásával megvalósuló történeti tényállásokat” nem lehet közvetett tettességnek tekinteni.³⁶

Halley szerint a közvetett tettességre épülő felelősségi forma nem veszi figyelembe, miszerint „egy önfejlesztő MI kerülhet olyan szituációba, hogy a megszerzett ismeretei alapján valósítja meg egy bűncselekmény törvényi tényállását, abban az esetben is, ha nem az adott bűncselekmény elkövetésére tervezték, vagy nem kifejezetten annak érdekében használták”³⁷.

A már említett hibrid felelősségi rendszer is elfogadhatónak tűnik, de megfontolandó Miskolczi Barna és Szathmáry Zoltán azon álláspontja is, amely szerint a hibrid felelősségi rendszerben meg kell alkotni „az emberi bűnösség és büntetőjogi felelősségre vonás (az MI közvetett tettes, és gondossági kötelezettségek megszegése) mellett” az ember esetén büntetendő és az MI által megvalósított cselekmény miatt indítható más büntetőeljárás szabályokat is.³⁸

³³ Mészáros Ádám: *Büntetőjogi kodifikációk alkonyán és hajnalán. A büntetőjogi felelősség aktuális kérdései.* Pécs, 2011, 138. o.

³⁴ Gellér Balázs – Ambrus István: *A magyar büntetőjog általános tanai I.* ELTE Eötvös Kiadó, ELTE, Budapest, 2017, 388. o.

³⁵ Uo.

³⁶ Uo.

³⁷ Gabriel Hallevy: *The Criminal Liability of Artificial Intelligence Entities – From Science Fiction to legal Social Control.* *Akron Intellectual Property Journal*, vol. 4, iss. 2, 2010. Idézi Miskolczi Barna – Szathmáry Zoltán: i. m. 59. o.

³⁸ Miskolczi Barna – Szathmáry Zoltán: i. m. 206. o.

Befejezés

A mesterséges intelligencia büntetőjogi felelősségével kapcsolatos kérdések nemcsak a jelenben, de a közeli jövőben továbbra is az emberi felelősség kapcsán fognak megjelenni.³⁹ A robotok – ahogy ezt Zódi Zsolt is megállapítja – jelenleg alig vetnek fel szabályozási problémát, ezért robotjogról ma még nem beszélhetünk, ugyanakkor az autonóm járművek megjelenésével némi jogalkotói beavatkozás azért szükségessé válik. Bár itt sem jön létre az úgynevezett robotjog, de a járműipar és a közlekedés teljes szabályrendszerét át kell majd alakítanunk.⁴⁰

Szathmáry Zoltán szerint is *„a büntetőjog bátran megfogalmazhat szabályozási igényeket az ágazati jogalkotás területén is. E közegben ugyanis a jog szerepvállalása is átalakulhat amiatt, hogy az egyes algoritmusok a joggal részben azonos funkciót láthatnak.”*⁴¹

Az autonóm járművek által okozott balesetek lehetséges bekövetkezéseit feltételezve, itt nemcsak a klasszikus felelősségi kérdéseket kell vizsgálnunk, hanem megjelenik egy másfajta büntetőjogi probléma is, nevezetesen, hogy *„óriási károkat tud okozni már egy apró szoftverhiba vagy biztonsági rés is, amin keresztül megtámadható a rendszer. Ezért részben a szoftverek sokkal alaposabb tesztelése, részben az informatikai biztonság növelése lehet a megoldás. A biztonság nemcsak fizikai biztonságot, hanem adatbiztonságot és a magánszféra védelmét is jelenti.”*⁴² A közvetett tettesség esetén a programozó akkor vonható felelősségre, ha az MI önálló képességeitől eltekintünk.⁴³ Ha nem lehet majd ettől eltekinteni, akkor a jövőben újra végig kell gondolnunk a felelősség problematikáját.⁴⁴

Tanulmányomban az alapfogalmak tisztázásán túl azt a kérdést próbáltam megválaszolni, hogy milyen felelősségi formák merülhetnek fel az autonóm járművek által okozott balesetek kapcsán, és ezen belül a büntetőjog milyen szerepet kap majd. Ha a büntetőjognak lesz itt keresnivalója, akkor kérdés, hogy baleset esetén ki ellen folyjon majd a büntetőeljárás, és melyik büntetőjogi felelősségi alakzatnak megfelelően.

³⁹ Szathmáry Zoltán: i. m. 37. o.

⁴⁰ Zódi Zsolt: i. m. 204. o.

⁴¹ Szathmáry Zoltán: i. m. 38. o.

⁴² Zódi Zsolt: i. m. 192. o.

⁴³ Miskolczi Barna – Szathmáry Zsolt: i. m. 59. o.

⁴⁴ Ezeknek a kérdéseknek a végig gondolása a jogalkotó feladata, de az ő munkáját nagyban segíthetik majd azok a szerzők, akik eddig is elmélyedtek ebben a témában. A teljesség igénye nélkül Zódi Zsolt, Szathmáry Zoltán, Miskolczi Barna, Szabó Imre, Klein Tamás, Udvarny Sándor, Kovács Gábor stb.

A közvetett tettességet megállapító, vagy a gondossági kötelezettség megszegésére épülő, netán a robot közvetlen felelősségét megállapító rendszer elfogadása a büntető jogdogmatika területén is előidézhet változásokat.

Ha az autonóm járművek lesznek a közlekedés főszereplői, további feladat lesz a KRESZ szabályainak a módosítása. Mivel „*a robotok csak a kódot értik*”⁴⁵, ezért ennek megfelelően kell módosítani a jogszabályokat. Az autonóm járművekkel kapcsolatos fejlesztések egyik fő területe éppen az, hogy az önvezető autók képesek legyenek felismerni és megérteni a közlekedési táblákat és az útburkolati jeleket, azaz lefordítani a KRESZ szabályait a saját kódjukra. Ezért elektronikus jelekkel és üzenetekkel kell kiegészíteni, később pedig helyettesíteni a közlekedési táblákat.

A magánjogi szabályozás meglévő elemei a jövőben is megállják a helyüket, amennyiben kártérítési kötelezettség keletkezik az autonóm járművekkel – mint termékkel – kapcsolatban. Több felelősségi forma merül itt fel, valamenyi megtalálható a Ptk.-ban.

Mivel a jármű üzemeltetése fokozott veszéllyel járó tevékenységnek minősül, ami a járműipari fejlesztéseknél is alkalmazható, így felmerül a veszélyes üzemre vonatkozó szabályozás.

A termékfelelősség olyan kártérítési kötelezettség, amely a hibás termék előállítójának, importálójának kártérítési felelősségét jelenti olyan károsulttal szemben, akivel nem áll szerződéses viszonyban.

A termékszavatossági helytállás – a kellékszavatosságtól eltérően – nem feltétlen, a gyártó ugyanis háromféle esetben mentesülhet a termékszavatossági kötelezettség alól. Egyrészt, ha bizonyítja, hogy a terméket nem üzleti tevékenysége vagy önálló foglalkozása körében gyártotta vagy forgalmazta, másrészt annak bizonyításával, hogy a termék forgalomba hozatalának időpontjában a hiba a tudomány és a technika állása szerint nem volt felismerhető, harmadrészt akkor, ha bizonyítani tudja, hogy a termék hibáját jogszabály vagy kötelező hatósági előírás alkalmazása okozta.

A szerződés hibás teljesítésének egyik legfontosabb jogkövetkezménye a kellékszavatosság. Lényegét tekintve a kellékszavatosság helytállási kötelezettség azért, hogy a szolgáltatás a teljesítés időpontjában megfeleljen a szerződésben vagy jogszabályban megállapított minőségi követelményeknek. A kellékszavatossági helytállás tehát csak visszterhes szerződéshez kapcsolódhat.

⁴⁵ Zódi Zsolt: i. m. 213. o.

Tanulmányomat Udvary Sándor gondolataival zárom: *„Ha az irányítás egészben vagy részben ki is kerül az emberi akaratból, a jármű irányításánál elvárt tudatosági szint továbbra is a totális közlekedési helyzet megoldására való képesség lesz. Jelenleg a büntetőjog ezt várja el a vezetőtől, a polgári jog pedig a fokozott felelősségi forma, tudniillik a veszélyes üzemi felelősségi forma keretében bírálja el a (személy) gépkocsi üzemeltetésével összefüggésben okozott kárt. A közlekedésben részt vevő járműveknek a jövőben is erre a totális képesség, készség tanúsítására kell alkalmasnak lenniük.”*⁴⁶ Függetlenül attól, hogy ül-e emberi vezető a járműben, vagy sem.

⁴⁶ Udvary Sándor: i. m. 153. o.

Az emberkereskedelem és a kényszermunka jellemzői egy empirikus vizsgálat alapján¹

Az emberkereskedelmi ügyek sajátosságai, a kizsákmányolás büntetőjogi, kriminológiai és szociológiai értékelése című kutatásunk során a 2013. július elseje óta hatályos emberkereskedelem tényállásban szereplő kizsákmányolás fogalmát, a jogalkalmazói gyakorlatát vizsgáltuk. Többféle módszert alkalmaztunk: a nemzetközi és a hazai szakirodalom feldolgozása mellett, iratelemzés során a 2013 és 2018 között indult büntetőeljárások ügyész-ségi házi iratait tanulmányoztuk, mélyinterjúkat készítettünk, elemeztük a rendelkezésre álló nemzetközi és hazai statisztikai adatokat, valamint kerekasztal-beszélgetést szerveztünk. A Btk 192. és 193. §-a szerint minősülő ügyek iratait kértük be, összesen 127 irat állt rendelkezésünkre. Ezen ügyiratok alapján végzett empirikus vizsgálat iratainak jellemzőit mutatjuk be a rendelkezésre álló statisztikai adatok ismertetése után.

„Senkit nem lehet kínzásnak, embertelen, megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek alávetni, valamint szolgaságban tartani. Tilos az emberkereskedelem.”²

Az emberkereskedelmi ügyek sajátosságai, a kizsákmányolás büntetőjogi, kriminológiai és szociológiai értékelése című kutatásunk során a 2013. július elseje óta hatályos emberkereskedelem tényállásban szereplő kizsákmányolás fogalmát, jogalkalmazói gyakorlatát vizsgáltuk Deres Petronellával.

Többféle módszert alkalmaztunk: a nemzetközi és a hazai szakirodalom feldolgozása mellett, iratelemzés során a 2013–2018 között indult büntetőeljárások ügyész-ségi házi iratait tanulmányoztuk, mélyinterjúkat készítettünk, és kerekasztal-beszélgetést szerveztünk.³

Az iratok bekérésekor a Btk. 192. és 193. §-át, az emberkereskedelem és a kényszermunka tényállásait jelöltük meg. Az eredetileg csupán huszonegy iratot

¹ Windt Szandra: *Az emberkereskedelmi ügyek sajátosságai, a kizsákmányolás büntetőjogi, kriminológiai és szociológiai értékelése*. (Int. Mtv. B. 24). Kutatási jelentés. Kézirat, OKRI, 2019. november 28.

² Magyarország Alaptörvénye III. cikk (1)

³ A kerekasztal-beszélgetésről lásd Deres Petronella – Windt Szandra: *Az emberkereskedelmi ügyek a jogalkalmazók szemszögéből. Ügyészek Lapja*, 2019/4–5., 91–96. o.

tartalmazó lista azonban közel ötszörösére duzzadt: százhuszonhét irat állt rendelkezésünkre.

Voltak ügyek, amelyeket helyben dolgoztunk fel.⁴ Adatlapon rögzítettük a releváns információkat, a sértettre, az elkövetőre, a cselekményre és az eljárás folyamatára vonatkozóan.

Kutatásunk aktualitását az adta, hogy 2018 októberében a Legfőbb Ügyészség kiadta a KSB 3771/2018/5-I- NF. 3889/2014/11-es számú iránymutatását, amelyben az emberkereskedelem esetében a kizsákmányolás és a kiszolgáltatott helyzet értelmezése, a kerítés bűncselekményétől való elhatárolása, valamint a bünszervezetben való elkövetés vizsgálata olvasható. Ezt követően a kerítéses ügyeket minden főügyészségnek felül kellett vizsgálnia, és 2019. március végéig erről jelentést kellett készíteniük a Legfőbb Ügyészség Kiemelt, Korrupciós és Szervezett Bűnözés Elleni Ügyek Főosztálya részére.⁵

Ezt követően 2019. májusban egy kiegészítő iránymutatás⁶ készült az emberkereskedelem büntette sértettjeinek azonosításával, valamint annak kiemelésével kapcsolatban, hogy e sértettek különleges bánásmódot igénylő személyként kezelése nagy valószínűséggel a legtöbb esetben indokolt.

A kormány 1125/2019. (III. 13.) Korm. határozata az emberkereskedelem elleni küzdelem hatékonyságának növeléséhez szükséges intézkedésekről egy *Intézkedési tervet* fogadott el, amely igyekszik megfelelni a 2017 utáni nemzetközi jelentésekből adódó elvárásoknak, így 2019. július elseje óta az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztikában (ENYÜBS) a kizsákmányolás céljából megvalósított emberkereskedelem bűncselekmény célzatának megfelelő adatgyűjtés történik.

E tanulmány elkészítése idején, 2020 elején hatályba lépett az 1046/2020. (II. 18.) Korm. határozat *Az emberkereskedelem elleni küzdelemről szóló 2020–2023 közötti nemzeti stratégiáról, valamint annak végrehajtását szolgáló, 2020–2021 közötti időszakban végrehajtandó intézkedési tervről* című dokumentum. Továbbá az Országgyűlésnek benyújtották *Az emberkereskedelem áldozatainak kizsákmányolása elleni fellépés érdekében szükséges egyes törvények módosításáról* című törvényjavaslatot (T/9280), amelyet 2020. március 10-én el is fogadtak (2020. évi V. törvény). Ez

⁴ A Bács-Kiskun és a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei főügyész urak engedélyével és kollégáik segítségével, amelyet itt is köszönünk.

⁵ Ezúton is köszönjük dr. Garamvölgyi Balázs főosztályvezető-helyettes úr és dr. Huszár Julianna kirendelt legfőbb ügyészségi ügyész asszony a kutatás lefolytatásához nyújtott segítségét.

⁶ KSB 3771/2018/45-II. – NF. 3889/2014/17-II.

2020. július elsején lépett hatályba és már megoldást kínál a következőkben bemutatott vizsgálatunk során feltárt ellentmondásokra.

A kutatást a Legfőbb Ügyészség kezdeményezésére folytattuk le.

Az emberkereskedelem (Btk. 192. §) jellemzői⁷

Az emberkereskedelem a statisztika alapján

Magyarországon 2010-ben nyolc, 2011-ben tizennyolc, 2012-ben huszonkét esetet regisztráltak emberkereskedelem büntettként. Az elkövetők száma is igen alacsony: 2010-ben tizennégy, 2011-ben harminckét, 2012-ben tizennyolc személyt mutat a kriminálstatisztika emberkereskedelem elkövetőjeként.⁸

A 2012. évi C. törvény 2013. július elsejei hatálybalépését követően a módosított tényállás⁹ már a nemzetközi elvárásoknak megfelelően készült el, de a jogalkalmazói gyakorlatban nehezen vált „népszerűvé”, így 2013 és 2018 között összesen huszonnyolc regisztrált emberkereskedelmi ügy volt.

Azonban látható, ha kiterjesztjük a vizsgálandó tényállások körét, akkor magasabbak a számok, így ugyancsak utalni kell arra, hogy a társadalmi jelenség elterjedtsége mégis tetten érhető. A kerítés és emberkereskedelem tényállásai között húzódó minősítési kérdést a Legfőbb Ügyészség Iránymutatása 2018 októberében igyekezett más megvilágításba helyezni és várhatóan ennek a későbbiekben, az adatokban is látható hatása lesz (ezt már a 2019-es harmincnégy regisztrált ügy száma is jelzi).

A kutatásunk tárgyául szolgáló deliktum rendkívül alacsony számot mutat: 2017-ben tíz bűncselekményt és nyolc elkövetőt. 2016-ban semennyit sem regisztráltak, ami elgondolkodtató abból a szempontból, hogy valóban nem volt-e ilyen ügy (1. számú táblázat).

⁷ Az emberkereskedelem társadalmi jelenségként való értelmezéséről lásd Windt Szandra: Gondolatok az emberkereskedelemről. *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2. különszám, 2. kötet, 459–469. o.

⁸ Vö. az 1999–2003 közötti adatokkal: 1999-ben két, 2003-ban tizenkilenc emberkereskedelem bűncselekményt rögzített a statisztika. Fehér Lenke: Illegális migráció, embercsempészet, emberkereskedelem. In: Irk Ferenc (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 42. OKRI, Budapest, 2005, 227. o.

⁹ Az emberkereskedelem tényállását a 1998.évi LXXXVII. törvény iktatta be az előző Btk.-ba (1978. évi IV. tv.).

1. számú táblázat
A kiválasztott bűncselekmények száma 2013–2019

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Btk. 192. § Emberkereskedelem		8	6		10	4	34
Btk. 193. § Kényszermunka		3	15	3	9	2	4
Btk. 195. § Kényszerítés	14	86	115	92	110	41	
Btk. 200. § Kerítés	3	51	68	136	98	138	45
Btk. 202. § Kitarottság	1	29	25	58	31	63	16
Btk. 203. § Gyermekprostitúció kihasználása		9	51	28	38	41	11

Forrás: ENYÜBS

2014 és 2018 között az emberkereskedelemmel kapcsolatos bűncselekmények stádiuma befejezett volt, a kísérlet, illetve a tényállási előkészület elenyésző volt (egy, egy). Az emberkereskedelemmel kapcsolatos eljárásokat a rendőrség kezdeményezte, illetve a bűncselekményt észlelő személy.

Az ENYÜBS adatai alapján, noha rendkívül kevés információ áll rendelkezésre, az eladás, kizsákmányolás céljából történő eladás a gyakori módszer.

Az ENYÜBS rögzít adatokat a sértettre vonatkozóan is, akinek kiléte mindig megállapítható, bár a rá vonatkozó ismereteinket fenntartásokkal kell kezelni. Az elkövető a sértettnek inkább alkalmi ismerőse, mint futtatója ezek szerint.

A sértettek a vizsgált időszakban magyar állampolgárok voltak, bár 2017-ben hat kínai sértettet is mutat a statisztika (ezt az ügyet is megkaptuk és feldolgoztuk, erről később).¹⁰

Az emberkereskedelem tényállást megvalósítók az ENYÜBS alapján magyar, felnőtt férfiak (2014 és 2018 között átlagosan évente tíz), alacsony iskolai végzettségűek, alkalmi munkából élnek, és a cselekményüket belföldön valósították meg.

A statisztika alapján nem bünszövetségben/bűnszervezetben valósították meg ezeket a cselekményeket, noha ez fontos kérdéseket vet fel a minősítést illetően.

Kényszerintézkedések közül az őrizetbe vétel volt a legjellemzőbb. A megyei megoszlást tekintve az elkövetők lakhelye az elmúlt években Budapest és Pest megye volt.

Emberkereskedelemmel érintett, jogerős határozattal befejezett büntetőeljárások terheltjeinek száma harminchét volt a 2015 és 2017 közötti időszakban az OBH adatbázisa alapján. Amit a terheltéről tudni lehet: magyar, élettársi kapcsolatban élő, alacsony iskolai végzettségű, alkalmi munkából él, és Magyaror-

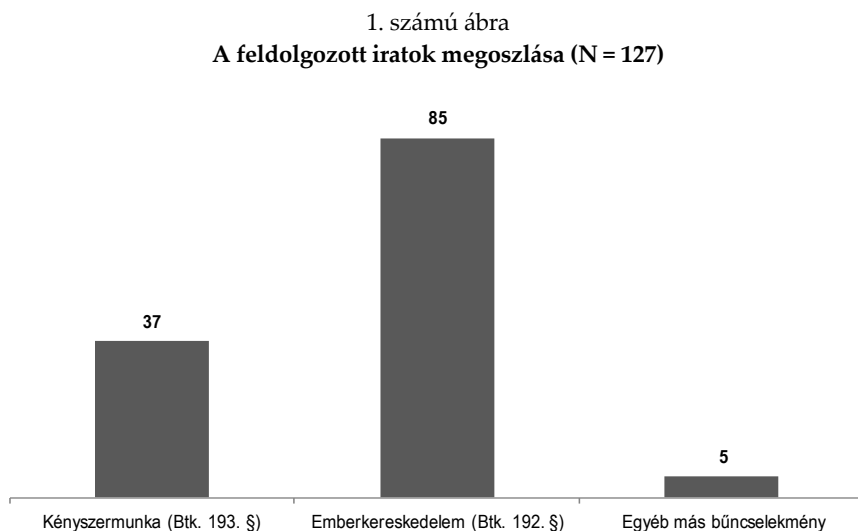
¹⁰ Ez az ügy a hírekben is szerepelt: <https://hirado.hu/belfold/kekfeny/cikk/2019/03/19/hazajukban-nyomorgo-lanyokat-hasznalt-ki-kis-pang-a-kinai-futtato#>

szágon valósította meg a cselekményét. A bíróságok szabadságvesztéssel és pénzbüntetéssel sújtották őket.¹¹

A vizsgált bűncselekmények jellemzői

Az emberkereskedelem jelenségének vizsgálata iratelemzéssel és ilyen nagyságú mintán az elmúlt években nem történt.¹²

Az intézetbe a bekért huszonhét helyett százhuszonhét ügyirat érkezett (1. számú ábra), az ország szinte összes megyéjéből. Bár százhuszonhét elemű mintából indultunk ki, öt azonnal kiesett, mivel nem a vizsgált deliktumokat (emberkereskedelem, kényszermunka), illetve a korábbi Btk. alapján indult ügyeket tartalmazta.

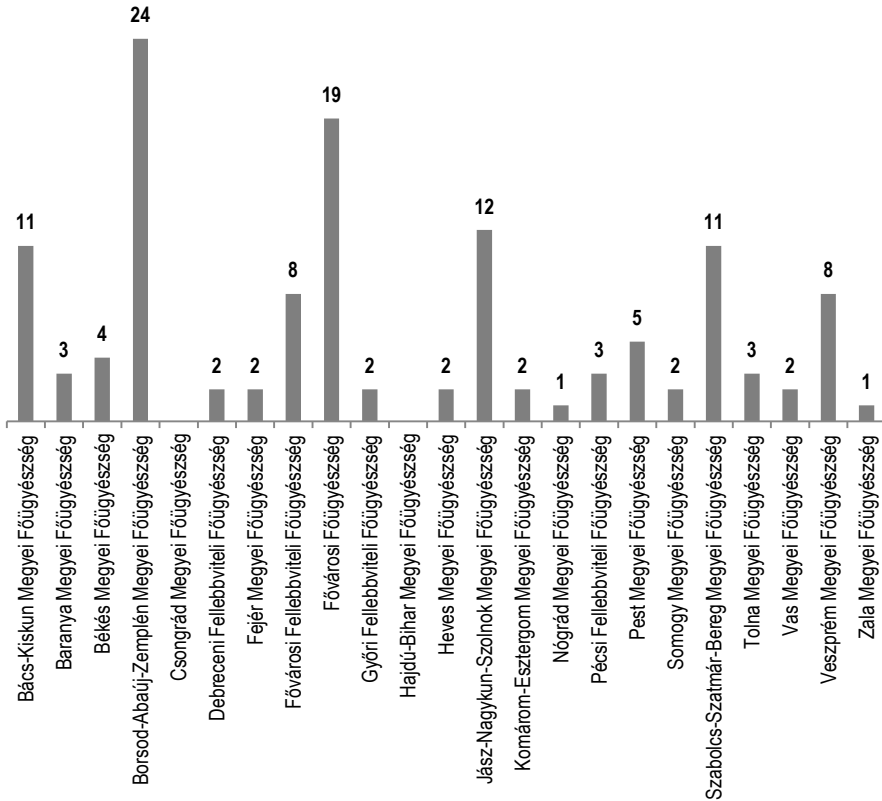

Az általunk feldolgozott iratok megyei megoszlása szerint a legtöbb Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből érkezett (24) (2. számú ábra).

¹¹ A nyers számok alapján a megoszlás: 2015-ben tizenkilencen szabadságvesztést, hatan pénzbüntetést, 2016-ban egyvalaki szabadságvesztést, 2017-ben kilencen szabadságvesztést és ketten pénzbüntetést kaptak. A kényszermunka esetén a bemutatott időszakban csupán hat terhellet mutat a bírósági statisztika: öt 2016-ban, egy 2017-ben szabadságvesztés-büntetést kapott.

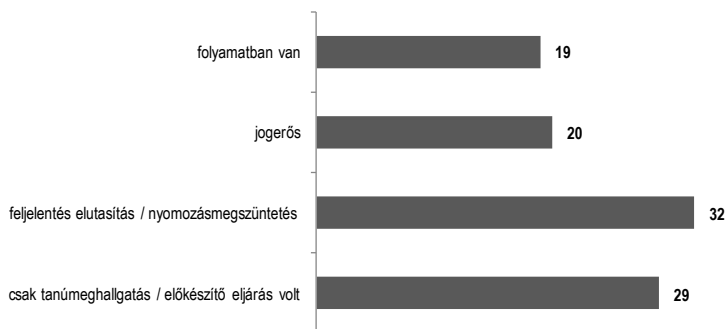
¹² Az ügyészégi házi iratok bekérése a Legfőbb Ügyészség Informatikai Főosztályának segítségével történt, amelyet ezúton is köszönünk.

2. számú ábra
Az OKRI-ba érkezett iratok megyei megoszlása (N = 127)

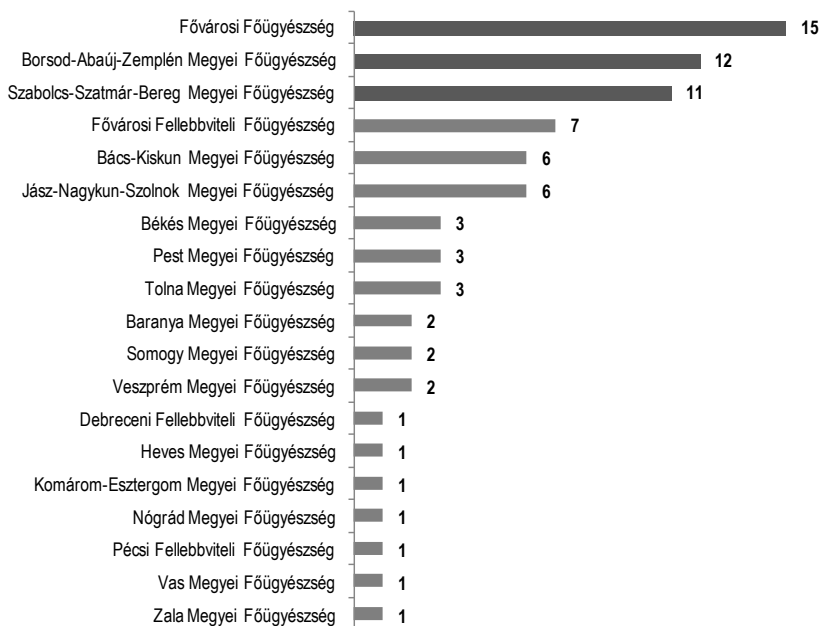
Az általunk feldolgozott, *emberkereskedelemmel* kapcsolatos iratok (85 irat) között hat esetben azonos ügyről volt szó, amit mind a megyei főügyészségről, mind a fellebbviteli főügyészségről megkaptunk. Így hetvenkilenc ügyet mutatunk be: ezek körülbelül fele jogerősen befejeződött, nagyobb részük feljelentés-elutasítással vagy nyomozásmegszüntetéssel (25), csupán tizenhat esetben született jogerős bírósági ítélet. Harmincyolc ügy esetében az eljárás még *folyamatban van*: volt, ahol még csak előkészítő eljárás kezdődött, ahol nem készült vádirat sem, külföldi jogsegély keretében történő megkeresés volt, vagy nemzetközi nyomozó csoportok keretében itthon csupán kihallgatásokra került sor (3. számú ábra).

3. számú ábra
Az emberkereskedelmi ügyek jellemzői (%; N = 79)

Az emberkereskedelmi ügyek közül csupán *kettőben* szerepelt munka célú ki-
zsákmányolás, a többi szexuális célú volt.

4. számú ábra
Az emberkereskedelmi ügyek megyei megoszlása (N = 79)

Emberkereskedelmi ügyek elsősorban Budapest egyes kerületeiből, Borsod-
Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéből érkeztek (4. számú ábra).

A feldolgozás módja

Az általunk vizsgált iratok egy része esetében *adatlapot* is rögzítettünk *harminc* iratról: *tizenkilenc* emberkereskedelmi, *tizenegy* kényszermunkát tartalmazó ügyiratról, összesen hatvanöt elkövetőről. Az adatlapon az ügyiratra, az elkövetőre, a sértettre, az eljárásra, a bűncselekményre és a jogkövetkezményre vonatkozó adatokat gyűjtöttük.

A harminc iratból huszonegyben volt jogerős ítélet, kilencben még nem volt: ez a személyi oldalt tekintve negyvennégy vádlott esetében a bíróság már jogerős ítéletet alkotott, huszonegy esetében még nem volt ilyen információnk.

A harminc iratban negyvenkilenc sértett szerepelt.

A vizsgálatunk egyik fontos kérdése a minősítés volt: a harminc ügyiratból tizennyolc esetben volt átminősítés, aminek főleg a bíróság volt kezdeményezője (11), ritkábban az ügyészség (7).

A hatvanöt elkövető közül negyvenkilenc férfi, tizenhat nő volt, a bűncselekmény elkövetésekor átlagosan harminchat évesek voltak. Negyvennyolcan emberkereskedelem, míg tizenheten kényszermunka büntette miatt kerültek az adatbázisba.

Az emberkereskedelmi ügyek jellemzői a feldolgozott iratok alapján

Tizenkilenc emberkereskedelmi ügyben negyvennyolc elkövető adatait rögzítettük, az ügyekben harminc sértett szerepelt. A munka célú emberkereskedelem az általunk vizsgált iratokban csupán két esetben merült fel (ezekről később). Harminc elkövető esetében volt, tizennyolcnak az esetében nem volt még jogerős ítélet (5. számú ábra).

5. számú ábra

Az emberkereskedelmi ügyek elkövetői ítéleteinek megoszlása (%; N = 48)

Az általunk feldolgozott iratok alapján a szexuális kizsákmányolást szervezett, kis és/vagy specializált csoportokban, inkább több sértett sérelmére végzik. Ritkán fordult elő, bár volt ilyen is, amikor egy elkövető, egyedül valósította volna meg ezt a cselekményt. Különösen a nyugat-európai helyszíneken kellett további segítők, akik a helyi szabályoknak megfelelő szobáról/lehetőségről gondoskodtak. Az emberkereskedelem mellett más, további bűncselekményekben ritkábban érdekeltek (kábitószert néhány alkalommal felmerült). Ha mégis van másik bűncselekmény is, az is az emberkereskedelemhez kapcsolódik (például testi sértés, kitartottság).

Sajnálatosan kevés információ áll rendelkezésre az ügyfelekről, kliensekről. Nyilvánvalóan ennek a kutatásnak sem ők voltak a középpontjában, noha számos esetben hiányzott a róluk szóló információ: például ott, ahol tizennyolc év alatti sértettek kizsákmányolásáról volt szó. (Megemlítendő: az uniós elvárások szerint a felhasználók elleni fellépés a kereslet csökkenéséhez, így az egész jelenség megszűnéséhez járulna hozzá.¹³)

Az elkövetők jellemzői

Az elkövetők háromnegyede férfi volt (6. számú ábra).

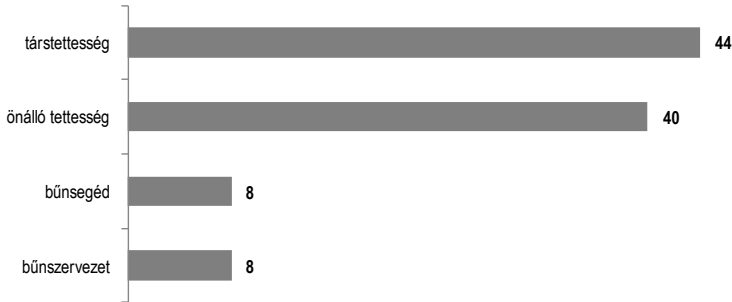
¹³ Az 2011/36/EU irányelv (2011. április 5.) 18. cikk (4) – a szolgáltatások igénybe vevőjének szankcionálást írja elő. Éppen ezért 2016-ban elkészült az úgynevezett *Felhasználókról szóló jelentés* [COM (2016) 719 final].

Az elkövetők átlagéletkora a bűncselekmény megvalósításakor harminchat év volt.

Iskolai végzettséget tekintve a legjellemzőbb a befejezett nyolc osztály volt. Tíz elkövető esetén nem volt semmilyen adat erre vonatkozóan.

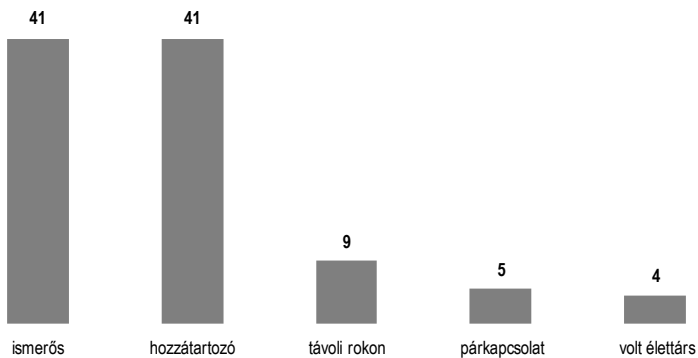
Látható, hogy ezt a deliktumot többen valósítják meg, mégis meglepően alacsony volt a bűnszervezetben történő elkövetés (7. számú ábra).

7. számú ábra
Az elkövetők minősítése (%; N = 48)

Ha több elkövető közösen követte el a cselekményt, ők hozzátartozók voltak (például apa-fiú, testvérek, unokatestvérek) (8. számú ábra).

8. számú ábra
Ha több elkövető volt, a közöttük lévő kapcsolat megoszlása (%; N = 48)

Az elkövetők vagyoni helyzetéről elmondható: sok esetben nem állt rendelkezésre semmilyen adat. Húsz elkövető esetében volt arról információ, hogy dolgozott és van jövedelme. Vagyoni helyzetet tizenegy terhelte esetében lehetett

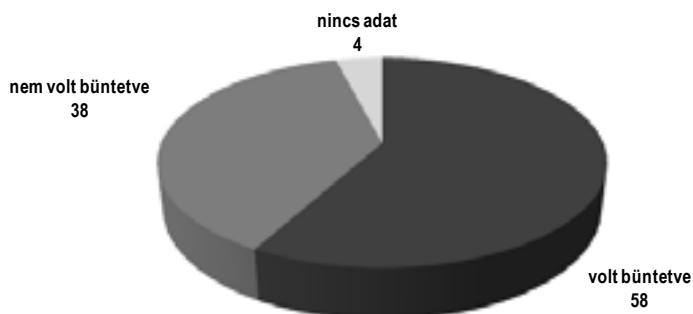
az iratokból feltárni. Tartozással kapcsolatban csupán öt személynél találtunk adatot. Foglalkozásukat tekintve nyolc alkalmazott, hat-hat munkanélküli, alkalmi munkás volt, hárman gyesen, gyeden, hetükről semmilyen adat nem állt rendelkezésre. Az elkövetők demográfiai háttérét az iratok jelentős részéből nehéz volt megismerni.

A negyvennyolc vádlottból negyvennégy magyar, négy kínai állampolgár volt.

Az elkövetők családi állapotáról elmondható, hogy huszonegyen élettársi kapcsolatban, öten házastársukkal élnek, tizenhárom hajadon/nőtlen volt.

A büntetett előélettel kapcsolatban fontos elmondani: a negyvennyolc elkövetőből huszonnyolc volt korábban büntetve, tizennyolc nem, két esetben nem találtunk információt erre vonatkozóan (9. számú ábra).

9. számú ábra
Volt-e korábban büntetve a terhelt? (%; N = 48)

Lopás és garázdaság volt a legjellemzőbb korábban megvalósított deliktum. De volt olyan is, aki már korábban is bűnösnek bizonyult prostitúció elősegítése vagy kerítés miatt.

Tudatmódosító szer (alkohol és/vagy drog) használatát csupán három esetben találtuk, negyvenöt elkövetőnél nem volt információ erre vonatkozóan.

A sértettek jellemzői

Az ügyek jellemzően szexuális célú kizsákmányolást tartalmaztak, így szinte minden iratban nő sértettel találkoztunk, az átlagéletkoruk a bűncselekmény elkövetésekor harminchárom év körül volt, ami azt jelenti, hogy voltak nagyon

fiatalok (tizenhárom éves) és középkorúak (ötvenéves) is. A sértettek magyar állampolgárok, kínai sértettek csupán egy iratban szerepeltek.

Az iskolai végzettségükre, családi állapotukra, jövedelmi, vagyoni helyzetükre és a tartozásaikra vonatkozóan rendkívül kevés adatot találtunk, így az ő szociológiai háttérük feltérképezése is nehézségekbe ütközött.

Az elkövető és a sértett közötti kapcsolat: az ügyek többségében a sértett az elkövető szexuális kitartója, futtatottja.

A sértettek közül sok esetben nincsen adat arra vonatkozóan, hogy gyakorolta-e eljárási jogait. Ugyanakkor, akik igen, ők inkább feljelentést tettek, illetve magánindítványt nyújtottak be.

Az eljárás jellemzői

Leggyakrabban a sértett (14) és a rendőrség (12) kezdeményezte az eljárást, hét esetben a bűncselekményt észlelő személy. Négy esetben nem derült ki, milyen módon indult az eljárás.

A vádemelés során a tanúvallomásokra épült a bizonyítás, de az okiratok és a terhelt vallomása is fontos volt. Szakértő bevonására is sor került sok esetben: igazságügyi pszichológus, illetve elmeorvos.

A nyomozás befejezéséig huszonegy esetben hat hónap és egy év közötti időszak is elegendő volt, két évnél hosszabb időre tizenhárom esetben volt szükség.

A (jogerős) ítéletig kilenc esetben további két-három év, tizenkettőben három évnél hosszabb idő telt el, amely nyilvánvalóan rendkívül hosszú időnek mondható, és a kiszolgáltató helyzet bizonyítása, a sértett felkutatása nehézségekbe ütközött.

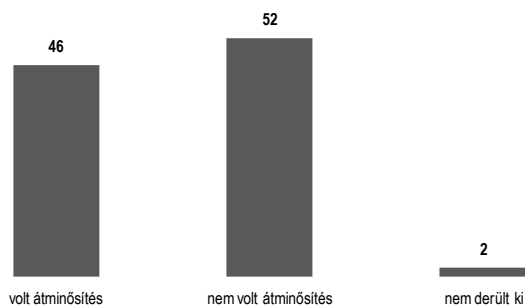
Huszonnyolc terhelt volt őrizetben és tartóztatták le a cselekménye miatt, négy terhelnél lefoglalás, és hétnek az esetében lakhelyelhagyási tilalom is szerepelt az ügyiratban.

A bűncselekmény adatai

Az általunk adatlapon rögzített iratokban 2010 előtti bűncselekményt négy terhelt, 2011–2013 közöttieket harmincegy, 2014 utániakat tizenkettő valósított meg.

Az emberkereskedelemmel gyanúsított terheltknél huszonnégy esetben volt átminősítés (főleg kerítésről), huszonöttnél nem, egy esetben nem derült ki (10. számú ábra).

10. számú ábra
Volt-e átminősítés? (%; N = 48)

Az emberkereskedelmi ügyek esetében láthatóan inkább az ügyészségek kezdeményezték a minősítés megváltoztatását, a bevezetőben említett iránymutatást követően (11. számú ábra).

11. számú ábra
Ki minősített át? (%; N = 22)

Az iratok alapján a legjellemzőbb módszer a kizsákmányolás céljából eladás volt.¹⁴

A vizsgált iratokban rendkívül sok esetben a fenyegetés és a sértett sanyargatása is együtt járt a verbális és fizikai erőszakkal.

¹⁴ Az árakra példaként említhető: második sértettet megvásárolták elsőrendű vádlottól kétszázezer forintért és egy Mercedesért (Fővárosi Fellebbviteli Főügyészség, 1133/2014. számú ügy), de a sértettekért fizetett összegek húszezer forint körül mozogtak.

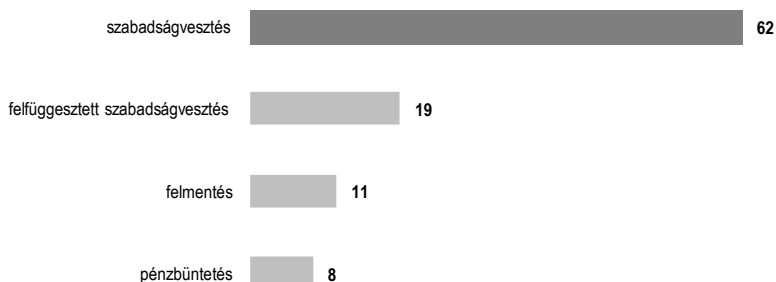
A büntetőjogi jogkövetkezmény

A büntetések kiszabásakor huszonnyolc elkövetőnél számítottak enyhítő körülmények: a kiskorú gyermek, az időmúlás, a büntetlen előélet és a beismerés.

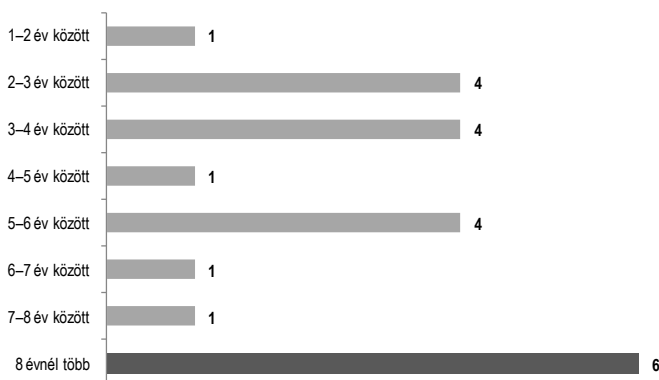
Huszonöt elkövető esetében a bíróságok súlyosító körülményt is figyelembe vettek: a büntetett előéletet, a visszaesést, a (kettőnél többszöri) halmazatot, a kitartó módon/különös kegyetlenséggel/aljas indokból/garázda jellegű elkövetési módot.

Ezek alapján a marasztaló ítéletekben kiszabott ítéletek kétharmada szabadságvesztés volt, kb. ötöde felfüggesztett szabadságvesztés (12. számú ábra).

12. számú ábra
Büntetések megoszlása (%; N = 30)

13. számú ábra
A szabadságvesztés-büntetések mérték szerinti megoszlása (N = 22)

A szabadságvesztés-büntetések mérték szerinti megoszlásáról elmondható, hogy a huszonnégy szabadságvesztés-büntetésből hat nyolc évnél hosszabb tartamú volt (13. számú ábra).

Mellékbüntetés szabadságvesztés mellett: tizennégy esetben közügyektől eltiltás. Emellett három esetben kiutasítást is elrendeltek a bíróságok. Egy alkalommal szerepelt pártfogó felügyelet intézkedés.

Két pénzbüntetés volt csupán: az egyik esetben száz-, a másikban kétszáz-ezer forintra büntették a vádlottat.

Hét felfüggesztett szabadságvesztés-büntetés volt: ebből két esetben pénzmellékbüntetés, két esetben vagyonekobzás is.

2. számú táblázat
A bűncselekmény módszere és a jogkövetkezmény kapcsolata

	Szabadság- vesztés	Pénzbüntetés	Felfüggesztett szabadság- vesztés	Felmentés
Kizsákmányolás céljából eladással	8		3	2
Kizsákmányolás céljából megvásárlással	7		2	1
Kizsákmányolás céljából szállítással			1	
Eladással	1	2	1	
Szállítással				2
Erőszakkal	1			
Megtévesztéssel	1			
Üzletszerűen	4			

Húsz esetben volt anyagi halmazat, tíz elkövetőnél nem volt halmazati büntetés.

Modus operandi

A szexuális kizsákmányolás céljából történő emberkereskedelmi ügyeket a helyszínek szerint, az „elérhetőség” alapján az alábbi módon lehet csoportosítani.

A klasszikus, közút melletti prostitúcióra kényszerítésre sok példát találtunk, mind itthon, mind külföldön (például Olaszországban). Ez volt a legjellemzőbb elkövetési mód.

Emellett azonban említhető még az, amikor ismeretség, ismerős által szervezik be és „házhoz viszik”, a klienshez a sértetteket „szájhagyomány”, informális „hirdetések” alapján:

- Ötödrendű vádlott (nő) szervezte az ügyfeleket, a szexuális aktusok helyét, idejét, árát, ő vette át az összeget (receptiósként); a terheltek szállították az ügyfelekhez a sértetteket.¹⁵
- Az első- és harmadrendű vádlottak a saját (akkor tizenhárom éves) lányukat ajánlották fel a másodrendű vádlottnak egy-egy hétvégére, aki alkalmanként tizenötezer forintot fizetett.¹⁶

Egyre elterjedtebbnek tűnik a sértettek interneten történő „hirdetése”, reklámozása is, például a Rosszlyanok.hu, a Videkilanyok.hu és egyéb oldalakon. A sértettek egy részéről fényképeket készítettek az elkövetők, ezek felhasználásába, interneten történő közlésébe (és az ezzel hirdetett szolgáltatások milyenségébe) sok esetben nem volt beleszólásuk. A saját oldaluk belépési jelszavát nem ismerték, az elkövetőtől való elváláskor ez problémát is okozott. Az ezeken az oldalakon megadott telefonszámon általában nem a sértett jelentkezett, hanem egy „receptió”.

- A sértettet a Rosszlyanok.hu oldalon hirdették általa ismeretlen módon, és utólag tudta meg azt is, hogy felrakták egy szexchatre is, és a nevében írogattak.¹⁷
- Angliában zsákmányolta ki és az Adultwork.com honlapon hirdetett sértetteket egy magyar nő és angol férje. A sértettek vallomása alapján: „Családtagjaim szegénységben éltek itthon, és őket akartam támogatni.”; „Nem tudom pontosan, milyen honlapokon hirdettek engem.”; „Két lánnyal laktam együtt és szexuális szolgáltatásokat nyújtottunk olyan férfiaknak, akik lefoglaltak minket, 50%-ot kellett leadni, lakbért nem kellett fizetni.”; „A pénzt színes borítékba tettük, minden lánynak megvolt a saját színe, a pénzt széfben tartottuk.”; „Szonja küldte az sms-t, mikor érkezik a vendég és mennyi pénzt kell kérnem tőle.”¹⁸
- A Miskolcilyanok.hu-n hirdetett sértett mentális zavarban és enyhe fokú gyengeelméjűségben szenvedett, az őt kizsákmányoló terhelt „2018. áprilistól a sértettet szexuális cselekmény végzésére, anyagi haszonszerzés céljából különböző internetes prostitúciós hirdetésekben a róla feltöltött fényképekkel regisztrálva, majd lakásába kuncaftokat intézett, heteken keresztül napi 4-5 alkalommal, melyből befolyó összeg felét vagy egészét elvette.”¹⁹

¹⁵ Fővárosi Fellebbviteli Főügyészség, 1133/2014. számú ügy.

¹⁶ Bács-Kiskun Megyei Főügyészség, 228/2018. számú ügy.

¹⁷ Békés Megyei Főügyészség, 186/2019. számú ügy.

¹⁸ Békés Megyei Főügyészség, 31/2018. számú ügy.

¹⁹ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Főügyészség, 770/2018. számú ügy.

A nemzetközi ügyek jellemzői

A magyar elkövetők által magyar sértettek európai országokban történő kizsákmányolása is megjelent a feldolgozott iratokban. A svájci, a brit, a belga és a holland hatóságok munkája, az általuk küldött kihallgatáshoz készült és a magyar hatóságoknak elküldött tanúknak szóló kérdései, az ítéletek szövegei az ő hozzáállásukat, profizmusukat tükrözte, amely a magyar hatóságok számára is jó példaként szolgál. Az eljárások gyorsabban fejeződtek be jogerős ítélettel (megemlítendő, hogy a büntetések mértéke nem volt kiemelkedő), de szót kell ejteni arról is, hogy sok esetben a közös nyomozó csoportok (JIT) felállítása időigényesebb feladat volt ezekben az ügyekben.

A kínai bűnszervezetről

A hazánkban külföldiek által megvalósított szexuális célú kizsákmányolás csak egy ügyben merült fel. A fővárosban élő kínai, illetve távol-keleti férfiak számára kínáltak Kínából toborzott és szállított lányokat, bár a lebukásuk előtti időben már magyar állampolgárságúakat is. Rendkívül szervezett, profi felépítésű bűnszervezetről volt szó.

Az *Újszemle* című mandarin nyelvű hetilapban hirdetésben nyújtották szexuális szolgáltatásaikat. A megrendelők a fenti újsághirdetésre történő bejelentkezés alapján vehették igénybe a szolgáltatást. Kínában toboroztak sértetteket, akik Milánóig repülővel, onnan gépkocsival utaztak Magyarországra, az úti költség ledolgozásáig a sértett nem kapott jövedelmet. Madám vigyázott rájuk, aki a nyomozó hatóságok szerencséjére egy füzetben rögzítette a többi között a forgalmat, a bevételt, a kliensek számát. Nyilvánvalóan lehetetlen itthonról a Kínában történő toborzás módját felderíteni, vagy a sértettek további sorsát, boldogulását nyomon követni.²⁰

Nyomozásmegszüntetések

Említést kell tennünk azokról az ügyekről is, amelyekben nyomozásmegszüntetések történtek, véleményünk szerint ezeket is érdemes bemutatni, mert a jogalkalmazói gyakorlat megváltoztatása szempontjából tanulságos.²¹ Az em-

²⁰ Fővárosi Főügyészség, 18401/2013. számú ügy.

²¹ Ezen ügyek közül (is) választottunk a Belügyminisztérium által 2019. november 20–21-re szervezett *Szemléletformáló tréningre*, amelyen rendőrök, ügyészek és bírák vettek részt. A lehetőséget és a megvalósítást ezúton is köszönjük dr. Jakubovich Nóra osztályvezető asszonynak (BM Emberkereskedelem elleni és Horizontális Osztály), valamint kollégáinak, Janka Csilla Eszternek és Tési Áronnak, továbbá Balogh Krisztina rendőr alezredes asszonynak.

berkereskedelmi ügyek esetében többnyire a sértett szavahihetősége kérdőjeleződött meg, illetve csak a sértett vallomása állt rendelkezésre, amely nem alapozta meg az eljárás tovább folytatását. Néhány esetet bemutatunk, amelyek jól érzékeltetik, mely ügyekben fordult ez elő.

- Rendőri jelzés és a rendelkezésre álló adatok alapján a sértettet Magyarországon eladták, és ötvenezer forintért külföldön prostitúciós tevékenységre kényszerítik, a sértettet nem találták meg. A terhelt részére valaki Belgiumból rendszeresen pénzt utal, a bűncselekmény nem állapítható meg.²²
- A sértett szavahihetősége miatt megszüntették a nyomozást, a vádlottól ajánlatot kapott angliai munkavégzésre, végül a sértett ellen hamis vád miatt eljárás indult.²³
- Az innsbrucki államügyészség feljelentése alapján K. J. b.-i lakos a nő sértettet prostitúciós tevékenység folytatására toborozta, majd eladta őt harminc euróért volt élettársának, a terhelt ismeretlen helyre távozott, nem találták meg.²⁴
- A p.-i gyermekotthon vezetője tett feljelentést emberkereskedelem előkészülete miatt. A gyanúsított több alkalommal megjelent a gyermekotthonnál, ott gyermek- és fiatalok lányokat próbált rávenni arra, hogy az intézetet engedély nélkül elhagyják, majd hamis vagy hamisított okmányokkal külföldre menjenek vele.²⁵
- Sértett nő feljelentést tett gyanúsított ellen, hogy őt Svájcba vitte azzal, hogy takarítói munkát kell végeznie, azonban ott erőszakkal és fenyegetéssel prostitúciós tevékenységre bírta rá. Sértett visszavonta a vallomást, sérülései eleséstől származnak, ellene hamis vád miatt indult eljárás.²⁶
- A sértettet M. belterületén egy mikrobuszba betették és E.-re vitték, elvették a pénztárcáját és tizenötezer forintját, bántalmazták, megöléssel fenyegették, eladták egy másik férfinak, hogy külföldön prostituáltként dolgozzon. Csak sértetti vallomás állt rendelkezésre, a nyomozást megszüntették.²⁷

<https://emberkereskedelem.kormany.hu/szemleletformalo-trening-az-emberkereskedelemrol>

²² Heves Megyei Főügyészség, 1062/2017. számú ügy.

²³ Veszprém Megyei Főügyészség, 315/2014. számú ügy.

²⁴ Baranya Megyei Főügyészség, 920/2017. számú ügy.

²⁵ Baranya Megyei Főügyészség, 207/2017. számú ügy.

²⁶ Bács-Kiskun Megyei Főügyészség, 835/2014. számú ügy.

²⁷ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Főügyészség, 2145/2014. számú ügy.

Munka célú emberkereskedelem

Az általunk feldolgozott iratokban csupán két ügyben szerepelt munka célú emberkereskedelem. Az egyik eset rámutatott a holland gyakorlatra: a Holland Királyságban folyik a nyomozás emberkereskedelem és más bűncselekmény miatt, egy tanút kellett az egyik megyében meghallgatni. A férfi sértett napi harmincöt eurót kereshet autómosással Eindhovenben, a munkaidő reggel kilenctől este nyolc óráig tartott, a szállásért kétszázötven eurót vontak le a fizetéséből, bántalmazták, megfenyegették. Egy magyar nő szervezte be a sértetteket, de az elkövetők nem magyarok voltak. A gyanúsítottak munkavállalóikat kizsákmányolták, kizárólag külföldieket foglalkoztattak, akik hollandnyelv-tudás hiányában nem tudták, milyen jogaik vannak.²⁸

Egy másik munka célú kizsákmányolás során magyar elkövető magyar sértettet „vásárolt meg”: az őstermelő első rendű vádlott állatai mellé keresett embert: „I. rendű vádlott tudna egy munkára alkalmas embert ellenérték fejében, de erről az érintett nem tudhat.” A sértettet húszezer forintért vásárolta meg az elkövető.²⁹

A kényszermunka (Btk. 193. §) jellemzői

Kényszermunka a statisztika alapján

Az emberkereskedelemhez képest a kényszermunka még kevésbé látható, rendkívül magas a látencia: 2013 és 2019 között csupán egy évben volt tíznél több regisztrált kényszermunkaügy, holott egyes vélemények szerint hazánkban a „házi szolgák” száma ennél lényegesen magasabb.³⁰

A Btk. 193. §-a alapján büntetendő *kényszermunka* tényállás statisztikai adatai alapján a hazánkban megvalósított bűncselekmények mindegyike befejezett volt, azt magyar sértett sérelmére valósították meg. A szerhasználat (alkohol és/vagy drog) nem jellemző a statisztika alapján sem az elkövetői, sem a sértetti oldalon.

²⁸ Bács-Kiskun Megyei Főügyészség, 456/2017. számú ügy.

²⁹ Fővárosi Fellebbviteli Főügyészség, 580/2014. számú ügy.

³⁰ A Global Slavery Index 2018-as becslése alapján Magyarországon harminchatezer rabszolga volt. Windt Szandra: i. m. 460. o. Lásd erről még: A Szarvason mindenki név szerint ismeri a csicskákat című tényfeltáró riport szerint „százötven embert tartanak modernkori rabszolgaságban, csicskaként Szarvason. Az egész város tud róla, mindenki név szerint ismeri a csicskákat.” <https://abcug.hu/szarvason-mindenki-nev-szerint-ismeri-a-csicskakat/>

A kényszermunka esetén a sértetti feljelentés után kezdődött el a büntetőeljárás. A kényszermunka büntetést a lakóhelyen valószínűsítették meg, ez az egyik nehézsége a jelenség elleni fellépésnek.

A kényszermunka esetén az erőszak, a kiszolgáltatott helyzet kihasználása és a fenyegetés volt a legjellemzőbb módszer.

A kényszermunkaügyekben az elkövető és a sértett közötti kapcsolat alapján elmondható, hogy ismerősök voltak, az uzorás, a szomszéd az, aki elkövetője ennek a cselekménynek a hivatalos adatok alapján.

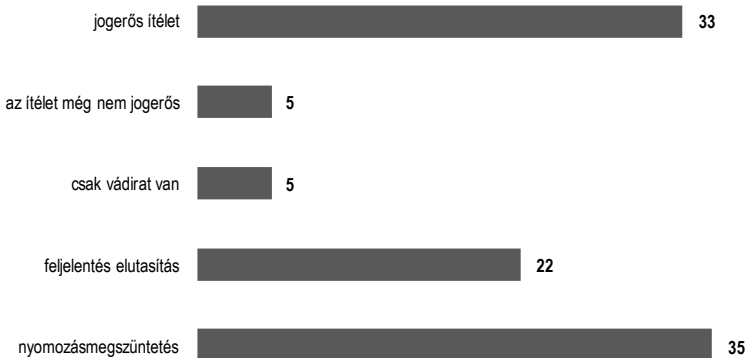
A kényszermunkát felnőtt magyar férfi valószínűsítjük meg, jellemzően büntetlen előéletűek.

A kényszermunka bűncselekmény jellemzői

Harminchét kényszermunkát tartalmazó iratot vizsgáltunk. Ebből tizenkét iratban volt jogerős ítélettel befejezett, huszonegy nyomozásmegszüntetéssel (13) vagy feljelentéselutasítással (8) lezárt ügy. Két esetben csak vádirat volt még, két esetben nem volt jogerős az ítélet.

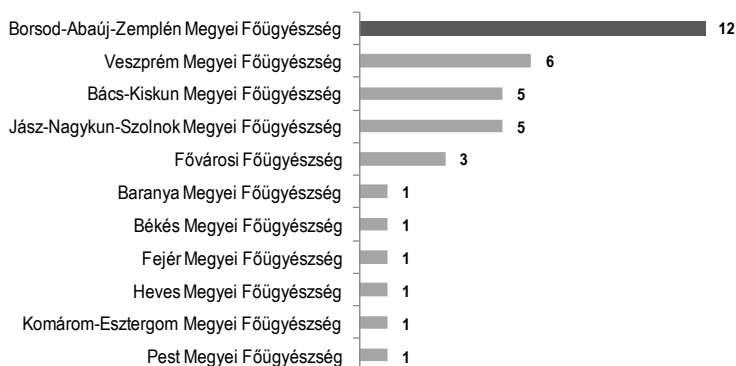
14. számú ábra

A kényszermunkaügyek jellemzői (%; N = 37)

Ezen iratok megyei megoszlása alapján kiemelkedő Borsod-Abaúj-Zemplén (12), Veszprém (6), Bács-Kiskun és Jász-Nagykun-Szolnok megye. A borsodi iratok közül tíz az Ózdi Járási Ügyészségről érkezett hozzánk, ez rendkívül jelentős arány és komoly problémára utal, további elemzést igényel.

15. számú ábra

A kényszermunkaügyek megyei főügyészségek szerinti megoszlása (N = 37)

Tizennyolc kényszermunkát tartalmazó iratról készült adatlap, amelyből tizenhét elkövetőre vonatkozóan vannak adataink, tizennyolc esetben jogerős ítéletet dolgoztunk fel.

Az elkövetők általános jellemzői

A kényszermunkát megvalósító elkövetők önállóan valósították meg a cselekményüket, ha volt társuk, az a hozzátartozójuk volt (leggyakrabban a házastársuk). Inkább férfi elkövetők voltak, akik átlagosan harminchét évesek voltak a bűncselekmény elkövetésekor, jellemzően általános iskolai végzettségűek voltak. Az általunk vizsgált iratokban az elkövetők saját bevallásuk alapján dolgoztak, de volt, aki nem nyilatkozott erről. Jövedelmi helyzetre nyolc terheltnél kaptunk (megkérdőjelezhető) adatot. Tartozásról szinte senkinél nem volt érdemi információ. E deliktum elkövetője magyar állampolgárságú, házas vagy élettársi kapcsolatban élő, főleg alkalmi munkából tartja fenn magát. Kilenc közülük volt korábban büntetve, a legjellemzőbb bűncselekmény a lopás volt. Négy terhelt esetében volt arra információ, hogy tudatmódosító szer hatása alatt állt.

A sértettek jellemzői

Általában egy magyar férfi sértett sérelmére valósították meg a kényszermunka bűncselekményt.

A sértett iskolai végzettségére, családi állapotára, jövedelmi helyzetére vonatkozóan rendkívül kevés információ állt rendelkezésre.

Ezt a cselekményt (is) ismerős, alkalmi ismerős sérelmére valósítják meg.

A sértettek eljárásai jogukat feljelentés tételével gyakorolták.

Az eljárás jellemzői

Tizenegy elkövető esetén a sértett kezdeményezte az eljárást, ritkábban a bűncselekményt észlelő személy, illetve a rendőrség.

Az eljárás hosszáról elmondható, hogy annak indulásától a nyomozás befejezéséig hat hónap és két év közötti időszak telik el és további kettő–négy év jellemző a vádemeléstől a jogerős befejezésig.

Az elkövetők többségét letartóztatták és őrizetbe vették, tulajdonuk egy részét lefoglalták.

A bűncselekmény adatai

Tizenkét elkövető esetében történt átminősítés, amelyet tizenegy alkalommal a bíróság kezdeményezett.

A legjellemzőbb módszer az erőszak és a fenyegetés volt, de előfordult, bár ritkán (két esetben) a sértett sanyargatása és eladása is.

A jogkövetkezmény

Tizenegy esetben szabadságvesztésre ítélte a bíróság a vádlottat, egy és négy év közötti időszakra, szinte minden esetben közügyektől eltiltás mellékbüntetéssel együtt. Három esetben a vádlottat felmentették. Csupán két vádlottra szabtak ki vagyonekobzást.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből érkező ügyek között rendkívül sok volt a feljelentéselutasítás (és a nyomozásmegszüntetés), azaz a közösség látta, és jelezte is a hatóságoknak, hogy bűncselekmény gyanúja merül fel, de azok nyomán nem indult büntetőeljárás.

Sok esetben felmerült ezekben az ügyekben az uzsora jelenléte is: az elkövetők tartozás fejében dolgoztatják a sértettet, munkára kényszerítik, a sértett végül visszavonja a feljelentését.³¹

Zárógondolatok – javaslatok

Intézetünkben korábban *Fehér Lenke* végzett egy vizsgálatot a prostitúció körüli élősdi jellegű bűncselekményekről. Ő akkor, egy évtizeddel korábban, az alábbi – a mai napig helytálló – megállapítást tette, amelyet az általunk bemutatott iratok alapján szintén elmondhatunk: „*a sértettek közül igen sokan függő, kiszolgál-*

³¹ Ózdi Járási Ügyészség, 2001/2015. számú ügy. De ez az elkövetési mód az országban máshol is jellemző volt.

tatott helyzetben vannak, s az elkövetők ezzel élnek vissza. A sértettek a pszichikai és lelki terror miatt tartanak az elkövetőtől [...] a gyermek- és fiatalkorúak fokozott védelme, a sértetté válás megelőzése, a sértettek jogainak tudatosítása, érvényesítése, a sértett-segítés terén bőven vannak tennivalóink.”³²

Az emberkereskedelem jelenségével kapcsolatban rendkívül kevés statisztikai adat, kutatás áll rendelkezésre a magyar helyzetre vonatkozóan, ennél a bűncselekménynél különösen nagy a látencia aránya. Éppen ezért hajlamosak vagyunk ezt kevésbé fontos – alig látható – deliktumként kezelni. Ugyanakkor a nemzetközi megítélésünk elég rossznak mondható annak ellenére, hogy történetek már lépések ennek megváltoztatására. A jogszabályi környezetet 2013-ban sikerült az európai dokumentumokkal harmonizálni³³, és azokat folyamatosan felül is vizsgálják, azonban további lépések szükségesek, amelyeket az említett *Intézkedési terv* is tartalmaz.

Az általunk vizsgált iratok alapján az emberkereskedelem és a kényszermunka magyar elkövetők által, magyar sértettek sérelmére Magyarországon valósul meg, a határon átnyúló jelleg is előfordul, de korántsem ez a legjellemzőbb.

Ki kell emelni: az emberkereskedelem tipikusan a társadalmi, gazdasági problémákra, és az azokból eredő kiszolgáltatottságra „reagáló” jelenség. Az ellene történő fellépés ezért a hagyományos büntetőjogi „megoldások” mellett sokkal inkább annak társadalmi-gazdasági gyökereit kellene céloznia. Egyértelmű kiút volna a veszélyeztetett csoportok körében az oktatás, a képzés erősítése, „népszerűsítése”. Azt segíteni, hogy egyrészt elkerülhető legyen a kizsákmányolás elszívása azok számára, akik ki akarnak törni a kilátástalanságból, másrészt azoknak is lehetőséget adni, akik már sértettjei e cselekményeknek.

Éppen amiatt is, mert azt tapasztaltuk, hogy az áldozatazonosítási rendszer az eljárás során szinte alig merült fel [354/2012. (XII. 13.) Korm. rendelet az emberkereskedelem áldozatai azonosításának rendjéről], az Áldozatsegítő Szolgálat tevékenysége láthatatlan volt az iratokban.

A gyermekotthonokban élő tizennyolc év alattiak különösen veszélyeztetettek, érzelmi stabilitásuk hiánya miatt rendkívül könnyen megvezethetők, be szervezhetők e deliktum elkövetői által. A szabolcsi ügyészek említették, hogy a mátészalkai gyermekvédelmi központban tett látogatásuk mind az ott dolgo-

³² Fehér Lenke: A prostitúció körüli elősdi jellegű bűncselekmények. In: Virág György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok 44.* OKRI, Budapest, 2007, 132–133. o.

³³ Lásd erről Windt Szandra: 2013, az emberkereskedelem elleni fellépés éve Magyarországon. *Belügyi Szemle*, 2014/1., 67–74. o.

zók, mind az ügyészek számára hasznos, az együttműködés szempontjából kiemelt jelentőségű volt, és a többi megye számára is jó példaként szolgálhat.³⁴

További követendő, erősítendő kezdeményezés a kiskunhalasi úgynevezett cigány utcabizalmi program³⁵ átvétele/alkalmazása, és általában a roma szervezetek érdekeltté tétele e jelenség visszaszorítása céljából.

Fontosnak tűnik a kényszermunkával kapcsolatos eljárások további ügyészségi vizsgálata a nyomozásmegszüntetések kiugró száma miatt.

A vizsgált iratok inkább a szexuális célzatú kizsákmányolás eseteit tartalmazta, rendkívül kevés volt a munka célú kizsákmányolás. A kényszermunka-ügyek vizsgálata mindenképpen említésre méltó, hiszen ebben a témában ilyen átfogó, országos iratelemzés korábban nem készült.

³⁴ Lásd Deres Petronella – Windt Szandra: i. m. 94. o.

³⁵ Lásd erről bővebben <http://halasmedia.hu/rovatok/kozelet/orszagosan-is-minta-lehet-a-halas-prog>

Nemzetközi együttműködés a bizonyítékok beszerzésében – empirikus megközelítésben

A kutatás célja a nemzetközi bűnügyi együttműködésen belül a bizonyítékok más országokból történő beszerzésével kapcsolatos eljárás vizsgálata volt. Ezen belül a téma különös aktualitását adja az európai nyomozási határozatról szóló 2014/41/EU (2014. április 3.) számú irányelv 2017. évi hatálybalépése, amely gyorsabb és hatékonyabb eljárás bevezetését célozta az azt alkalmazó tagállamok között. A vizsgálat során az elméleti alapok feldolgozását követően került sor az eddigi hazai és külföldi tapasztalatok feltárására. A magyar hatóságok által kibocsátott európai nyomozási határozatok gyakorlatát a vonatkozó ügyek iratainak feldolgozásával végeztük el. A kutatás tapasztalatai alapján a jogintézmény működése az előírásoknak megfelelő, a határozat a szakemberek visszajelzése szerint is megkönnyíti az együttműködést.

Az Eurojustnak és az Európai Igazságügyi Hálózatnak kiemelt szerepe van az együttműködés elősegítése és a problémák megoldása terén. Az eddigi tapasztalatok szerint e szervezetek szélesebb körű bevonásával a bizonyítási eszközök nemzetközi cseréje, a felhasználás eredményessége fokozható.

„A bizonyítékok határokon átvitelő szabad áramlása és azok felhasználhatósága az elmúlt két évtizedben a leginkább tárgyalt témák között szerepel az európai bűnügyi együttműködés kapcsán. A téma akadémiai tárgyalásának alakulása és az EU kezdeményezései a Corpus Iuris projekt óta azt mutatják, hogy a bizonyítékok beszerzése más országokból nem csak változó jelentőségű kérdés az intenzív viták és a megrekedési szakaszok váltakozásából is láthatóan, hanem rendkívüli, kameleonszerű alkalmazkodóképességet is mutat az EU büntetőügyeket érintő jogalkotásában.”¹

Az európai nyomozási határozatról (ENYH) szóló irányelv elfogadásával, a jogintézmény bevezetésével olyan egységes jogsegélyintézményt hoztak létre, amely – a közös nyomozó csoportok és a határon átnyúló megfigyelés kivételével – valamennyi nyomozati cselekmény alkalmazását lehetővé teszi, és ezzel kívánja megszüntetni a korábbi rendszer „széttöredezettségét”.²

¹ Stefano Ruggeri: Introduction to the proposal of a European Investigation Order: Due process Concerns and Open Issues. In: Stefano Ruggeri (ed.): *Transnational Evidence Multicultural Inquiries in Europe*. Springer, Cham, 2014, p. 4.

² Kai Ambos: *European Criminal Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 2018, p. 456.

2019-ben az Országos Kriminológiai Intézet kutatást folytatott a Magyarországon által más országokból (az Európai Unió országaiból és az azon kívüli országokból) a bizonyítékok beszerzésével kapcsolatos eljárás, az azzal kapcsolatos eredmények és a felmerülő problémák megismerése céljából. A vizsgálat a szakirodalom feldolgozásán és a tárgykörbe tartozó büntetőeljárások iratainak feldolgozásán alapult, különös figyelemmel az ENYH mint új jogintézmény alkalmazására. A tanulmány az empirikus kutatásra és eredményeire fókuszál, annak alapján mutatja be az eddigi hazai gyakorlatot. Az elméleti alapok körében a határokon átnyúló bizonyítékbeszerzés és -felhasználás kapcsán a kölcsönös elismerés elvének fejlődése kerül a középpontba, mivel az idáig vezető út ismerete visz közel ez európai nyomozási határozat szükségességének, tartalmának, így a gyakorlati tapasztalatainak megértéséhez.

A határokon átnyúló bizonyítékbeszerzés állomái az európai bűnügyi együttműködés terén

A bizonyítékok beszerzésének eszközei az európai bűnügyi együttműködés keretei között sokáig vagy a kölcsönös jogsegély, vagy a kölcsönös elismerés elvén alapultak; a két rendszer párhuzamosan létezett. A kölcsönös jogsegély kereteire épült a strasbourgi egyezmény (az Európa Tanács kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló 1959. évi április 20-i európai egyezménye), a schengeni végrehajtási egyezmény (1990. június 19.) és a 2000. évi, az EU tagállamai közötti kölcsönös bűnügyi jogsegélyről szóló egyezmény.

A kölcsönös elismerés gondolata az Európai Unióban eredetileg az egységes piac létrehozása érdekében született meg.³ Azóta az Európai Unió büntetőjogi integrációja folyamatában is elismerést nyert, és a bűnügyi együttműködésnek is az egyik alapelvévé vált.⁴

Karsai Krisztina hangsúlyozza ennek jelentőségét, miszerint az elv „alapvetően átszabta az európai államok bűnügyi típusú (büntetőjogi) együttműködését és mind a jelent, mind a jövőt befolyásolja”⁵. Számos kerethatározat tette magáévá, azonban

³ A kölcsönös elismerés elvével részletesen foglalkozó monográfiák: Christine Janssens: *The principle of mutual recognition in EU law*. Oxford University Press, Oxford, 2013; Libor Klimek: *Mutual Recognition of Judicial Decisions in European Criminal Law*. Springer, Cham, 2017.

⁴ Libor Klimek: i. m. 5. o.

⁵ Karsai Krisztina: *Az alapelvek rendszere az európai büntetőjogban*. MTA doktori értekezés, Szeged, 2015, 9. o. http://real-d.mtak.hu/887/7/dc_964_14_doktori_mu.pdf

az EU alapszerződéseiben csak a lisszaboni szerződéssel kapott helyet; ekkortól a bűnügyi együttműködés meghatározó, kodifikált elvévé vált.⁶

Első állomásnak a 1999. évi *tamperei csúcsertekezlet* tekinthető, amikor az Európai Tanács a kölcsönös elismerés elvét a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés sarokkövének nyilvánította: itt fogalmazták meg először célként az igazságügyi döntések, ítéletek kölcsönös elismerését. Az Európai Unió Tanácsa 2000 decemberében fogadta el a kölcsönös elismerés elvének megvalósításáról szóló intézkedésprogramot.

Az első két, a kölcsönös elismerés elvén nyugvó jogalkotási eszköz a vágyonnal vagy bizonyítékkal kapcsolatos biztosítási intézkedést elrendelő határozatoknak az Európai Unióban történő végrehajtásáról szóló 2003/577/JHA *kerethatározat*⁷, és az európai elfogatóparancsról szóló 2008/577/JHA *kerethatározat*⁸ volt. Bár a két kerethatározat alapján a tagállami bíróságok határozatát más tagállamban is azonnal végre kellett hajtani, e kerethatározatok alkalmazásával a bizonyítékok beszerzése mégis meglehetősen bonyolult volt; korlátozott voltak nemhogy egyszerűsítette volna, hanem még bonyolultabbá tette a nemzetközi együttműködést.⁹

A bizonyítás szempontjából jelentőséggel bírnak a közös nyomozó csoportokról szóló, illetve az uniós szintű bűnüldözési adatbázisok működtetésére és az adatszolgáltatásra vonatkozó rendelkezések is, így a 2005/671/IB *tanácsi határozat* a terrorista bűncselekményekre vonatkozó információcseréről és együttműködésről¹⁰, amely a bűnügyi információk európai szintű hozzáférhetőségét tűzte ki célul, majd a 2006/960/IB *kerethatározat* az Európai Unió tagállamainak bűnüldöző hatóságai között az információ és bűnüldözési operatív információ cseréjének leegyszerűsítéséről (svéd kezdeményezés)¹¹. Ennek szűkebb körű megvalósítása volt a prümi egyezmény, amelyet 2005-ben hét tagállam (Németország, Ausztria, Franciaország, Belgium, Luxemburg, Hollandia és Spanyolország) írt alá azzal a céllal, hogy előmozdítsák az együttműködést a terro-

⁶ Farkas Ákos: A kölcsönös elismerés elve. In: Farkas Ákos (szerk.): *Fejezetek az európai büntetőjogból*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2017, 27. o.

⁷ HL L 196., 2003.8.2., 45–55. o.

⁸ HL L 190., 2002.7.18., 1–20. o.

⁹ Libor Klimek: i. m. 424. o.

¹⁰ HL L 253., 2005.9.29., 22–24. o.

¹¹ HL L 386., 2006.12.29., 89–100. o. A kerethatározat átültetése a hazai jogba a bűnüldöző szervek nemzetközi együttműködéséről szóló 2002. évi LIV. törvény, illetve az Európai Unió tagállamaival folytatott bűnügyi együttműködéséről szóló 2003. évi CXXX. törvény módosításával történt meg.

rizmus, a határokon átívelő bűnelkövetés és az illegális bevándorlás elleni küzdelemben. Az egyezmény az EU keretein kívüli megállapodás volt. A szerződő felek a hozzáférhetőség érdekében adatbázisok létrehozására vállaltak kötelezettséget, továbbá meghatározott esetekben az automatikus információcserére és a határokon átnyúló rendőrségi együttműködés egyéb formáira, a DNS-profilok, az ujjnyomat- és gépjármű-nyilvántartási adatok, valamint más személyes és nem személyes adatok kölcsönös átadására. A Tanácsnak a különösen a terrorizmus és a határokon átnyúló bűnözés elleni küzdelemre irányuló, határokon átnyúló együttműködés megerősítéséről¹² szóló 2008/615/IB határozata értelmében 2008 júniusától az összes tagállamban alkalmazandók az egyezmény alapvető részei¹³, különösen a terrorizmus és más a határokon átnyúló nagyszabású események kapcsán, a határokon átnyúló automatikus információcsere, valamint az egyéb rendőrségi együttműködés esetén.¹⁴

A bizonyítékok szabad forgalma tekintetében fontos állomás volt a kölcsönös elismerés elvének a vagyonekhozást elrendelő határozatokra történő alkalmazásáról szóló 2006/783/IB kerethatározat.

Fordulópontnak tekinthető a *lisszaboni szerződés* 2007. december 13-i aláírása, ami lényeges változtatásokat vezetett be a bel- és az igazságügyi együttműködés területén. A kölcsönös elismerés elsődleges integrációs eszközként szerepel a lisszaboni szerződés általános rendelkezései között: a kölcsönös elismerés elvén alapuló eszközök megalkotása irányelvben vagy kötelezően alkalmazandó rendeletben is lehetségessé vált, így a büntetőügyekben a bizonyítékok uniós belüli alkalmazhatósága kapcsán is.¹⁵

2008. december 18-án elfogadták az európai bizonyításfelvételi parancsról szóló 2008/978/IB kerethatározatot¹⁶. Utóbbi szintén a kölcsönös elismerés elvét követi. Az európai bizonyításfelvételi paranccsal (EBP) az volt a Bizottság eredeti célja, hogy meghatározott keretek között tegye lehetővé a tagállamok között a bizonyítékok gyors és hatékony átadását, anélkül azonban, hogy beleavatkozna a tagállamok büntető anyagi vagy -eljárási jogaiba. Emellett a kölcsönös jogsegélyen alapuló eszközöket is ki akarták váltani vele. Ez nem történt meg az eredeti szándék szerint, egyrészt azért, mert a kerethatározat

¹² HL L 210., 2008.8.6., 1–11. o.

¹³ Magyarországon a 2007. évi CXII. törvény hirdette ki, hatályos 2007. december 1-jétől.

¹⁴ <http://www.eu2011.hu/hu/bel-es-igazsagugy>

¹⁵ Törő Andrea: *Bizonyíték-transzfer az európai bűnügyi együttműködésben*. PhD-értekezés. Szeged, 2014, 49. o. http://doktori.bibl.u-szeged.hu/2147/1/Toro_Andrea_2014_phd.pdf

¹⁶ 2008/978/IB kerethatározat a büntetőeljárás során felhasználható tárgyak, dokumentumok és adatok megszerzéséről. HL L 350., 2008.12.30., 72–92. o.

csak az előzetesen már meglévő bizonyítékokra volt alkalmazható, másrészt csak tárgyak, dokumentumok, adatok beszerzésére, bizonyítékok összegyűjtésére irányult; a személyi bizonyítékok nem tartoztak ide. Ezért emellett alkalmazni kellett a korábbi, jogsegélyen alapuló megoldásokat is, amelyek a bizonyítékok szélesebb körére terjednek ki.¹⁷ A 2003-ban előterjesztett kerethatározat-tervezetet 2008-ban fogadták el. A kerethatározat 2008. december 18. után húsz nappal hatályba lépett, a tagállamoknak 2011. január 19-ig kellett volna átültetniük a saját belső jogukba, ezt azonban kizárólag Dánia tette meg.

A hágai programot 2009-től a *stockholmi program* váltotta fel. A stockholmi program kinyilvánította, hogy az Európai Unióban folytatni kell a határokon átnyúló büntetőügyekben a kölcsönös elismerés elvén alapuló, átfogó bizonyítás-felvételi rendszer kialakítását.

A bizonyítás kapcsán az Európai Bizottság 2009-ben adta ki a büntetőügyekben felvett bizonyítékoknak a tagállamok által a másik tagállamtól történő megszerzéséről és elfogadhatóságuk biztosíthatóságáról szóló *Zöld könyvet*.¹⁸ A Zöld könyv koncepciója az volt, hogy terjesszék ki a bizonyításfelvétel határon túli lehetőségeit. Prioritásként szólt a bizonyítékok elfogadhatóságának biztosításáról: a hatályos jogszabályok csak közvetve tartalmaztak rendelkezéseket a bizonyítékok elfogadhatóságára nézve, mivel nem határoztak meg közös normákat a bizonyítékok gyűjtésére sem. A Zöld könyv megfogalmazta, hogy az lenne az ideális, ha egységes szabályozást fogadnának el a bizonyítékok büntetőügyekben történő gyűjtésére vonatkozóan, ez ugyanis egyúttal a jogszerűség megítélését is egységesítené. A tagállamok álláspontja az volt, hogy először az EBP tapasztalatait kellene megismerni, nem is szólva arról, hogy sok ország még az unió kölcsönös bűnügyi jogsegélyegyezményét sem ültette át a saját jogába, bár már 2005-ben hatályba lépett.

Az Európai Tanács úgy látta, hogy a meglévő eszközök szétterjedett rendszert alkotnak, ezért egy olyan egységes eljárás létrehozását tartotta szükségesnek, amely a bizonyítékok megszerzése ügyében a kölcsönös elismerés elvén alapul, és valamennyi eszköz helyébe lép. Az Európai Tanács 2010. júniusi javaslatában egy ilyen koncepciót vázolt: a Belga Királyság, a Bolgár Köztársaság, az Osztrák Köztársaság, a Szlovén Köztársaság és a Svéd Királyság kez-

¹⁷ Farkas Ákos – Jánosi Andrea: A bizonyítás kérdései a határokon átnyúló bűncselekmények vonatkozásában az Európai Unióban. In: *Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai* 12. Miskolci Egyetem, Miskolc, 2013, 87–88. o.

¹⁸ Zöld könyv a büntetőügyekben felvett bizonyítékoknak a tagállamok által másik tagállamtól történő megszerzéséről és elfogadhatóságuk biztosításáról. 2009.11.11. COM (2009) 0624 végleges.

deményezését az európai nyomozási határozatról szóló európai parlamenti és tanácsi irányelvre vonatkozóan.

Az ENYH-ról szóló irányelv¹⁹ (a továbbiakban: irányelv) hosszú tárgyalások eredményeképpen született meg 2014 tavaszán. A jogi alapját az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ) 82. cikk (1) bekezdés a) pontja képezi, amely a bűnügyi együttműködés területén deklarálja a kölcsönös elismerés elvét.²⁰ Ebből fakadóan a 82. cikk 2. bekezdés a) pontja a bizonyítékok tagállamok közötti kölcsönös elfogadhatósága tekintetében teszi lehetővé szabályozási minimumok irányelvekben történő lefektetését.²¹

A kölcsönös elismerés elve bevezetésének célja és érvényesülésének lehetőségei a bizonyítékok beszerzésében

A kölcsönös elismerés szerepének fokozását a lisszaboni szerződés 61. cikk (3) bekezdése fogalmazta meg: „Az Unió a bűncselekmények, a rasszizmus és az idegengyűlölet megelőzésére és leküzdésére irányuló intézkedésekkel, valamint a rendőri, az igazságügyi és az egyéb, hatáskörrel rendelkező hatóságok koordinációjára és együttműködésére irányuló intézkedésekkel, továbbá a büntetőügyekben hozott bírósági határozatok kölcsönös elismerése és – amennyiben szükséges – a büntető jogszabályok közelítése révén a biztonság magas szintjének garantálásán munkálkodik.”²²

A kölcsönös elismerés fogalma nem szerepel kifejezetten az Európai Unió jogalkotási aktusaiban. A kölcsönös elismerés elvével foglalkozó elméleti munkák az elv fogalmi elemzésének főként annak ismérvei, speciális jellemzői meghatározásával tesznek eleget. A szakirodalom az elv tartalmi fejlődését tekintve ma abban az értelemben tekint rá, miszerint „az EU területén a tagállamok egymás meghatározott jogi aktusait minden külön eljárás nélkül érvényesnek és végrehajthatónak ismerik el”²³.

Az EUMSZ V. címének *Igazságügyi együttműködés büntetőügyekben* című 4. fejezete 82. cikk 1. bekezdése ekként rendelkezik: „Az Európai Unióban a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés a büntetőügyekben hozott bírósági ítéletek

¹⁹ Az Európai Parlament és a Tanács 2014/41/EU irányelve (2014. április 3.) a büntetőügyekben kibocsátott európai nyomozási határozatról HL L 130, 2014.5.1., 1–36. o.

²⁰ Steve Peers: *EU Justice and home affairs law. Volume II. Criminal law, policing and civil law.* Oxford University Press, Oxford, 2016, pp. 105–106.

²¹ Farkas Ákos (2017): i. m. 27–28. o.

²² EUMSZ 67. cikk (3) bek.

²³ Farkas Ákos: Az Európai Bíróság és a kölcsönös elismerés elvének hatása az európai büntetőjog fejlődésére. *Miskolci Jogi Szemle*, 2011. évi különszám, 71. o.

és határozatok kölcsönös elismerésének elvén alapul, és magában foglalja a tagállamok törvényi, rendeleti és közigazgatási rendelkezéseinek közelítését a (2) bekezdésben és a 83. cikkben említett területeken.

Az Európai Parlament és a Tanács rendes jogalkotási eljárás keretében intézkedéseket állapít meg, amelynek célja:

- a) a bírósági ítéletek és határozatok minden formájának az Unió egészén belüli kölcsönös elismerését biztosító szabályok és eljárások megállapítása,
- b) a tagállamok közötti joghatósági összeütközések megelőzése és rendezése,
- c) a bírák, ügyészek és igazságügyi alkalmazottak képzésének támogatása,
- d) a tagállamok igazságügyi vagy annak megfelelő hatóságai közötti együttműködés megkönnyítése a büntetőeljárások keretében és a határozatok végrehajtása terén.”

A kölcsönös elismerés elve tehát a kezdetekhez képest – amikor a jogerős bírósági határozatok elismerését jelentette – már a bűnügyi együttműködés számos relációjában, számos határozattípusra alkalmazható. Az eljárási együttműködés (ezen belül a bizonyítékok beszerzése és felhasználása érdekében történő együttműködés) mellett a kölcsönös elismerés a büntető anyagi jog kapcsán is jelentőséghez jut.²⁴ A lisszaboni szerződés „a jogharmonizációt a kölcsönös elismerés elve alá rendelte”, a tagállamok jogalkotását irányelvekkel igyekszik közelíteni.²⁵

A kölcsönös elismerés elvének alapjait, tartalmi elemeit témánk szemszögéből álláspontunk szerint legérzékletesebben *Libor Klimek* foglalja össze²⁶:

1. A „kölcsönös elismerés” mindenekelőtt a bírósági határozatok elismerését jelenti, valamely tagállam döntését – legyen az ügydöntő határozat vagy valamely eljárási határozat – egy másik tagállamnak úgy kell elismernie és végrehajtania, mint a saját döntését: közvetlenül. A kölcsönös elismerés lehetővé teszi, hogy a határozatok szabadon „mozoghatnak” egyik államból a másikba, megkerülve a nemzeti hatóságokat, hogy akadályokat görgessenek az „idegenség” okán.
2. A nemzetközi együttműködés a büntetőügyekben, így a kölcsönös elismerés a másik állammal szemben a kölcsönös bizalomra épül. Ennek megléte kapcsán számos kétely merül fel.
3. A kölcsönös elismerés a tagállamok nemzeti hatóságainak közvetlen kommunikációján alapszik. Nem szükséges egy központi hatóság jóváhagyása.

²⁴ Farkas Ákos (2017): i. m. 28. o.

²⁵ Uo. 30. o.

²⁶ Libor Klimek: i. m. 103–134. o.

4. A kettős inkrimináció követelményének részbeni vagy teljes elhagyása szintén egyre inkább megjelenik az Európai Unió eszközei kapcsán.
5. A kölcsönös elismerés intézményei a büntetőügyekben nem tartalmaznak utalást a *viszonosságra*.
6. *Csak a kölcsönös elismerést implementáló nemzeti jogok kötik a tagállamokat.*

A kölcsönös elismerés elvének értékelése, a cél és azok megvalósíthatósága a kezdetektől számos kérdést vet fel.

Előnyei között kiemelik, hogy feltétlenül az eljárás gyorsításával és egyszerűsítésével jár, ugyanis egyebek között lehetővé teszi az egyik tagállamban beszerzett bizonyíték felhasználását más tagállamok eljárásaiban, minden más külön vizsgálat és feltétel nélkül.

Kérdésként merül fel azonban az, hogy az elismerés mennyire lehet teljes és valóban akadálymentes. Karsai Krisztina szerint *„az elv legnagyobb problémája azonban a büntetőjogi kontextusban abból fakad, hogy a jogi produktumok, azaz egy adott jogrendszerben létező jogintézmények nem függetleníthetők rendszerüktől, mindig magukon hordozzák jogrendjük – szinte – teljes lenyomatát. Ezért a kölcsönös elismerés tárgya, egy büntetőjogi produktum önmagában soha nem lesz alkalmas az elismerésre, az elismerés lényegében a mögöttes jogrend elismerését is szükségképpen magával hozza.”*²⁷

Törő Andrea Karsai Krisztina nyomán vizsgálja részletesen azt a kérdést is, hogy az európai nyomozási határozatban a kölcsönös elismerés mire terjed ki; arra a következtetésre jutnak, hogy *„ha az egyik tagállamban az adott tényt valamely bizonyítási eszköz tartalmazza, akkor ezt el kell ismerni, azaz azt, hogy bizonyítási eszköz keletkezett”*²⁸. Meg kell jegyezni, hogy a bizonyíték felhasználása, „elismerése” kapcsán további kérdések is felmerülnek; a bizonyítékok határokon átívelő felhasználhatóságát mint célt az támogatná hatékonyabban, ha a bizonyítékok beszerzése mellett ennek szabályai is harmonizálva lennének, legalább az egyes részterületeken, minimumkövetelmények által.²⁹

Az Európai Parlament és a Tanács 2014/14/EU irányelve a büntetőügyekben kibocsátott európai nyomozási határozatról

A bizonyítékok határon túli beszerzésével és felhasználásával kapcsolatos eddigi jogi keretek tapasztalatai alapján a cél egyre egyértelműbben – a stockholmi prog-

²⁷ Karsai Krisztina: i. m. 105. o.

²⁸ Törő Andrea: i. m. 55. o.

²⁹ A bizonyítékok határokon túli alkalmazhatóságáról, az Európai Forenzikus Térség 2020 kapcsán lásd Kármán Gabriella: *A kriminalisztikai szakértői bizonyítás*. OKRI, Budapest, 2017, 312–316. o.

ramnak megfelelően – a kölcsönös elismerés elvén alapuló, átfogó bizonyításfelvételi rendszer kialakítása lett. „Az Európai Tanács ezért egy olyan átfogó rendszer kialakítását ítélte szükségesnek, amely az e területen meglévő valamennyi eszköz – többek között a 2008/978/IB tanácsi kerethatározat – helyébe lép, lehetőleg a bizonyítékok valamennyi fajtájára kiterjed, végrehajtási határidőket tartalmaz, és a lehető legnagyobb mértékben korlátozza a megtagadás lehetséges indokait.”³⁰

Mindez az európai nyomozási határozatban megvalósul.

Az irányelv akként határozza meg az ENYH fogalmát, miszerint az egy bírósági határozat, amelyet valamely tagállam (a kibocsátó állam) igazságügyi hatósága ad ki vagy érvényesít abból a célból, hogy egy másik tagállamban (a végrehajtó államban) egy vagy több konkrét nyomozási cselekményt végezzenek el az ezen irányelvvel összhangban folytatott bizonyítékszerzés céljából (1. cikk).

A preambulum (7) bekezdése szerint a határozat egy vagy több olyan konkrét nyomozási cselekmény elvégzése végett adható ki, amely(ek) célja az ENYH-t végrehajtó államban (a továbbiakban: a végrehajtó állam) történő bizonyítékgyűjtés. Ebbe beletartozik a végrehajtó hatóságnak már birtokában lévő bizonyítékok megszerzése is.

Az európai nyomozási határozat *hatálya* a bizonyítékgyűjtésre vonatkozó valamennyi nyomozási cselekményre kiterjed (3. cikk). Ennek segítségével a jogsegélyegyezményekhez hasonlóan bármilyen bizonyíték beszerezhető. Kivétel ez alól a közös nyomozó csoportok létrehozása és a bizonyítékok e csoportok keretében történő gyűjtése – erre speciális szabályok vonatkoznak.

Klimek az ENYH négy alapvető elveként a kölcsönös elismerés és a kölcsönös bizalom elveit, a tagállamok nemzeti hatóságai közötti közvetlen kommunikációt és a kettős büntethetőség feltételének részleges feladását határozza meg³¹, habár az irányelv explicit nem tartalmaz erre utalást.

A tagállamok nemzeti hatóságai közötti közvetlen kommunikáció a kölcsönös elismerés elvéből fakad. Mint minden, ezen az elven működő jogintézmény, az ENYH is egy gyorsabb és egyszerűbb eljárást kíván elérni, amelyet a közvetlen kommunikáció lehetővé tesz. Minden felmerülő probléma megoldását a hatóságok közötti közvetlen kapcsolat biztosítja, bizonyos tagállamok esetén azonban központi hatóság bevonása szükséges.

³⁰ 2014/41/EU irányelv a büntetőügyekben kibocsátott európai nyomozási határozatról preambulum (6) bek.

³¹ Libor Klimek: i. m. 436. o.

A *kettős büntethetőség* elve az ENYH elismerésének és végrehajtásának során, a végrehajtó állam részéről a végrehajtás megtagadása egyik oka kapcsán jelenik meg. Klimek akként fogalmaz, hogy az elv figyelembevételének két „forgatókönyve” lehetséges. A 11. cikk g) pontja alapján a végrehajtó állam megtagadhatja az ENYH elismerését vagy végrehajtását, ha az a cselekmény, amely miatt kibocsátották, a végrehajtó állam joga szerint nem minősül bűncselekménynek. Ez a megtagadási ok nem alkalmazható az irányelv D. mellékletében meghatározott harminckét bűncselekmény-kategória esetében; ezeknél a végrehajtó állam nem vizsgálhatja a kettős büntethetőséget, ezt a rendelkezést az „elv részleges feladásaként” értékeli Klimek.³²

Az *alkalmazási feltételeket* illetően általánosságban a Bevezető rendelkezések (11) bekezdése tartalmaz iránymutatást: „ENYH-hoz akkor kell folyamodni, ha a nyomozási cselekmény végrehajtása az adott ügy szempontjából arányosnak, megfelelőnek és alkalmazhatónak tűnik. A kibocsátó hatóságnak ezért meg kell győződnie arról, hogy a keresett bizonyíték szükséges és arányos az eljárás szempontjából, és hogy e bizonyíték megszerzéséhez valóban szükséges-e egy másik tagállam ENYH kibocsátása révén történő bevonása.” A (11) bekezdésben az is kifejezetten szerepel, hogy „az ENYH végrehajtása csak az ezen irányelvben foglalt indokok alapján tagadható meg”.

A *szükségesség és az arányosság* alapvető kritériumai az ENYH kibocsátásának. A két elv figyelembevétele megfelelő egyensúlyt kíván teremteni a nemzeti eljárási rendszerek és az emberi jogok védelme között³³. A két elv fennállására vonatkozó teszt mindig az egyedi ügy körülményei alapján végezhető el, az irányelv nem ad ennek értékeléséhez iránymutatást. Alapvetően a kibocsátó hatóság feladata az értékelés, de a végrehajtó hatóság is vizsgálhatja a kért cselekmény szükségességét, arányosságát. Ha a végrehajtó hatóságnak kétsége támad a kért cselekmény valamely feltétele tekintetében, az irányelv konzultációt tesz lehetővé a hatóságok között [(6. cikk (1) bek., (3) bek.)].³⁴

Az európai nyomozási határozat *kibocsátása* az irányelv A. mellékletében foglalt formanyomtatvánnyal történik, a végrehajtó állam hivatalos nyelvén vagy az általa megjelölt más nyelven.

A kibocsátás feltétele tehát:

1. az eljárás az irányelvben megjelölt célból szükséges és arányos, a büntetőeljárás alá volt személy jogait is figyelembe véve;

³² Uo. 448. o.; Kai Ambos: i. m. 411. o.

³³ Stefano Ruggieri: i. m. 13. o.

³⁴ Kai Ambos: i. m. 458. o.

2. az ENYH-ban megjelölt nyomozási cselekményeket ugyanezen feltételek mellett hasonló belföldi ügyben is elrendelték volna (6. cikk).

Az ENYH *továbbítása* kapcsán kiemelt cél a közvetlen kommunikáció a kibocsátó és a végrehajtó hatóság között. Az európai elfogatóparancshoz hasonlóan csak egy dokumentumot kell küldeni a kibocsátó hatóságnak, ez tartalmazza a kibocsátó hatóság adatait, az ENYH tárgyát és okát, az érintett személlyel kapcsolatban rendelkezésre álló szükséges információkat, a nyomozás vagy az eljárás alapját képező cselekmény leírását, a kibocsátó állam alkalmazandó büntetőjogi szabályait, a kért nyomozási cselekmények és bizonyítékok leírását.

A 9. cikk (1) bekezdése a kölcsönös elismerés elvét hangsúlyozza az európai nyomozási határozat *elismerése és végrehajtása* során: „A végrehajtó hatóságnak minden további alaki követelmény nélkül el kell ismernie az ezen irányelv rendelkezéseivel összhangban részére továbbított ENYH-t, és biztosítania kell annak végrehajtását ugyanúgy és ugyanolyan feltételekkel, mintha az adott nyomozási cselekményt a végrehajtó állam valamely hatósága rendelte volna el.”

Kivétel ez alól az az eset, amikor az elismerés vagy a végrehajtás megtagadásának vagy a halasztásnak a 11. cikkben felsorolt feltételei fennállnak.

A végrehajtási szakaszra alkalmazandó jog a *locus regit actum/forum regit actum* elvek kérdését veti fel.

Az irányelv alapján a határozatot a kibocsátó hatóság hozza meg nemzeti jogával összhangban, a végrehajtás azonban a végrehajtó állam jogszabályai szerint történik. A bűnügyi jogsegélyforgalomban eredetileg a *locus regit actum elv* érvényesült, a 2000. évi egyezmény azonban a *forum regit actum* elvén alapult, miszerint a megkereső állam jogát kell alkalmazni, amely felhasználja majd a bizonyítékokat. Az ENYH visszatért a *locus regit actum* elvéhez, ennek értelmében a végrehajtó állam eljárási szabályaival összhangban kell foganatosítani az intézkedést.³⁵ A kibocsátó hatóság megszabhat bizonyos alaki követelményeket és eljárásokat.

Mindkét elv alkalmazása vet fel problémákat. A *locus regit actum* esetén felmerül, hogy a megkeresett állam eljárási szabályai alkalmazásával felvett bizonyíték a megkereső államban kizárható a bizonyítékok köréből. A *forum regit actum* esetén pedig a megkereső állam eljárási szabályainak megfelelő alkalmazása okoz nehézségeket.³⁶ Az integráció során azonban a kölcsönös bizalmon alapuló kölcsönös elismerés elve a *locus regit actum* elvéhez visszavezetett, mivel

³⁵ A két elvről lásd részletesen Törő Andrea: i. m. 129–138. o.; Karsai Krisztina: i. m. 166–168. o.

³⁶ Lásd részletesen Karsai Krisztina: i. m. 169–170. o.

ezen elv alapján a másik tagállamban lefolytatott eljárást jogszerűnek kell tekinteni, ezért az azzal szembeni kifogás nem alapulhat kizárólag az eltérő eljárási szabályozáson.³⁷

Elterjedőben van az a nézet, hogy a tagállamok eljárási szabályainak jelentős eltérése miatt a bizonyítékok elfogadhatósága nem oldható meg a két elv mentén, eljárási minimumszabályok bevezetésére lenne szükség. Erre az álláspontra jutott az Európai Unió kilenc tagállamára kiterjedő kutatás is, amely konkrét javaslatokat fogalmaz meg e körben.³⁸

A kibocsátó és a végrehajtó hatóság között ez egyfajta „munkamegosztásnak” fogható fel *Ambos* szerint ez támogatja egy olyan nemzetközi eljárás ideáját, ahol egy más állam hatósága által végrehajtott nyomozási cselekmény a kibocsátó állam által folytatott eljárás részét képezi, így a végrehajtó állam megbízza a kibocsátó állam eljárásának törvényességében, csak annak formális jogszerűségét vizsgálja.³⁹ Hozzáteszi, hogy a bizonyítékok beszerzésének feltételei a tagállamok eljárási jogaiiban messze nem harmonizáltak. Ezért is van lehetőség eltérő típusú nyomozási cselekmény igénybevételére (a 10. cikknek megfelelően).

Az elismerésről a címzett hatóságnak határozatot kell hoznia. A 12. cikk (1) bekezdés ennek elveit fekteti le: „az elismeréssel vagy végrehajtással kapcsolatos határozatot ugyanolyan gyorsan és ugyanolyan elsőbbséggel kell meghozni, illetve a nyomozási cselekményt ugyanolyan gyorsan és ugyanolyan elsőbbséggel kell elvégezni, mint egy hasonló belföldi ügyben, és mindenképpen az ebben a meghatározott határidőkön belül” (12. cikk). Az elismerésről hozott döntést a (3) bekezdés szerint a végrehajtó hatóság a lehető legrövidebb időn belül, de legkésőbb harminc nappal az ENYH-nak az illetékes végrehajtó hatóság általi átvételét követően hozza meg.

A nyomozási cselekmények végrehajtása tekintetében a (4) bekezdés szerint a végrehajtó hatóságnak késedelem nélkül, de legkésőbb a (3) bekezdésben említett döntés meghozatalát követően kilencven nappal kell eljárnia.

A 13. cikk (1) bekezdése értelmében „a végrehajtó hatóság indokolatlan késedelem nélkül átadja a kibocsátó állam részére az eleve a végrehajtó állam illetékes hatóságainak birtokában lévő, illetve az általuk az ENYH végrehajtása során megszerzett bizonyítékokat”.

³⁷ Uo. 169. o.

³⁸ Elodie Sellier – Anne Weyembergh: *Criminal procedural laws across the European Union – A comparative analysis of selected main differences and the impact they have over the development of EU legislation*. 2018, pp. 62–62. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/604977/IPOL_STU\(2018\)604977_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/604977/IPOL_STU(2018)604977_EN.pdf)

³⁹ Kai Ambos: i. m. 460. o.

Kai Ambos szerint az irányelv kettős jogorvoslati rendszert tesz lehetővé: a kibocsátó államban az ENYH kibocsátása ellen érdemi indokból, valamint a végrehajtó államban az ENYH elismerése és végrehajtása ellen lehet jogorvoslattal élni.⁴⁰

A 14. cikk (1) bekezdése szerint: „A tagállamok biztosítják, hogy a hasonló belföldi esetekben igénybe vehetőekkel egyenértékű jogorvoslatok álljanak rendelkezésre az ENYH-ban megjelölt nyomozási cselekmény esetében is.” A (4) bekezdés értelmében „a tagállamok biztosítják, hogy a jogorvoslat igénybevételére vonatkozó határidők azonosak legyenek a hasonló belföldi esetekben meghatározott határidőkkel, és azokat oly módon alkalmazzák, amely garantálja ezen jogorvoslati lehetőségek tényleges igénybevételét az érintett felek számára”.

Az empirikus kutatás eredményei

Az irányelv átültetésének határideje óta eltelt mintegy kétéves periódusban több szervezet, hatóság foglalkozik a témával, valamint egy több tagállamot magában foglaló nemzetközi kutatás is született. Az Eurojust és az Európai Igazságügyi Hálózat (European Judicial Network; EJN) folyamatosan napirenden tartja kérdést. Ennek keretében meg kell említeni „Az Eurojust és az EJN közös feljegyzését”⁴¹, valamint a 2019-ben megjelent *Az Eurojust és az EJN közös útmutatója az európai nyomozási határozat gyakorlati alkalmazásához*⁴² című útmutatót. A Legfőbb Ügyészség szintén kiemelt figyelmet fordít a bűnügyi jogsegély kérdéskörére. Így az európai nyomozási határozat hatékony alkalmazása, az esetleges problémák feltárása és kiküszöbölése érdekében vizsgálja az országos gyakorlatot, majd annak eredményeit közvetíti a gyakorló ügyészek felé.

Az eddigi nemzetközi tapasztalatokról az EUROCOORD elnevezésű kutatás eredményei nyújtanak átfogó képet.⁴³

⁴⁰ Uo. 459. o.

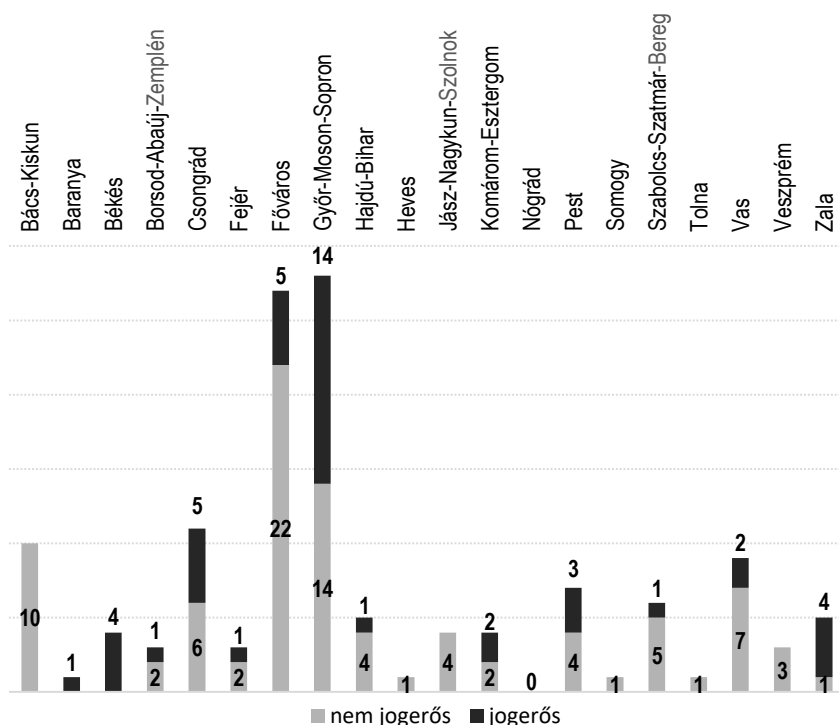
⁴¹ Eurojust meeting on the European investigation order. The Hague, 19-20 September 2018 Outcome Report. Published December 2018. (A továbbiakban: közös feljegyzés.) <https://bit.ly/39tcUil>

⁴² <https://www.ejn-crimjust.europa.eu/ejn/libdocumentproperties/EN/2131>

⁴³ Az EUROCOORD az Európai koordináció a nyomozási cselekmények és bizonyítékok beszerzése jó gyakorlatának kialakítása érdekében elnevezésű nemzetközi projektet takarja, amely 2016. december 1. és 2018. november 30. között, három ország: Spanyolország, Olaszország és Lengyelország részvételével valósult meg. A projekt azon hiányosságokat kívánta feltárni, amelyek a bizonyítékok beszerzése és az együttműködés terén a tagállamok szabályozásai közötti eltérésekre vezethetők vissza. A projekt eredményeképpen – a többi között – gyakorlati útmutatóként sor került a *Bevált Gyakorlatok Kézikönyve* kiadására.

A vizsgálat tárgyául azok az ügyek szolgáltak, amelyekben magyar hatóság által külföldi hatóság felé történt jogsegélyre irányuló megkeresés 2017. június 1-jét követően, egyúttal amelyekben 2018. december 31-ig vádemelésre is sor került. A szűrési feltételeknek megfelelően országos szinten 133 ügy leválogálására került sor, megyék szerint az 1. számú ábrán látható megoszlásban.

1. számú ábra
Az ügyek megyék szerinti megoszlása (db)

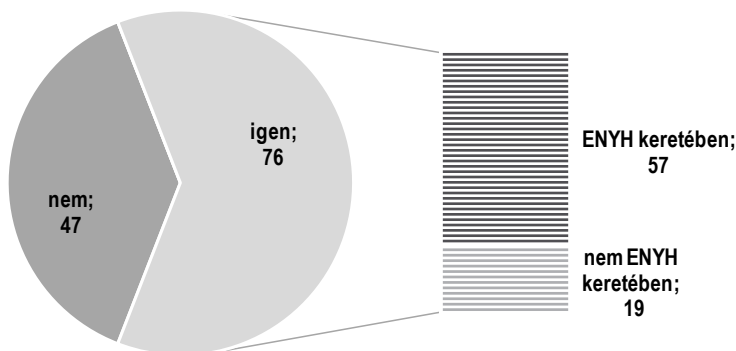

Az európai nyomozási határozat hazai implementálásnak időpontja (2017. május 22.) miatt a vizsgálat körébe tartozó ügyek egy része nem volt jogerősen befejezett.

A vizsgálat tárgyául szolgáló ügyek kiválasztására az ügyviteli statisztika (külföldi hatóság megkeresésére irányuló kezdeményezés) alapján került sor, azonban az iratokba történő betekintés során derült fény arra, hogy a ténylegesen a vizsgált tárgykörbe tartozó és vizsgálatra megküldött ügyek száma: 123.

Az iratok feldolgozása kérdőív segítségével történt. A kutatás alapvető kérdése az volt, hogy az európai nyomozási határozatok kibocsátása az irányelvnek, illetve az azt beiktató törvénynek megfelelően történik-e. A vizsgálat kiterjedt a beszerzett bizonyítási eszközök felhasználásának elemzésére is.

2. számú ábra
Volt-e az ügyben jogsegély? (db)

A kiválasztott és vizsgált ügyeknek csak 62 százalékában (76 ügy) volt jogsegélykérelem.

Az összes ügy 46 százalékában (57 ügy) bocsátottak ki európai nyomozási határozatot, az ügyek 16 százalékában (19 ügy) pedig hagyományos jogsegélykérelmet.

Azokban az ügyekben, amelyekben nem európai nyomozási határozatot bocsátottak ki, a következő okokból történt a hagyományos jogsegély kérelmezése:

1. számú táblázat
Miért nem ENYH?

	ügyek száma (db)
nem EU-tagállam	6
nem implementálta az irányelvet	1
még nem lépett hatályba az irányelvet implementáló törvény	11
nincs adat	1
összesen	19

Az európai nyomozási határozatról szóló irányelv az Európai Unió rendes jogalkotási eljárása keretében született, területi hatálya az Európai Unió tagál-

lamaira terjed ki. Az Európai Unióról szóló szerződéshez és az Európai Unió működéséről szóló szerződéshez csatolt jegyzőkönyvek értelmében Írország és Dánia nem vesz részt ennek az irányelvnek az elfogadásában, ezért ezekre az államokra nézve az nem kötelező és nem alkalmazható. Az irányelvet elfogadó egyes tagállamok vonatkozásában az irányelv alkalmazhatósága annak a nemzeti jogba történő átültetésének, illetve az erről rendelkező törvény hatálybalépésének az időpontjától függ.

Az európai nyomozási határozatok alkalmazásával kapcsolatos tapasztalatok

A vizsgált időszakban kibocsátott európai nyomozási határozatok jellemzőit számokban és egyes kiemelt tényezők eseti bemutatásával fejezzük ki. Statisztikai összefüggések vizsgálatára az alacsony elemszám miatt nem volt lehetőség.

Az egy ügyben kibocsátott európai nyomozási határozatok száma

2. számú táblázat
Hány ENYH-t bocsátottak ki az ügyben?

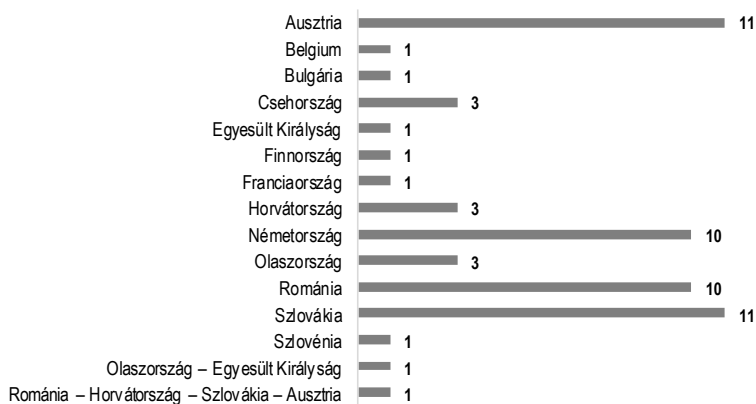
		ügyek száma (db)
Egy ENYH		49
Több ENYH	2	6
	3	1
	5	1
Összesen		57

Az ügyek túlnyomó többségében (49 ügyben) 1 európai nyomozási határozatot bocsátottak ki. Mindössze 8 ügyben bocsátottak ki több (2, 3 vagy 5 határozatot). Egy ügyben sem fordult elő, hogy egy korábbi határozathoz kapcsolódóan újabb határozatot bocsátottak volna ki.

A megkeresett államok – a kibocsátott európai nyomozási határozatok száma

A 3. számú ábrán láthatóan Ausztria, Szlovákia, Románia és Németország felé bocsátottak ki a magyar hatóságok több európai nyomozási határozatot. Néhány ügyben több ország megkeresésére is sor került.

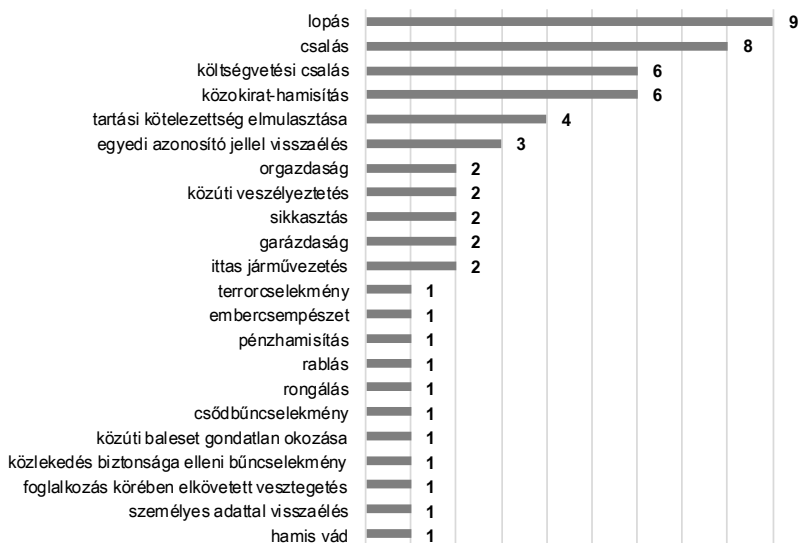
3. számú ábra
A megkeresett államok

Az ügy tárgyát képező bűncselekmény

A következő bűncselekmények miatt indult eljárásokban merült fel az ENYH kibocsátásának szükségessége.

4. számú ábra
Bűncselekménytípusok

Az egyes bűncselekmények miatt folytatott eljárásokat áttekintve megállapítható, hogy visszatérően az alábbi, *nem bűncselekmény-specifikus tényezők miatt merült fel a bizonyítékok más országból történő beszerzésének szükségessége:*

- a gyanúsított vagy a tanú külföldi állampolgár és/vagy külföldön tartózkodik és a kihallgatására szükség van;
- a gyanúsított külföldön van büntetés-végrehajtási intézetben;
- a gyanúsított ellen külföldön büntetőeljárás van vagy volt folyamatban (tagállami ítélet beszerzése vált szükségessé).

Ezek mellett előfordultak bűncselekmény-specifikus jellemzők.

A *csalás büntette* miatt indult eljárásokban visszatérően megjelentek a következő esetek:

- A magyar cég gazdasági kapcsolatban állt egy külföldi székhelyű gazdasági társasággal. A magyar cég képviselője és a külföldi cég képviselője között szóbeli megállapodás történt, miszerint a vádlott megkereste a sértett céget és ajánlatot kért bizonyos termékek megvásárlására vonatkozóan, amit a sértett megküldött. Az ajánlat elfogadása után a sértett a megrendelést visszaigazolta és az árut a vádlott cégének telephelyére szállította, a számlát kiállította. A sértettől beszerzett alapanyagokból a vádlott cége készterméket állított elő, amelyet a vádlott cége értékesített európai országok piacain. Az áruk ellenértéke a vádlott cége számlájára folyt be. A sértett által a vádlott telephelyére leszállított és a vádlottnak leszámlázott áruk ellenértékét a vádlott nem fizette ki a sértett részére. A fizetés körülményeire vonatkozóan banki dokumentumok beszerzése vált indokolttá.
- Egy több személyből álló, hosszabb időre szervezett, összehangoltan működő csoport nemzetközi fuvarok elvállalása és teljesítése során rendszeres haszonszerzés végett nagy, illetőleg jelentős és különösen jelentős értékű árukat szerzett meg csalárd módon. Szükség volt külföldön tanúkihallgatásokra, nyilvántartásokból adatközlésre, házkutatásra, lefoglalásra, szállítmányozással, gépjárművekkel, gazdasági társaságokkal kapcsolatos iratokra.
- A vádlott és társai több magyarországi nagyvárosban nagyobb számú sértett sérelmére követtek el csalásokat oly módon, hogy közvetlen értékesítés kereskedelmi módszerével a sértettek részére különféle eszközöket értékesítettek, az értékesítés és a jogtalan haszonszerzés érdekében a sértetteket megtévesztették. A termékek értékesítéséből származó bevételt egy külföldi gazdasági társaság külföldi székhelyű bank számlájára utalták. Szükség volt a külföldi székhelyű cég számviteli beszámolójának, továbbá gazdasági társaságokra vonatkozó információk, bankszámlaadatok beszerzésére.

- A vádlott külföldi banknál nyitott bankszámlát, hogy a sértettek általi teljesített utalásokat e külföldi folyószámlára kimentse, megnehezítve ezzel a csalások leleplezését. Felmerült okiratok, bankszámlaadatok, pénzforgalmi adatok beszerzésének szükségessége, a bankszámlán található pénzösszeg lefoglalása.

A *költségvetési csalás büntette* miatt indult eljárásokban szintén külföldi székhelyű gazdasági társaságokra vonatkozó információk, könyvelési anyagok, bankszámlaadatok beszerzése volt szükséges, valamint a cég képviselőjének tanúkénti kihallgatása merült fel jellemzően.

- A gyanúsítottak úgynevezett körhintacsálás módszerével belföldi és uniós cégeket felhasználva egy számlázási láncot hoztak létre. A számlázási láncolatban részt vevő, külföldi székhelyű gazdasági társaságok képviselőinek tanúkénti kihallgatása, a társaság iratainak, könyvelési anyagainak beszerzése volt szükséges.
- Több főből álló elkövetői kör külföldi székhelyű gazdasági társaságoktól különböző termékeket úgy hozott be Magyarország területére, hogy azokat több cégen keresztül futtatta. A termékek szállítását végző külföldi székhelyű cégek képviselőinek tanúkihallgatása volt szükséges.
- A jogosulatlanul felvett európai uniós és hazai forrásból származó támogatás összegét a gyanúsítottak több gazdasági társaságon keresztül egy külföldi székhelyű gazdasági társaság külföldi bankszámlájára utalták. Ennek a bankszámlának a forgalmi adatait kellett beszerezni.

A *lopás büntette* miatt indult ügyekben általában a külföldi lakóhellyel rendelkező gyanúsított lakóhelyén házkutatás és lefoglalás szükségessége merült fel.

A *közokirat-hamisítás büntette* miatt indult büntetőeljárásokban jellemzően külföldi személyazonosító igazolvány vagy vezetői engedély használata kapcsán merült fel azok valóságának kérdése.

- A gyanúsított Magyarországon fogatosított rendőri intézkedés során az intézkedő rendőrnek egy saját nevére kiállított külföldi vezetői engedélyt adott át annak igazolására, hogy jogosult E kategóriába tartozó jármű vezetésére. Felmerült annak a gyanúja, hogy az általa felmutatott külföldi vezetői engedély hamis. Iratok beszerzése vált szükségessé arra vonatkozóan, hogy a gyanúsított részére állítottak-e ki vezetői engedélyt, ha igen, milyen sorszámmal és mely hatóság állította ki.
- A gyanúsított azért, hogy az ellen elrendelt elfogatóparancs alapján várható intézkedést elkerülje, a Magyarországon fogatosított rendőri intézkedés során személyazonosságának igazolása céljából hamis külföldi

személyi igazolványt és hamis vezetői engedélyt használt fel. Az okiratok névtulajdonosának tanúkénti kihallgatása volt szükséges.

A *tartási kötelezettség elmulasztásának vétsége* miatt indult büntetőeljárások során jellemzően a gyanúsítottak külföldön vállaltak munkát, amelyből jövedelmük származott, azonban a gyermektartásdíj-fizetési kötelezettségüknek nem tettek eleget. Az eljárások során szükségessé vált a gyanúsítottak jövedelmének tisztázása érdekében a külföldi munkáltatók megkeresése, okiratok beszerzése.

- A vádlott és volt felesége házasságából három gyermek született. A bíróság felbontotta a házasságukat és jóváhagyta a felek egyezségét, amelyben a vádlott arra kötelezte magát, hogy gyermektartásdíjat fizet a gyermekeket gondozó volt feleségének. Mivel a vádlott e kötelezettségének nem tett eleget, a feleség végrehajtási eljárást kezdeményezett, mely eljárás behajthatatlanság miatt szünetelt. A gyanúsított a rendelkezésre álló adatok szerint a vizsgált időszakban több alkalommal vállalt munkát külföldön. Szükségessé vált munkáltató megkeresése annak megállapítása érdekében, hogy a gyanúsítottnak meddig volt munkaviszonya nála, mekkora összegű nettó munkabérben részesült, bejelentette-e a munkáltatónak a tartásdíjfizetési kötelezettségét, ha igen, levonták és kifizették-e ezt, kinek és milyen összegben, be kellett szerezni a bérkifizetéssel kapcsolatos iratokat.

Több *egyedi azonosító jellel visszaélés büntette* miatt indult büntetőügyben bocsátottak ki ENYH-t. Ezekben az ügyekben főként külföldről behozott személygépjárművek rendszámának, alkatrésze azonosító számának meghamisítása történt. Szükségessé vált az külföldi értékesítő cégek adatainak beszerzése.

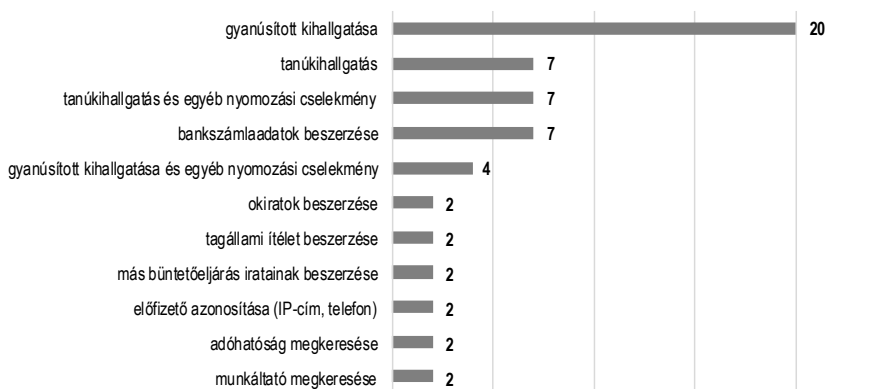
Az ENYH tárgya – az elvégzendő nyomozási cselekmény

A vizsgált ügyekben egy ENYH gyakran több nyomozási cselekmény elvégzésére is irányult. Így a gyanúsított kihallgatások mellett egy esetben egyéb iratok beszerzését, egy esetben tagállami ítélet beszerzését kérték, két esetben lefoglalást is.

A tanúkihallgatás mellett egy ügyben (amelyben három ENYH-t bocsátottak ki) nyilvántartásból adatközlést, házkutatást, lefoglalást és cégiratok beszerzését, hat esetben cégiratok és egyéb iratok beszerzését kérték.

A bankszámlaadatok beszerzése mellett két esetben egyéb iratokat és nyilvántartásból adatszerzést kértek, egy esetben házkutatást és lefoglalást is.

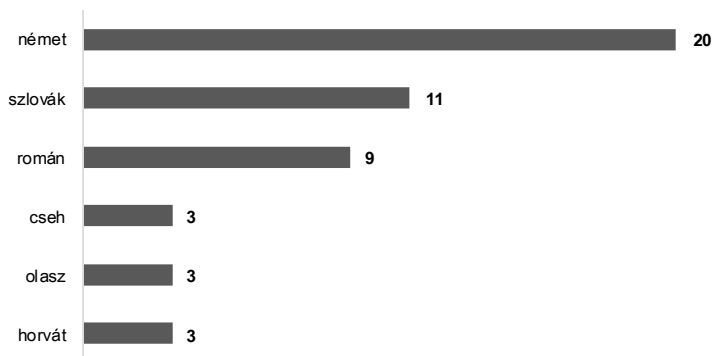
5. számú ábra
Nyomozási cselekmények és számuk

A kibocsátás nyelve

Az európai nyomozási határozat kibocsátására szinte minden esetben a megke-
resett ország hivatalos nyelvén került sor. Két alkalommal történt kivétel: Bel-
gium megkeresésekor holland, Finnország megkeresésekor pedig angol nyel-
ven történt a kibocsátás.

6. számú ábra
A kibocsátás nyelve (ügyek száma)

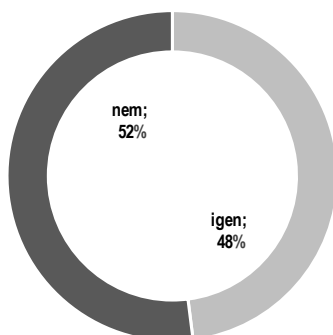
A közvetlen ügyintézés elvének érvényesülése

A vizsgált ügyekben minden esetben működött a közvetlen ügyintézés. Ez azt jelenti, hogy az illetékes magyar ügyészség mindig közvetlenül lépett kapcsolatba a megkeresett hatósággal.

Az ENYH átvételének igazolása

A vizsgált ügyek körülbelül felében került sor az ENYH átvételének igazolására. Ez az úgynevezett B melléklet megküldésével – a megkeresett hatóság hivatalos, dátummal ellátott nyomtatványával – történik. A melléklet kitöltése az esetek túlnyomó többségében (24 esetben) határidőben történt.

7. számú ábra
Kitöltötték-e a B mellékletet?

Kiegészítés, módosítás

Az ENYH kiegészítésére, módosítására – a végrehajtó állam kérésére – az iratok alapján mindössze hét esetben került sor.

Az egyik ilyen esetben azért keresték meg a kibocsátó hatóságot, mert az tanúkihallgatást kért, de nem tüntette fel a szükséges kérdéseket, egy másik ügyben a kért tanúkihallgatás mellett további tanúkihallgatás is szükségessé vált.

Egy esetben az egyeztetés eredményeképpen végül közös nyomozó csoportot hoztak létre a több országot érintő bizonyítási eszközök felkutatása, beszerzése érdekében.

Végrehajtó hatóság

A végrehajtó hatóság az esetek túlnyomó többségében az ügyészség volt (helyi ügyészség, megyei bíróság melletti ügyészség vagy regionális ügyészség). Az Egyesült Királyságban a Home Office mint központi hatóság volt a megkérés hatóság.

A végrehajtás sikeressége

Az ügyek 75 százalékában részben vagy teljesen sikerrel járt a végrehajtás, az esetek nagyobb részében határidőben.

A beszerzett bizonyítási eszköz felhasználása a vádiratban

Az esetek túlnyomó többségében (82 százalék) a vádiratban felhasználták az ENYH során beszerzett bizonyítási eszközt.

Kiemelt kérdések

A kutatás tárgyául szolgáló ügyekben az iratok alapján egyes elvi kérdések visszatérően megjelentek.

A szükségesség és az arányosság kérdésköre

- 1) Az ügy jellegére és tárgyi súlyára figyelemmel nem indokolt jogsegélykérelem előterjesztése

A vádlott gyermektartásdíj megfizetésére volt kötelezett. A vádlott Románia területén folyamatos alkalmimunka-végzésből tartotta fenn magát, amelyből származóan keresetre tett szert. Tartásdíjfizetési kötelezettségének önhibából nem tett eleget, így a Btk. 212. § (1) bekezdésébe ütköző tartási kötelezettség elmulasztásának vétsége miatt indult eljárás.

A nyomozó hatóság a gyanúsított folytatólagos kihallgatása érdekében (a gyanúsításban közölt időszak módosításának szükségességére tekintettel) előterjesztést tett a jogsegély foganatosíttatására. A járási ügyészség álláspontja szerint az ügy jellegére és tárgyi súlyára figyelemmel nem volt indokolt a jogsegélykérelem előterjesztése.⁴⁴

⁴⁴ Szegedi Járási Ügyészség, B.5520/2012.

- 2) Az ügyészség nem bocsátott ki ENYH-t, tekintettel arra, hogy anélkül is a nyomozás megszüntetése látszott indokoltnak

A Btk. 396. § (1) bekezdés a) pontjába ütköző és a (4) bekezdés b) pont II. fordulatára szerint minősülő, jelentős vagyoni hátrányt okozó költségvetési csalás bűntette miatt indult az eljárás.

A nyomozó hatóság előterjesztése ellenére az ügyészség nem bocsátott ki ENYH-t, tekintettel arra, hogy a nyomozás megszüntetése látszott indokoltnak: nem lehetett olyan bizonyítékot beszerezni, ami alapján kétséget kizáróan megállapítható lett volna, hogy a feljelentett a külföldről beszerzett árut Magyarország területén értékesítette.⁴⁵

- 3) A jogsegélykérelem (ENYH) kibocsátását az ügyészség nem tartotta indokoltnak

A Btk. 212. §-ába ütköző egyedi azonosító jellel visszaélés bűntette miatt indult az eljárás; a személygépkocsin talált rendszám nem volt valódi. A gépkocsiban több más rendszámot is találtak. A jogsegély arra irányult volna, hogy megállapítsák, a német rendszámokra vásároltak-e autópálya-matricát.

A nyomozó hatóság előterjesztést tett jogsegélyre, de azt az ügyészség nem tartotta indokoltnak a felmerülő költségek nagyságára tekintettel.⁴⁶

- 4) A jogsegély (ENYH) kibocsátása nem indokolt az ügyészség szerint

Többrendbeli lopás vétsége [(370. § (1)–(2) bekezdés b) pont bb) alppont] miatt indult eljárás a terhelttel szemben; a vádlott különböző üzletekben különböző termékeket fogyasztott el, és fizetés nélkül akart távozni. A terhelt külföldi tartózkodási helye ismeretlen volt.

A rendőrkapitányság megkereséssel élt a NEBEK felé, mert felmerült annak gyanúja, hogy a gyanúsított külföldi tartózkodási hellyel rendelkezik. Ezt követően előterjesztést is tettek nemzetközi jogsegély (ENYH) teljesítése iránt.

Az ügyészség az előterjesztésre adott válaszában kifejtette, hogy a jogsegély kibocsátása nem indokolt, hanem a nyomozás folytatását kell elrendelni a terhelt távollétében.⁴⁷

- 5) Az ENYH kibocsátása az egyszerű ténybeli és jogi megítélésű ügy indokolatlan elhúzóódását eredményezné

Az ügyben a Btk. 178. § (6) bekezdésébe ütköző kábítószer birtoklásának vétsége miatt indult eljárás.

⁴⁵ Szolnoki Járási Ügyészség, B.5645/2015.

⁴⁶ Budaörsi Járási Ügyészség, B.1130/2017.

⁴⁷ Budapesti IX. kerületi Ügyészség, B.3347/2014.

A külföldi állampolgár vádlott bódult állapotban közlekedett egy magyarországi autópályán. A vádlottat az autópálya-rendőrség járőrei igazoltatták. A gépkocsi átvizsgálása során a kábítószergyanús növényi származék került elő. A vádlott vizeletében kábítószer volt kimutatható. Az igazságügyi szakértői vélemény szerint a gyanúsított kábítószer fogyasztott és vezetési képessége emiatt korlátozott volt. A gyanúsítottat először a Btk. 178. § (6) bekezdésébe ütköző kábítószer birtoklásának vétsége miatt hallgatták ki, a jogsegély a Btk. 237. § (1) bekezdésébe ütköző bódult állapotban elkövetett járművezetés vétsége miatti folytatólagos kihallgatásra irányult volna.

A főügyészesség nem tartotta indokoltnak az ENYH kibocsátását. A gyanúsított külföldi lakóhelyén nem tartózkodott. A fenti körülményre tekintettel a terhelt folytatólagos kihallgatása érdekében az ENYH kibocsátását azért tartotta indokolatlannak, mert várhatóan az sem vezetett volna eredményre, és az egyébként egyszerű ténybeli és jogi megítélésű ügy további indokolatlan elhúzódását eredményezte volna. A 9/2018. (VI. 29.) LÜ Utasítás 6. § (2) bekezdésének második mondata értelmében, amennyiben a gyanúsítottal ismertetett megalapozott gyanú akár tény-, akár minősítésbelileg megváltozik, a változást a vádiratban kell közölni, amennyiben erre folytatólagos kihallgatás keretében nem kerül sor.⁴⁸

6) A *de minimis* elvre hivatkozás

A Btk. 366. § (1) bekezdés c) pontjába ütköző kifosztás bűntette miatt indult az eljárás.

A vádlott a vasúti váróterem padján fekvő, alvó külföldi állampolgár sértettől jogtalan eltulajdonítás céljából magához vette a sértett közvetlen testi őrizetében lévő, hatvan euró értékű sportcipőjét, majd miután a saját lábbelijét lehúzta, a sértettől elvett cipőt felvette, és elhagyta a várótermet.

A nyomozó hatóság az előterjesztésben a sértett tanúkihallgatását kérte. Az ügyészség szerint nem volt indokolt az ENYH kibocsátása: „Amennyiben a bűncselekménnyel okozott kár összege az 1000 GBP-t nem éri el (ún. *de minimis* ügyek), eljárási jogsegély kérésének az Egyesült Királyság igazságügyi hatóságaitól csak kivételesen indokolt esetben van helye.” Az ügyészség álláspontja az volt, hogy az ügyben a nyomozás a sértett kihallgatása nélkül is eredményesen befejezhető.

A járási ügyészség szerint nem indokolt az ENYH, mivel a rendelkezésre álló adatok alapján megállapítható a tévedésbe ejtő, valamint a tévedésben tartó magatartás.⁴⁹

⁴⁸ Kecskeméti Járási és Nyomozó Ügyészség, B.4790/2018.

⁴⁹ Budapesti VIII. Kerületi Ügyészség, B.VIII.3813/2017.

7) Az ügyészség nem tartotta indokoltnak az ENYH kibocsátását – nem arányos a büntetőeljárás céljával

A Btk. 370. § (1) bekezdésébe ütköző és a (2) bekezdés b) pont bc) alpontjára figyelemmel a (3) bekezdés b) pontja szerint minősülő lopás bűntette és más bűncselekmények miatt indult eljárás. A nyomozó hatóság előterjesztése a gyanúsított folytatólagos kihallgatására irányult, mivel a gyanúsított korábbi kihallgatása során további lopásokat tárt fel.

Az ügyészség nem kezdeményezte az ENYH kibocsátását, mivel a jogsegélykérés keretében két, csekély tárgyi súlyú lopás miatt kellett volna a külföldön, ismert helyen tartózkodó gyanúsítottat kihallgatni, ráadásul úgy, hogy azok tekintetében ő maga tett beismerő vallomást gyanúsított ki hallgatás során. Mindezek alapján – figyelemmel a jogsegély eljárás költséges voltára, illetőleg a kiadandó ENYH azon kitételére, miszerint ennek kibocsátására csak akkor kerülhet sor, ha arányos a büntetőeljárás céljával – az ügyészség a gyanúsítottal szemben nem kezdeményezte az ENYH kibocsátását. Álláspontja szerint lehetőség volt a Be. 532. §-a szerinti terhelt távollétében történő eljárás alkalmazására.⁵⁰

A szükségesség, illetve az arányosság értékelése alapján a hivatkozott ügyekben nem került sor ENYH kibocsátására. A szükségesség, illetve az arányosság feltétele minden ügyben egyedileg vizsgálandó. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy különböző okok miatt nem tartotta az ügyészség indokoltnak az ENYH kibocsátását.

Több ügyben merült fel, hogy gyanúsított kihallgatása érdekében azért nem bocsátottak ki ENYH-t, mert az eljárás a távollétében lefolytatható volt. Az egyik ügyben például az ENYH kibocsátása csak a megalapozott gyanú közlése érdekében történt volna. A Legfőbb Ügyészség iránymutatására figyelemmel azonban a vádemelésnek nem feltétele, hogy a nem magyar állampolgárral a nyomozás során a megalapozott gyanút közöljék. Ennek megfelelően az ügyben megvizsgálták, hogy terhelt távollétében történő eljárás feltételei fennállnak-e, és így nem került sor az ENYH kibocsátására, hanem a terhelt távollétében folytatták le az eljárást.

Jellemző volt továbbá, hogy a beszerzendő bizonyítási eszközre már nem volt szükség, mivel az ügyészség megítélése szerint a tényállás tisztázásához a rendelkezésre álló bizonyítékok már elegendőek voltak.

⁵⁰ Váci Járási Ügyészség, B.853/2017.

Tapasztalt hiányosságok az európai nyomozási határozatok kibocsátása kapcsán

Az ENYH-ról szóló irányelv hatálybalépése után a közvetlenség elvének tiszteletben tartásával a Fővárosi Főügyészség revízió keretében vizsgálta a kerületi ügyészségek által kibocsátott ENYH-k megfelelőségét. A kezdeti hiányosságokra, hibákra felhívta az ügyészségek figyelmét.

A fentiekén túl egyéb formai hiányosságok, hibák merültek fel egyedi ügyekben, amelyekre a végrehajtó hatóság hívta fel a kibocsátó hatóság figyelmét. Az egyik ügyben az aláírás hiányzott az ENYH-ról, egy másik ügyben nem volt a fordításon pecsét, illetve olyan is előfordult, hogy érdemi adat elírása történt az ENYH formanyomtatványon.

A nyomozás felfüggesztése törvénysértő volt

A Btk. 373. § (1) bekezdésébe ütköző – figyelemmel a (2) bekezdés bc) alpontjára –, a (4) bekezdés b) pontja szerint minősülő nagyobb kárt okozó, üzletszerűen elkövetett lopás bűntette és más bűncselekmény miatt indult büntetőeljárás.

Elsőrendű vádlott valótlan tartalmú meghatalmazás felhasználásával a névtulajdonos tudta és beleegyezése nélkül, egy cég meglévő előfizetéseiből kettő darab mobiltelefon-készüléket vásárolt, vett át és hozott el egy üzletből, az ott dolgozó megtévesztésével. Az ENYH az elsőrendű vádlott kihallgatására irányult. Az ENYH-t a külföldi hatóság teljesítette.

A megyei főügyészség szerint törvénysértő módon került sor a nyomozás felfüggesztésére, mivel az 1998. évi XIX. törvény (korábbi, akkor hatályos Be.) 188. § (6) bekezdése alapján ez alatt a gyanúsított személyét közvetlenül érintő nyomozási cselekmény nem végezhető. A Be. e rendelkezésével összhangban a Legfőbb Ügyészség iránymutatása akként rendelkezik, hogy a nyomozás felfüggesztése mellett külföldi hatóság jogsegély keretében történő megkeresése nem irányulhat a gyanúsított kihallgatására. A külföldi hatóság jogsegély teljesítése iránti megkeresése tehát nem ad automatikusan alapot a nyomozás felfüggesztésére.⁵¹

Nemzetközi bűnügyi jogsegély vagy ENYH

Az ENYH implementálását követő kezdeti időszakban merült fel, hogy az adott ügyben a korábbi bűnügyi jogsegélyről szóló európai egyezmények alapján kezdeményezett a járási ügyészség jogsegélyt, annak tervezetét felterjesztette

⁵¹ Kiskőrösi Járási Ügyészség, B.276/2016.

a főügyészségre. A főügyészség leírta, hogy az Európai Unió tagállamaival folytatott bűnügyi jogsegélyről szóló 2012. évi CLXXX. tv. IV. fejezete értelmében 2017. május 22. után ENYH-val történik a jogsegély iránti kérelem előterjesztése, ezért az ENYH előzetes felterjesztése szükségtelen.⁵²

NEBEK megkeresése vs. jogsegély (ENYH) kibocsátása

A vizsgált ügyekben több esetben nem volt egyértelmű, hogy mely esetekben, milyen kérésekkel kereshető meg a NEBEK és melyek azok a kérdések, amelyek jogsegély keretében tisztázhatók. Az egyik ügyben a magyar hatóság a NEBEK-et kereste meg bankszámla adatok ellenőrzése miatt. A NEBEK annyit jelzett vissza, hogy az Interpol csatornáján banki adatokat nem áll módjukban közölni. Ezután került sor a jogsegélykérelemre.

Tagállami ítéletek beszerzése

Több esetben a magyar hatóság ENYH keretében tagállami ítélet beszerzését kérte.

Az egyik ügyben a korábbi tagállami ítélet magyarországi bíróság általi elismertetése volt szükséges a tagállami ítélet következményeinek alkalmazásához. A gyanúsított a bűncselekményeket a tagállami ítéletben kiszabott felfüggesztett szabadságvesztés hatálya alatt követte el, ami a büntetés kiszabása során figyelembe veendő körülmény.⁵³

Az Eurojust közreműködése

1) A Btk. 372. § (1) bekezdésébe ütköző, és a (2) bc) pontjára figyelemmel az (5) b) pontja szerint minősülő folytatólagosan elkövetett sikkasztás büntette és más bűncselekmény miatt folyt az eljárás. A gyanúsított az Egyesült Királyságban élt, és ott követte el a bűncselekményt.

Az ügyészség a párhuzamos eljárások tisztázását kérte az Eurojusttól (a gyanúsítottat a britek ugyanezen bűncselekmény miatt elítélték-e). Az Eurojuston keresztül érkezett a válasz, miszerint nincs hatásköri összeütközés a brit hatóságokkal.⁵⁴

2) A vádlottak betöréslopás-sorozatot követtek el külföldön, kétféle, a Btk. 370. § (1) bekezdésébe ütköző és a (2) bekezdés b) pont bb)–bc) alpontjára

⁵² Székesfehérvári Járási Ügyészség, B.2758/2017.

⁵³ Kalocsai Járási Ügyészség, B.846/2017.

⁵⁴ Szegedi Járási Ügyészség, B.8788/2013.

figyelemmel, a (4) bekezdés b) pontja szerint minősülő, társtettesként elkövetett lopás bűntettének kísérlete és más bűncselekmények miatt folyt az eljárás.

Fény derült arra, hogy párhuzamosan külföldön, az elkövetés helyén is folyik az eljárás. Az ügyészség előírta a joghatósági összeütközés rendezéséhez szükséges információk beszerzését. A párhuzamos eljárást a vonatkozó legfőbb ügyészi utasítás szerint jelezni kell az Eurojustnak. Adott esetben célszerű segítséget kérni tőlük. Az Eurojusttal folytatott levelezés szerint több cselekmény kapcsán van adat arra, hogy magyar állampolgárok az elkövetők, így érdemes lenne megfontolni ezen eljárások átadását Magyarországnak.

Az illetékes külföldi hatóságokkal történt kapcsolatfelvétel nem vezetett eredményre annak megállapítására, hogy az eljárást mely ország hatósága folytassa le, konzultációs eljárás vált szükségessé.⁵⁵

Sürgősség

A Btk. 396. § (1) bekezdés a) pontjába ütköző és az (5) bekezdés b) pontja szerint minősülő különösen nagy vagyoni hátrányt okozó, üzletszerűen, bünszervezetben és folytatólagosan elkövetett költségvetési csalás bűntette és más bűncselekmények miatt indult büntetőeljárás.

A több főből álló elkövetői kör külföldön az elsőrendű vádlott érdekeltségében álló két külföldi székhelyű gazdasági társaságtól elsősorban vasbeton termékeket úgy hozott be Magyarország területére, hogy a fémipari alapanyag több magyarországi gazdasági társaságon keresztül – amelyek a gazdasági kapcsolatban csak papíron szerepeltek – került az elsőrendű vádlott érdekeltségében álló három céghez. A számlázó cégek közbeiktatásának az volt az oka, hogy a tényleges vevőknek – az előbb megjelölt három gazdasági társaság – ne kelljen áfát fizetniük.

Az ENYH a szállítást végző gazdasági társaságok képviselőinek tanúkihallgatására irányult.

Az ENYH végrehajtására – sürgősséget megjelölve egyéb okra hivatkozva – határidőt szabott meg az ügyészség, mivel a gyanúsított kihallgatástól számított két év még az ENYH végrehajtására megszabott határidő lejártá előtt letelt volna. A külföldi hatóságok nem tudták tartani a kért határidőt.⁵⁶

⁵⁵ Zalaegerszegi Járási Ügyészség, B.2183/2016.

⁵⁶ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Főügyészség, B.1916/2014.

Megállapítások

Élénk érdeklődés figyelhető meg a témával kapcsolatban, folyamatosan napirenden van az ENYH alkalmazásával kapcsolatos kérdés mind az Európai Unió szintjén, mind külföldi és hazai viszonylatban. Más tagállamok tapasztalataiba is van lehetőségünk betekinteni.

Az ENYH előnyös törekvései az alábbiak szerint foglalhatók össze.

Az ENYH szabályai szinte valamennyi nyomozási cselekményre vonatkozathatók, kötelező határidőket állapít meg, a kérelemmel kapcsolatos valamennyi információt egy formanyomtatvány tartalmaz, a végrehajtás csak az irányelvben kifejezetten meghatározott okokból tagadható meg.

Az empirikus kutatás alapján elmondható, hogy az implementálást követő kezdeti időszak csekély bizonytalansága után pozitív tapasztalatokról lehet beszámolni. Mind a hazai, mind a megkeresett külföldi hatóságok alapvetően betartják az ENYH szabályait, kölcsönös bizalom figyelhető meg közöttük. A konkrét ügyekben felmerülő problémák, kérdések esetén az Eurojust és az EJN hathatós segítséget tud nyújtani. Jelenleg nincs kihasználva a kapacitásuk, hiszen a magyar hatóságok kevés esetben fordultak e szervezetekhez.

Steve Peers 2016-ban – azaz az irányelv elfogadása után, de még a hatálybalépése előtt – az ENYH-t olyan modern szabályrendszernek ítélte meg, amely a határon átnyúló bizonyíték-transzferre irányuló komoly kísérlet.⁵⁷ A gyakorlati tapasztalatok alapján ma már elmondhatjuk, hogy az ENYH nemcsak egy kísérlet, hanem a nemzetközi együttműködés területén egy olyan eszköz, amely megfelel a hozzáfűzött elvárásoknak, hatékonyan működik a gyakorlatban, jelentősen megkönnyíti a hatóságok munkáját, növeli az eljárások hatékonyságát és időszerűségét. A gyakorlati alkalmazás során felmerülő nehézségeket a nemzeti hatóságok és a nemzetközi szervezetek egyaránt azonosítják, majd megoldási javaslatokat fogalmaznak meg a gyakorlat számára. Az eddigi tapasztalatok alapján bizakodva tekinthetünk a jogintézmény jövője elé.

⁵⁷ Steve Peers: i. m. 107. o.

Az elfogadhatatlan termelési kockázatokról és következményeiről

A globalizált világ gazdaságában összefüggés van egyrészt a termékek előállításánál a kizsákmányolással párosuló kockázatos munkavégzések, az emberek tömegeit sújtó egészségkárosodások, másrészt a termékek egyre gyorsuló fogyasztása, ennek következményeként a mindinkább növekvő hulladékmennyiség és a globális környeztkárosítás között. Rendelkezésünkre állnak olyan gazdasági, szociális, morális és jogi ismeretek, amelyek elemzésével a jelenségek és folyamatok összefüggései megismerhetők, és leírható az okok és következmények metamorfózisa. A tudomány, a politika, a gazdaság, és a civil szféra együttműködésétől függ, hogy egy inkább optimista, vagy egy inkább pesszimista vízió fog-e megvalósulni.

E dolgozatot elkészítésének célja annak bemutatása, hogy az utóbbi évtizedekben gyorsuló tempóban átalakuló gazdasági-társadalmi rendszerek, az e rendszerekben élő politikai és gazdasági, valamint társadalmi szervezetek és emberek miként reagálnak a globalizálódott világnak a társadalomra nagy veszélyt jelentő, és számos esetben a látencia tartományában megbúvó kriminális összefüggéseket sem nélkülöző jelenségeire.

Ebből a célból igyekszem vázolni, hogy milyen összefüggés állapítható meg egyes kockázatos munkavégzések, az ezekkel párosuló egészségkockázatok és a globális környeztkárosítás között. A legmarkánsabb (és talán épp emiatt egyes mainstreamnek tekintett irányzatok képviselői által olykor vitatott vagy éppenséggel tudomásul sem vett) elemző és értelmező tudományos irányzatokra építkezve logikus magyarázatokkal kívánok szolgálni az e jelenségeket és folyamatokat magyarázó okokra, ezek következményeire és metamorfózisára.

Megismerhetjük, hogy egyrészt a kizsákmányoló munkavégzés, az előbbi következményeképp olcsón előállított termékek, másrészt az emberek egészségének kockázata, továbbá a természeti környezetet egyre súlyosabban érintő szennyeződések egymással oksági összefüggésekben álló, a társadalmak és kultúrák szövetébe mélyen beágyazódott és kölcsönösen egymásra hatást gyakorló tényezők.

A kockázatokról

E sorok írója több mint fél évszázada foglalkozik a kockázatok mindenkor aktuális megjelenési formái közül azokkal, amelyek tömegjelenségként kezelhetők, és kriminális vonzataik vannak. A XX. század második felében ilyen események voltak a balesetek rohamosan elterjedő formái, elsődlegesen a közlekedési balesetek. A műszaki fejlődés ráirányította a figyelmet a foglalkozási, valamint a szabadidő-balesetekre is. Bár ez a tudományos fejlődés által indukált, és a gazdasági változások inicializálói által hasznosított folyamat mindmáig nem állt meg, mégis egy idő után az *ember–munkaeszköz* (eminensen a gépjármű)–*környezet* hármásában lényegében sikerült (csaknem) valamennyi olyan ismeretanyagot rendszerezve közkinccsé tenni, amelyek megmagyarázzák e balesetek legfontosabb összefüggéseit.¹ Ebben a rendszerben a gyenge láncszem természetesen mindig az elfogadhatatlan kockázatot vállaló vagy ilyen rizikóvállalást eltűrő ember, akkor is, ha ezt az álláspontját személyesen, és akkor is, ha egy intézmény nevében képviseli. Épp ezért történnek mindmáig változatlan intenzitással erőfeszítések arra, hogy e hibázásokat sikerüljön megelőzni, vagy ha ez nem lehetséges, legalább a következményeiket minimalizálni.

Kérdésként merül fel, hogy vajon hol húzhatók meg az *elfogadható kockázatok határai*. Amennyiben a *büntetőjog fogalomkörében* maradhatnánk, úgy viszonylag egyszerűen megadható volna a válasz. Mi más lehetne, mint az, amelyet egyrészt az aktuális (territoriálisan hatályos és érvényes) jog szabályai, másrészt az előbbit követő jogalkalmazás közvetlen vagy közvetett módon ilyenre nyilvánít, vagy ilyenként kezel? Tágabb értelemben úgy fogalmazhatunk, hogy azokat a kockázatok soroljuk ebbe a körbe, amelyeket a jog szabályai tiltanak, mert azok a jog területi hatálya alá tartozván biztosan elfogadhatatlanok. Következésképp: amely kockázati formára vagy kockázatkövetkezményre *nincs érvényes tilalom*, az esetleg közvetve vagy közvetlenül támogatott, de legalábbis megtűrt kockázat; a kockázat gyakorlója ennek folytán a tilalmi zónába nem eső kockázatot valósít meg.

Finszter Géza társadalmi szempontból vállalható és nem vállalható kockázatok között tesz különbséget.² A fentebb exponált kérdésre adandó választ negatív oldalról közelíti meg, amikor azt írja, hogy „Az *nem kérdés, hogy a bűncselek-*

¹ Irk Ferenc: *Társadalom – gondatlan bűnözés – megelőzés*. BM Kiadó, Budapest, 1990

² Finszter Géza: A vállalható és a nem vállalható társadalmi kockázatok. In: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a „Biztonsági kockázatok – rendészeti válaszok” című tudományos konferenciáról*. Pécs, 2014, 5–25. o. [Pécsi Határőr Tudományos Közlemények XV.]

mény a nem vállalható kockázatok körébe sorolandó. Azon túl viszont szinte képtelenség annak eldöntése, hogy valamely legitim cél érdekében mekkorát szabad kockáztatnunk.”³ Ezt pedig abból az álláspontból vezeti le, amelyik szerint a büntetőjogászok „A kockázatvállalást akkor tekintették megengedettnek és egyben büntethetőséget kizáró oknak, ha az olyan cél érdekében valósult meg, amely közösségi szinten előnyös, ennek az előnynek az elérésére reális esély volt és az előny lényegesen nagyobb sikert eredményezett, mint amit a kockázatvállalás nélkül el lehetett volna érni”⁴.

A kriminológust azonban ez a válasz maradéktalanul nem elégítheti ki, mert legalább két érvet tud felhozni e gondolkodásmód ellen. Az egyik: lehetnek olyan létező (finszteri fogalmazásban elfogadhatatlan társadalmi) kockázatok, amelyek épp újdonságuknál fogva a mindig megkésve szankcionáló (büntető)jog fogalomtárában még nem szerepelnek. A másik: ha jogi szabályok nem tilalmazzák is, de morális érvek szemben állhatnak valamely magatartásnak nemcsak a megengedettségével, hanem megtűrttségével is. A kriminológiai elemzések során ezeket a kockázatokot is be kell vonni az elemzésekbe, következésképp nem elsősorban büntető- és általában jogi entitásként, hanem – azonos módon a kriminálszociológiai és a kriminálpszichológiai elemzésekhez⁵ – társadalom–közösség–személy dimenziókban kell e jelenségeket tanulmányozni.⁶ A globalizáció körülményei között a kriminológiai kutatások e tényezők és összefüggések vizsgálata nélkül kudarccra vannak kárhóthatva, mert elszigetelik az egyéni tettet annak társadalmiságától.

Mindezek után válaszoljunk a feltett kérdésre! *Mettől meddig (mekkora terjedelemben) tekinthető valamely kockázat elfogadhatónak, azaz olyannak, amikor még biztosan nem lépi át nemcsak a támogatott, de a tűrt határt sem, s ezért semmiképp nem nevezhető tiltottnak?*⁷ Inverz módban megismételve az előbbi kér-

³ Uo.

⁴ Belovics Ervin – Gellér Balázs – Nagy Ferenc – Tóth Mihály: *Büntetőjog I. rész*. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2012, 267. o.

⁵ E kettős megközelítés fontosságát a kriminológiai kutatásokban már négy évtizeddel ezelőtt kiemelten fontosnak tartotta Szabó András a tudományterületünket megalapozó monográfiájában. Lásd Szabó András: *Bűnözés – ember – társadalom*. KJK, Budapest, 1980. Később lásd például Korinek László: A XX. század kriminológiája. In: Korinek László: *Bűnözési elméletek. V. fejezet*. Duna Palota és Kiadó, Budapest, 2006, 359–371. o.

⁶ A gazdaság, a társadalom, a kultúra vagy éppenséggel a morál körét érintő makrokriminológiai elemzések során feltárt összefüggések bemutatása terjedelmi okokból e helyütt nem lehetséges. Lásd erről például korábban részletesen Irk Ferenc: *Kétkedő kriminológia. A rizikótársadalom kriminálszociológiája*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2012; újabban Irk Ferenc: *Kockázatkezelés és bűnözéskontroll. Ügyészeti Szemle*, 2019/4.

⁷ A továbbiakban nemcsak a közvetlen, hanem a közvetett kockázatokat is figyelemmel kísérik.

dést: milyen feltételek és körülmények esetében elfogadható, vagy ellenkezőleg, elfogadhatatlan valamely kockázat vállalása?⁸

Erre a helyes válaszok a következők:

1. A vállalás – az alább felsorolt feltételek *együttes* előfordulása esetén – *elfogadható* (ezért támogatott vagy túrt kockáztatás), ha a kockázat vállalója
 - tudatában van annak, hogy kockázatot vállal;
 - tisztában van a kockázatvállalás (döntés) utáni tett lehetséges következményeivel;
 - a kockázat vállalása önkéntes;
 - lehetősége van a kockázatvállalás elkerülésére.
2. A vállalás – az alább felsoroltak bármelyikének előfordulása esetén – *elfogadhatatlan* (ezért tiltott kockáztatás), ha a kockázat vállalója
 - nincs tudatában annak, hogy kockázatot vállal;
 - nincs tisztában a kockázatvállalás lehetséges következményeivel;
 - a kockázat vállalása nem önkéntes;
 - nincs lehetősége a kockázatvállalás elkerülésére.

Az *elfogadható kockázat határainak* kijelöléséhez *további kérdések* megválaszolására is szükség van. Ilyenek például:

- Az embereknek és környezetüknek térben és időben milyen széles körét érinti a kockázat vállalása, és a lehetséges kockázati veszteségek elszívása?
- Ebből a körből kik (melyek) azok, akik (amelyek) a kockázatot, valamint annak lehetséges kimenetelét akár nem is realizálják (mert nincsenek bizonyos előzmény–következmény valószínű összefüggései ismeretének birtokában), akár zokszó nélkül tudomásul veszik (mindig így csináltuk, ez a természetes) a kockázat tényét, a lehetséges veszteségekkel együtt?
- Van-e felelőse, s ha van, akkor akár személyi, akár intézményi szinten ki az (kik azok)? Csak a következménnyel érintett vagy veszélyeztetett kockázat vállalója-e, vagy (gazdasági tevékenységről lévén szó) a felelősségi hálózatban elhelyezkedő melyik személy vagy szervezet tekinthető-e ilyennek? Ha van(nak) ilyen(ek), az előzőekben feltett kérdések megismétlendők.

A bemutatott „algoritmus” mind morális (érték), mind jogi dimenzióban „lefuttatandó”, azaz a feltett kérdések egy álláspont kialakítása során minden esetben megválaszolásra kell(ene), hogy kerüljenek. Amennyiben e kérdések bármelyikére

⁸ Ezúttal mellőzzük annak a feladatnak az elemzését, hogy a felsoroltak megállapítása során milyen bizonyítási nehézségekkel kerülhetünk szembe.

nem sikerül adekvát választ adni, úgy ez a hiátus azt a feltételezést igazolja vissza, hogy a vizsgálat tárgyát képező kockázatkezelés hibás. Ehhez az is hozzájárulhat, hogy ezek a kérdések gyakran lokális, még kevésbé regionális/globális méretekben nemhogy megválaszolva, de még csak feltéve sincsenek.

Az elmúlt mintegy száz év során a különféle kutatások és más vizsgálatok tárgyává tehető kockázatok köre nemhogy nem csökkent, hanem a gazdasági-társadalmi berendezkedésekben bekövetkezett mélyreható átalakulásokkal egyidejűleg egyre újabbak keletkeztek. Ezek szoros összefüggésben vannak e változásoknak részint az irányával, részint egyre gyorsuló tempójával. Az utóbbi évtizedek új globális kihívásai között tarthatjuk számon például az egyenlőtlenségeknek nemcsak a növekedését, hanem e számszerű gyarapodáson belül bekövetkezett minőségi változásokat, így a gyakran egészen új köntösökben megjelenő szegénység terjedését, a migrációt, vagy az EU-integráció (és részben dezintegráció) mind bonyolultabbá váló folyamatát. A korábbiaknál sokkal hangsúlyosabban problémává vált, és mind megoldhatatlanabb feladatok elé állítja az emberiséget a szervezetre káros anyagok környezeti terhelése, amelynek korábbi mennyiségi növekedése új kockázatokat jelentő minőségi átalakuláson megy keresztül. (Ilyenek például a klímaváltozás és a hulladékszennyezés.) Újrafogalmazódott és a korábbiaknál bonyolultabbá vált a különböző érdekek artikulálása és érvényesítése. A csak példalozó felsorolásban jelzett problémák egy olyan időszakban jelentkeznek, amelyekre a tudományos-műszaki forradalom korábban elképzelhetetlen fejlődése jellemző, s amelyet az *ipari civilizáció társadalmából a hálózati társadalomba átvezető digitális civilizáció korszakának* nevezhetünk.

Ennek a sok évtizedet felölelő folyamatnak jelenleg egy közbenső szakaszában vagyunk, amelyet *kockázattársadalom* fogalommal címkézünk. Ennek az időszaknak kiemelt jelentőségű társadalmi-gazdasági specifikumát a *köz-kockázat* gyűjtőfogalom alá látom indokoltnak betagolni. A *köz-kockázat* fogalmi körébe a kockázatoknak azokat a csoportjait soroljuk, amelyek az emberek széles körét érintik, s gyakran nemcsak jelenlegi, hanem – esetleg generációkon át – jövőbeli életük alakulásának minőségét befolyásolják.

Ez a szemlélet igen közel áll Finszter Géza *társadalmi kockázat* kifejezésben tömörített álláspontjához, aki a következőképp foglal állást. „A *társadalmi kockázat* a közösségben élő ember magatartásával kiváltott veszély. A veszély olyan jelenbeli állapotot jelöl, amely annak a valószínűségét hordozza, miszerint a társadalom által értéknek elismert anyagi és szellemi javakat a jövőben sérelem érheti. A sérelem lehet a javak megsemmisülése, értékük csökkenése, vagy értékgyarapító képességük elvesztése. Társadalmi a kockázat attól lesz, hogy a veszély létrehozója emberi magatartás, továbbá,

hogy a veszéllyel fenyegetett értékek a társadalom által elismertek, megvédelmezésük nélkül magának a társadalomnak a léte kerülhet veszélybe.” Majd így folytatja: „A kockázat társadalmiságán mit sem változtat az, ha a jövőben fenyegető veszélynek kizárólag természeti forrása van, ami emberi közrehatás nélkül is elindít veszteségekhez vezető oksági folyamatokat. Az ilyen kockázat azáltal válik társadalmivá, hogy az emberi létre jelent veszélyt, és elhárításának esélyei nagyban függenek a természetről szerzett ismeretek színvonalától, a társadalom felkészültségétől és szervezethezességétől, és a kockázatokra adott válasz megválasztásának minőségétől. (Az emberek nélküli világban sem a kockázat, sem a veszély, sem pedig a választás nem értelmezhető fogalmak.)”⁹

Az ilyesfajta kockázatok az emberiség történelme során sosem voltak teljesen ismeretlenek. Gondoljunk az évszázadokon, sőt évezredekken átívelő, újra meg újra megerősödő háborús kockázatokra vagy a nagy kiterjedésű járványokra. Az e fogalom alá sorolható kockázatoknak azonban mind a *kiterjedése*, mind a *társadalmi veszélyessége* a legutóbbi száz évben a gazdasági-társadalmi fejlődésben bekövetkezett változások részeként *más minőséget* öltött. Egyrészt a tömegpusztító fegyverek elterjedése (amelyek hatásairól ebben a dolgozatban a továbbiakban nem esik szó), másrészt az ipari és mezőgazdasági termelésben bekövetkezett jelentős, és egyre gyorsuló átalakulások azok, amelyek nagymértékben járultak és járulnak hozzá a globalizációhoz, s amelyek ugyanezen globalizációs folyamat következményeinek is tekinthetők. Ebbe a (köz-kockázati) csoportba tartozik például az ipari termelésben bekövetkezett jelentős fejlődés csakúgy, mint az atomenergia- vagy a klímakockázat.

Ebben a dolgozatban – miként már korábban erről szó volt – a gyakorlati példákat és ezek kriminológiai aspektusait a társadalomra/társadalmakra nagy veszélyt jelentő, vagy nagy kárt okozó, a termeléssel és fogyasztással összefüggő (a továbbiakban: veszélyes), *rendszerszinten érvényesülő (egészség)kockázatokra* összpontosítjuk. E *fogalmon* értjük az egészségkockázatoknak olyan súlyosabb eseteit, mint amilyenek az „eredménnyel” járó káresemények. A súlyos és tartós, számos esetben tartós vagy végleges egészségkárosodással járó, és így munkavégzésre alkalmatlanná válást előidéző egészségkockázatok, a termeléssel és a fogyasztással összefüggésbe hozható emberi sérülések és halálozások is idetartoznak. Ezeknek a kockázatoknak az *alanyai* kikerülhetnek akár a kockázatos munkavégzést folytatók, akár a termékfogyasztók, akár a különféle környezeti ártalmat (mint például szennyezett ivóvíz, levegő, sugárterhelés) elszívni kénytelen lakosság köréből. Az előbbieket *munkakockázatoknak*, az

⁹ Finszter Géza: A vállalható és a nem vállalható társadalmi kockázatok. In: Finszter Géza – Korinek László: *A rend kedvéért*. Magánkiadás, Budapest, 2019, 934. o.

utóbbiakat *fogyasztói kockázatok*nak tekintjük. A két csoportba sorolt *alanyai* egybe is eshetnek, de különbözhetnek egymástól. A *kockázatok következményeinek elszennvedői* lehetnek valamely kockázat létrehozói és egyúttal áldozatai, vagy csupán a mások által létrehozott kockázatoknak az áldozatai. A *kockázatok előidézéséért felelősek* rövid távon jellemzően a kockázatok előnyeit élvezők körébe tartoznak, közép- és hosszú távon azonban már a kockázatok vesztesei közé is sorolódhatnak.

Feltehető a kérdés: a szerző *miért tartja kiemelt fontosságúnak az egészségkockázat témakörét?* Az egyik válasz nem igényel bővebb okfejtést: azért, mert a kockázat irdatlanul széles tárgykörét összességében elemezni nemcsak lehetetlen, de értelmetlen feladatvállalás volna. Ezzel ellentétben bizonyos korlátok között (ezt teszi a kockázatelemzők többsége) – a kutató tehetségének, szorgalmának és nem utolsósorban szerencsájének köszönhetően – fáradozásai egy-egy jól behatárolt témakörön belül hasznosítható eredményhez vezethetnek el.

Az egészségkockázat kezelése a bűnügyi tudományokban – eminensen: a büntetőjogban – sosem volt problémamentes. A közlekedési – és részben a munkahelyi – balesetek körén belül sok évtizeden át aprólékos alaposággal végzett kutatások legalábbis ezt bizonyítják.

Mégis úgy vélem, helyes ezekre az ismeretekre támaszkodva érdeklődésünket kiterjeszteni az *újfajta kockázatok* elemzésére. Az *egészségkárosodás* fogalma egy nagy halmazt ölel fel, amelynek része természetesen a *sérülés és/vagy halál* lehetőségével is járó kockázatok. Így értelemszerűen a most említett teljes kör e munka elemzésének tárgya. Azonban – amint látni fogjuk – az egészségkárosodás egyre súlyosabb formáira ajtót nyitva mind nagyobb a bekövetkezés lehetőségének valószínűsége, ami számos előre nem látható ok-okozati, és a jelenség szempontjából előre láthatatlan és prognosztizálhatatlan véletlen tényező bekövetkezésétől (vagy épp ellenkezőleg: annak elmaradásától) függ.

A termelés, a fogyasztás és a termékmegsemmisítés metamorfózisáról

A következőkben röviden azt foglaljuk össze, hogy jelen világunkban milyen kockázatos utat tesz meg valamely termék annak alapanyaga előállításától készáruvá válásáig, felhasználásáig/hasznosításáig, majd azt követően a már szükségtelenné vált portéka megsemmisítéséig, illetve esetleges újrahasznosításáig, s mindez – kedvezőtlen feltételek fennállása esetén – milyen hatást gyakorolhat az e folyamatban részes emberekre, valamint a természeti környezet-

re.¹⁰ Szó esik arról is, hogy kik tekinthetők a globális kereskedelem nyerteseinek és veszteseinek.

A zöldkriminológia¹¹, továbbá a környezeti kriminológia¹² művelői körében jól ismert az az elmélet, amelyik az érdeklődőt hozzásegíti ahhoz, hogy megértse a globalizált világ fogyasztói társadalmának első megközelítésre talán irracionális döntéseiben megmutatkozó törvényszerűségeit. Ez a teória megmagyarázza azt, hogy *a jelenlegi gazdasági rendszer fenntarthatatlan, mert szoros összefüggés áll fenn a modern kori rabszolgamunka és a visszafordíthatatlanság határához érkezett környezetpusztítás között*. Ez az elmélet lehet a fundamentuma a környezetkriminológiának, s hozzásegíthet bennünket ahhoz, hogy megismerjük és megértsük egyrészt a büntetőjog szerepének korlátait, másrészt azokat a formációkat, amelyek segítséget nyújthatnak a nem kívánt gazdasági és társadalmi változások kontrollálható korlátok között tartásához. A *Treadmill of Production (ToP) elmélete*¹³ azt mutatja be, hogy miképp veszik rá a termelésbe beruházó tőke érdekeinek képviselői a fogyasztókat arra, hogy pillanatnyi igényeiket minden más racionális döntés elé helyezve, a rendelkezésükre álló pénzeszközöket minél gyorsabban árucikkek megvásárlására fordítsák, nem törődve sem azzal, hogy

¹⁰ A *természeti környezet* kifejezés a fenntartható társadalommal és a fejlődéssel foglalkozó szakirodalomban általánosan használt fogalom. Gyulai Iván erről a következőket írja: „A fenntartható társadalom [...] egy olyan kultúrával és viszonyrendszerrel (a kultúra tág értelemben az ember és társadalmi, valamint természeti környezete közötti viszonyt rögzíti) jellemezhető, amely nem vesz el összességében többet a környezetéből, mint amennyi erőforrás képes folyamatosan megújulni.” Lásd Gyulai Iván: Fenntartható fejlődés és fenntartható növekedés. *Statistikai Szemle*, 2013/8–9., 801. o. http://www.ksh.hu/statszemle_archive/2013/2013_08-09/2013_08-09_797.pdf

¹¹ Fogalmát lásd például Korinek László: *Kriminológia. I. kötet*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2010, 224–226. o.; Irk Ferenc: Zöldkriminológiától a környezeti viktimizációig. Rövid fogalomtár és rendszertani összefoglalás. In: Finszter Géza – Kóhalmi László – Végh Zsuzsanna (szerk.): *Egy jobb világot hátrahagyni... Tanulmányok Korinek László tiszteletére*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2016, 337–352. o. [2016a]; Irk Ferenc: Zöldkriminológia: szemlélet, súlypontok, irányzatok. In: Vókó György (szerk.): *Kriminológiai Tanulmányok* 53. OKRI, Budapest, 2016, 9–24. o. [2016b]

¹² Ennek fogalmát lásd Rob White – Diane Heckenberg: *Green Criminology. An introduction to the study of environmental harm*. Glossary. Routledge, London–New York, 2014, pp. 298–303.; Irk Ferenc (2016b): i. m. 9–24. o.

¹³ A szóösszetételből álló fogalom magyar nyelvre a következőképp volna lefordítható: a termelés taposómalma vagy a termelés futópádjá. A továbbiakban az eredeti fogalom nemzetközileg használatos rövidítése lesz e dolgozatban is olvasható. Forrásmunkaként lásd például Allan Schnaiberg: *The Environment: From Surplus to Scarcity*. Oxford University Press, 1980; Allan Schnaiberg – David N. Pellow – Adam Weinberg: *The Treadmill of Production and the Environmental State*. Chicago, 2000. https://www.academia.edu/4638295/The_Treadmill_of_Production_and_the_Environmental_State

az árucikknek a termeléssel és a szállítással, sem azzal, hogy a hulladékgazdálkodással milyen a kapcsolata. Az egyre rövidebb idejű használatra szánt tárgyak birtoklása mára olyan szokássá vált, mint ha valaki egy olyan futópadon volna, amiről nem lehet leszállni, vagy egy egyre gyorsuló ütemben forgó mőkuskereket volna kénytelen hajtani, amit nem lehet sem lassítani, sem megállítani. (Ezt kívánja kifejezni az említett, és a nemzetközi szakirodalomban változatlan formában elterjedt angol nyelvű szókapcsolat.) A megállíthatatlanul fokozódó vásárlási vágy kielégítését szolgáló tárgyak kihordási ideje eleve rövid, s ez segíti elő a meglévők eldobását és új tárgyak/szolgáltatások mielőbbi megvásárlását.

A következőkben – az iménti elmélet gyakorlati alkalmazhatóságának bemutatása – néhány *veszélyes termelési kockázaton* keresztül fog megtörténni. Ebben a részben ezért egypár olyan termelési ágazatot választunk ki, amelyekben a nyersanyag előállításától kezdődően jól nyomon követhető az a folyamat, amely az előzőekben – elméleti síkon – került bemutatásra. Ezek az elemzésre *kijelölt termelőágazatok* a következők: árutermelő ipar (ruhaipar), árutermelő mezőgazdaság (élelmiszer-termelés és -feldolgozás).

Röviden végig fogjuk követni azt a „honnan hová” folyamatot, amelynek során kiderülhet, hogy az ugyancsak kiválasztott *egészségkockázatok* miként kerülnek értékelésre („beszámításra”) a termelés, majd az azt követő szállítás, fogyasztás fázisában, végül a teljes folyamat lezárását jelentő hulladék kezelése (vagy éppenséggel ennek elmaradása) során. Ebből a célból a *termék előállításától annak megsemmisítéséig* terjedő árumozgás egynéhány jellemzőjének bemutatása következik.

A *termékek előállításával összefüggésben* indokolt szólni arról, hogy főként a harmadik világ országaiban (de nem csak ott) mind az ipari, mind a mezőgazdasági termelés során alkalmazott munkamódszerek gyakran inkább idézik a XIX., mint a XXI. század műszaki színvonalát. Ezek legfőbb jellemzője az értékteremtéshez ugyan nélkülözhetetlen, ugyanakkor a termék értékéhez képest alacsony bérrel párosítható korszerűtlen technika és/vagy technológia használata, amelyik gyakran a munkavégzőt, s nem ritkán a szűkebb és tágabb környezetét is közvetlen vagy közvetett életveszélynek, egészségkárosodásnak teszi ki.

Az *ipari termelés* alapja gyakorta olyan ásványi eredetű nyersanyag, ami vagy a szükséges anyag kitermeléséből, vagy már korábban kitermelt anyagok újra-

hasznosításából keletkezhet.¹⁴ A *mezőgazdasági termelés* két olyan részére szükséges a figyelmet felhívni, amelyek mindegyikére a már említett kedvezőtlen körülmények jellemzők. Az *élelmiszer-termelés* körülményei gyakran köszönőviszonyban sincsenek a nemzetközileg elfogadott normákkal, amelyek betartása pedig nemzeti szinten elvárható volna.¹⁵ A *ruhaiparra* szintén alapvető nemzetközi normák be nem tartása állapítható meg különösen azokban a térségekben, ahol térben nem válik el nagymértékben egymástól egyrészt a termelés/termesztés, másrészt a termék feldolgozása.¹⁶

A termelés és a fogyasztás helyszínei között gyakran térben továbbra is nagy, időben azonban ma már gyakran csak kis távolságok vannak. A globalizált világ tette lehetővé ennek a kettősségnek az elterjedését, továbbá azt, hogy a termelés és a fogyasztás közötti *szállítási költségek* ne riaszthassák el a fogyasztókat a tömegtermelés során tőlük távoli vidékeken, akár más földrészekben előállított termékek megvásárlásától. Ez csak úgy valósulhat meg, ha a termelés költségeit (idetartozónak tekintve eminensen a munkabéreket, valamint a biztonsági előírásokra fordítandó költségeket) minimalizálják.

Ahhoz, hogy a nemzetközi kapitalista versenyben a vásárló számára vonzó áron jusson el az árucikk, a termelési lánc minden pontján¹⁷ szükség van a költségek minimalizálására. Ez ma többnyire csak a láncolat legelején állók legteljesebb kizsákmányolásával érhető el. Az eddig bemutatott extraprofit-orientált termelési és szállítási formációt egyrészt az agyamosott társadalom tagjainak reklámokkal feldúsított ToP-vágyakozása, másrészt e vágy minél tökéletesebb kiszolgálásának igyekezete tartja állandó mozgásban. A termelési és a szállítási költségek alacsonyan tartása teszi lehetővé, hogy a *fogyasztás* helyszíne azt a látszatot kelthesse, mintha a világ egyes részein a termelés és a szállítás körülményei olyan elvárásoknak felelnének meg, mint amilyenek a fogyasztók országaira jellemzők. Ezt a törekvést az alapozza meg, hogy a gazdaságilag fej-

¹⁴ Molnár Csaba: Véres kobalt tüzezi az akkumulátorforradalmat. *Index.hu*, 2019. április 1. https://index.hu/techtud/2019/04/01/akkumulator-gyartas_kobalt_kornyezetszennyezés_banyaszat_kongo/

¹⁵ Gemüse aus Sizilien. Die dramatischen Auswirkungen der intensiven Landwirtschaft. <https://www.br.de/fernsehen/das-erste/sendungen/report-muenchen/videos-und-manuskripte/landbau-italien-sizilien-pestizide-mafia-102.html>

¹⁶ Szabó Zsuzsanna: Modern kori rabszolgáság a divatvilágban. *Divatjog.blog.hu*, 2017. január 30. https://divatjog.blog.hu/2017/01/30/modern_kori_rabszolgáság_a_divatvilágban; <http://utajovo-be.eu/hirek/eu-tarsadalom-es-jog/3734-van-e-rabszolgamunka-a-magyar-divat-mogott>

¹⁷ Torontáli Zoltán: Megvan az oka, ha százzal húz el melletted egy 40 tonnás kamion. *G7.hu*, 2020. január 2. <https://g7.hu/vallalat/20200102/megvan-az-oka-ha-szazzal-huz-el-melletted-egy-40-tonnas-kamion/>

lett országokban a mai felnőtt generáció már egy olyan fogyasztói rendszerbe „nőtt bele” (a „későn jövők” pedig ezt a rendszert tekintették és tekintik mindmáig követendő példának), amelyik *kizárólag az árucikk megvételének költségére érzékeny, arra nem, hogy ez a költség – előbb vagy utóbb – milyen értékek lerombolásával párosul.*

A megsemmisítés a már szükségtelenné vált tárgyakat érintő cselekvés, ami hulladékkezelés formájában történik, s mind a termelést, mind a fogyasztást követheti. A hulladékkezelés egyik formáját jelentheti az *újrahasznosítás*. A termeléstől az árucikk megsemmisüléséig tartó folyamatban ennek a láncszemnek tulajdonítottak – és részben tulajdonítanak még ma is – legkisebb jelentőséget. Csak a valóban világméretekben tömegessé váló, és a régiéket gyorsan újabbakkal felcserélendő árucikkek mennyisége, valamint az eldobásra szántak minősége hívta fel a figyelmet arra, hogy az egész emberiség egy *új kockázati forrással* néz szembe, aminek megoldási stratégiáját még nem dolgozták ki.

Az emberiség tájékozottabb, épp ennek következtében a jövő generációk életlehetőségei iránt fokozottan érdeklődő része azonban lassan tudomásul veszi, hogy a jelenlegi fogyasztási szokások nem tarthatók fenn, a fenntartható növekedést fel kell váltania a fenntartható fejlődésnek.¹⁸ Ennek oka a *termelés, a fogyasztás és a termék megsemmisítésének metamorfózisában* rejlik, úgyhogy most ennek rövid vázolója következik.

A *három jelenség (termelés, fogyasztás, megsemmisítés) metamorfózisának bemutatását* azzal a megállapítással kezdjük, hogy jelenkorunkban a *kapitalizmus és a természeti környezet között ellentmondás* van. Ezt az összefüggést a rendelkezésünkre álló, olykor egymásba kapcsolódó két környezeti elmélet – nevezetesen a termelés futópadja (a már ismertetett ToP-elmélet) és az ökológiai marxizmus – képviseli. Szerzőik azt állítják, hogy a kapitalizmus és a természet ellentmond egymásnak.¹⁹ Ezen érvelés logikájának megértéséhez azonban szükség van a kapitaliz-

¹⁸ Igaz, erre már a Római Klub szakemberei közel négy évtizeddel ezelőtt felhívták a figyelmet, s azóta számtalan fórumon további tudósok mutattak rá a ma még uralkodónak tekintendő gyakorlat veszélyes következményeire, ezeknek a riasztásokkal egyenértékű figyelmeztetéseknél azonban mind ez ideig kevés fogatjuk tapasztalható.

¹⁹ Allan Schnaiberg: i. m.; John Bellamy Foster: *Marx's ecology*. Monthly Review Press, New York, 2000; John Bellamy Foster: A missing chapter of Monopoly Capital. *Monthly Review*, vol. 64, no. 3, 2012, pp. 3–23.; Paul Burkett: *Marxism and ecological economics*. Brill, Boston, 2006; Paul Burkett – John Bellamy Foster: The Podolinsky myth: an obituary. *Historical Materialism*, vol. 16, 2008, pp. 115–161.

mus alapvető működési elveinek vázolására, majd az említett elvek kiterjesztésére az ökológiai dezorganizáció megvitatásához. Ennek összegezése Lynch és szerzőtársai szerint a következőkben adható meg²⁰:

1. *„Tömören fogalmazva: a kapitalizmus jelenlegi rendszerében a szennyezés a termelés ára.*
2. *Bővebben kifejtve: A jelenlegi treadmill-gyakorlat döntő módon járul hozzá a termelés expanziójához, és a fogyasztást ösztönözve, folyamatosan eszkalálódva a globális ökológiai dezorganizációhoz. A modern világban az ökológiai dezorganizációért felelős költség a kormányoknál keletkezik. A kormányok hozzák meg a döntések sorát arról, miként lehet a kapitalizmust, a természetet, és a lakosságot, amelyet képviselnek, a leginkább támogatni. Ezzel kapcsolatban számos kérdés merül fel. Ilyenek például a következők:*
 - *Vajon egy kormány köteles-e behajtani a szennyezők díjait a szennyezésért?*
 - *Milyen gazdasági következményei vannak ennek, ha más kormányok nem teszik meg ugyanezt a választást?*
3. *Ha ugyanis a kormányok – például szerződéseken keresztül – nem fogadnak el egységes döntéseket az ökológiai dezorganizáció ellenőrzéséről, akkor a globális vállalatok, ha termelési erőiket új helyre helyezik át, egyszerűen el tudják kerülni a társadalmi kontrollt.”*

Az itt idézett és más szerzők szerint nyilvánvaló, hogy hagyományos piaci mechanizmusok közepette a globális kapitalizmus államspecifikus szabályokkal képtelen hatékonyan kontrollálni és elrettenteni a vállalatokat az ökológiai dezorganizáció létrehozásától²¹. A nemzeti kormányoknak el kell ismerniük, hogy a kapitalizmushoz hasonlóan szintén globálisaknak kell lenniük, mert e nélkül hatástalanok lesznek, amikor megpróbálják ellenőrizni a modern, globális kapitalista ToP-t és az ebből eredő ökológiai rendellenességet²². A globális vállalatok kiválasztják azokat a termelési politikákat, amelyek a legnagyobb mértékű megtérülést biztosítják a részvényesek számára, figyelembe véve a környezeti következményeket, vagy viselkedésüknek a közegészségre gyakorolt hatásait, kivéve, ha a külső hatások rákényszerítik a globális vállalatot a szabályok betartására. A kapitalizmus nem foglalkozik azzal, hogyan fog a világ huszonöt, száz vagy ezer év múlva kinézni, hanem egyedül a tőkefelhalmozás

²⁰ Michael J. Lynch – Michael J. Long – Kimberly L. Barrett – Paul B. Stretesky: Is It A Crime To Produce Ecological Disorganization? *British Journal of Criminology*, vol. 53, 2013, p. 1001.

²¹ Paul B. Stretesky – Michael J. Lynch – Michael J. Long: *How a Treadmill of Law Can Inform a Green Criminology*. Unpublished Manuscript, 2013 [2013a]

²² Kenneth A. Gould – David N. Pellow – Allan Schnaiberg: *The Treadmill of Production: Injustice and Unsustainability in the Global Economy*. Paradigm Publishers, Boulder, 2008

céljából folytatja a ToP-t, a természetet fogyasztva, és azt árucikkeké alakítva. A kapitalizmus a természet és az emberi munka kizsákmányolásán, és a kizsákmányolás eredményének egyenlőtlen elosztásán alapul.²³

E témakör zárásaként *Joel Kovel* megjegyzését ajánlom az olvasó figyelmébe.²⁴ Szerinte az 1970-es években megkezdődött egyfajta *környezeti tudatosság*. Ennek ellenére, az azóta eltelt évtizedekben a világ ökológiai állapota tovább rosszabbodott. Kovel azt állítja, hogy két választási lehetőség előtt állunk: vagy a kapitalizmus, vagy a világ vége következik. Szerinte most (írta mindezt másfél évtizeddel ezelőtt) a „kapitalizmus bábjai” vagyunk, annak törvényei szerint cselekedve, s engedve, hogy uraljon bennünket ahelyett, hogy a dolgok fordítva lennének. Azt a következtetést vonja le, hogy a kapitalizmus sérti mind a „természet természetét”, mind az emberi természetet, és ezért ezt egy olyan életformával kell helyettesíteni, amely elősegíti a bolygó, az emberek és más fajok egészségét.²⁵

Az előzőekben felsorolt tevékenységek metamorfózisa azonban nem áll meg ebben a körben. Amennyiben a *szervezett bűnözés fogalmi és elemzési körét kiterjesztve alkalmazzuk*, úgy azt tapasztaljuk, hogy a jelen dolgozatban frekvenciát kapó témakör szoros összefüggésben van részint az *emberkereskedelemmel*, részint gyakran az előbbivel párosuló kényszer- és rabszolgamunkának a bűnügyi szakirodalomban hagyományosan exponált formáival, mint például a *szexuális kizsákmányolás*. A közös oksági megalapozás is evidens, hiszen a *kizsákmányolásnak lehetősége és egyben célja is valós szükséglet²⁶ és közigény kielégítése*. Többnyire a lokális lehetőségek döntenek el, hogy az emberek széles körét érintő igényeknek a kielégítése milyen formában történik meg: kizárólagos (például csak szexuális, illetve csak termelő tevékenységgel összefüggésben), vagy vegyes (például az előbbieket mindegyike egyszerre, vagy váltakozva) alakzatban.²⁷ Hiszen ezek közös lényegi

²³ Michael J. Lynch – Michael J. Long – Kimberly L. Barrett – Paul B. Stretesky: i. m. 1004–1007. o.

²⁴ Joel Kovel: *The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of the World?* Zed Books, London, 2007, p. 3.

²⁵ Michael J. Lynch – Michael J. Long – Kimberly L. Barrett – Paul B. Stretesky: i. m. 1011. o.

²⁶ Szabó András műveiben és előadásában visszatérően hangsúlyozta, hogy a bűnözés szükségletkielégítést és problémamegoldást jelent. Lásd például Szabó András: i. m. 103. és köv. o. Idézi Korinek László (2010): i. m. 132. o.; továbbá Szabó András: *Igazságosan vagy okosan?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

²⁷ Lásd erre Bozay Balázs: Román nők ezreit erőszakolták meg és kényszerítették munkára Sziciliában. *Index.hu*, 2019. 12. 30. https://index.hu/kulfold/2019/12/30/emberkereskedelem_kenyszermunka_nemi_eroszak_kizsakmanyolas_olaszorszag_roman_ferfi/

jellemzője, hogy valamennyi formájukban egyúttal gazdasági kizsákmányolást (is) jelentenek. Ennek legsúlyosabb változata a *modern kori rabszolgaság*, ami szintén nemcsak távoli országokban, hanem az Európai Unió tagállamaiban is jelen van.

Ugyancsak a ToP-metamorfózisának részeként kezelhetők azok a már jelenünkben is létező, ám a jövőben egyre nagyobb gyakorisággal várható, a *klíma-változástól nem függetleníthető háborúk*, amelyek akár az *éhség és a vízhiány* miatt alakulnak majd ki.²⁸ A világ egyre nagyobb – és ma még a népesség számát tekintve mindinkább ellehetetlenülő – részét érintő természeti csapások elől *nem lesz lehetőség* határzárakkal védekezni, s úgy tűnik, elkésve került a politikai beszéd fókuszába az az ötlet, hogy a szegénység problémáit helyben kell kezelni, a biztonságosabb helyek irányába *menekülők* milliót, később tíz- és százmillióit pedig oda kell visszaküldeni, ahonnan érkeztek. *Nem lesz lehetőség* a jobb életre vágyó *gazdasági migránsok* feltartóztatására sem. (Bár nem kevesen vannak, akik úgy vélik: ez a képezhető munkaerő-tartalék lenne az egyedüli garanciája annak, hogy a gazdag országok egyre csökkenő népessége miatti munkaerő-keresletet pótolni, ezáltal pedig a termelés színvonalát továbbra is magasan lehessen tartani.) Az az álláspont viszont akceptálható volna, amelyik szerint bár – a már elért viszonylagos saját jólét védelmében – *eltűrhetetlen* a menekülők életének feláldozása, azonban a különböző országok, országeközösségek a *Föld élhető környezetének elpusztításában játszott múltbeli és jelenlegi szerepükkel azonos arányban vállaljanak részt mind a kármegelőzésben, mind a kárkövetkezmények viselésében. A teherviselési arány* kijelölését célzó rangsor felállításához a ma leginkább használható mérőszámnak az elmúlt ötven-hetven évre vetített, egy főre jutó GDP alakulása tűnik.

Az előzőekben részletezett kapitalizmuskritika nem mond ellent Finszter Géza következő állításának, amelyik szerint *„Ha a tőkés termelési módot nem a multinacionális vállalatok és a bankok profitéhségével azonosítjuk, hanem a tulajdon szentségével, a szerződéses szabadsággal és a törvény előtti egyenlőséggel (ezek a burzsoá társadalom*

²⁸ Ez ma már nem a jövő időre vonatkoztatható veszjelzés. Az ausztrál rendőrségnek új problémával kell szembenéznie: a szigetországban tomboló kánikula miatt olyan tolvajbandák alakultak, amelyek nem pénzre vagy ékszerre hajtanak, hanem a farmokon összegyűjtött vízkészletekre. Ausztráliában ugyanis egyre gyakoribbak a víztározóknál történt bűncselekmények. Legutóbb például háromszázezer liternyi vizet vittek magukkal a tolvajok az Új-Dél-Walesben lévő Evans Plainból. *Élő bolygónk*, 2020. január 1. https://www.elobolygonk.hu/Klimahirek/Viz/2020_01_01/mad_max_ausztraliaban_viz_kell_a_tolvajbandaknak_

alappillérei), akkor a következőkre jutunk. Ennek a termelési módnak adekvát politikai rendszere (a polgári állam) a demokratikus jogállam (joguralom, hatalmi ágak megosztásának elve, emberi jogok tisztelete, a politikai szabadságjogokra alapuló parlamentarizmus).²⁹ Ehhez a megállapításhoz azonban hozzáfűzésre kívánkozik két gondolat. Az egyik: kétségtelen, hogy a kapitalizmus – és ahogy Finszter fogalmaz e termelési módnak adekvát polgári rendszere – meghaladta az azt megelőző olyan társadalmi formációkat, mint például a feudalizmus. A szerző által a polgári állam lényegi ismérveként kiemelt jellemzők – *elméletben* – magasztos elvek. Ezek azonban – a gyakorlatban – a maguk tisztaságában soha nem zárták ki a tőkés termelési mód profitéhségét, amelyet a globális szintre emelkedett multinacionalitás egyre inkább kizárólagossá tesz. A tőkés termelési mód a mindennapi *gyakorlatban* ma már mindinkább ezeken a kizárólagosságokon nyugvó sikerekről ismerszik meg, ezáltal azonban egyre erőteljesebben és gyorsabban sérül a polgári állam ideája. Egyelőre csak halvány és bizonytalan jelzéseket észlelhetünk arra vonatkozóan, hogy a polgári államok világméretben hajlandók és képesek lesznek a jelenlegi termelési gyakorlat leépítésére, és új elvek alkalmazásával, a fenntartható növekedést elutasítva, a fenntartható fejlődés irányába haladni.

A következményekről

Már a korábbiak során is említés történt arról, hogy a globalizáció fogalmába egybegyűjtött társadalmi-gazdasági változások, elsősorban a klímaváltozás, és annak járulékos okai súlyos veszélyt jelentenek az emberiségre. Az úgynevezett zöldkriminológia ezekkel a kérdésekkel foglalkozik. Így most – figyelemmel a ToP-elmélet ismertetésekor tett megállapításokra – *viktimológiai megközelítésből* erre a témakörre összpontosítunk.

Az ENSZ Nemzetközi Munkaügyi Szervezete (ILO) hosszú ideje vizsgálja az egyes országokban és országrégiókban dolgozók munkavégzésének biztonságát, és ajánlásokat tesz a feltárt rendellenességek visszaszorítására.³⁰ Nagyrészt mindhiába teszi meg jelzéseit, mert a korábban példákön bemutatott termelési anomáliák száma és súlya ennek ellenére nem csökken. Ennek oka, hogy a világ számos országában olyan munkabiztonsági körülmények tekinthetők normálisaknak, amelyek számunkra elképzelhetetlenek. Ezekben az államokban

²⁹ Finszter Géza (2014): i. m. 5–25. o.

³⁰ Lásd erről bővebben http://ommf.gov.hu/index.php?akt_menu=401; továbbá <https://www.ilo.org/global/lang-en/index.htm>

modern kori rabszolgáskorban dolgoznak³¹, és ilyen körülmények között termelnek a világ gazdag országainak piacaira olyan élet-, egészség- és munkabiztonsági hiányosságok közepette, amelyek nemcsak a munkavégzőket, hanem kisebb-nagyobb körzetben az ott lakókat is mérgezik, leginkább a levegő és az ivóvíz súlyos szennyezettsége folytán. Még hiányoznak azok – a jelenleg leginkább a civil szervezetek által – követelt felmérések is, amelyek e körülmények rövid, közép- és hosszú távú következményeit számszerűsíténék. Néhány adat azonban rendelkezésre áll ahhoz, hogy a világ gazdasági szempontból vezető országainak elsősorban felelős vezetői, másodsorban polgárai – rövid távú gazdasági érdekeiket nem preferálva ugyan, de morális érzékenységüket bizonyítandó – változtassanak.³²

Michael Lynch, Michael Long, Kimberly Barrett és Paul Stretesky korábban idézett tanulmányukban³³ arra hívják fel a figyelmet, hogy a *zöldbűncselekmények* alapvetően különböznek az állami nyilvántartásokba felvett, és a statisztikai adatbázisokba feltöltött hagyományos, úgynevezett street crime körébe tartozóktól, mint például az emberölés, a nemi erőszak, a rablás, a testi sértés, a lopás és a gépjárműlopás. *Jarrell és munkatársai*³⁴, továbbá Lynch³⁵ adatbázisok elemzése során arra a következtetésre jutott, hogy a zöldbűncselekmények áldozatainak száma meghaladhatja az állam által nyilvántartott bűnügyi statisztikák-

³¹ A 2018. évi Global Slavery Index (<https://www.globallaveryindex.org/>) szerint több mint negyvenmillió emberrel bánnak rabszolgaként a világon – ezt a WFF és a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet már tavaly megállapította –, és ezért a fejlett országok is felelősek, mert háromszázötvenmilliárd dollár értékű olyan árut importálnak évente, amelyekről a jelentés szerint feltételezhető, hogy kényszermunkával állították elő. Az importáruk jelentős része laptop, számítógép és mobiltelefon, 200,1 milliárd dollár összegben. A ruházatok 127,7 milliárd dollárt tesznek ki, a halaké 12,9, a kakaóé 3,6, a cukornádé 2,1 milliárdot. Az országok tekintetében az Egyesült Államok keres ezen a legtöbbet: száznegyvennégy milliárd dollárt, őket követi Japán negyvenhét- és Németország harmincmilliárddal. Több mint 40 millió rabszolga él a világon. *Maszol.ro*, 2018. július 20. <https://www.maszol.ro/index.php/kulfold/99441-tobb-mint-40-millio-rabszolga-el-a-vilagon>

³² Erről részletesebben lásd Irk Ferenc (2019): i. m.

³³ Michael J. Lynch – Michael A. Long – Kimberly L. Barrett és Paul B. Stretesky: i. m. 997–1016. o.

³⁴ Melissa L. Jarrell – Michael J. Lynch – Paul B. Stretesky: Green criminology and green victimization. In: Bruce Arrigo – Heather Bersot (eds.): *The Routledge Handbook of International Crime and Justice Studies*. Routledge, London, 2013

³⁵ Michael J. Lynch: Reflecting on green criminology and its boundaries: Comparing environmental and criminal victimization and considering crime from an eco-city perspective. In: Nigel South – Avi Brisman (eds.): *The Routledge International Handbook of Green Criminology*. Routledge, London, 2013

ban jelentettekét. Miként *Hillyard és Tombs*³⁶ rámutatott: a zöldbűncselekmények széles skálája létezik. *Hall*³⁷ szerint a zöldbűncselekmények áldozatai közé tartoznak a nem hagyományos áldozatok, akiket a kriminológusok általában nem vizsgálnak meg. *Ellefsen és társai*³⁸, továbbá *Nurse*³⁹ arra hívja fel a figyelmet, hogy az emberi áldozatok mellett a zöldbűncselekményeknek nem emberi áldozatai is vannak, beleértve az állatokat, növényeket és ökoszisztémákat. Lynch szerint a zöldbűncselekmények száma csak azért nem haladja meg a rendőrség által regisztrált olyan bűncselekményekét, mint például a gyilkosság, a nemi erőszak, a támadás, a zaklatás, a betöréses és a gépjárműlopás, mert ezeknek az áldozatoknak több kategóriája van.⁴⁰

A zöldkárokozások áldozatainak száma – a viktimizált emberek számát tekintve – a tipikus közterületi bűncselekmények áldozatainak számához képest nagyobb, mert egyetlen zöldbűncselekmény százasa, ezres vagy éppenséggel milliós nagyságrendben követelhet emberi áldozatokat, az áldozatok egy része visszatérően viktimizálódik, aminek időtartama nagyon hosszú lehet. Továbbá ezek a bűncselekmények nemcsak egy-egy szűkebb környezetnek, hanem gyakran a világ egészének természetét megváltoztatják, olyannyira, hogy kisebb vagy nagyobb körzeteiben lehetetlenné válik az élet.⁴¹ A következményekről készült felmérésekből, becslésekből és számításokból kitűnik, hogy részint lokális, részint globális méretekben ezeknek a károkozásoknak a *pénzügyi kihatásai* hatalmasak. Érdeemes megjegyezni, hogy a zöldbűncselekményekhez kapcsolódó számos fontos tendencia mind lokálisan, mind világszerte érinti az ökológiai rendszereket. Az Egyesült Államokban például az erdőterület töredezettebbé vált, ami az erdőte-

³⁶ Paddy Hillyard – Steve Tombs: Beyond Criminology? In: Paddy Hillyard – Christina Pantazis – Steve Tombs – Dave Gordon – Daniel Dorling (eds.): *Criminal Obsessions: Why harm matters more than crime?* Crime and Society Foundation, 2005, pp. 5–22.; Paddy Hillyard – Steve Tombs: *Crime, law and social change*. Springer, 2007

³⁷ Vö.: Matthew Hall: Victims of Environmental Harms and Their Role in National and International Justice. In: Reece Walters – Diane S. Westerhuis – Tanya Wyatt (eds.): *Emerging Issues in Green Criminology. Exploring Power, Justice and Harm*. Palgrave MacMillan, Basingstoke, 2013, pp. 218–241.

³⁸ Rune Ellefsen – Ragnhild Sollund – Guri Larsen (eds.): *Eco-global Crimes. Contemporary Problems and Future Challenges*. Ashgate, Farnham–Burlington, 2012

³⁹ Angus Nurse: Perspectives on Criminality in Wildlife. In: Reece Walters – Diane S. Westerhuis – Tanya Wyatt (eds.): i. m. 127–144. o.

⁴⁰ Michael J. Lynch: i. m.

⁴¹ Michael J. Lynch – Michael A. Long – Kimberly L. Barrett és Paul B. Stretesky: i. m. 999. o.

rület egészének veszteségével járt.⁴² Ez negatívan befolyásolja a fajok fenntartását és különösen az éghajlati és hőmérsékleti változások miatt az ökoszisztémák egészségét.⁴³ A kutatások hasonló eredményekre jutottak a globális ökoszisztéma és annak stabilitása vizsgálatok.⁴⁴

A megbetegedések és az idő előtti halálesetek negyedét világszerte a környezetszennyezés és a környezet rombolása okozza – olvasható az *ENSZ Környezetvédelmi Programja (UNEP)* 2019. március 13-án bemutatott jelentésében. A jelentésben az áll, hogy a levegő- és vízszennyezés, valamint az ökoszisztémák egyre fokozódó rombolása több milliárd ember életterét fenyegeti és befolyásolja, valamint jelentősen károsítja a világgazdaságot. Az állandó gazdasági növekedésbe vetett hit a jövőbeli halálozási arányok, munkából való kiesések és egészségi kockázatok tekintetében értelmetlen – írták a szakértők.

A *Global Environment Outlook (GEO – Globális környezeti kilátások)* című jelentésén hetven ország kétszázötven kutatója dolgozott hat éven át. A tanulmány készítői adathalmazok révén értékelték a környezeti befolyások hatását több mint száz betegség kialakulására. Eredményük szerint a környezetszennyezés növekvő mértéke egy olyan világszintű járvány kialakulását támogatja, amely egyre nagyobb gazdasági károkat okozhat. Ugyanakkor tovább nyílik a gazdagok és szegények közötti olló is – figyelmeztettek a tudósok. Az ipari or-

⁴² Jerry A. Griffith – Stephen V. Stehman – Thomas R. Loveland: Landscape Trends in Mid-Atlantic and Southeastern United States Ecoregions. *Environmental Management*, vol. 32, 2003, pp. 572–88.

⁴³ Souleymane Fall – Dev Niyogi – Alexander Gluhovsky – Roger Pielke Sr. – Eugenia Kalnay – Gilbert Rochon: Impacts of Land Use Land Cover on Temperature Trends over the Continental United States: Assessment Using the North American Regional Reanalysis. *International Journal of Climatology*, vol. 30, 2010, pp. 1980–1993.

⁴⁴ Lásd Stuart H. M. Butchart – Alison J. Stattersfield – Leon A. Bennun – Sue M. Shutes – H. Resit Akçakaya – Jonathan E. M. Baillie – Simon N. Stuart – Craig Hilton-Taylor – Georgina M. Mace: Measuring Global Trends in the Status of Biodiversity: Red List Indices for Birds. *PLoS Biology*, vol. 2, 2004, pp. 383–417.; Wolfgang Cramer – Alberte Bondeau – Sibyll Schaphoff – Wolfgang Lucht – Benjamin Smith – Stephen Sitch: Tropical Forests and the Global Carbon Cycle: Impacts of Atmospheric Carbon Dioxide, Climate Change and Rate of Deforestation. *Philosophical Transactions of the Royal Society B. Biological Sciences*, vol. 359, 2004, pp. 331–343.; Joy B. Zedler – Susanne Kercher: Wetland Resources: Status, Trends, Ecosystem Services, and Restorability. *Annual Review of Environmental Resources*, vol. 30, 2005, pp. 39–74.; Robert J. Nicholls – Frank M. J. Hoozemans – Marcel Marchand: Increasing Flood Risk and Wetland Losses due to Global Sea-Level Rise: Regional and Global Analyses. *Global Environmental Change*, vol. 9, 1999, pp. 69–87.; Vö: Michael J. Lynch – Michael A. Long – Kimberly L. Barrett – Paul B. Stretesky: i. m. 1000. o.

szágok túlfogyasztása, élelmiszer-pazarlása és szennyezése a szegényebb országokban éhezéshez, fokozódó szegénységhez és betegségekhez vezet.⁴⁵

Konklúzió

Mára talán sokak számára nyilvánvalóvá vált: a ToP-elméletben kidolgozott, a szakadatlan gazdasági növekedésre és fogyasztásra alapozó termelési-fogyasztási mód sokáig nem folytatható anélkül, hogy ennek a már jelenleg is jól látható negatív következményei visszafordítók legyenek. A *környezetpusztítás* két fő formája: egyrészt a túlfogyasztással összefüggő, mindent elborító szemét és hulladék kezelésének világméretű megoldatlansága, másrészt – és az előbbtől nem függetlenül – a *természetkárosítás* legkülönbözőbb változataiban megnyilvánuló *globális gazdaságiérdek-érvényesítési gyakorlat arra kell (de legalábbis kellene) hogy ösztökélje a politikusokat, hogy ebbe az egyre gyorsuló futószalagba, a kontrollálatlan kockázatok megszüntetése érdekében fékeket, illetve ellensúlyokat építsenek be. A tudós szakemberek feladata nem kevesebb, mint hogy olyan ajánlásokkal szolgáljanak, amelyek a kockázatok irányítás alatt tartását valószínűsítik.*

A korábbi behatárolásnál maradva, ezúttal is csak a társadalmakra nagy veszélyeket jelentő, illetve a társadalmaknak nagy károkat okozó termeléssel és fogyasztással összekapcsolódó egészségi kártételekkel és kockázatokkal foglalkozunk. A továbbiakban az *egészségkockázat-menedzselés mai állapotával* kapcsolatban teszünk néhány észrevételt és elvárást.

1. Az előbbieken már példalózó jelleggel bemutatott tényanyagok birtokában megállapítható, hogy az *első* (gazdaságilag fejlett) világ viszonylagos gazdagsága – ha nem is kizárólagosan, de – a *harmadik* (gazdasági fejlettségben elmaradott) világban munkát végzők kizsákmányolásának következménye. Azért nem kizárólagosan, mert ez a munkáltatási módszer – még ha az előbbitel összevetve szűkebb körben is, de – a gazdaságilag fejlett országok munkáltatói gyakorlatától sem idegen.
2. Az előbbiből levezethető a következő elvárás: az egészségkockázat-menedzselés holnapja az egyetlen oszthatatlan világ koncepciója szerint alakuljon. Ennek előfeltétele, hogy a nemzetközi szervezetek által részint előírás, részint elvárás, illetve ajánlás formájában megfogalmazott szabályok világszerte érvényre juttathatók legyenek. Ne valamely ország vagy régió gazdagságától, illetve szegénységétől függjenek a munkavégzők

⁴⁵ <https://www.hirado.hu/tudomany-high-tech/zold/cikk/2019/03/13/a-halalozasok-es-betegsegek-negyedet-a-kornyezetszennyez-es-okozza>

választási lehetőségei. A kizárólag a lakókörnyezettel összefüggő *munkaválasztási kényszerek* – és ezzel párhuzamosan a kizsákmányolás ma ismert leggyakoribb formáinak – *kezelése* halaszthatatlan feladat, s ehhez biztosan nem elegendő (sőt azt is állíthatjuk: teljesen felesleges) koordinálatlanul és koncepciótlanul az egyes országok jogrendjében büntetéssel fenyegető tilalomfák felállítása. Ez a látszattevékenységnek minősíthető igyekezet legalábbis mindaddig hatástalan lesz, amíg ezt nem egészíti ki részint országokon belüli, részint a termékek szállítási útvonalának minden egyes csomópontján hatékony (tehát nem eseti, szűrőpróbaszerű, hanem folyamatos) *ellenőrzés*. Ezekon az ellenőrzési pontokon volna lehetőség a hatósági beavatkozásra, ennek egyikeként *tettarányos büntetés kiszabására*. Feltéve, hogy ez nem korlátozódna – mint ez általában megszokott – a „kis halak” megbüntetésére, hanem a hálózatot mozgató szervezetek működésének adott helyszínhez köthető megszakítására koncentrálna. A jelenlegi helyzet annál sokkal összetettebb, mint amit egyetlen válaszreakcióval meg lehetne oldani. A *problémahálózatra hálózatosan reagáló válaszlehetőség* szükségeltetik. Ennek a szemléletnek az érvényesítése csak egyféleképpen képzelhető el: a ma hátrányt szenvedők kárai egy részének áterhelése a ma előnyt élvezőkre.

3. A *megvalósítás* a nyersanyag (legyen az ércbányászat vagy paradicsomtermesztés) kitermelését és árucikké átalakítását elvégzők törvényileg szabályozott és ellenőrzött kifizetett *minimálbérének* biztosításával kezdődhetne. A jelenlegi rendszer működtetőinek fontos érdeke fűződik ahhoz, hogy a két végpont (a termelő és a végfelhasználó) között ne legyen kapcsolat, ahol pedig vannak ilyenek, azok üzleti titkok kategóriájába sorolódnak. Erre is visszavezethető, hogy sem az árusító cégeket, sem a vevőket nem érdekli ez a folyamat. Sőt azokat sem, akik a termelés külső támogatásához hozzájárulnak. Így fordulhat elő, hogy például az Európai Unió határain belül az *EU-s támogatások jelentős része* is a teljes hálózatot működtető szervezetekhez jut (s náluk is marad), és miként ez számos tényfeltárási riportműsorból tudható, ebből semmi nem jut az embertelen, veszélyes körülmények között dolgozó munkásokhoz. Úgy tűnik, az *Európai Unió döntéshozói a támogatások elbírálásakor a munkakörülményeket nem vizsgálják*, annak a döntéshozatalban nincs szerepe. Itt pedig *bezárul a kör*: a termelő vállalkozótól a fogyasztóig terjedő lánc valamennyi szereplőjét egyetlen szempont érdekli: a termék megfelelő minőségéhez (ideértve a biotermékek ugyancsak gyakran ellenőrizetlen minőségét) párosuló *legalacsonyabb ár*.

Az előadottak alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy a jelenlegi fogyasztói társadalom filozófiájának teljes leépítésére és egy új termelői és fogyasztói társadalom képezésére, majd megvalósítására, s ehhez emberöltőnyi időre van szükség. A konkrét megoldást célzó feladatokra adandó válaszlehetőségekkel összefüggésben elsőként a *peremfeltételeket* kell megvizsgálnunk. Ennek megfelelően lényegében két *vízió* vázolható. Ezek egyike, a *peszsimista jövőkép* tömören oly módon írható le, hogy amennyiben a ToP, még ha részleteiben folyamatosan módosuló körülmények között, és ebből fakadóan változó formákban, de továbbra is zavartalanul működik, akkor lényegét tekintve a *jelenlegi termelési és fogyasztási állapotok konzerválódnak*, ám *egyre romló végkimenettel*. Ezután is folytatódik a mennyiségi növekedés, ehhez pedig a jövőben is szükség van a kizsákmányolás jelenlegi módszereire és eszközeire. Ennek *következményei* között tartjuk számon, hogy az egyes országok lakosságának többsége közötti gazdasági szakadék tovább növekszik, s nem történik lényeges javulás az egészségkockázatok terén sem. Ezt a jelenlegi társadalmi-gazdasági viszonyok lemerevedésének tekinthetjük, ami *stagnálást* jelent mindaddig, amíg a környezeti körülmények miatt a szociálisan teljesen szétszakadt társadalmakban robbanás nem következik be.

A *másik, az optimista jövőkép* megvalósulása azt feltételezi, hogy a kapitalista termelési módban, beleértve a termeléstől a hulladékgazdálkodásig bezáruló, korábban már részletesen leírt folyamatot – gyors és gyökeres változás következik be. Ez a világszerte szükségessé váló, és *következményeiben* – a termeléstől a hulladékgazdálkodásig terjedő teljes láncban – a *méltányos profit* elvén alapuló gazdálkodást fogja jelenteni.⁴⁶ A *jövőkép* része, hogy bizonyos (érték)határon felül ne legyen érdemes extraprofitot termelni, ennek érdekében kockázatot vállalni, illetve munkaadóként a dolgozóval vállaltatni. Helyette vonzó legyen a profitnak legalább egy meghatározott részét a szűkített vásárlói igények kiszolgálásához megtermelő *árucikkek biztonságos előállításába* fektetni. A korábban nem létező technikai feltételek mára már adottak, az egészség- és környezetkárosító anyagok és módszerek immár kiválthatók biztonságosakkal, amelyek azonban – legalábbis amíg van olcsóbb, és ezért a drágább még nem válik tömegessé – egyelőre többnyire több pénzbe kerülnek. Emiatt mindaddig, amíg nem állnak rendelkezésre a termelők érdekeit kellő hatékonysággal befo-

⁴⁶ A jelenleg ismertek közül ilyenek például a ma még leginkább csak a jövő víziói közé sorolható körforgásos gazdaság, a nemnövekedés modellje, a Preston-modell. A globális víziókat kiegészítők közül az úgynevezett ökofalvak modellértékű kezdeményezéseit, vagy a nagyüzemi termelésre beállított földművelés technikájának – például a szántás mellőzése általi – megváltoztatását sorolhatjuk ide.

lyásolni képes morális, gazdasági, jogi és egyéb eszközök, alkalmazásuk nem fog általánossá válni. E folyamat gyorsításának, az új kezdeményezések megerősítésének fontos előfeltétele a társadalmi szervezeteknek, távolabbról a privát szféra fontosságának felértékelődése.

Bármelyik (mindkét) jövőkép esetében szükség van annak kimunkálására és jogi szabályozására, hogy egyrészt mely köröket lehet az aktuálisan érvényesülő gazdaság közvetlen és közvetett áldozatainak tekinteni, mi a teendő velük kapcsolatban, különös tekintettel a prevencióra és a kárkompenzációra. Ugyancsak bármelyik jövőkép megvalósulása esetén nem mellőzhető a fennálló helyzet továbbéléséért, illetve fejlesztéséért felelős személyek és intézmények definíció-szerű megjelölése, kártételeik pénzbeli értékének nyilvánosságra hozatala, és ennek függvényében a felelősségre vonás és/vagy kárkompenzáció mennyiségének és minőségének – előre megismerhető elvek alapján történő – számszerűsítése.

Summaries

LÁSZLÓ KORINEK

Has the world made any progress thanks to criminology?

In one of his previous studies, the author of the study had already tried to find an answer to the meaning and utility of criminology, and back then, he had given an affirmative answer to the question in the title. Since then, there have been developments that have made the author reconsider this issue, and he has found it necessary to publish some additional thoughts on the meaning and utility of research into crime.

Every researcher is concerned about whether there is any point in their job, and whether it contributes to increasing and preserving values, even if only to a small extent. This study seeks to answer in respect of criminology, whether it has managed to help to reduce crime. And in general, whether there are any demonstrable benefits to crime research.

Based on the conclusions of the study it can be confirmed that criminology has contributed to making criminal legislation and the application of criminal law more humane and to the consolidation of the values of civilisation. Its effect on the volume and quality of crime is not clear, but the balance is positive, despite the harmful manifestations mentioned in the study.

KLÁRA KEREZSI

Why has crime fallen?

This article presents crime statistics in Hungary and across the European Union (EU), based on official figures for police-recorded offences. Crime in Hungary has been decreasing significantly since 2000, in terms of both property crime and violent crime. This observed decrease in crime also been seen in a large number of other industrialised countries. What is known about these changes? What brought them about? After declining or remaining stable for more than a decade, criminal policy continues to be based on the concept of increasing crime. Without useful and reliable information, national and local policy makers fly blind when formulating and evaluating the effectiveness of policy interventions. We examine the key features of the decline in crime in Hungary, but also take a broader look at the fall in crime globally. An analysis of the research literature on crime trends has identified several different explanations for the crime drop.

RENÁTA GARAI

**Views on the felonies of sexual exploitation and sexual violence
in the national application of the law**

Criminal offences against the freedom of sexual life and sexual morality regulated in Chapter XIX of the Criminal Code are always in the centre of interest on account of the common legal interest protected by this chapter, not only in relation to the criminal

conducts and the manner of the commission of these crimes, but also due to problems of qualification, concurrence and distinction. The study outlines the main characteristics of sexual exploitation and sexual violence provided for in Sections 196 and 197 of the Criminal Code based on cases which have been finally closed by a court ruling, highlighting the importance of relevant definitions and conceptual elements. In addition to the dogmatic analysis, the research report prepared on this subject contains a detailed discussion of the questions relating to legal practice, of the factors that render the presentation of evidence more difficult, as well as of possible solutions, criminological characteristics and the main trends; therefore, this paper only focuses on the cornerstones.

ÁGNES SOLT

Characteristics of homicides committed against newborns and the trend in recent decades

This research covers the analysis of the acts of killing newborns detected in almost twice twenty years, and the comparison of the acts and circumstances of the two longer periods (1981–1997; 1998–2018). The basic question is whether, as part of social changes of a historic scale, the criminogenic effects that force a girl or woman to kill her newborn have changed. The crime of killing a newborn has been significantly reduced, to about a third. The primary reason for this is that our society has undergone important changes: a number of NGOs have emerged that provide opportunities, real solutions, in the event of an unwanted pregnancy to vulnerable mothers without having to reveal their fearfully guarded, shameful secrets.

ORSOLYA BOLYKY – ESZTER SÁRIK

Still Standing... Resilient Lives

The current paper deals with the last period of a study conducted over three years. Our research was based on the life trajectories of recidivists. According to this, an old theory was confirmed: it says that the enhanced appearance of risk factors determines a criminal career. In the second period of our research, we examined the trajectories of people who also grew up under adverse circumstances but they stayed away from a deviant lifestyle and succeeded to adapt to the 'normal' (or rather regular) social expectations. They are the so-called resilient and the phenomenon is called resilience, in psychological terms. In our current research we were searching for the conditions that may play important roles in the examined success stories, and were seeking the answer to the question of how does social-conformist prosperity depend on personal or environmental factors?

LÁSZLÓ TIBOR NAGY

**The interpretation of provocative anti-social behaviour
in the case of disorderly conduct**

Though not from the very beginning, provocative anti-social behaviour has already been considered a substantial factual element of the criminal offence of disorderly conduct for more than four decades. Nevertheless, its interpretation and perception is still fraught with difficulties to this day and can be considered highly controversial, which also endangers legal certainty. This is also proved by the fact that the Vas County Prosecutor's Office initiated an investigation into the issue at the National Institute of Criminology. Using the results of research, this study outlines the relevant precedents in legal history, changes in codification, the etymological approach and the approach in the legal literature, it describes the practice of jurisdiction and the opinions of legal practitioners, and it also makes *de lege ferenda* proposals.

KRISZTINA FARKAS

The Regulation of Integrity Testing in the light of international experience

In the field of the fight against corruption, new ways and solutions have emerged over recent decades. The integrity test is one of these solutions. Integrity test is a process originating in the USA, which took root in the Anglo-Saxon region and was then extended to Central and Eastern Europe. The concept of integrity testing is even well-known in legal practice; the relevant academic literature is becoming more extensive and the legitimacy of the legal institution is beyond dispute. Following the theoretical basis, the study provides insights into foreign regulations. The focus was primarily the US and Romanian solutions, given that these states have broader experience in this field.

ILDIKÓ RITTER

Alcohol consumption and traffic – in figures

In the past few years, the number of road traffic accidents caused under the influence of alcohol and resulting in personal injury or death has decreased in Hungary, whilst there was no meaningful change in the number of registered alcoholics in the country. By contrast, the number of cases of the misdemeanour of driving under the influence of alcohol has been slightly but steadily increasing since 2012. According to the conclusion drawn from the results of international studies and the relevant Hungarian institutional statistics, drivers on public roads are increasingly careful in Hungary, and in order to prevent accidents, fewer and fewer of them risk driving under the influence of alcohol. However, it cannot be ignored that there is a group of drivers who are not deterred either by road safety interventions or by penalties. In this study, I examine the relationship between alcohol consumption and traffic on the basis of statistical data of long time series.

ANNA KISS

**The expected effect of the developments in the vehicle industry
on issues of criminal liability**

The first question to ask when examining issues of liability relating to accidents caused by autonomous vehicles is whether the law should regulate this area, and if so, whether this belongs to the field of criminal law. If criminal law does not renounce the regulation of this liability issue, it must decide who to punish in the event of an accident. It cannot punish the robot itself, as criminal law only considers a conduct a criminal offence if it is culpable, that is, attributable to the perpetrator (meaning that it can only be a human behaviour), and therefore, only vicarious liability may be considered in this case according to the study. In addition to the issues of criminal liability, the author also addresses other forms of liability and issues regulated by the Civil Code.

SZANDRA WINDT

**Characteristics of Human Trafficking and Forced Labor
based on an empirical study**

In our research, we investigated the notion of exploitation in law as of July 1, 2013, and its enforcement practice.

We used several methods: in addition to processing international and domestic literature, we also analyzed the prosecution records of criminal proceedings initiated between 2013 and 2018, conducted in-depth interviews, analyzed the statistical data; reviewed the Hungarian and international literature on this topic and organized a round table discussion.

When retrieving documents, the Sections 192 and 193 of the Criminal Code, on Human Trafficking and Forced Labor, were noted, with a total of 127 records at our disposal. Here you can read a summary of the empirical study based on the files, following the presentation of the available statistical data.

KRISZTINA FARKAS – GABRIELLA KÁRMÁN

**International cooperation procedures of gathering evidence
in criminal matters**

The aim of the research was to examine the procedures for gathering evidence from other states within the framework of international cooperation in criminal matters. A special topicality of this issue is the 2017 entry into force of Directive 2014/41/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 regarding the European Investigation Order in criminal matters, which aimed at the introduction of faster and more effective procedures among the member states.

In the course of the research, the theoretical background was laid down before the domestic and foreign experiences were explored. The experiences regarding the practical application of the European Investigation Orders (EIO) issued by the Hungarian authorities were examined based on the files from criminal cases.

Based on the results of the research, it can be concluded that the functioning of the legal instrument complies with the regulations and, according to the feedback from prosecutors, the EIO actively supports the cooperation of the member states in criminal cases.

Eurojust and the EJM have significant roles in facilitating cooperation and solving the problems. The practice has shown that the international exchange of evidential measures and the effectiveness of their application can be enhanced by the involvement of these organisations.

FERENC IRK

On unacceptable production risks and their consequences

In the economy of the globalised world, there is a correlation between risky jobs that accompany exploitation in the production of goods and health impairment affecting masses of people on the one hand, and on the other hand, the increasingly accelerated consumption of products and the increasing amount of waste and global environmental damage resulting from that. We have economic, social, moral and legal information, whose analysis can help us to understand these phenomena and processes and to describe the metamorphosis of causes and consequences. It depends on the cooperation between science, politics, economy and civil society whether a more optimistic or pessimistic vision will materialise.

Kiadja az Országos Kriminológiai Intézet

Szöveggondozó: Takács Andrea

Nyomda: P-T Műhely